

ARHEOLOGĪJA
un
ETNOGRĀFIJA

XXVII

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
un
ETNOGRĀFIJA
XXVII

Rīga, 2014

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA

Redaktori:

ANDREJS VASKS, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts

ANTONIJA VILCĀNE, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Redakcijas kolēģijas locekļi:

VIKTORIJA BEBRE, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

VALDIS BĒRZIŅŠ, Dr., LU Latvijas vēstures institūts

GUNTIS GERHARDS, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

GUNITA ZARIŅA, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

GUNTIS ZEMĪTIS, Dr. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts

ANNA BITNERE-VRUBĻEVSKA (*Anna Bitner-Wróblewska*), Dr., Varšavas Valsts arheoloģijas muzejs (Polija)

ALGIRDS GIRININKS (*Algirdas Girininkas*), Dr. habil. hist., Klaipēdas Universitāte, Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts (Lietuva)

HEIKI VALKS (*Heiki Valk*), Dr. hist., Tartu Universitāte (Igaunija)

ILONA VAŠKEVIČŪTE (*Ilona Vaškevičiūtė*), Dr. hist., prof., Lietuvas Izglītības zinātņu universitāte, Viļņa

Uz vāka:

Krustadata no Rūsīšu–Debešu kapulauka (LNVMA 1207: 15). *Normunda Jēruma foto*

Krājumā ievietotie raksti anonīmi recenzēti

Igaunijas – Latvijas – Krievijas Pārrobežu sadarbības programma Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007–2013 finansiāli atbalsta kopīgus pārrobežu attīstības pasākumus, lai uzlabotu reģiona konkurētspēju, izmantojot tā potenciālu un izdevīgo atrašanās vietu krustcelēs starp ES un Krievijas Federāciju.

Programmas mājaslapa: www.estlatrus.eu

ARHAEOLOGY, AUTHORITY & COMMUNITY:
Cooperation to protect archaeological heritage

Šis izdevums tapis ar Igaunijas – Latvijas – Krievijas Pārrobežu sadarbības programmas Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007–2013 finansiālo atbalstu. Par šī dokumenta saturu pilnībā atbild LU aģentūra LU Latvijas vēstures institūts, un tas neatspoguļo Programmas, iesaistīto valstu un Eiropas Savienības oficiālo viedokli.

Projekts "Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai" (ESTLATRUS/2.2/ERLI-191/2011/22). Projekta mājaslapa: www.aac-project.eu

Projekta partneris: LU aģentūra LU Latvijas vēstures institūts
Kalpaka bulv. 4, Rīga, lvi@lza.lv, vilcaneantonija@inbox.lv

UDK 902/904(474.3)+39(=174)
Ar 467

ISSN 0320-9415
ISBN 978-9934-8505-0-9

© Rakstu autori, 2014
© LU Latvijas vēstures institūts, 2014
© Valdis Bērziņš, tulkojums angļu valodā, 2014

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds. <i>Antonija Vilcāne</i>	7
Ilze Biruta Loze Neolīta zvejas ierīces Lubāna mitrāja teritorijā / Neolithic fishing gear in the Lubāns wetlands.	9
Ilze Biruta Loze Slānekļa prestiža lietas neolīta apmetnēs Lubāna ezera ieplakā / Items of prestige made of slate from the Neolithic settlement sites in the Lake Lubāns Depression	26
Tatjana Berga Tirdzniecības inventārs Austrumlatvijā 10.–12. gadsimtā: hronoloģijas jautājumi / Trading equipment in eastern Latvia in the 10th–12th century. Chronological issues	40
Normunds Jērumis Krustadatas Latvijā / Cruciform pins in Latvia	56
Artūrs Tomsons Liecības par zobenu un to piederumu izplatību Austrumlatvijā 9.–14. gadsimtā: jaunas interpretācijas iespējas / Evidence of the distribution of swords and their accessories in eastern Latvia in the 9th–14th century: new interpretive possibilities	124

PRIEKŠVārds

Latvijas arheoloģisko materiālu krātuvēs arheoloģisko izrakumu rezultātā uzkrājies skaitliski apjomīgs senlietu un citu atradumu klāsts. Uzskatāmībai var minēt, ka Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamentā krājumā glabājas ap 400 000 senlietu, bet LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē atrodas Latvijā lielākais arheoloģiskajos izrakumos zīmēto plānu krājums (ap 26 000 vienību), kā arī izrakumu pārskati (vairāk nekā 2000), fotonegatīvi (ap 130 000 filmu kadru) u.c. Izmantojot šo arheoloģisko avotu bāzi, ik gadus zinātniskajā apritē nonāk jauni pētījumi un atziņas par Latvijas senāko vēsturi. Daudzi zinātniskie raksti tiek publicēti ārzemju izdevumos, un par tiem lielākoties zina tikai speciālisti. Krājums “Arheoloģija un etnogrāfija” kopš savas izveidošanas pirmsākumiem ar jaunākajām atziņām Latvijas arheoloģijā un vēsturē iepazīstina Latvijas sabiedrību un veido tās izpratni par arheoloģiskā mantojuma zinātniskas izpētes, kā arī saglabāšanas un aizsardzības nozīmību.

Tā kā zinātnei valsts atvēlētais finansējums ir nepietiekams, tad ir grūti nodrošināt regulāru šī izdevuma iznākšanu. “Arheoloģijas un etnogrāfijas” 27. laidieni tiek izdots Igaunijas – Latvijas – Krievijas Pārrobežu sadarbības programmas projekta “Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai” ietvaros. Projekta mērķis: kopīgā arheoloģiskā mantojuma saglabāšana pārrobežu reģionā. Projekta uzdevumi: arheoloģiskā mantojuma aizsargāšana, pārrobežu sadarbības izveide tā aizsardzībai, kā arī cilvēku izpratnes veidošana par arheoloģiskā mantojuma aizsardzības nepieciešamību.

Šajā laidienā apkopotie raksti nav pakārtoti noteiktai tēmai vai hronoloģiskajiem ietvariem, taču autoru risinātās problēmas, materiāla analīzes metodes un izteiktās atziņas sasaucas. Hronoloģiski pētījumi aptver laika periodu no neolīta

līdz dzelzs laikmetam, analizēto artefaktu grupas dažādas – zvejas ierīces, rotas, ieroči, tirdzniecības priekšmeti.

Kopš 1963. gada, kad aizsākās nopietni arheoloģiskie pētījumi Lubāna mitrāja teritorijā, uzkrājusies ap 12 800 vienību liela neolīta senlietu kolekcija, kas paver iespējas pētīt gan iedzīvotāju saimniecisko darbību, gan dažādus neolīta sabiedrības sociālo attiecību aspektus. Divām atšķirīgām tēmām veltīti krājumā ievietotie **Ilzes Birutas Lozes** pētījumi. Vienā arheoloģe apkopojusi materiālu par Lubāna mitrājā uzietajām zvejas ierīcēm, kuras ir akmens laikmeta cilvēka izdzīvošanas stratēģijas liecinieces un pieder pie reti atrodamiem objektiem neolīta apmetnēs.

Otrs Ilzes Birutas Lozes raksts ir veltīts līdz šim Austrumbaltijas arheoloģiskajā literatūrā maz diskutētam jautājumam par neolīta sabiedrības sociālām attiecībām, apskatot apmaiņu kā to izraisītāju. Viņas pētījums “Slānekļa prestiža lietas neolīta apmetnēs Lubāna ezera iekšējā” ir nozīmīgs solis šajā virzienā. Rakstā analizētas slānekļa lietas, kas pārstāvētas ar nažiem, bultu galiem, saliekamo makšķerāku kātiņiem, piekariņiem un riņķiem, kā arī maza diametra ripām, kas izgatavotas ne no lokāla izejmateriāla, bet gan no augstas kvalitātes slānekļa, kurš meklējams Karēlijas un Somijas teritorijā. Autore apskata jautājumus par šo priekšmetu piederību prestiža lietām, kuras norāda uz neolīta iedzīvotāju sociālās nevienlīdzības fakta pierādījumu Lubāna mitrāja apmetnēs.

Vesela gadu tūkstoša garumā tērpa saspaušanai un rotāšanai izmantotas krustadatas – vienas no skaistākajām un savdabīgākajām baltu rotām. Krustadatu daudzveidīgo formu izcelšanos un attīstību savā pētījumā skaidrojis **Normunds Jērumis**. Šī apjomīgā raksta pamatā ir autora maģistra darbs. Pētījumā analizēta 441 krustadata, tās iegūtas vairāk nekā 70 arheoloģiskajos

pieminekļos. Lai arī krustadatas sastopamas visā Latvijas teritorijā, vislielākā to koncentrācija un formu dažādība vērojama Lielupes baseinā, kur konstatētas arī krustadatu senākās formas un no kurienes tās pakāpeniski izplatījušās kaimiņu novados. Krustadatas attīstījušās, mainoties rotadatas izmēriem, galvas formai un dekoram, izgatavošanas un apstrādes paņēmieniem. Krustadatas ir nozīmīgs avots juveliermākslas tehnisko sasniegumu, baltu tautu garīgo priekšstatu un estētiskās gaumes, kā arī sabiedrības sociālo aspektu izpētei.

Tatjana Bergas pētījumā analizēts Austrumlatvijas teritorijas arheoloģiskajos izrakumos iegūtais tirdzniecības inventārs (svariņi, atsvariņi, bezmēni), skaidroti hronoloģijas jautājumi, tirdzniecības virzieni. Lai arī minētajā teritorijā tirdzniecības inventārs atrasts retāk nekā citur Latvijā, tomēr tieši Austrumlatvijā ir atrasti vissenākie svariņi un atsvariņu kompleksi, tostarp atsvari, kuriem svars un svara vienības atbilst nevis skandināvu svara sistēmai, kas pamatos tikusi lietota Latvijas teritorijā 10.–12. gadsimtā, bet gan senkrievu svara sistēmai.

Artūra Tomsona pētījums veltīts zobenu un to piederumu atradumu izplatībai un zobenu lietojuma interpretācijai Austrumlatvijā politiskās ģeogrāfijas un tirdzniecisko sakaru kontekstā laikā no 9. līdz 14. gadsimtam. Autors izmantojis salīdzinošo materiālu no teritorijām, kas vēlajā dzelzs laikmetā bijušas saskarē ar latgaļu apdzīvoto areālu, t.sk. arī Dienvidaustrumu Igauniju, Rietumkrievijas Pleskavas apgabalu un Baltkrievijas ziemeļu daļu, tādējādi gūstot papildus jaunas atziņas par atsevišķiem diskutējamiem sabiedrības attīstības un sociālās vēstures jautājumiem saistībā ar Austrumlatvijas iedzīvotāju pāreju no aizvēstures sabiedrības organizācijas formām uz agrīno valstiskumu aizvēstures beigās un politiskās patstāvības pakāpeniskas zaudēšanu 13.–14. gadsimtā.

Rakstos izteiktās atziņas padziļina līdzšinējos un sekmēs turpmākos pētījumus par Latvijā dzīvojušo maztautu kultūru, tirdznieciskajiem kontaktiem, sabiedrības sociālajiem jautājumiem.

Krājumā ievietotie raksti atspoguļo Latvijas arheologu pētījumu tematiku un virzienus, veicina zinātnisko diskusiju, ievieš aprītē nepublicēto materiālu.

Antonija Vilcāne

Ilze Biruta Loze

NEOLĪTA ZVEJAS IERĪCES LUBĀNA MITRĀJA TERITORIJĀ

Rakstā apskatītas, kā arī aprakstītas, izmantojot fotomateriālu un grafiiski fiksētus plānus, Lubāna mitrāja divās apmetnēs arheoloģiskajos izrakumos atsegtās zvejas ierīces – aizsprosts Zvidzes agrā neolīta apmetnē un pārnēsājamais murds ar visu tā iekārtu vēlā neolīta Aboras I apmetnē. Zvejas aizsprosts, kura uzcelšanai izmantoti gobas un apses divrindu stabi 6 m garā joslā, bija sapīts ar vītola, gobas vai viksnas kārtīm (noteicis M. Bušs). Pārnēsājamā murda skali gatavoti no priedes, bet iedzirkļis savīts no klūgām, tās sasaistot ar auklu un lūkiem. Zvejas iekārtu stratigrāfiskie apstākļi, to radioaktīvā oglekļa datējumi norāda uz piemērotiem hidroloģiskiem apstākļiem šo ierīču izmantošanai atlantiskā un subboreālā klimatiskā perioda noteiktā laika sprīdī, kas sakrīt ar Lubāna ezera līmeņa izmaiņu grafiku, kuras fiksētas G. Eberharda ģeoloģiski ģeomorfoloģiskajos pētījumos. Informatīvais izklāsts papildināts ar vietējām etnogrāfiskām paralēlēm, kā arī ar salīdzināšanai izmantotu faktu atlasī par Baltijas un Ziemeļjūras zvejas aizsprostiem.

Atslēgas vārdi: neolīts, zvejas aizsprosts, pārnēsājamais murds.

Neolīta zvejas ierīces kā viens no akmens laikmeta cilvēka izdzīvošanas stratēģijas lieciniekiem pieder pie reti atrodamiem objektiem neolīta apmetņu kultūrslāņos. Tas izskaidrojams ar faktu, ka zvejas ierīču palieku saglabāšanās apmetnēs un to tuvumā ir atkarīga no īpašiem konservējošiem mitrzesmes apstākļiem. Turklāt to atklāšanai nepieciešams veikt arheoloģiskos izrakumus lielās platībās, un ne jau kurā katrā apmetnē tās ir bijušas un saglabājušas.

Lubāna mitrājā, kas ir viens no lielākajiem Eiropas mitrājiem, ir saglabājušas zvejas ierīces, kuras atklātas fundamentālu arheoloģisko izrakumu laikā. Vienas no tām zvejas aizsprosta veidā tika atsegtas Zvidzes agrā neolīta apmetnes nogāzes daļas kultūrslānī (Loze 1988; Loze 1993, Fig. 7). Otrās – pārvietojama murda paliekas atklātas Aboras I vēlā neolīta apmetnē (Loze 1979, 20–21, ris. 17). Arī tās radušas īsu informatīvu atspoguļojumu plašāk pieejamā arheoloģiskajā literatūrā (Loze 2000, Fig. 11, 12).

LUBĀNA EZERA BASEINA PALEOĢEOGRĀFISKĀ SITUĀCIJA

Lubāna ezera baseins ar deviņām tajā ieplūstošām upēm un vienu no tā izplūstošu upi –

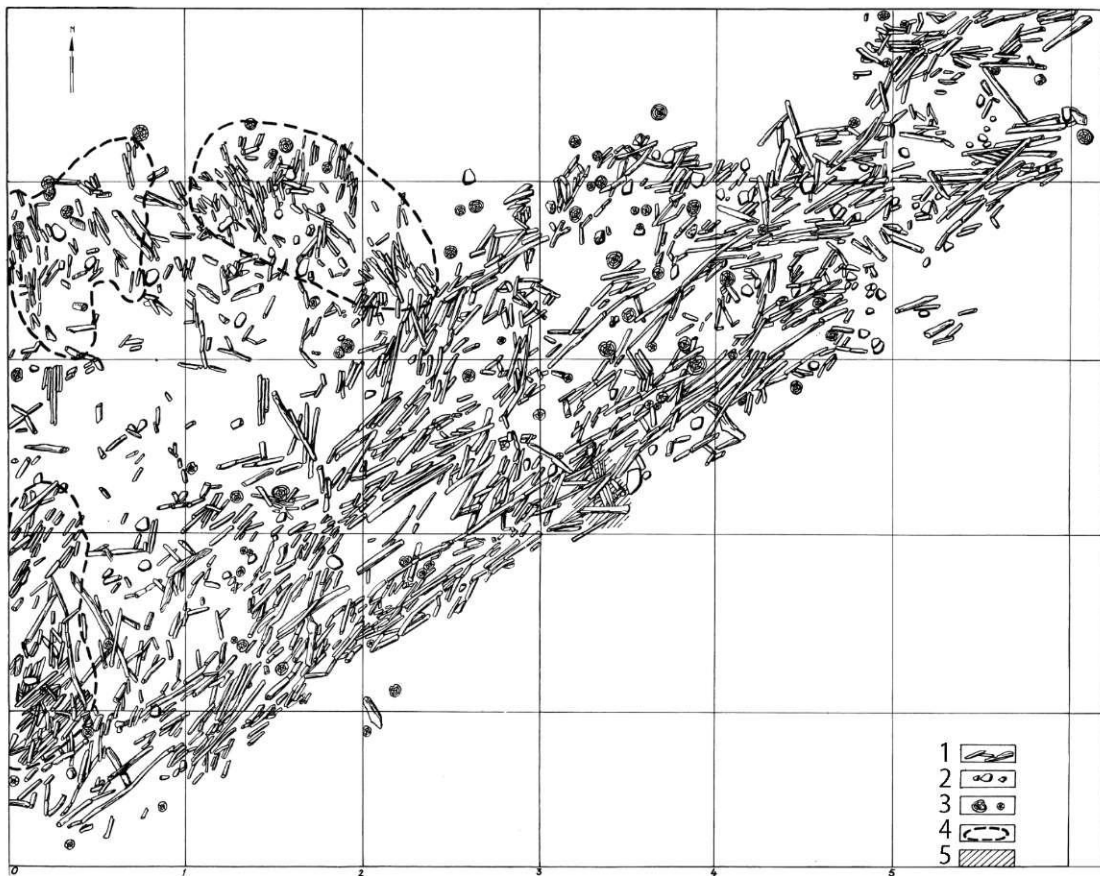
Aivieksti ir pagaidām vienīgais iekšzemes mikroreģions, kurā izdevies, pateicoties sistemātiski veiktajiem arheoloģiskajiem izrakumiem pagājušā gadsimta 60.–80. gados, atklāt gan zvejas aizsprosta īpašu konstrukciju, gan arī plēstu skalu murdu paliekas.

Lubāna ezera senā akvatorija platība, kas neolīta sākumā – atlantiskā klimatiskā perioda otrajā pusē aizņēma visu tagad pārpurvoto klānu platības, lēšama kā 47 000 ha liela. Šajā laikā, spriežot pēc profesora Gunta Eberharda pētījumiem – ģeoloģiski ģeomorfoloģiskajiem griezumjiem apmetnēs, bijis viens no zemākajiem Lubāna ezera līmeņiem – 90,3 m, kura celšanās ir attiecināma uz atlantiskā perioda otro pusi, ūdens līmenim Lubāna ezerā sasniedzot 92,2 m absolūtā augstuma atzīmi (Eberhards 1985).

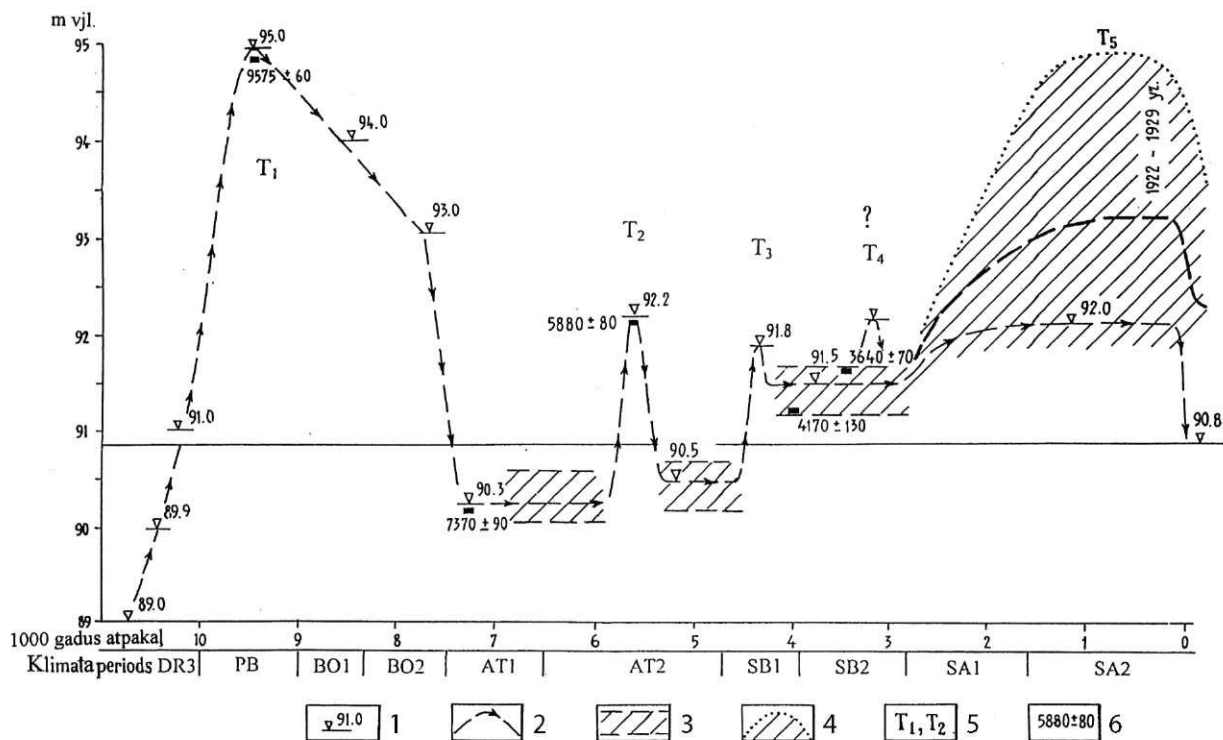
Zvidzes daudzslāņu apmetne, kas bijusi apdzīvota laikā no vēlā mezolīta līdz pat vidējam neolītam, atšķiras ar labi saglabājušos standarta tipa holocēna kultūrslāņu kārtojumu tās pienogāzes un nogāzes daļā (1. att.). Tā sniedz informāciju par ūdens līmeņa strauju celšanos atlantiskā klimatiskā perioda pirmajā pusē (Loze 1988, 123–138) (2. att.). Tieši šajā laikā ūdens līmeņa svārstība fiksēta Zvidzes apmetnē 92,5 m lielā augstumā, pēc tam seko regresija, kuras laikā agrā neolīta iedzīvotāji pārvietojās tuvāk Lubāna ezera senā krasta

1. att. Skats uz Zvidzes daudzslāņu apmetnes izvietojumu no dienvidaustrumiem (J. Urtāna foto)

2. att. Agrā neolīta zvejas konstrukcijas plāns. Zvidzes apmetne (M. Justovičas fiksācija): 1 – koksne, 2 – akmeņi, 3 – kūdrā un sapropeli iedzītie mieti, 4 – murdu paliekas, 5 – murdu vietas zvejas konstrukcijā

3. att. Lubāna ezera līmeņa izmaiņu shēma holocēnā (sastādījis G. Eberhards, 1985):

1 – absolūtā augstuma atzīmes, 2 – ūdens līmeņa likne, 3 – ūdens līmeņa svārstības, 4 – līmeņa maksimums, 5 – ezera transgresijas, 6 – radioaktīvā oglekļa dati

līnijai; turpinoties apdzīvotībai, šie iedzīvotāji atstāja aiz sevis ogļainu kūdras agrā neolīta kultūrslāni (3. att.). Tas atradās zemāk par 90–90,7 m absolūtā augstuma līnijām. Ņemot vērā nelielo sezonālo Lubāna ezera līmeņa celšanos pavasaros, vietējie iedzīvotāji, ūdenim uzplūstot, bija spiesti pārvietoties augšup pa nogāzi, bet savā iepriekšējā dzīvesvietā iekārtoja zvejas aizsprostu – žogveida konstrukciju ar mурdiem nārstojošo līdaku ķeršanai.

ZVIDZES APMETNES ZVEJAS AIZSPROSTA STRATIGRĀFISKAIS IZVIETOJUMS

Agrā neolīta cilvēka iekārtotais zvejas aizsprosts, kas tika atklāts Zvidzes apmetnes arheoloģiskajos izrakumos 1982. gadā, bija lokalizēts šajā apmetnē atklātās nogāzes daļā (B izrakumu laukumā). Tas atradās starp pirmo un trešo agrā neolīta irdenas kūdras ogļaino slāni sapropelī (4. att.). Spriežot pēc B izrakumu laukuma rietumu profila atzīmēm 0 punktā, zvejas aizsprosts atradās 1,40–1,50 m dziļi no zemes virskārtas. Virs šeit pēc eksploātaācijas pamestās zvejas ierīces, nogāzē atgriežoties iedzīvotājiem, uzkrājās jauns agrā neolīta apdzīvotības kultūrslānis ar tam raksturīgajiem kaula

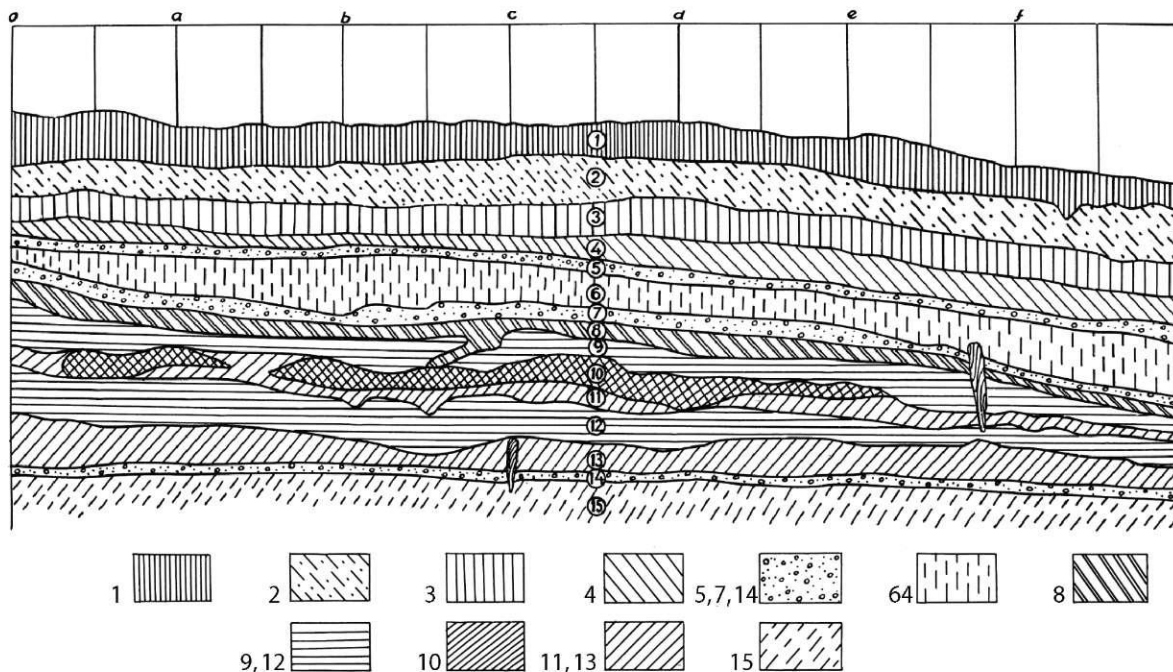
un raga rīkiem, kā arī šī perioda keramikas fragmentiem.

Zvejas konstrukcijas paliekas ar tai piederošiem 3–4 mурdiem bija atsegtas 6 m garā joslā. Tās atradās uz 90,83–91,15 m absolūtā augstuma līnijām. To saglabāšanās pakāpe bija viduvēja, jo, žogveida konstrukcijai apgāžoties, to vēl piespieda augstāk esošie biezie kūdras un grants starpslāņi, kas bija veidojušies ne tikai agrā, bet arī vidējā neolīta laikā.

ZVEJAS AIZSPROSTA PALIEKAS

Zvejas nožogojuma paliekas Zvidzes apmetnē bija atsegtas vidēji 0,8–1,0 m platā joslā paralēli senajai krasta līnijai virzienā no dienvidrietumiem uz ziemeļaustrumiem (5. att.). Zvejas aizsprosta karkasu veidoja dubulta, pamata ezermlā iedzītu 6 m gara mietu rinda. Mieti atradās 0,8–1,0 m attāli cits no cita. Daži mieti bija iedzīti pa pāriem. To diametrs līdzinājās 0,12–0,15 m. Apakšējie gali bija simetriski notēsti.

Jautājums par aizsprosta konstrukciju var būt diskutējams. Eiropas speciālajā arheoloģiskajā literatūrā ir norādīti arī gadījumi par divrindu mietu izvietojumu rindā, kur katrs nākamais mietis atradās pītā zvejas žoga pretējā pusē (Quill Smart

4. att. Zvidzes apmetnes zvejas aizsprosta stratigrāfiskie apstākļi. B laukuma rietumu profils:

1 – kūdraina smiltis, 2 – smilšaina koku-zāļu kūdra, 3 – sapropelis ar koksnes paliekām, 4 – koku-zāļu kūdra ar smilti un koksni, 5 – pārkūdrota grants, 6 – kūdra (otrais vidējā neolīta slānis), 7 – pārkūdrota grants (trešais vidējā neolīta slānis), 8 – sapropelis (ceturtais vidējā neolīta slānis), 9 – ogļaina čaugana kūdra (pirmais agrā neolīta slānis), 10 – sapropelis ar zvejas konstrukcijas paliekām (otrais agrā neolīta slānis), 11 – sapropelis, 12 – ogļaina čaugana kūdra (trešais agrā neolīta slānis), 13 – sapropelis (vēlais mezolīts), 14 – grants, 15 – ezermais

5. att. Skats uz Zvidzes apmetnes zvejas aizsprosta paliekām – tā konstrukcijai piederošo stāvkoku divām rindām no dienvidrietumiem (I. Lozes foto)

2003, 183, Fig. 10.12). Tas nozīmē, ka tieši šādā veidā saglabāja zvejas konstrukcijas līdzsvaru, lai tā neapgāztos. Turklāt šos stabus stiprināja ar divžuburu galu mietiem, kuru pretējo galu balstīja akmens. Šis ir anglosakšu zvejas konstrukcijas risinājums, tāpēc tas tieši neattiecas uz Zvidzes agrā neolīta nožogojuma uzcelšanas laiku, bet padara tā interpretāciju diskutējamu.

Vienrindas stabu žogs var kalpot arī citādā konstrukcijā, kur tas atbalsta no krasta puses šo nožogojumu, kā tas bijis darināts Oleslistā (*Oleslyst*) Dānijā (Quill Smart, 180, Fig. 10.7, 10). Starp reti izvietotajiem lielajiem mietiem zvejas aizsprosts balstās uz mazāka diametra stāvus zemē iedzītiem mietiem, kuri iepīti visai ciešā un blīvā horizontālā virzienā vērsta žoga klūgu sapinumā.

Par grūtībām šajā konkrētajā gadījumā jāuzskata pārblīvetais lielāka diametra stabu izvietojums laukumā. Zvejas aizsprosta paliekas Zvidzes apmetnē sastāvēja no bieza horizontāli gulošu salauztu kāršu kārtu klājuma. Šo kāršu garums sasniedza 0,6–0,8 m, vienā gadījumā kārts bija saglabājusi savu sākotnējo garumu – 1,8 m. Kāršu rindas, kas sagula sapropeļa slānī, bija paralēli izvietotas, aizsprostam nogāzoties uz ezera pusi. Tās sagula vidēji 1,2–1,5 m platā joslā. Starp šīm

6. att. Skats uz zvejas konstrukcijai piederošo murdu no dienvidrietumiem (I. Lozes foto)

kāršu rindām, kuras tika atsegtas un fiksētas četrās kārtās (13 a, b, c un d), atklātas arī skalu murdu paliekas. Kārtis pēc mežkopja Dr. Miervalda Buša slēdziena bija gatavotas no vītola, gobas vai viksnas zariem. Starp kārtīm vietām atradās plēsti priedes skali, kas piederēja no ierindas izgājušiem skalu mурdiem. Tie atsegšanas brīdī atradās izvietoti gan paralēli, gan arī perpendikulāri pret apgāztā aizsprosta kārtīm. To diametrs 0,02–0,03 m. Neatbildēts paliek jautājums par žogveida konstrukcijā izmantoto kāršu sasaisti, jo tikai vienā gadījumā tika konstatēts perpendikulāri pret žogu izvietota neliela mieta fragments.

ZVEJAS AIZSPROSTA SKALU MURDI ZVIDZES APMETNĒ

Zvidzes apmetnes zvejas aizsprosta spraugās bija ievietoti skalu mурdi. Mурdus gatavoja no akurāti plēstiem priežu vai egļu skaliem. Arheoloģisko izrakumu gaitā tika atsegtas četru mурdu paliekas, no kurām tikai vienas atradās *in situ* (6. att.). Šis saspiestais mурds sastāvēja no ļoti blīva skalu kārtojuma 0,50–0,60 m garā un 0,25 m platā joslā. Mурdu skali nesagula vienā virzienā, to grupas bija izvietotas viena pret otru perpendikulāri

7. att. Skats uz zvejas konstrukcijai piederošo mурda skalu pirmo kārtu no dienvidiem (I. Lozes foto)

vai arī ieslīpi (7. att.). Zem trešā skalu kārtojuma tika atsegta tikpat sablīveta klūdziņu kārta. Tā varēja piederēt murda iedzirklim (ieejai). Skalu kārtas bija atsegta 10 rindās. Skali bija trīs tipu: 1) 1 cm plati, ar kvadrātveida šķērsriezumu, 2) 1,2 cm plati, ar taisnstūrveida griezum un 3) 2 cm plati, ar līdzīgu griezum. Murds bija atsegts daļēji, otra tā daļa pagāja zem B izrakumu laukuma rietumu profila. Laukumu nepaplašināja, jo virs murda palieku neatklātās daļas varēja atrasties vidējam neolītam piederīgas konstrukcijas detaļas, kuras pētāmas pakāpeniski lielākā izrakumu laukumā.

ZVEJAS AIZSPROSTA UN MURDA PALIEKU DATĒJUMS ZVIDZES APMETNĒ

Zvejas aizsprosta un murdu relatīvais datējums balstās uz tos saturošā kultūrslāņa izvietojumu zem vidējā neolīta slāņiem un tā veidošanos virs vēlā mezolīta slāņa. Zvejas aizsprosta radioaktīvā oglekļa datējumiem ir izmantoti vienas horizontāli gulošas kārts un kāda sprunguļa fragments, kas atradās starp kārtīm (Loze, Liiva 1986, 143; Loze, Liiva 1989, tabl. I).

1. tabula

Zvejas aizsprosta radioaktīvā oglekļa datējumi

Laboratorijas indekss	Radioaktīvā oglekļa datējumi (skaitot no mūsdienām)	Kalibrētie dati pr. Kr.	Paraugu dziļums
TA-1608	6110±80	68% 5080 BC (42,3%) 4940 BC	1,35–1,40 m
TA-1609	6210±80	68% 5210 BC (68,2%) 4950 BC	1,40–1,50 m

Zvidzes apmetnē atsegtās zvejas aizsprosta paliekas ir senākās līdz šim atklātās Austrumbaltijas reģionā. Agrā neolīta apdzīvotība Zvidzes apmetnē turpinājās arī pēc zvejas aizsprosta ekspluatācijas izbeigšanās, ūdens līmenim Lubāna ezerā pazeminoties. Par to liecina ogļainā, visai piesātinātā čauganā agrā neolīta kultūrslāņa trešā kārta. Radioaktīvā oglekļa datējumi liecina par apdzīvotības turpināšanos šajā periodā pat līdz laika posmam pirms 5440 gadiem (Loze, Liiva 1986, 143; Loze 1988, 101, tabl. 16).

ZVEJAS AIZSPROSTA IZMANTOŠANA

Zvidzes apmetnes zvejas aizsprosta izmantošana bijusi saistīta ar lidaku ķeršanu to nārsta laikā marta beigās – aprīlī vai maijā. Tas liecina par šī nozogojuma sezonalitāti, to varēja atkārtoti izmantot arī nākošos gados ilgā laika posmā, piemērojoties Lubāna ezera līmeņa sezonālām izmaiņām, kas nodrošināja un uzlaboja pārtikas ieguvi attiecīgā gadalaikā. Tas noskaidrots, pateicoties masveida zivju kaulu atradumiem starp aizsprosta sagāzušajām maikstīm. Zivju kaulu skaits Zvidzes apmetnē, rēķinot uz katru atklātā agrā neolīta kultūrslāņa kvadrātmetru, līdzinājās vidēji 17,2 vienībām.

16 lidaku paliekas bija konstatētas murda fragmentā, kurš atradās C izrakumu laukumā pāris metru uz dienvidiem no iepriekš apskatītā B laukumā atklātā murda paliekām ar 10 skalu kārtām B laukuma rietumu malā. Šajā C laukuma murdā esošo lidaku garums sasniedza 6,5–136 cm (Sloka 1986, 127–130). To aptuvenais svars bijis no 0,2 līdz 15 kg.

Kopumā noteikti agrā neolīta 2326 lidaku kauli, kuri veido 93,8% no kopējā agrā neolīta laikmeta zivju atlieku skaita. Pārējo zivju vidū ir zandarts (4,7%), sams (1,0%), asaris (0,4%), plaudis (0,1%) un karūsa (0,04%) (Loze 1993, 119–140).

Lidaku palieku sastāvā 546 vienības ir pārstāvētas ar mugurkaula skriemeļiem un zobiem (Sloka 1986, 128). Acīmredzot zvejas aizsprosts ticis intensīvi ekspluatēts. Atrasto zivju kaulu fragmenti zvejas aizsprosta rajonā pieder lidakām, kuras tā arī netika apēstas. Toties zivju kauli pirmajā un trešajā agrā neolīta slānī atbilst apmetnes apdzīvotības periodiem, un tie uzrāda pārtikā lietoto zivju dažādību un to daudzumu.

Zvidzes apmetnes agrā neolīta slāņos atrasts tikai viens kaula makšķerāķis (Loze 1988, tabl. X: 9), kas liecina par tā pakārtotu lomu iztikas sagādē. Makšķerēšana ļāva papildināt iztiku, bet ne iegūt to pietiekamā daudzumā. Makšķerāķis ir individuālas makšķerēšanas rīks, un šo rīku lielumi ir ļoti dažādi. Plašajā Lubāna ezerā 20. gs. 30. gadu beigās pēc ūdens līmeņa pazemināšanas ir atrasti tur neolīta zvejnieku pazaudētie masīvi kaula makšķerāķi (Vankina 1999, Fig. XCI–XCIII), savukārt Lielajā Ludzas ezerā pēc tā ūdens līmeņa pazemināšanas 50. gados savāktā kolekcija rāda neliela izmēra kaula makšķerāķus. Iespējams, ka Lielajā Ludzas ezerā, kurš nebūt nepieder pie lielākajiem Latvijas teritorijā, arī zivju izmēri nesasniedza Lubāna ezera plašajā akvatorijā mitušo zivju lielumu un svaru.

Individuālā zveja saistīta ar īpaši lielu un smagu zivju ķeršanu. Noķerto septiņu samu garums Zvidzes apmetnē ir attiecīgi 90, 135, 140, 150, 153, 190 un 200 cm (Sloka 1986, 128). Proporcijas starp individuālā ceļā iegūto zivju daudzumu un zveju ar aizsprostu un tajā iekārtoto murdu, kā arī tiklu palīdzību nav salīdzināmas. Tas ņemams vērā, mēģinot iezīmēt šīs savācēju ekonomikas raksturīgās iezīmes noteiktu ūdens baseinu robežās. Ir jāaprēķina ne tikai ūdens tilpums noteiktā laika posmā ezerā, jāņem vērā arī apmetņu izvietojuma blīvums un jāskaidro iedzīvotāju demogrāfiskā situācija konkrētā apmetnē un visā reģionā kopumā.

ETNOGRĀFISKĀS PARALĒLES

Zivju aizsprostu rekonstrukcija un to uzcelšanas laika noteikšana pēc arheologu rīcībā nonākušām šo aizsprostu paliekām nav viegls uzdevums. Tomēr var pieņemt, ka žoga veidošana no vītola, vīksnas un gobas maikstīm Zvidzes apmetnē tika veikta pavasarī, tās nogriežot mežā, tad attiecīgi sapinot un pamišus apejot ezera mālā iedzītos mietus, sasaistot tos kopā ar maikstu vijumu un ļaujot veidot blīvu dubulto sienu. Tā kopā ar vertikāli zemē iedzītajiem mietiem pacēlās virs ūdens līmeņa.

Ņemot vērā etnogrāfiskajā literatūrā pieņemto zvejas aizsprostu klasifikāciju, Zvidzes apmetnē atklāto var nosaukt par mietu vai pāļu aizsprostu (Cimermanis 1973, 122). Tas bijis veidots no cita materiāla nekā zivju ķeramā ierīce – skalu murds. Šis zvejas veids etnogrāfiskajā literatūrā nosaukts par aizsprosta zveju, bet zvejas nožogojums – par aizsprostu. Tie savukārt dalāmi: 1) stāvošos vai lēni plūstošos ūdeņos lietotos un 2) straujos ūdeņos izmantotos (Cimermanis 1973, 122). Zvidzes apmetnē atklātais pieder pie pirmā tipa zvejas aizsprostiem.

Etnogrāfiskajā literatūrā ir norādes, ka vēl 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Lubāna ezerā tika celti likloča līnijas veidā izvietoti zvejas aizsprosti (1876. gadā dzimušā Kārļa Puķīša stāstījums. – Cimermanis 1973, 122, 125, 11. att.). To garums sasniedzis 100–200 metrus. Mieti bija izvietoti divās rindās, un atstarpes starp tiem aizpildītas ar egļu vai paegļu zariem. Mietu augšgalus saklūgoja. Zvejas žogā atstāja speciālas spraugas murdu ielikšanai. Tos lietoja ne tikai ezeros, bet arī upēs. Kā liecina etnogrāfu pieraksti no Balvu rajonā dzīvojošā Jāņa Ziemeļa stāstījuma, Ičas upē šie zvejas aizsprosti bija tāpat konstruēti no divām mietu rindām, kurus atbalstīja pret straumi nolikts vēl viens miets. Atstarpes starp mietu rindām bija

aizpildītas ar zariem vai atvasēm (Cimermanis 1970, Fig. 9).

Etnogrāfi norāda, ka šajā laikā lietoti divi dažādi murdi: klūgu un diegu. Var atzīmēt arī egļu skalu murdus, kurus gatavoja Ziemeļkuzemē. Šie garastes murdi bija izgatavoti no kārkļa vai lazdas klūgām vai egles skaliem. Murdu šaurā astes daļa bija sasieta kopā ar auklu. Tiem nebija speciāla iedzirkļa, jo astes gals bija pietiekami šaurs, lai zivs tajā nevarētu apgriezties. Klūgas vai skalus vairākās (5–6) vietās sapina ar auklu. Murdus lika ar ieeju pret straumi upēs līdaku nārsta laikā. Var piezīmēt, ka garastes murdus ar iedzirkli, kuriem bija lokveida vai kvadrātveida priekšējais rāmis, lika nevis ezera gultnē, bet gan tā pārplūdušos krastos, kas pilnībā atbilst situācijai Zvidzes apmetnē. Starp mурdiem lika sētu, kura bija pīta no klūdziņām, kas bija sapītas ar auklu (Cimermanis 1962, 18. att.). Zivis, peldēdamas no ezera uz tā malu, iekļuva vai nu tieši mурdā, vai arī atdūrās pret sētu. Meklēdamas brīvu ceļu, tās nokļuva mурdā. Mурda iedzirklim izmantoja paegļa, ievas vai cita koka lokus, kuru gali mурda apakšpusē bija savienoti ar tāda paša materiāla šķērskoku (Cimermanis 1962, 175).

Ņemot vērā etnogrāfiskās paralēles no Ziemeļkurzemes, kur arhaiskie egļu skalu murdi bija gatavoti vēl 20. gadsimta sākumā (Bielenstein 1918, 673, Abb. 607), var pieņemt, ka Zvidzes apmetnē atklātā mурda forma piederējusi garastainajam skalu mурdu tipam. Fakts, ka tas bija gatavots no priedes skaliem, lika domāt, ka tam varēja būt arkveida ieeja ar taisnu apakšmalu un no klūgām veidotu iedzirkli.

ZVEJAS IERĪCES ABORAS I APMETNĒ

Aboras I vēlā neolīta apmetne bija lokalizēta, kā liecina ģeoloģiski ģeomorfoloģiskie pētījumi profesora Gunta Eberharda vadībā, Aiviekstes – vienīgās no Lubāna ezera iztekošās upes – vecupes labajā krastā, kas tagad ieguvusi Aboras upītes nosaukumu. Šīs apmetnes iedzīvotāji, kuri bija izvēlējušies dzīvesvietu relatīvi lielas upes maģistrāles krastmalā, rēķinājās ne tikai ar zivju bagātību šajā upē un tās pieteku sistēmā, bet arī ar iespēju nokļūt Lubāna ezerā un tajā ietekošo upju baseinos.

Aboras I vēlā neolīta apmetne, kuras teritorija aizņēma vairāk nekā 5000 m² lielu platību un kuru var uzskatīt par t.s. visu gadu apdzīvoto jeb bāzes apmetni, arī sniedz informāciju par šīs vietas kādreizējo iemītnieku zvejas ierīcēm un to raksturu (8. att.).

Senais reljefs Aboras I apmetnes vietā, pēc Gunta Eberharda ģeoloģiski ģeomorfoloģiskiem

8. att. Skats uz Aboras I vēlā neolīta apmetni no putna lidojuma (J. Urtāna foto)

pētījumiem, subboreālajā klimatiskajā periodā atšķirās no pašreizējā. Aiviekstes vecupe, tagadējā Aboras upīte mūsdienu ainavā iezīmējas kā 4,5 km gara, likumota, sekla gultne ar lēzeniem krastiem. Tās dziļums apkārtējā reljefā ir tikai 2,5–3,5 metri.

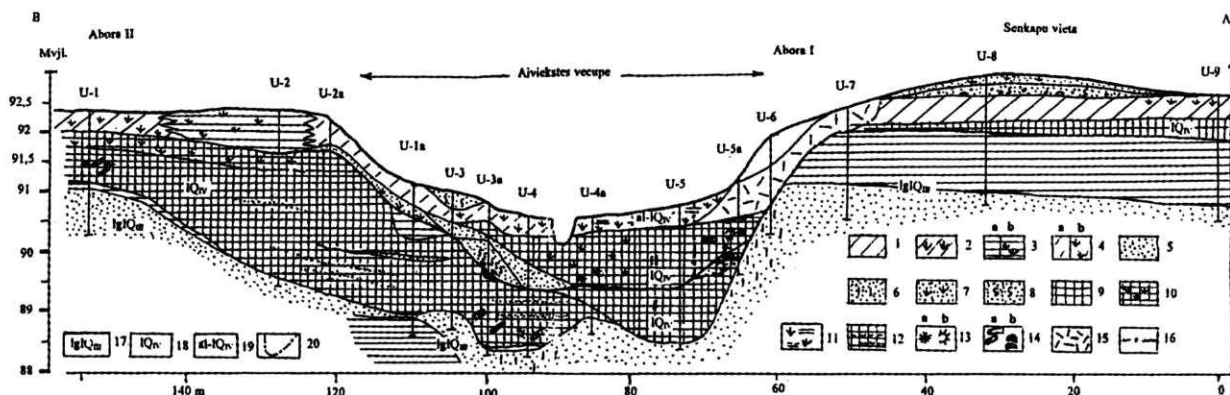
ZVEJAS IERĪCES STRATIGRĀFIJA

1982. gadā veikto ģeoloģisko un ģeomorfoloģisko pētījumu rezultāti rāda visai sarežģītu sengultnes un tai piegulošā Lubāna ezera līdzenuma ģeoloģiski ģeomorfoloģisko griezumumu (Loze, Eberhards 2012, 26–30, 3. att.) (9. att.). Sengultne ir iegrauzta limnoglaciālu smilšu un aleirīta nogulumos 2,5–3,5 m dziļi, kas atbilst 88,5 m absolūtā augstuma atzīmēm. Šo sākotnējo iegrauzumu aizpilda 2–2,5 m biezs, galvenokārt holocēna senā ezera un vecupes nogulumu komplekss. Tas sastāv no sapropeļa ar smilšu un ezmāla starpkārtām un lēcām. Ir izdalīti divi sapropeļa lēcveidīgie slāņi ar smalku un dūņainu smilšu lēcām un starpkārtiņām, kas liecina par senā Lubāna ezera sedimentācijas apstākļu biežiem pārtraukumiem.

Tipisko ezera nogulumu kompleksu pārklāj 0,3–0,7 m biezi nepārtraukti caurtekošā ūdens baseinā uzkrājušies pelēki, kūdraini vai dzeltenbrūna māla un mālsmilts nogulumi. Tos atstājuši upju palu ūdeņi pēdējo gadu tūkstošu laikā.

Aiviekstes sengultnes centrālo visdziļāko malu un mālsmilts nogulumus aizstāj mālaina kūdra. Sapropeļa slāņi arī Aboras apmetnes tuvumā, kas daļēji veidojies uz sengultnes nogāzes deluviālo nogulumu kompleksa, urbumos konstatēti ezerriekstu čaulu fragmenti, oglītes un akmeņi. Aiviekstes sengultni aizpildošā sapropeļa saistība ar ārpus apmetnes izplatīto 0,1–0,35 m biezo kūdraino sapropeļa slānīti nav konstatējama. Tas bija pamazām izķīlējies, tuvojoties tagadējai Aiviekstes gultnei. Iespējams, ka tas veidojies upes darbības rezultātā.

Arheoloģisko izrakumu profili uz sengultnes labā krasta nogāzes uzrāda divus labi izdalījušos sapropeļa slāņus, kurus vienu no otra atdala zaļu kūdra un smalku smilšu līnija. Šis starpslānis fikssēts tikai uz sengultnes nogāzes, bet neparādās apmetnei piegulošajā sengultnē. Tiek uzskatīts, ka minētie nogulumi fiksē plašu Lubāna ezera regresiju un upju darbību atjaunošanos pa Aiviekstes un Abaines ar ezera nogulumiem nepilnīgi

9. att. Aboras I vēlā neolīta apmetnes ģeoloģiski ģeomorfoloģiskais griezumš (sastādījis G. Eberhards, 2013): 1 – smilšmāls, 2 – kūdrainais smilšmāls, 3a – dzeltenīgais limnoglaciālais māls, 3b – kūdrains māls, 4a – mālsmits, 4b – kūdraina mālsmits, 5 – smalka smilts, 6 – putekļaina smilts, 7 – kūdraina smalka smilts, 8 – smalka smilts ar organiku, 9 – sapropelis, 10 – kūdrains sapropelis, 11 – mālaina kūdra, 12 – sapropelis ar smilts starpkārtām, 13a – oģlītes, 13b – ezerriekstu čaulas, 14a – koksnes atliekas, 14b – akmeņi, 15 – kultūrslānis (nesadalīts), 16 – uzbērtā grants, 17 – limnoglaciālie nogulumu, 18 – ezera nogulumu, 19 – upju ezeru nogulumu, 20 – arheoloģisko izrakumu robeža

aizpildītām sengultnēm (Loze, Eberhards 2012, 28, 3. att.).

Ir noskaidrots, ka kultūrslānis Aboras I vēlā neolīta apmetnes nogāzē uzkrājies subboreālā klimatiskā perioda otrajā pusē. To apstiprina arī publicētie ^{14}C datējumi, kuru paraugi bija paņemti tieši šajā apmetnes daļā, turklāt vēl attiecīgā kultūrslāņa dziļumā (Loze, Eberhards 2012, 34–35, 1. un 2. tab.).

Zvejas tīkla fragments, kurš tāpat kā zem sapropēļa un kūdras slāņa saspīestās zvejas ierīces, bija atrasts Aboras apmetnes nogāzes daļā, piederējas pie mezglainā tipa. Aiviekstes vecupei pārplūstot, tajā varēja likt murdus vai kādas citas ierīces zivju ķeršanai. Zvejai bija izmantoti no priežu skaliem veidoti murdi. To saglabāšanās pakāpe uzskatāma par labu. Labvēlīgie konservējušie apstākļi, zvejas ierīču izvietojums virs pamatzemes zem 1,3 m biezā kūdras un sapropēļa slāņa bija veicinājuši to saglabāšanās pakāpi, lai gan zem biežā kūdras slāņa smaguma tās bija saspīestas un zaudējušas savu sākotnējo formu.

ZVEJAS IERĪCES APRAKSTS

Zvejas ierīces tika atsegtas sapropēļa slānī virs pamatzemes aptuveni 8–9 m attāli no iespējamās pavasara palu līnijas. No priežu skaliem gatavoto zvejas ierīču paliekas atsegtas apmetnes nogāzes lejasdaļā trīs vietās. Iespējams, tās piederējušas ne vairāk kā divām ierīcēm. Vislabāk saglabājušies ir austrumu pusē atklātā. Tā kā upe plūda no austrumiem uz rietumiem, var domāt, ka ar straumi tās daļas varēja tikt pārvietotas rietumu virzienā.

Šīs skalu ierīces, neskatoties uz to, ka tās varēja piederēt vienam murdam, ir apskatāmas atsevišķi. Pirmā ierīce (A) savā starpā blīvi saistītu plēstu skalu veidā aizņēma 1,05×0,80 m lielu laukumu (10. att.). Skalu garums sasniedza 105 cm, un tie tika atsegti divās blīvās kārtās 80 cm platā joslā.

Starp pirmo un otro skalu kārtu, kuras piederēja zvejas ierīces sienām, bija atsegti ieslīpi izvietots 188 cm garš rūpīgi nostrādāts miets ar 25 cm garu simetriski nodrāztu zīmuļveida galu. Nav šaubu, ka tas ticis izmantots šīs ierīces piestiprināšanai attiecīgā upes gultnes vietā (11., 12. att.).

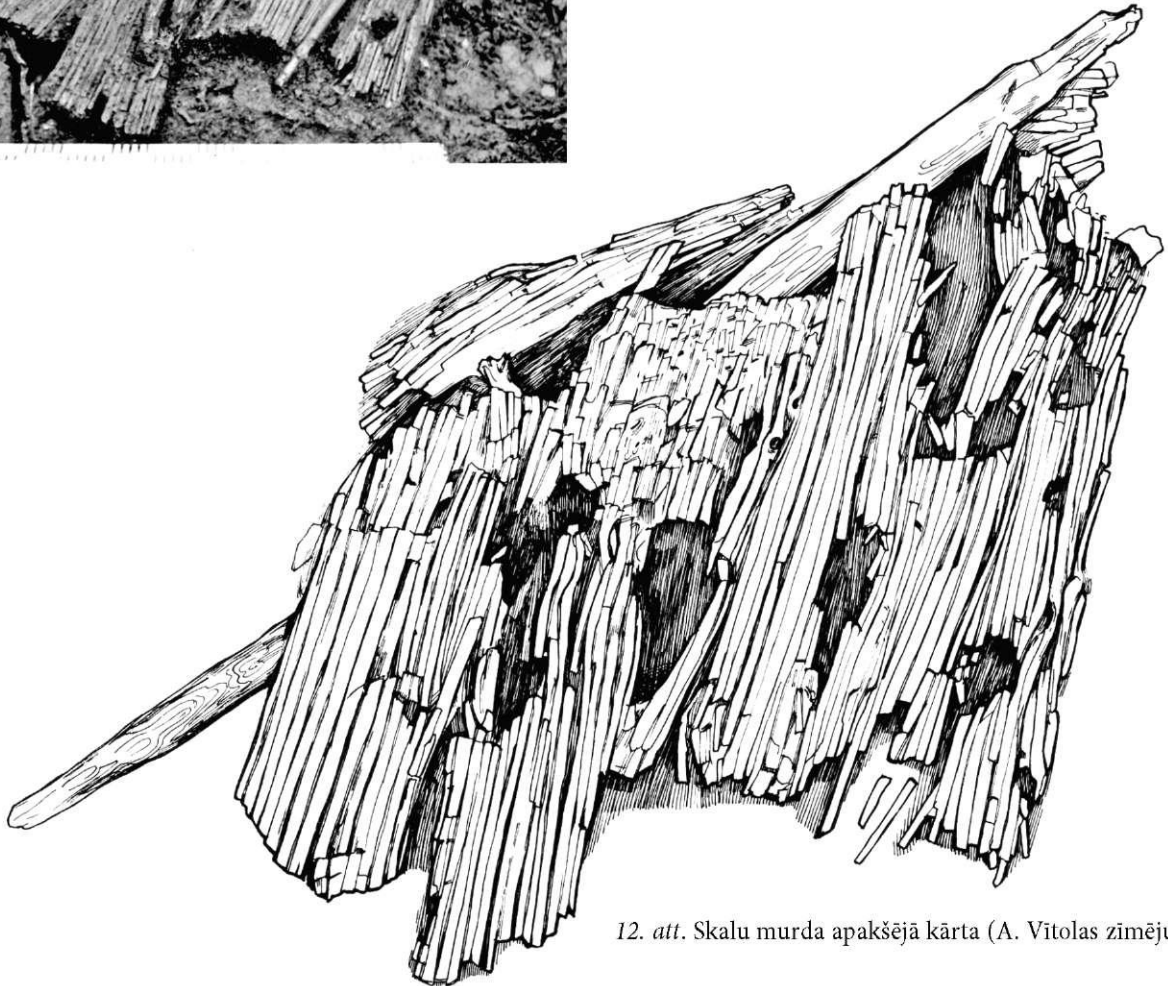
Ierīces skalu klājuma dienvidu pusē tika atsegti vēl viens fragmentārs miets, 77 cm garš, ar simetriski notēstu un apdedzinātu galu. Mieta nolauztās daļas augšpusē bija rūpīgi izgriezts četrstūra caurums ar tajā saglabājušos koka četrstūra formas tapiņu. Tas norādīja, ka šajā caurumā varēja būt

10. att. Skats uz skalu murda paliekām Aboras I apmetnes nogāzē (I. Lozes foto)

11. att. Skats uz skalu murda paliekām un zvejas konstrukcijas detaļas atradums murda tuvumā (I. Lozes foto)

12. att. Skalu murda apakšējā kārtā (A. Vītolas zīmējums)

iestiprināta perpendikulāri pret mieta korpusu izvietota regulāras formas garāka vai īsāka latīņa. Turpat blakus esošais 23 cm garais mieta fragments arī bija ar notēstu un apdedzinātu lejasgalu.

Tātad šeit ir bijuši vismaz trīs dažādi mieta, no kuriem vienam vai pat diviem varēja būt īpaša nozīme skalu ierīces konstrukcijā. Ir jāvērs uzmanība arī uz faktu, ka zvejas ierīces otrā skalu kārtā, kas atradās zem pirmās, bija izvietota gandrīz perpendikulāri pret pirmo skalu kārtu. Tā sasniedza 115 cm lielu garumu un 40 cm lielu platumu. No tā izriet, ka ierīcei varēja būt regulāra forma ar asiem stūriem.

Zvejas ierīces skalus saistošie lūki bija saglabājušies tikai tās apakšdaļā 10–12 cm zem pirmās blīvās skalu kārtas. Lūku sapinums ir fiksēts (virzienā no austrumiem uz rietumiem) šādos attā-

lumos: 12 cm – 15 cm – 62 cm (pēdējie īpaši labi saglabājušies), kā arī intervālā starp 85–105 cm. Tātad attālums starp lūku sapinumu bija 13–24 cm liels, neievērojot konsekventi simetrisku sapinuma vietu izvietojumu.

Zvejas ierīce, kas atradās pusmetru uz rietumiem no tikko apskatītās, bija atsegta 1,50×0,75 m lielā platībā, priežu skaliem saguļot trīs kārtās. Skalu klājuma dienvidu pusē tika atsegts mieta fragments ar 5 cm lielu diametru. Ierīces sienu skalu klājums bija izvietots paralēli iepriekš aprakstītās ierīces vai tās daļas skalu klājumam. Lūku pinums bija konstatēts 0,90–1,20 m attāli no ierīces augšgala (ar augšgalu apzīmējot uz apmetnes nogāzes izvietoto klājuma malu, kas atradās 37 cm augstāk par tā lejasgalu).

Augšpus šīs zvejas ierīces fragmentāro palieku daļas bija atsegts groziņveida murda iedzirklis ar caurumu tā lejasdaļā (13. att.). Tas bija savīts no ievu klūgām pamīšus ar auklu, kuru savukārt papildināja vietām vertikāli iepītas klūgas, tādējādi to vēl papildus nostiprinot. Iedzirkļa platums bija 24 cm, augstums – 15 cm. Atsegšanas laikā tas bija saglabājis ieapaļu formu, diametram sasniedzot 75 cm.

Pēc Aboras I apmetnē atklātajām murda paliekām ir grūti noteikt tā patieso veidu, jo murdu klasifikāciju skalās ir minēti galvenokārt konusveida un cilindrvēda eksemplāri. Turklāt ir atrodams atzīmes, ka *Tybrind Vig* atraduma vietā cilindrvēda murda apakšējā daļa, kas veido trešdaļu no visa tā garuma, ir bijusi konusveida (Quill Smart 2003, 185, Fig. 10.13, 10.13 (2)). Tā kā mūsu rīcībā nav datu par Aboras murda apakšdaļas nobeigumu, tad var pieņemt, ka tā tik tiešām varēja būt koniska, bet pats murds – cilindrisks. Šim murdam arī bijis kurvīšveida iedzirklis. Tāpēc nav jābrīnās, ka Lietuvas senlietu restaurācijas un konservācijas speciāliste Bronža Pinkevičute, kas restaurēja Aboras I murda iedzirkli, to izveidoja kā kurvīti (Loze 1979, ris. 57). Šajā gadījumā ir anulējami publikācijā esošie kurvīša dati un dodami atraduma atklāšanas brīdī fiksētie murda iedzirkļa dati. Tie ir sekojoši: murdam ir bijusi 11 cm augsta un 17 cm liela diametra ieeja.

PĀRNĒSĀJAMĀ KOKA KONSTRUKCIJA

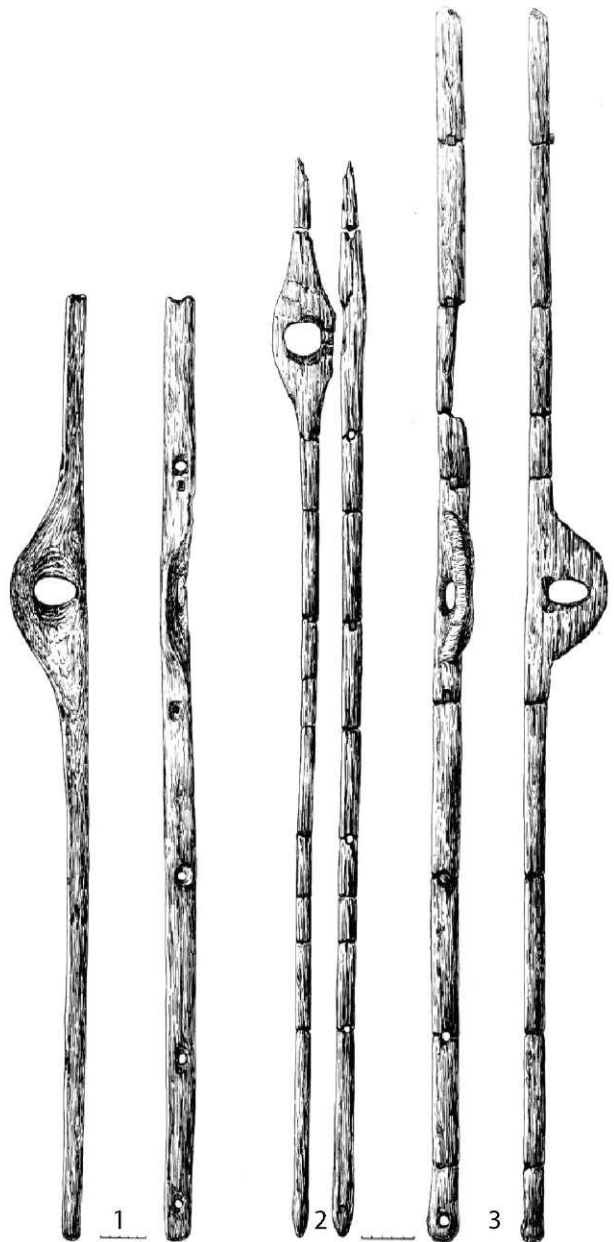
Mēģinot rekonstruēt zvejas ierīci, ir jāņem vērā tās iespējamais garums – 150 cm. Tas, ka otrai iespējamai zvejas ierīcei – murdam bija saglabājies iedzirklis, kā arī tas, ka lūku pinuma attālumi neatbilda pirmajā murdā konstatētajiem, iespējams, tomēr liecina par divu dažādu zvejas ierīču konstrukciju izveidi Aboras apmetnē.

Turklāt vēl ņemams vērā tapainā mieta fragmenta atradums pirmajā zvejas konstrukcijā. Par to, kāds varēja izskatīties šis miets, liecina trīs dažādu visai neparastu koka priekšmetu atradumi turpat Aboras apmetnes nogāzē.

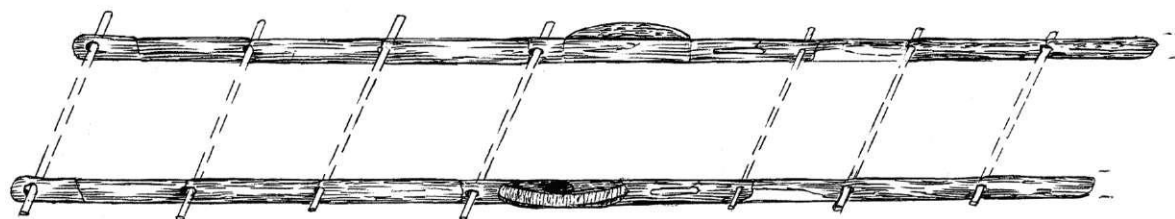
Viens no tiem tika atsegts blakus zvejas ierīcei A, pāris desmitus centimetru uz austrumiem no tās (11. att.). Tas bija 104 cm garš, ar simetriski paplašinātu augšgalu, kura vidū 4–5 cm liels ieapaļš caurums, kurā varēja ievietot tāda paša diametra koka mietu (14. att.: 2). Šim savdabīgam priekšmetam ar noplacinātu segmentveida šķērsriezumu bija vienādā attālumā izvietoti caurumi, kuros bija saglabājušās tajos iestiprināto pret

13. att. Murda iedzirklis tuvplānā (I. Lozes foto)

14. att. Airu duļļu atradumi Aboras I vēlā neolīta apmetnē (N. Kūlaiņa zīmējums)

15. att. Latiņu precizitāte savienojumā starp diviem airu duļļiem (D. Karlsones zīmējums)

ierīces korpusu perpendikulāri izvietoto latiņu galu paliekas. To varēja savienot ar iepriekš minēto starp 1. un 2. murda skalu kārtu atrasto *in situ* fragmentāro šī paša tipa tapaino mietveida rīku. Acīmredzot tas ir piederējis pie murda atnešanas un piestiprināšanas konstrukcijas.

Uz to, ka Aboras I apmetnes iedzīvotāji bija lietojuši pārnēsājamu murdu vai pat murdus zvejas nolūkiem, norāda arī divu airu duļļu atradumi turpat nogāzē, tikai dažus metrus lejup no iepriekš aprakstītajiem. Pirmais no tiem bija saglabājies veselā veidā. Tas bija gatavots pusotra metra garas, rūpīgi apdarinātas un nogludinātas kārts veidā ar vidusdaļā izvietotu roktura paplašinājumu, kura vidū ērtākai satveršanai atradās ovāls caurums (14. att.: 3). Šim airu duļlim bija izurbti astoņi caurumi 17 cm un 20 cm attāli cits no cita. Tam bija taisnstūrveida griezum (3,5×2,5 cm).

Otram airu duļlim bija nolauzta augšdaļa (14. att.: 1). Tā garums sasniedza 114 cm, un tam, tāpat kā iepriekš minētajam, bija urbti caurumi ar tādiem pašiem intervāliem. Lūzuma dēļ šeit bija saskaitāmi tikai pieci “tapainie” caurumi, kuru izvietojums norādīja, ka starp šiem airu duļļiem patiešām ir bijušas izvietotas četrstūrīnā šķērs-griezuma latiņas (15. att.). Airu duļļi, starp kuriem atradās latiņas, kas saturēja tos kopā, bija pārnēsājami. Tas ir bijis visai ērti, jo pats princips – divu kāršu savstarpējs savienojums, lietojot vairākus šķērskokus, pēc somu etnogrāfa K. G. Vilkunsa pētījumiem, tika lietots arī dažāda lieluma murdu un pat tiklu uzstādīšanai un izcelšanai (*Wentertreppe*) (Vilkuna 1975, 154, Abb. 45).

Kā liecina etnogrāfiskās norādes, šis airu duļļu savienojums nav nekas cits kā dubicis jeb dob-tās resnas apses laivas (t.s. apses laiva) pārsegs, ar kura palīdzību sagatavotos murdus ievada vajadzīgā vietā ezerā vai citviet (Cimermanis 1973, 118, 7. att.). Latiņu skaitu varēja viegli mainīt, tās

izņemot vai arī pieliekot klāt (15. att.). Latiņu izvietojums varēja būt atkarīgs no murda atvēruma lieluma. Arī modernā murda piestiprināšanai, to ievieojot zvejas konstrukcijā, nepieciešama piesaiste pie tās stabiem (Cimermanis 1973, 19. att.).

Iespējams, ka Aboras apmetnē atklātajam murdam (B ierīce) ar klūgām pīto iedzirkli varēja būt līdzīga forma kā garastainajam egļu skalu murdam, par kuru raksta A. Bilenšteins. Arkveidā saliekto klūgu atradumi apmetnes kultūrslāni papildina datus par murda konstrukciju.

ZVEJAS IERĪČU VECUMS ABORAS I APMETNĒ

Zvejas ierīces (A) vecums Aboras I apmetnē ir noteikts ar radioaktīvā oglekļa metodi, izmantojot starp ierīces divām skalu kārtām esošo 1,80 m garo mietu. Tā vecums (nociršanas laiks) atbilst 3770 ± 60 gadiem (TA-394). Kalibrētais datējums, ņemot vērā 68,2% varbūtību, ir 2290 BC (58,7%) – 2130 BC (Loze, Eberhards 2012, 35, 2. tab.).

ZVEJAS LOMI ABORAS I APMETNĒ

Aboras I apmetnes iedzīvotāji vēlajā neolītā, kā liecina paleoetiologa Jāņa Slokas pētījumi, zvejojuši 14 dažādu sugu zivis (Sloka 1975, 69, tabl. 3). Šo sugu īpatsvars ir visai dažāds. Visvairāk šīs apmetnes iedzīvotāji pārtikā izmantojuši asarus, kuri kopējā zivju kaulu masā veidoja 63,4%. To svars bijis 6–600 g, zivju garumam sasniedzot 7,5–30 cm. Līdakas turpretī šajā apmetnē bija pārstāvētas ar īpatņiem, kuri kopējā nozvejas masā veidoja 7,39%.

2. tabula

Aboras I vēlā neolīta apmetnē pārstāvētās zivju sugas (pēc: Sloka 1975)

Zivju suga	Kaulu daudzums	Garums, cm	Svars, g	Procenti
Līdaka	155	10,5–110	20–1200	7,39
Rauda	36	8–26	6–20	1,73
Vēdzele	31	6,5–12	6–20	1,49
Ālants	10	9,9–40	10–1000	0,48
Rudulis	14	6,7–	2–250	0,67
Līnis	34	20–38	2–1,8	1,63
Plicis	73	8,4–25	16–400	3,5
Plaudis	12	1–35	2–1000	0,57
Sparc	1	10		0,05
Karūsa	139	5–30	10–1000	6,67
Sams	100	80–245		4,8
Zandarts	146	45,5–140	2–12000	7
Asaris	1326	7,5–30	6–600	63,4
Ķisis	8	6,6–12		0,38
Kopā:	2085			

Kā liecina Jāņa Slokas pētījumi Aboras I apmetnē, zivju garums un svars joprojām ir liels salīdzinājumā ar agrajā neolītā iegūto lomu Zvidzes apmetnē. Karūsa, sams un līnis procentuāli veido pietiekami nozīmīgu skaitu no kopējā zivju kaulu daudzuma apmetnē (pavisam noteikti 2085 zivju kauli) (Sloka 1975, 68).

3. tabula

Samu vecums Aboras I apmetnē (Sloka 1975)

Vecums	Skaitis	Sevišķas atzīmes	Garums, cm
5 gadi	3		
7 gadi	2		80–84,4
	3		77,79–84,2
9 gadi	8	1 <i>basiocipetalia</i>	93
10 gadi	1		100
	2		100–102,8
	7		
11 gadi	3		119, 120, 121
	14		
13 gadi	1		136,7
	1		134
	28		
16 gadi	1		142,2
	4		
20 gadi	12		142,2
27 gadi	1		245

Aboras apmetnes noteikto zivju kaulu vidū atrasts arī stores kauls, kas norāda uz iespējamu stores nārstošanas vietas izvēli vai arī šis zivs iegūšanu apmaiņas ceļā (Sloka 1975, 68). Store ir arī viens no zivju zvejas sezonāliem indikatoriem (Bērziņš 2009, 16).

Aboras I apmetnē fiksēti zivju zvīņu un kaulu sacēpumu slāņi ap pavarda vietām, kur zivis tīrītas ar krama kasīkliem. Šie slāņi bija koncentrēti ap akmeņu pavardiem apmetnes centrālajā daļā un aizņēma desmitiem kvadrātmetru lielu teritoriju. Speciālisti tos šķīdināja ar dzeramās sodas palīdzību un izmantoja zivju sugu noteikšanai.

ZVEJAS IERĪCES CITĀS AUSTRUMBALTIJAS NEOLĪTA APMETNĒS

Zvejas aizsprosts atklāts arī Litorīnas laika lagūnas krastā Lietuvas piejūrā. Šventojas 9. apmetnē atsegta zvejas aizsprostam vertikālie mieti, kuri veidoja tā karkasu, bija retāk izvietoti tā malās nekā centrālajā daļā (Rimantienē 1980, pav. 36–44; Rimantienē 1994, Abb. 52). Aizsprosta centrā starp mietu rindām bija izvietoti lieli koka mizas gabali. Šis žogveida aizsprosts ir rekonstruēts, atstājot tā vidū spraugu murda ievietošanai, kura paliekas tā arī netika atrastas. Aizsprosta sienu veidoja maikstis, kas nav bijušas sapītas. Šventojas 9. apmetnes datējums ir krietni jaunāks par Zvidzes apmetnē atklātā aizsprosta datējumu: 3860 ± 90 (Vib-1), kas kalibrētos skaitļos ar 68,2% varbūtību ir 2470 ± 2200 BC (Rimantienē 1980, 7).

Paliekas no sešiem mirdiem, kuri gatavoti no egļu skaliem, ir atsegta Sārnaves apmetnē Ventspils lagūnas krastā. Šo 2,5 m garo murdu paliekas atrastas K mājoklī, kā arī teritorijā starp K un M mājokli (Vankina 1970, 93–94, tabl. XI, XII). Ir norādīts, ka, iespējams, pēdējam mirdam, kurš atklāts vertikālā stāvoklī, bijis no skaliem taisīts iedzirklis. Šie mirdi ir jaunāki par Zvidzes apmetnē atklātajiem un attiecināmi uz vidējo neolītu.

ZVEJAS AIZSPROSTI CITĀS BALTIJAS JŪRAS UN ZIEMEĻJŪRAS BASEINA ZEMĒS

Zvejas aizsprosti ir izmantoti visās Baltijas un Ziemeļjūras baseina zemēs. Tomēr īpaši daudz tie ir pētīti Dānijas teritorijā, kur 17 no tiem ir attiecināmi uz akmens laikmetu. Tie aptver plašu

hronoloģisko diapazonu laika posmā starp 6000–2000 gadiem pr. Kr.

Starp pēdējo gadu desmitu atklājumiem atzīmējams Oleslistā (*Oleslyst*) atklātais zvejas aizsprosts, kurš bija ielikts jūrā starp mazu saliņu un Zēlandes salas krastu (Pedersen 1992, 10–13; Pedersen 1997, Fig. 3). Tā garums sasniedza 200 metrus. Aizsprosta karkasu veidoja mieti, kuri bija izvietoti cits no cita 0,40–0,45 m attāli. Siena sastāvēja no lazdu kāršu pinuma. Vienā aizsprosta galā šis pinums beidzās dakšņveidā, mietu apejot no abām pusēm. Otrā galā krustojošos kāršu gali bija iespiesti starp vertikāliem dubultiem mietiem (Pedersen 1997, Fig. 11, 130). Šis jūras zvejas aizsprosts atklāts 2,5–3 m dziļi un nav bijis traucēts. Īpaši labi saglabāties 5,5 m garš un 1,7 m plats fragments, kas datēts ar radioaktīvā oglekļa 10 pāraugiem. Tas izmantots sudraba zušu (*silver eel*) zvejai ilgstošā periodā laikā starp 3520–2490 gadiem pr. Kr. (Fischer, Pedersen 1997, 322–323).

Šis aizsprosts pieder piltuvkausu kultūras zvejniekiem, kas apdzīvojuši Zēlandes salas piekrasti. Tiek uzskatīts, ka klūgu murds, kas izmantots sudraba zušu zvejai, ir gatavots tehnoloģijā, kura zināma tikai šajā reģionā. Pēc formas tas atgādina paplatu cilindrveida pudeli ar šauru galu. Iedzirklim ir konusveida forma. Tas ir 70 cm m garš un nopīts no 60 vītola un 2 lazdu klūdžiņām (Myrhøj 1997, 167–169). Vienā apmetnē murds bija gatavots no sausserža, kura klūgas bija saistītas ar bērza saknēm, bet otrajā tas bija darināts no bērza un vītola zariem (Larsson 1975, 19).

Reinas un Mēzas deltas rajonā – Bergšenhoekas (*Bergschenhoek*) apmetnē 2 m dziļumā atklātais saldūdens ezerā ielaistais murds (*trap*) bija pīts no zariem (*dog wood*). Tā garums sasniedza 1,4 m (Louwe Kooijmans 1987, 238–242, Fig. 145, 146).

Zvejas aizsprosts, kurš atklāts Dubnas upes krastā Krievijā, balstījās uz divrindu pāļiem. Murdi bija gatavoti no skaliem. Atklāšanas brīdī tajos atradās līdz 20 cm garas zivju paliekas. Arī šis murds ticis rekonstruēts kā garastainais, ar konusveida korpusu, sašaurinātu un sasietu astes daļu (Lozovski 1996, 38, Fig. 13).

Skalu murda fragments, kas sastāvējis no sešām skalū rindām, atrasts starp Visas I purva ieguvumiem, rokot kādu meliorācijas grāvi Vičegdas baseinā (Burov 1998, 68, Fig. 6: 1, 3). Tas gatavots no mīksta koka latīņām jeb skaliem, kuru biezums 0,1–0,2 cm, bet platums 0,5–0,7 cm. Attālums starp auklas pinuma joslām sasniedzis 10–15 cm. Šo murdu datē ar mezolītu, kas rada iebildumu. Atradums nav stratificēts apmetnes kultūrslānī.

Turklāt aukla parādās vēlākā laika posmā – neolītā. Ja tik tiešām skalū sapinuma joslas veidoja aukla, nevis lūki, tad tas tomēr attiecināms uz neolītu.

Kā redzams, priēžu skalū murdi ir Austrumbaltijas un Austrumeiropas mežu joslas neolīta iedzīvotājiem raksturīga zvejas ierīce, kuras izgatavošanas tradīcija no arhaiskiem laikiem saglabājusies līdz aizpagājušā gadsimta sākumam.

SECINĀJUMI

1. Zvejas ierīču atsegšana kā viena no mitrāju pētniecības prioritātēm ir nodrošinājusi Latvijas arheoloģiju ar rezultatīviem zvejas ierīču atklājumiem – zvejas aizsprosta atklājumu Zvidzes agrā neolīta apmetnē un pārnēsājamā murda atklājumu Aboras I vēlā neolīta apmetnē.

2. Zvejas aizsprosta iekšzemes arhaiskais tips Zvidzes apmetnē ir atšķirīgs no Dānijas piekrastes piejūras tipa zvejas aizsprostiem (17 vien.), kas liecina par dziļū vietēju tradīciju izveidi iekšzemes ezeru zvejniecības jomā Austrumbaltijas vidusdaļā.

3. Zvejas aizsprosta iekārtošana agrajā neolītā apdzīvotās Zvidzes apmetnē Lubāna ezera senās piekrastes vistiešākajā tuvumā liecina par iedzīvotāju mobilitāti, izmantojot sezonālu iespēju zivju (līdaku) resursu iegūšanā iztikai pavasaros pēc grūtajiem ziemas mēnešiem.

4. Murdu izgatavošanas specifika Lubāna mitrājā – egļu skalū pielietojums karkasa uzbūvē un lūku izmantošana to sasaistē, kā arī klūgu, vēlāk arī auklas lietošana iedzirkļa sagatavošanā ir gadu tūkstošu ilga vietējo zvejnieku – savācēju piekopta tradīcija, kas garantēja izdzīvošanu pat visskarbākajos laika apstākļos.

5. Egļu skalū izmantošana mirdiem Lubāna mitrājā ir saistīta ar vietējiem apstākļiem, jo līdz ar subboreālā klimatiskā perioda izmaiņām no austrumiem ieviesās un plašāk izplatījās egle, kuras koksne piemērota zvejas murdu izgatavošanai.

6. Atklātās zvejas ierīces – aizsprosti un murdi, kā arī paleoihtiologa Jāņa Slokas noteikto zivju sugu masas visās nozīmīgākajās Lubāna mitrāja apmetnēs, it īpaši Zvidzes agrā neolīta un Aboras I vēlā neolīta apmetnē, ļāva izvirzīt līdaku un zandartu kā galvenās Lubāna ezera zivju populācijas cauri gadu tūkstošiem līdz pat mūsdienām. Par to liecina arī tagadējo zvejnieku ieinteresētība Lubāna ezera līmeņa regulējumā sakarā ar zandarta populācijas aizsardzību, izdzīvošanu un pilnvērtīgu tās attīstību.

LITERATŪRA

- Bērziņš, V., 2008. *Sārņate: Living by Coastal Lake during the East Baltic Neolithic*. Oulu: Oulu University Press.
- Bērziņš, V., 2009. Zvejas sezonālitate akmens laikmetā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 5–27.
- Bielenstein, A., 1918. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten*, II. Petrograd.
- Burov, G. M., 1998. The Use of Vegetable Materials in the Mesolithic of Northern Europe. *Harvesting the Sea, Farming the Forest: The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic region*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 53–63.
- Cimermanis, S., 1962. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 4. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 167–181.
- Cimermanis, S., 1970. Fischsperrren in Vidzeme und Latgale am Ende der 19. und zu Beginn der 20. Jahrhunderts. *Jahrbuch des Museums zu Leipzig*. XXVII, 99–133.
- Cimermanis, S., 1973. Zvejas raksturs un svarīgākie riki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 10. Rīga: Zinātne, 115–139.
- Eberhardts, G., 1985. *Morfogenez dolini oblasti poslednego materikovogo oledenēniia i sovremennye rechnie protsesy* (Morphogenesis valleys in the area of the last continental glaciation and modern process). Avtoreferat disertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora geograficheskikh nauk, MGU im. M. V. Lomonosova. Moskva.
- Eberhardts, G., 1989. Novye dannye po geomorfologii poselenii kamennogo veka Lubanskoi niziny (mezolit, rannii i srednii neolit). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 74–85.
- Fischer, A., Pedersen, L., 1997. Site records. *The Danish Storebælt since the Ice Age: Man, Sea and Forest*. Copenhagen: A/S Storebælt Fixed Link, 319–324.
- Larsson, L., 1975. A Contribution to the Knowledge of Mesolithic Huts in Southern Scandinavia. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*, Årgångar 1973–1974. Lund, 5–28.
- Larsson, L., 1983. Ageröd V. *An Atlantic Bog Site in Central Scania*. Lund. (Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° N 12)
- Louwe Kooijmans, L. P., 1987. Neolithic Settlement and Subsistence in the Wetlands of the Rhine/Meusa Delta of the Netherlands. *European Wetlands in Prehistory*. Oxford, 227–251.
- Loze, I., 1979. *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravliny*. Rīga: Zinatne.
- Loze, I., 1988. *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoi niziny. Mezolit, rannii i srednii neolit*. Rīga: Zinatne.
- Loze, I., 1993. The Early Neolithic in Latvia: The Narva Culture. *Acta Archaeologica*, 63 (1992), 119–140.
- Loze, I., 2000. Stone Age Settlements in the Lake Lubāns Wetland in Latvia, and Subsistence Strategies of the Population. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 3/4, 109–122.
- Loze, I., 2001. Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezeru baseinā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 28–50.
- Loze, I., Eberhardts, G., 2012. Vēlā neolita Aboras I apmetnes apdzīvotība. Jauni radioaktīvā oglekļa datējumi Lubāna mītrājā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5/6, 26–38.
- Loze, I., Liiva, A., 1986. Radiouglerodnoe datirovanie poseleniia epokhi kamnia Zvidze. *Izotopno-geokhimicheskie issledovaniia v Pribaltike i Belorussii*. Tallin, 140–148.
- Loze, I., Liiva, A., 1989. K khronologii rannego neolita Vostochnoi Pribaltiki (po materialam poselenii). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 50–67.
- Lozovski, V. M., 1996. *Zamostje 2: the Last Prehistoric Hunter-Fishers of the Russian Plain. Appendix: the fauna of Zamostje*. Treignes, Belgique: Editions du CEDEFARC.
- Myrholm, H. M., 1997. Wooden eel weirs – A technology that lasted 7000 years. *The Danish Storebælt since Ice Age: Man, Sea and Forest*. Copenhagen: A/S Storebælt Fixed Link, 167–169.
- Pedersen, L., 1992. Ålctøj og Rosnædragter. *Jul i Kalundborg*. Kalundborg: Vejløs Bogtrykkeri, 10–13.
- Pedersen, L., 1997. Settlement and Subsistence in the Late Mesolithic and Early Neolithic. *The Danish Storebælt since the Ice Age: Man, Sea and Forest*. Copenhagen: A/S Storebælt Fixed Link, 109–115.
- Pedersen, L., 1997. They put Fences in the Sea. *The Danish Storebælt since the Ice Age: Man, Sea and Forest*. Copenhagen: A/S Storebælt Fixed Link, 124–143.
- Quill Smart, D. J., 2003. *Later Mesolithic Fishing Strategies and Practices in Denmark*. (BAR International Series, 1119)
- Rimantienė, R., 1980. *Šventoji. Pamariu kultūros gyvenvietes*. Vilnius.
- Rimantienė, R., 1994. Die Steinzeit in Litauen. *Bericht des Romisch-Germanischen Kommission*, 75, 1–144.
- Rimantienė, R., 2005. *Akmens amžiaus zvejai prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius: Lietuvos Nacionalinis Muziejus.
- Sloka, J., 1975. Ryby iz stoianok kamennogo veka na Lubanskoi nizmennosti. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 8, 65–73.
- Sloka, J., 1986. Zivis Zvidzes mezolita un neolita apmetnē (VI– III g. t. p.m.ē.). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 9, 127–130.
- Vankina, L., 1970. *Torfianikovaia stoianka Sārņate*. Rīga: Zinatne.
- Vankina, L., 1999. *The Collection of Stone Age Bone and antler artefacts from Lake: Catalogue*. Rīga: N.I.M.S.
- Vilkuna, K. G., 1975. *Unternehmen Lachsfang. Die Geschichte der Lachsfischerei im Kemijoki*. Helsinki. (Studia fennica, 19)

NEOLITHIC FISHING GEAR IN THE LUBĀNS WETLANDS

Using photographs and drawn plans, this article examines the fishing gear uncovered in the course of archaeological excavation at two settlement sites in the Lubāns wetlands: a weir next to the Early Neolithic site of Zvidze and a portable fish-trap with all of the associated gear at the Late Neolithic site of Abora I. The fishing weir, built on two rows of elm and aspen posts extending for a length of 6 m from south-east to north-east, was woven from willow, elm or wych-elm rods (identified by M. Bušs, Candidate of Forestry Science).

The laths of the portable fish-trap were made of pine, while the funnel was plaited of rods fastened with string and bast. The stratigraphic position of the published fishing gear and the radiocarbon dates indicate that the hydrological conditions were suitable for using such gear in the Atlantic and Subboreal climatic period, during an interval that corresponds to changes in the level of Lake Lubāns, as recorded in the geological and geomorphological studies by G. Eberhards. Information about the finds is supplemented with local ethnographic parallels, as well as a range of comparative evidence of weirs from the Baltic and North Sea areas.

Keywords: Neolithic, fishing weir, portable fish-trap.

Summary

The fishing gear discovered in the Lubāns wetlands has been recovered in the course of major archaeological excavations. This includes a weir uncovered in the Early Neolithic cultural layer of the Zvidze settlement site (Loze 1988, 1993), as well as a portable fish-trap discovered in a gyttja layer in the sloping part of the Abora I settlement site (Loze 1979).

The remains of the weir at Zvidze, along with 3–4 fish-traps belonging to it, were uncovered in a 6-m-long belt with a mean width of 0.8–1.0 parallel to the former shoreline of Lake Lubāns (Fig. 2). The frame of the weir consisted of a 6-m-long double row of stakes driven into the lacustrine clay (Fig. 5). The remains of the overturned weir took the form of a dense screen of wooden rods (willow, elm, wych elm). Between the sections of the rod screen there were wooden laths representing the remains of destroyed fish-traps.

The laths and rods of only one of the fish-traps, uncovered in a 0.50–0.60 m long and 0.25 m wide belt by the west section of the excavation were preserved *in situ* (Fig. 6).

The layers of laths (10 altogether) were arranged perpendicularly or obliquely in relation to one another (Fig. 7). Under the third layer of laths a similarly dense layer of thin rods was found, deriving from the funnel of the fish-trap. The laths were of three kinds: 1) 1 cm wide and square in cross-section; 2) 1.2 cm wide and rectangular in cross-section; and 3) 2 cm wide with the same kind of cross-section.

The weir is 6100–6200 years old (Table 1). It was built during the pike spawning season. This is indicated by the pike vertebrae and other bones

found in the Early Neolithic layer, making up 93.75 % of the total fish remains (Fig. 8).

In the context of local ethnographic parallels, such a fishing structure may be referred to as a stake or pile weir (Cimermanis 1973, 122). The ethnographic literature describes how as late as the end of the 19th and the beginning of the 20th century fishing weirs 100–200 m in length were created in Lake Lubāns, following a zigzag course. These consisted for a double row of stakes, the spaces between filled with spruce or juniper branches (Cimmermanis 1973, 11. att., 122, 125).

The large portable fish-trap from the Late Neolithic settlement of Abora I had been damaged, because the current in the former channel of the River Aiviekste had shifted to the west. The best-preserved, largest fragment (part A) took up an area of 1.05 x 0.80 m (Fig. 10, 11). The laths of the fish-trap reached a length of 1.05 m, and were uncovered in two layers in a belt 0.80 m wide. Between the first and second layer of laths was a stake 1.88 m in length with a 0.25-m-long symmetrically sharpened, pencil-like point. The stake, which had served to anchor the fish-trap, was radiocarbon-dated to 3770±60 BP (TA-394), is calibrated as 2290–2130 BC. Found between the rows of the lath screen was a 0.77-m-long part of a shaped stake with a square-cut hole, in which there was a piece of wood – the remains of a rod, described below. The second layer of laths was arranged perpendicularly to the first (1.15 m long and 0.40 m wide). There was bast binding at the following points along the laths: 0.12 m, 0.15 m, 0.62 m, 0.85 m and 1.05 m. The funnel of the fish-trap was found above the second part (B) of the

large fish-trap, which had been shifted slightly to one side by the current. It had been plaited from bird-cherry rods using string, supplemented by vertical rods that served to strengthen it. At the time of discovery, the funnel had a width of 1.17 m and a height of 0.11 m.

Particularly interesting was a component of some kind of device that was found immediately to the east of the fish-trap (part A). It was 1.04 m long and carefully shaped. At the upper, symmetrically broadened end was a round hole measuring 0.04–0.05 m in diameter, in which a circular rod could be fixed or passed through (Fig. 15: 2). Along the whole length of this piece there were four square holes for attaching rods. This component of the device could be connected

with the similar fragment described above, found between the layers of laths. It is possible that this was part of a special kind of structure used to erect the fish-trap.

Two rowlocks were found several metres downstream from the remains of the fish-trap, and the elements of the unusual wooden device were also provided with eight drilled holes at equal intervals, which could receive connecting rods (Fig. 15: 1, 3).

Taking into account local ethnographic parallels, it is concluded that the rowlocks belonged to the covering structure of a widened aspen logboat, used to transport the fish-traps prepared for use and set up in the required location in the river or lake (Cimermanis 1973, 188, 2. att.).

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* View of the Zvidze multi-layer settlement site from the south-east. Photo: J. Urtāns.
- Fig. 2.* Plan of the Early Neolithic fishing structure at the Zvidze site (recorded by M. Justoviča).
- Fig. 3.* Scheme of water-level changes in Lake Lubāns during the Holocene. Compiled by G. Eberhards, 1985.
- Fig. 4.* Stratigraphic position of the weir. West section of area B: 1 – peaty sand, 2 – sandy wood-grass peat, 3 – gyttja with wood remains, 4 – wood-grass peat with sand and wood, 5 – peaty gravel, 6 – peat (2nd Middle Neolithic layer), 7 – peaty gravel (3rd Middle Neolithic layer), 8 – gyttja (4th Middle Neolithic layer), 9 – charcoal-rich, springy peat (1st Early Neolithic layer), 10 – gyttja with remains of fishing structure (2nd Early Neolithic layer), 11 – gyttja, 12 – charcoal-rich, springy peat (3rd Early Neolithic layer), 13 – gyttja (Late Mesolithic), 14 – gravel, 15 – lacustrine clay.
- Fig. 5.* View of the remains of the weir – the double row of vertical timbers, belonging to the structure, viewed from the south-west. Photo: I. Loze.
- Fig. 6.* View of the fish-trap belonging to the fishing structure from the south-west. Photo: I. Loze.
- Fig. 7.* View of the first layer of laths of the fish-trap belonging to the fishing structure, viewed from the south. Photo: I. Loze.
- Fig. 8.* Aerial view of the Abora Late Neolithic site. Photo: J. Urtāns.
- Fig. 9.* Geological-geomorphological section of Abora I Late Neolithic site. Prof. G. Eberhards, 2013.
- Fig. 10.* View of the remains of a lath fish-trap on the sloping part of the Abora I site. Photo: I. Loze.
- Fig. 11.* View of the remains of the lath fish-trap and the component of a fishing structure found near the trap. Photo: I. Loze.
- Fig. 12.* Lower layer of the lath fish-trap. Drawing: A. Vītola.
- Fig. 13.* The funnel of the fish-trap, close-up view. Photo: I. Loze.
- Fig. 14.* Two rowlocks found on the Late Neolithic site of Abora I. Drawing by artist N. Kūlainis (1, 3).
- Fig. 15.* The precision of the rods in the connection between the two rowlocks. Drawing: D. Karlsonē.
- Table 1.* Radiocarbon dates for the weir.
- Table 2.* Fish species at Abora I Late Neolithic site.
- Table 3.* Calculated biological ages of wels represented at the Abora site (J. Sloka, 1975).

Translated by Valdis Bērziņš

Ilze Biruta Loze

SLĀNEKĻA PRESTIŽA LIETAS NEOLĪTA APMETNĒS LUBĀNA EZERA IEPLAKĀ

Slānekļa prestiža lietas, kas iegūtas Lubāna mitrāja apmetņu izrakumos, ir pārstāvētas ar nažiem, bultu galiem, saliekamo makšķerāku kātiņiem, piekariņiem un riņķiem, kā arī maza diametra ripām. Rakstā tiek analizēts 31 priekšmets no deviņām vidējā un vēlā neolīta apmetnēm. Noteiktas to formas un meklētas paralēles. Apskatīti visi arheoloģiskajos izrakumos iegūtie rīki un rotas, atrodot tiem arī paralēles. Aplūkoti arī jautājumi par šo priekšmetu piederību prestiža lietām, kuras norāda uz neolīta iedzīvotāju sociālo attiecību nevienlīdzības faktu Lubāna mitrāja apmetnēs.

Atslēgas vārdi: slānekļis, prestiža lietas, apmaiņa, sociāla nevienlīdzība.

Līdz šim Austrumbaltijas arheoloģiskajā literatūrā ir maz diskutēti jautājumi par neolīta sabiedrības sociālām attiecībām, apskatot apmaiņu kā to izraisītāju. Tiek uzskatīts, ka apmaiņa un sociālās attiecības ir savijušās kopā. Tā raksturo piekoptās ekonomiskās uzvedības sociālo un politisko kontekstu. Apmaiņu šajā laikā saprot kā daļu no sociālā procesa – sagādājot galvenos resursus, kas dod prestižu un statusu (Dillian, White 2010, 5–6). Apmaiņa tiek kontrolēta ar morālām un sociālām saistībām. Tiek uzskatīts, ka apmaiņai bija simboliskā un ideoloģiskā dimensija, kā arī sociālās diferenciacijas, politiskās un ekonomiskās sistēmas funkcijas. Ar apmaiņu saistās arī mednieku–savācēju sociālās nevienlīdzības izveidošanās un komplekso sabiedrību rašanās.

Apmaiņa post-procesuālā arheoloģijā ir skatāma kā specifisku un lokalizētu lietu apmaiņa, piederīga kulturālai sistēmai, kura noved iecerēs līdz aktīvai darbībai. To raksturo kā ekonomikas sfērai piederīgu, sastāvošu no trīs daļām: iztikas sagāde, politiskā un rituālā ekonomika (Earle 2010, 208). Turpat tiek uzsvērta amata specializācija, kurai māj-saimniecības apstākļos ir dažādas formas (veidi).

Šajā sakarībā interesi Lubāna mitrāja neolīta apmetnēs izraisa priekšmetu grupas, kas izgatavotas ne no lokāla izejmateriāla. Par vienu no šādiem materiāliem var uzskatīt augstas kvalitātes slānekli, kurš meklējams Karēlijas un Somijas teritorijā.

Slānekļis ir ļoti labi granulēts pelēks, zaļgans, zilgans, brūns vai pat iesārts metamorfisks iezis,

kurš perfekti šķēļas vienā virzienā. No tā var veidot regulāras plāksnes. Tieši tāpēc arī neolītā, bet vēl pirms tam mezolītā iedzīvotāji sāka izgatavot no tā ne tikai medību un ikdienā lietojamus rīkus, bet arī lietas, kas tiek uzskatītas par prestiža priekšmetiem.

Latvijas teritorijā – īpaši Lubāna ezera ieplakā arheoloģisko izrakumu gaitā ir uzkrājies neliels, tomēr visai izteiksmīgs materiāls, kura apskats var izraisīt nopietnu interesi šo teritoriju apdzīvojušo neolīta cilšu slānekļa izmantošanas iespēju skaidrošanā. Turklāt tas noder arī daudz plašāka griezumā jautājumu izvērtējumā par ievestā materiāla, šajā gadījumā jau izgatavoto lietu pieejamību sociāli nodrošinātu iedzīvotāju vajadzībām.

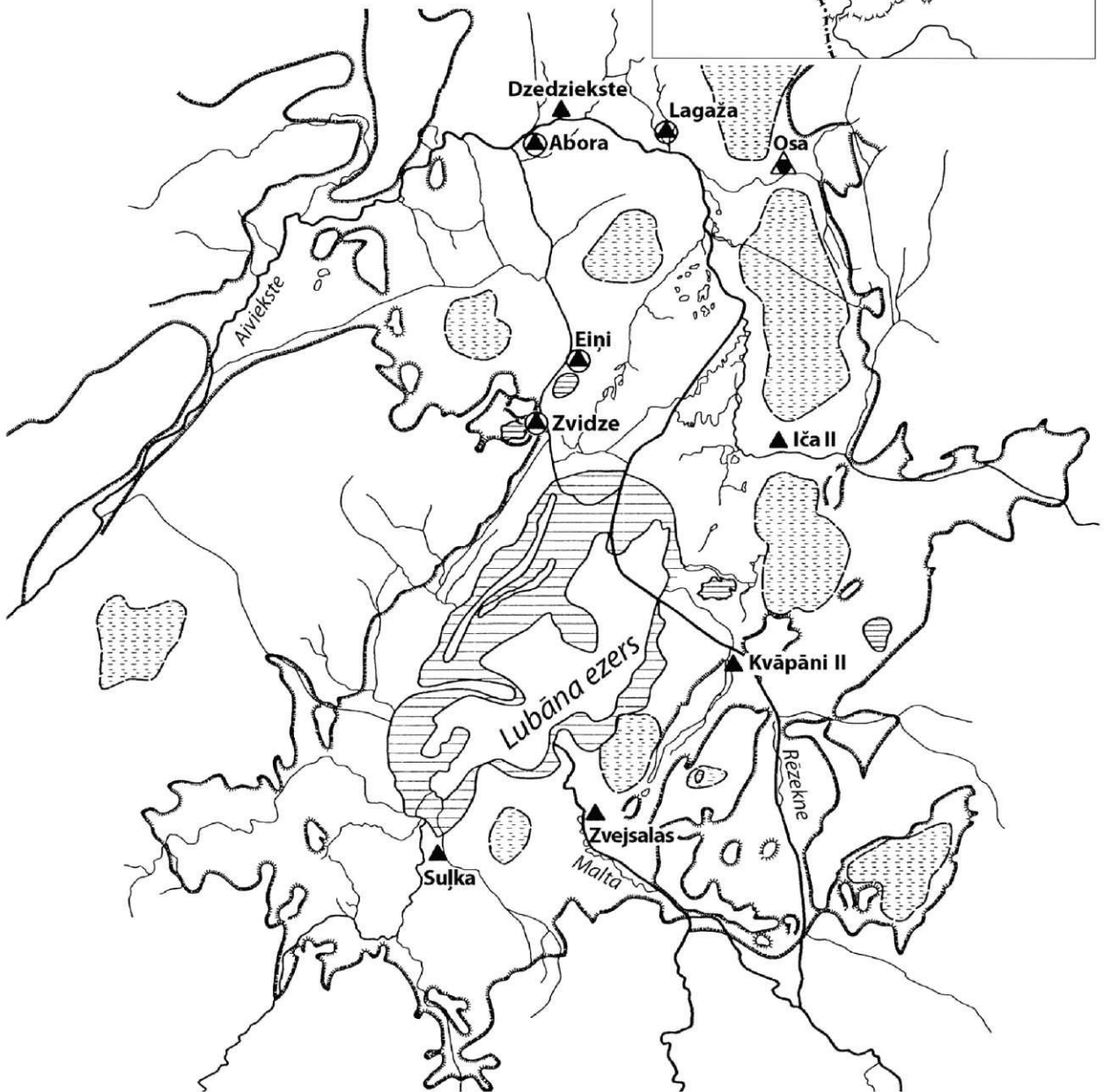
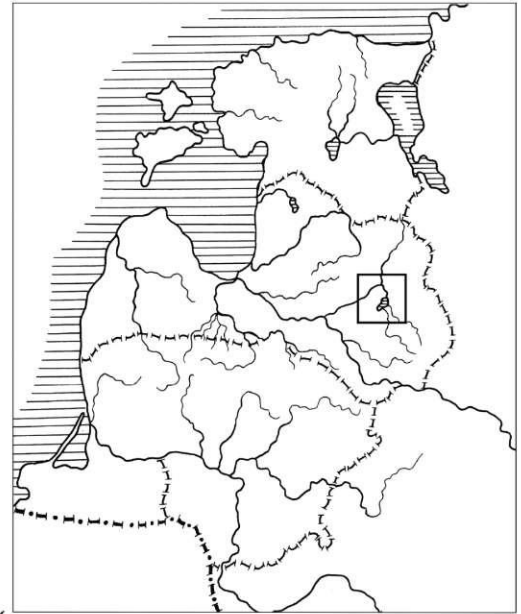
Šādi jautājumi mūsdienu arheoloģiskajā literatūrā tiek apskatīti, izmantojot etnoarheoloģiskos datus, kas paver daudz plašākas iespējas tuvoties neolīta laikmeta ekonomikas un sociālo jautājumu izpētē. Var uzskatīt, ka no slānekļa gatavotās prestiža lietas ir sociālo attiecību indikators neolīta sabiedrībā. Tāpēc vēršama uzmanība ne tikai uz kapu inventārā konstatētiem priekšmetiem, bet arī atradumiem apmetņu teritorijās.

PĒTĪJUMU BĀZE

Lubāna ezera ieplaka, kurā intensīvi arheoloģiskie izrakumi notika laikā no 1963. līdz 1984. gadam, kā arī 1988.–1990., 1999., 2006.–2009. un 2012. gadā, ir devusi 12 800 vienību lielu neolīta senlietu kolek-

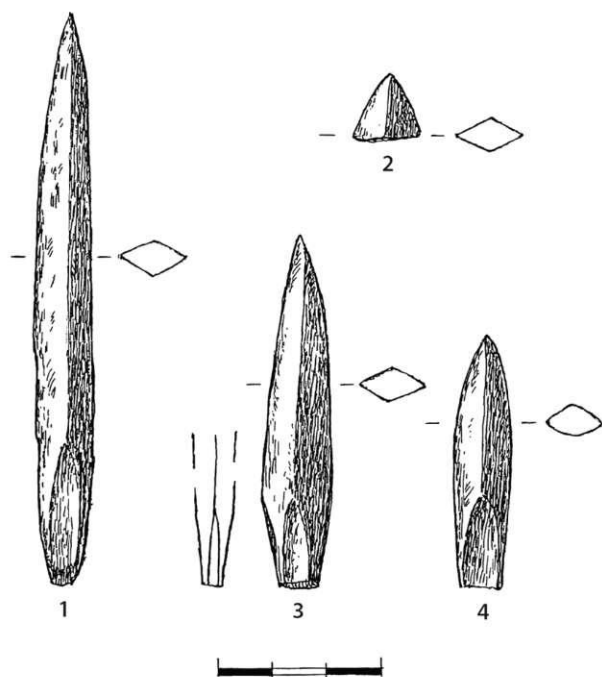
ciju. To vidū mūs interesējošie slānekļa riki un indivīdu personīgās rotaslietas veido 31 vienību lielu kolekciju, kuras lielākā daļa iegūta vidējā neolīta ķemmes keramikas apmetnēs (Loze 2008, 5–37).

Lubāna mitrāja apmetnēs par slānekļa prestiža lietām ir uzskatāmi tur izrakumu laikā atrastie un fiksētie bultu gali (Abora I, Eiņi), dunči – naži (Zvidze), saliekamo makšķerāķu kātiņi (Abora I, Kvāpāni II, Suļka), riņķi (Abora I, Lagaža, Suļka, Zvejsalas, Zvidze, Upesgala līcis – Iča II), ripas (Dzedziekste, Suļka) un piekariņi (Abora I, Zvidze) (1. att.). Ne par visiem šiem atradumiem var atrast norādes arheoloģiskajā literatūrā, turklāt šis materiāls nav apkopots, un tā izvērtējums sniedz jaunus faktus par šo priekšmetu lietošanas sociālo nozīmi.

1. att. Lubāna ezera ieplakas karte ar tajā atzīmētām slānekļa prestiža lietas saturošām apmetnēm (Abora I, Eiņi, Iča II, Kvāpāni II, Lagaža, Osa, Suļka, Zvejsalas, Zvidze).

ATRADUMI APMETNĒS

2. att. Slānekļa bultu gali no Aboras I (1, 2, 4) un Eiņu (3) vēlā neolīta apmetnēm. LNVM, Arheoloģijas departaments (inv. Nr. 76: 2224, 1230, 3835 un 119: 148)

BULTU GALI

Bultu gali Lubāna ezera ieplakas arheoloģiskajā materiālā ir pārstāvēti galvenokārt ar krama un kaula eksemplāriem. Tie ir masveida atradumi apmetnēs, kurās lielos daudzumos tika gatavoti ikdienas vajadzībām lietotie rīki, kas bija vitāli nepieciešami izdzīvošanai, tādējādi nodrošinot kopienas ar vajadzīgo ekipējumu gan medībām, gan arī ikdienas darbam.

Savukārt atsevišķu bultu galu izgatavošana no slānekļa liecina par šī augstās kvalitātes izejmateriāla nepieejamību neolītā, un atrastie eksemplāri šajā sakarībā prasa speciālus komentārus.

Lubāna ezera ieplakā slānekļa bultu galu atradumu skaits ir visai niecīgs, tie ir pārstāvēti ar vienu fragmentu Eiņu apmetnē un trim veseliem bultu galiem Aboras I apmetnē. Tie visi pieder bezzobu bultu galu tipiem (2. att.).

Tiek uzskatīts, ka slānekļa apstrādātāji ir izmantojuši divus dažādus paņēmienus; viens no tiem ir zāģēšana, otrs – skaldīšana. Ar eksperimentu palīdzību ir pierādīts, ka šo divu tehnoloģiju lietojums ir bijis atkarīgs no slānekļa veidiem. Vieni bijuši īpaši piemēroti zāģēšanai, bet citi – skaldīšanai. Šos eksperimentus ir veicis Tomass Johansons Upsalas Universitātē, noskaidrojot, ka viena bultas gala izgatavošanai bijusi nepieciešama viena, divas vai pat trīs stundas. Salīdzinājumā ar krama un kvarca bultu galiem, kurus varēja izgatavot 30 minūtēs, slānekļa bultu gali ir prasījuši ilgāku laiku. Tas liecina par šo bultu galu lielāku vērtību salīdzinājumā ar krama un kvarca eksemplāriem. T. Johansons ir akcentējis uzmanību uz lielo laika patēriņu šo bultas galu izgatavošanā un norādījis uz šī patērētā laika nelietderīgumu, kuru vienīgi var attaisnot krama izejmateriāla trūkums (Taffinder 1998, 120–121).

Izvērtējot Zvidzes apmetnē atrasto eksemplāru izejmateriālu, jānāk pie slēdzienā, ka šajā gadījumā ticis izmantots ne visai labas kvalitātes pelēkas krāsas slānekļveida iezis.

BULTU GALU PARALĒLES

Vēlā neolīta slānekļa bultu gali, kas iegūti Eiņu un Aboras apmetnēs, ir atšķirīgi (2. att.: 1–4). Tie pieder pie dažādiem tipiem. Eiņu apmetnē iegūtais slānekļa bultas gala augšdaļas fragments ir ļoti plats (Loze 1999, Fig. 2: 16; Loze 2005, 65, 2. att.: 16). Šī tipa bultu gali Skandināvijā ir pārstāvēti ar veseliem eksemplāriem, tostarp arī *Sunderoy*

1. tabula

Dunču – nažu (1, 2, 7) un bultu galu (3–6) atradumi

Nr.	Apmetne	Inv. Nr.	Periods	Garums, cm	Platums, cm	Biezums, cm	Šķērsgriezums
1.	Zvidze	188: 174	vidējais neolīts	9,2	2,5	1,5	trīsstūrveida
2.	Zvidze	188: 178	vidējais neolīts	8,8	1,79	0,8	trīsstūrveida
3.	Abora I	76: 1230	vēlais neolīts	6,5	1,5	0,65	rombveida
4.	Abora I	76: 3835	vēlais neolīts	4,55	1,00	0,55	rombveida
5.	Abora I	76: 2224	vēlais neolīts	10,3	1,05	0,5	rombveida
6.	Eiņi	119: 148	vēlais neolīts	1,2	1,4	0,4	rombveida
7.	Zvidze	118: 2836	vidējais neolīts	18,9	4	2	trīsstūrveida

bultas gals no Hudinges rajona Södermanlandē. Šie bultu gali ir piederīgi vēlajam neolītam un agrajam bronzas laikmetam un raksturīgi Zviedrijas ziemeļdaļas teritorijām. Bultu gali ar krasi sašaurinātu iedzītna daļu ir zināmi lielā daudzumā (tie skaitāmi daudzos simtos). Par pēdējiem tiek uzskatīti bultu gali, kuru platums pārsniedz 24 mm. Šeit to platumu lēš pat līdz 68 mm. Tie ir dažādu tipu, īpaši atšķiras ar bāzes daļas noformējumu, tāpēc nav iespējams konkretizēt Eiņu apmetnē iegūtā fragmentārā bultas gala piederību tieši *Sunderoy* tipam, lai gan pastāv iespēja, ka tas varētu atbilst šim tipam (Taffinder 1998, 103–107).

Slānekļa bultu gali ar noplacinātu bāzi un rombveida šķērsriezumu ir raksturīgi Aboras I apmetnei (2. att.: 1, 3, 4). Iegūtie eksemplāri ir 4,55–10,3 cm gari un 1–1,5 cm plati. Tie, spriežot pēc to tipoloģiskajām pazīmēm – kontūrām, šķērsriezuma un noplacinātās bāzes daļas, pieder pie t. s. Phiēnsiltas (*Phyeensilta*) tipa, kurš savu nosaukuma ieguvis pēc atradumiem Somijā (Meinander 1954, Abb. 93, 95). Somijas ķemmes keramikas rietumu Phiēnsiltas keramika kalendāra skaitļos datējama ar laika posmu pirms 1800–1600 g. p.m.ē., bet kalibrētajos skaitļos atbilst 2150–1900 g. p.m.ē.

Aboras I apmetnes kaula bultu galu vidū ir atrodami arī pēc slānekļa bultu galu paraugiem gatavotie eksemplāri (inv. Nr. 76: 1011, 1183).

BULTU GALU ATRADUMU LOKALIZĀCIJA APMETNĒS

Eiņu apmetnē slānekļa bultas gala fragments bija atstāts mājokļa teritorijā. Aboras I apmetnē viens bultu gals bija apbedījuma inventāra sastāvā, bet citi atrasti apmetnes pienogāzes daļā, kur mājokļi bija uzcelti uz koka platformām (inv. Nr. 76: 1230, 2224).

Pirmais, visisākais slānekļa bultas gals ar noplacinātu bāzi un rombveida šķērsriezumu (2. att.: 4) ir piederīgs 3. apbedījumam, kur tas atradās uz apbedītā vīrieša ķermeņa lejasdaļas. Tas ir tikai daļa no bagātā kapa inventāra. Šeit fiksēts arī krama nazis, kaula noapaļots trīsstūrveida piekariņš un 27 dzintara apaļās un četrstūrveidās pogveida krelles. Kreļļu virkne atradās mirušā indivīda kreisajā padusē.

Aboras I apmetnes 3. apbedījums, kurš bija guldīts grupveida kapā līdz ar citiem indivīdiem – divām sievietēm (vienu sēdus un otru saliektā stāvoklī), ir visbagātākais apbedījums starp pārējiem (kopā 61) šeit atklātajiem. No tā izriet, ka šī indivīda kapā atrastais slānekļa bultas gals ir uzskatāms par prestiža lietu. Tās nozīmīgumu pasvītro arī 27 lieliski nostrādātu dzintara pogveida kreļļu

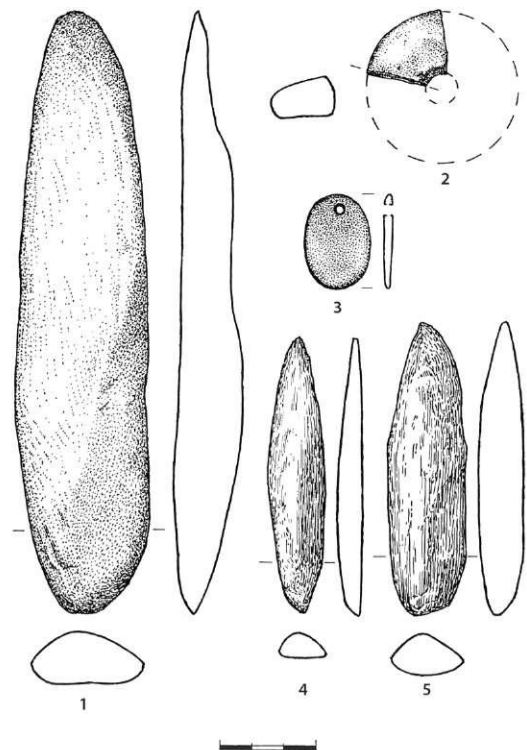
atradums, kuru vidū atzīmējamas 10 četrstūrveida krelles ar fasetētu virsmu. Šo kreļļu virtenei pieder arī divi gandrīz vai kvadrāta formas liela izmēra eksemplāri, kas atbilst izcilākajiem pogveida kreļļu paraugiem ne tikai Aboras I apmetnē, bet arī daudz plašākā kontekstā (Loze 1968, 3. att.: 25, 26; Loze 1979, 44). Tie ir arī labākie Austrumbaltijas neolīta dzintara apstrādes centru pogveida kreļļu augstas tehnoloģijas apliecinātāji.

Šeit minētie fakti liecina par kāda īpaša statusa indivīda personīgo ekipējumu, jo arī dzintara izstrādājumi pieskaitāmi pie prestiža lietām (Loze 1996, Fig. 1: 7a un 7b; Loze 2000, Fig. 18: 6a, 6b).

Aboras I apmetnes 3. apbedījuma inventāru var uzskatīt par sociālās nevienlīdzības fakta pierādījumu un bagātību koncentrēšanos sociāli nodrošināta indivīda personīgā īpašumā.

DUNČI – NAŽI

Par visagrākajiem šāda veida rīkiem ir uzskatāmi Zvidzes apmetnē iegūtie, kuru stratigrāfiskais izvietojums kultūrslānī liecina par to izgatavošanu vidējā neolītā. Tie skaitā trīs pieder pie atšķirīgiem tipiem. Pirmais ir liela izmēra rīks, kura garums ir 18,9 cm, platums 4 cm un biezums 2 cm (3. att.: 1).

3. att. Slānekļa duncis – nazis (1), smilšakmens ripa (2), ieovāls slānekļa piekariņš (3) un naži (4, 5) no Zvidzes apmetnes (inv. Nr. 188: 2836, 2837, 2405, 178, 174)

Pārējie divi ir uz pusi mazāka izmēra, 8,9–9,2 cm gari un 1,79–2,5 cm plati, tāpat ar noapaļotu trīsstūrveida šķērsriezumu (3. att.: 4, 5). Visiem šiem rīkiem ir rupja apstrāde, vai arī to apdare nav pabeigta. Liekas, ka tās ir sagataves, kas pieder otrai apstrādes stadijai, kad topošajiem rīkiem ir bijusi izveidota vajadzīgā forma un griezum, bet vēl nav noformēta bāzes daļa un veikta galīgā noslīpēšana.

Izvērtējot Zvidzes apmetnē atrasto eksemplāru izejmateriālu, jānāk pie slēdzienā, ka šajā gadījumā ir ticis izmantots ne visai labas kvalitātes pelēkas krāsas slānekļis. Visi šie rīki atrasti A mājokļa teritorijā.

SALIEKAMO MAKŠĶERĀĶU KĀTIŅI

Slānekļa saliekamo makšķerāķu kātiņi Lubāna ezera apmetnēs ir reta atradumu kategorija. Tie praksē ir bijuši visai ērti izmantojami, sasienot kopā ar makšķerāķa loku un tā galā izveidoto zobu. Tiek uzskatīts, ka tie ir drošāki un stingrāki lietošanai salīdzinājumā ar vienlaidus no kaula gatavotajiem makšķerāķiem, it īpaši lielāku zivju makšķerēšanā.

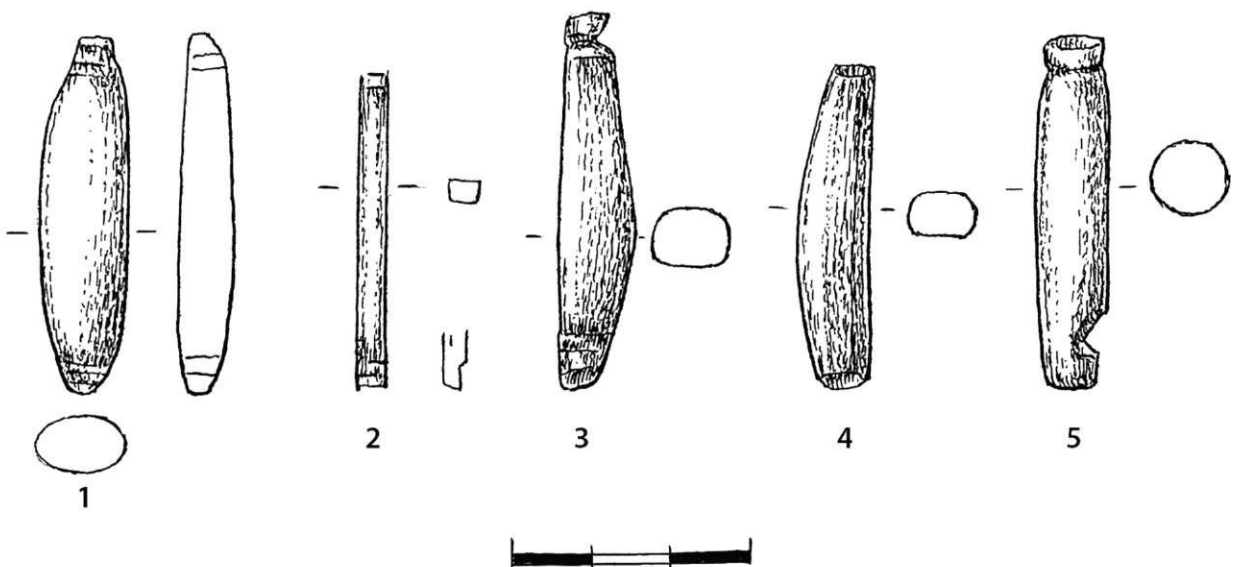
Sprīžot pēc atradumiem Suļkas ķemmes keramikas kultūras apmetnē, makšķerāķu kātiņi šajā laikā tikuši gatavoti ar vienu taisnu šķautni un vidusdaļas paplašinātu izliekumu otrā pusē (4. att.: 3). Makšķerāķa kātiņa augšgalā ierīvēta viena grope, bet tā sašaurinātajā apakšdaļā, kur

kātiņu savienoja ar āķa loku, – divas tāpat tam apkārt ejošas gropes. Makšķerāķa kātiņa biezums sasniedza 0,65 cm.

Citu masīvu makšķerāķa kātiņa tipu pārstāv Kvāpānu II ķemmes keramikas kultūras apmetnē atrastais (4. att.: 1). Tas ir 0,7 cm biezs, ar noapaļotu ieovālu šķērsriezumu. Tas ir pakāpeniski, simetriski paplašināts vidusdaļā, ar divām tam apkārt iegrieztām gropēm augšgalā un trim gropēm apakšdaļā. Otrajam šai apmetnē iegūtajam makšķerāķa kātiņam ir tieva stienveida forma, četrstūrainis šķērsriezums, grope augšgalā un neliels sašaurinājums apakšdaļā tā ērtākai piestiprināšanai pie makšķerāķa loka (4. att.: 2).

Vēlā neolīta Aboras I apmetnē atrastajam eksemplāram ir nolauzti abi gali (4. att.: 4). Tomēr tas var piederēt pie Tamulas vēlā neolīta apmetnē Igaunijas dienvidaustrumu daļā konstatētā saliekamo makšķerāķu kātiņu tipa, jo tiem ir līdzīgs šķērsriezums (Jaunits 1959, tab. 56: 45). Otrs Aboras I apmetnē atrastais makšķerāķa kātiņš ir cilindrvēda, ar apkārt tam ejošo gropi augšgalā un paplatu iegriezumu apakšdaļā (4. att.: 5).

Paralēles šiem atradumiem ir sameklējamas Somijas teritorijā, kur pārstāvēts kā cilindriskais slānekļa makšķerāķu kātiņu tips (Pālsi 1915, XI taf.: 5, 6; Edgren 1967, 79, Bild 5: b, k), tā arī makšķerāķu kātiņi ar izliektu vidusdaļas paplašinājumu (Pālsi 1915, XI taf.: 4; Edgren 1967, 75, Bild 7: a). Pirmie, kas ir atrasti Kaukolas apmetnē Vuoksenrahtā un Honkilahti apmetnē, ir attiecīgi 6, 7 un 10 cm gari. Šos makšķerāķus ir apskatījis

4. att. Slānekļa saliekamo makšķerāķu kātiņi no Kvāpānu II (1, 2), Suļkas (3) un Aboras I apmetnēm (4, 5) (inv. Nr. 94: 452, 462; 99: 284 un 76: 906, 3385)

Slānekļa saliekamo makšķerāķu kātiņu atradumi

Nr.	Apmetne	Inv. Nr.	Periods	Garums, cm	Platums, cm	Biezums, cm	Šķērsriezums
1.	Suļķa	99: 284	vidējais neolīts	4,5	0,9	0,65	ieapaļš ar vienu plakanu pusi
2.	Kvāpāni II	94: 452	vidējais neolīts	4,7	1,1	0,7	noapaļoti ovāls
3.	Kvāpāni II	94: 462	vēlais neolīts	4,4	0,6	0,7	četrstūrainš
4.	Abora I	76: 906	vēlais neolīts	3,9	0,8	0,6	noapaļots ar vienu plakanu pusi
5.	Abora I	76: 3385	vēlais neolīts	4,3	0,8	0,7	apaļš

arī J. G. D. Klarks rakstā par aizvēsturiskās Eiropas zvejniecības attīstību, kā piemērus minot eksemplārus no Helsinku arheoloģiskās krātuves (Clark 1948, 68, Fig. 15: 3).

Latvijas ezeros savāktie saliekamo makšķerāķu kātiņi ir gatavoti no kaula. Ir noskaidrots, ka Kvāpānu II apmetnē atrastais paplatais eksemplārs ar simetrisku vidusdaļas paplašinājumu ir kalpojis par prototipu šādu makšķerāķu kātiņu izgatavošanai no kaula. Par to liecina Budjanas pussalas, Kaļvu un Šelupinku raga tuvumā Lielajā Ludzas ezerā atrastie saliekamo makšķerāķu kātiņi (LNVM Arheoloģijas departaments, inv. Nr. A 11758: 99, 13). Tikai šajā gadījumā tie ir krietni lielāki un masīvāki salīdzinājumā ar slānekļa makšķerāķa kātiņu no Kvāpānu II apmetnes, turklāt arī to griezumš ir ovāls vai segmentveida.

Pilnīgi identiskas paralēles apskatītajiem slānekļa saliekamo makšķerāķu kātiņiem nav atrodamas ne Lielā Ludzas ezera piekrastē arheologa Raula Šnora savāktajā kaula makšķerāķu kātiņu kolekcijā, nedz arī Lubāna ezera sēkļos iegūtajos kaula makšķerāķu kātiņu savrupatradumos. Pēdējos var apskatīt Lūcijas Vankinas sagatavotajā un Latvijas Vēstures muzeja izdotajā Lubāna ezera sēkļu kaula un ragu katalogā (Vankina 1999, Fig. XCII: 17–21).

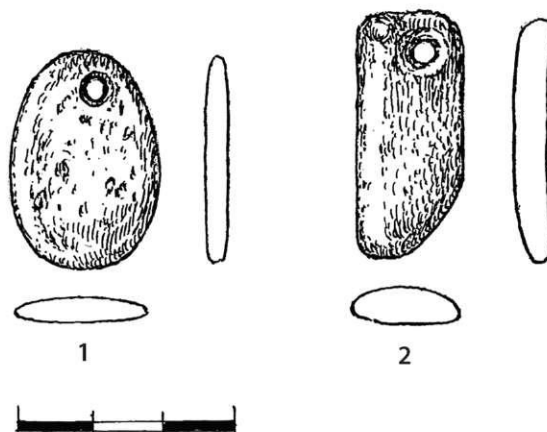
SLĀNEKĻA PIEKARIŅI

Slānekļa piekariņu atradumi Lubāna mitrāja apmetnēs ir zināmi tikai divi. Viens no tiem ir atrasts Zvidzes vidējā neolīta, otrs – Aboras I vēlā neolīta apmetnē (5. att.: 1, 2). Pirmajam ir perfekta paplata ovāla forma ar asimetrisku cauruma ieurbumu augšgalā (Loze 1988, 153, tabl. XXXIII: 2). Otrais eksemplārs no Aboras I apmetnes ir bijis veidots no taisnstūrveida plāksnes ar vienu noslīpinātu galu (Loze 1979, 156, tabl. XVI: 3).

Zvidzes apmetnes eksemplārs iegūts B laukuma 8. kārtā (3b kvadrātā) vidējā neolītā uzcelto mājokļu teritorijā apmetnes pienogāzes daļā. Savukārt Aboras I apmetnē atrastais piekariņš fiksēts A₁ izrakumu laukumā atklātā 41. postītā apbedījuma tuvumā, ne dziļāk kā 0,20 m no zemes pašreizējās virskārtas (Loze 1979, 50).

Slānekļa piekariņi atrasti arī Akali apmetnē pie Emajegi upes grīvas, kur tiem ir noapaļota forma (Jaunits 1959, 297, ris. 62: 2, 3).

Slānekļa piekariņiem paralēles atrodamas Pielādogas dienviddaļā, kur tādi iegūti 19. gs. jaunā Sviras kanāla rakšanas laikā, daļēji postot vairākas neolīta apmetnes, turklāt ne tikai ķemmes, bet arī Narvas kultūrai piederīgās. Tā kā jaunie kanāli ir rakti blakus vecajiem (kuru rakšanas darbi sākās 1731. gadā), tad var uzskatīt, kā arī tad notika daļēja šo apmetņu postīšana. Pēterburgas Universitātes ģeoloģijas profesors A. Inostrancevs, kura spalvai pieder viens no izcilākajiem 19. gs. beigu pētījumiem par akmens laikmeta aizvēsturisko cilvēku Lādogas ezera dienvidu piekrastē, ir rakstījis,

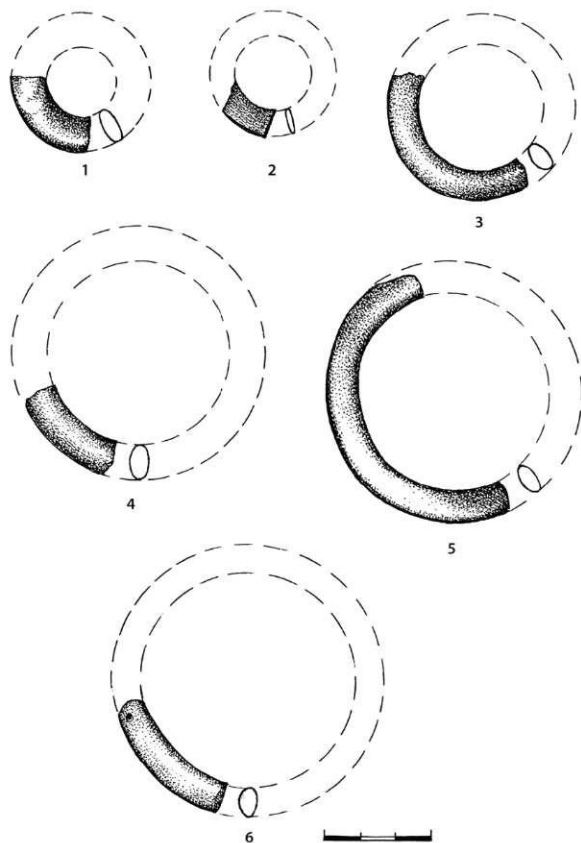
5. att. Slānekļa piekariņi no Zvidzes vidējā neolīta (1) un Aboras I vēlā neolīta (2) apmetnēm (inv. Nr. 188: 2405; 76: 2637).

ka piekariņu izgatavošanai bijuši piemēroti no mokrēnas izskalotie slānekļa oļi, kuriem vajadzējis tikai izurbt caurumu to pakāršanai kaklā (Inostrantsev 1882, 202, tabl. XI: 19).

Par to, ka šie piekariņi līdzdoti ar bagātīgu kapa inventāru apglabātajiem indivīdiem, liecina arī Oņegas ezera dienvidu piekrastes tuvumā Tuzozero kapu ekipējumā bijušie oļveida slānekļa piekariņi. Tie tika konstatēti kapa piedevās līdztekus bagātīgam dzintara lietu klāstam (Ivanishchev 1997, ris. 12).

SLĀNEKĻA RIŅĶI

Slānekļa riņķi ir Eiropas ziemeļu puslodes neolīta rota, kas visai ērti piekarama vai arī piestiprināma pie apģērba. To nevar uzskatīt par ikdienā nēsātu, un ne jau kuram katram tā bija pieejama. Par tās vērtību liecina fakts, ka salūzušos riņķus neizmeta, bet to fragmentos ieurba caurumu un, ja abi gali vēl saderēja kopā, tos sastiprināja ar augu šķiedrām. Ja tie vairs nebija sastiprināmi, tad fragmenta galā izurba caurumu un fragmentāro riņķi izmantoja kā piekariņu.

6. att. Slānekļa riņķi no Zvidzes apmetnes (inv. Nr. 188: 965, 1512, 176, 1634, 2056, 423)

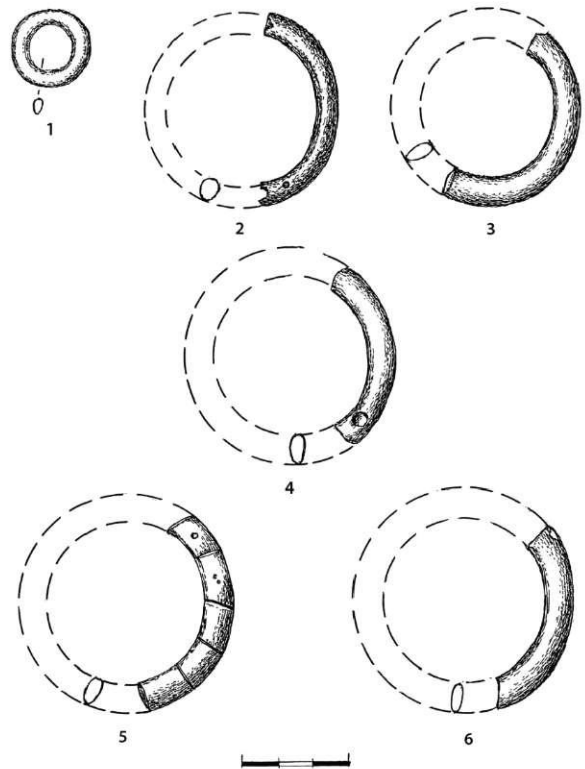
ATRADUMI APMETNĒS

Lubāna ezera ieplakas apmetņu izrakumos ir iegūti 18 slānekļa riņķi un divas ripas. Šie riņķi ir vidējam un vēlajam neolītam piederīgi. Vidējā neolīta riņķi ir divu veidu – vieni ir vienkārši darināti, bez liekiem rotājumiem, bet otrie atšķiras ar savu masivitāti un ārmalu rūpīgu robojumu. Pirmie ir vislabāk pārstāvēti ķemmes keramikas kultūras apmetnēs: seši – Zvidzes un pieci – Suļkas apmetnē (Loze 1988, tabl. XXX: 3, 4, XXXIV: 4, 5, 7, 8, LXIV: 1–6).

Vidējā neolīta riņķiem ir no 4,32 cm līdz 7,30 cm liels diametrs. Tie atrasti salauztā veidā. To šķērsgriezums ir ovāls, divos gadījumos apaļš. Loka platums svārstās starp 6 un 10 cm (6., 7. att.).

Viens no Upesgala līča (Iča II) apmetnes atradumiem pieder eksemplāriem ar neregulāru četrstūrveida šķērsgriezumu (8. att.: 3). Tam ir iegriezumu rotājums no vienas puses riņķa ārmalā un iekšmalā. Šī riņķa diametrs nepārsniedz 5,6 cm.

Turklāt Dzedziekstes un Suļkas apmetnē atrasta arī pa vienai ripai. Tām ir neliels diametrs – 1,5 cm un 1,8 cm, loka platums sasniedz 0,8–1,1 cm,

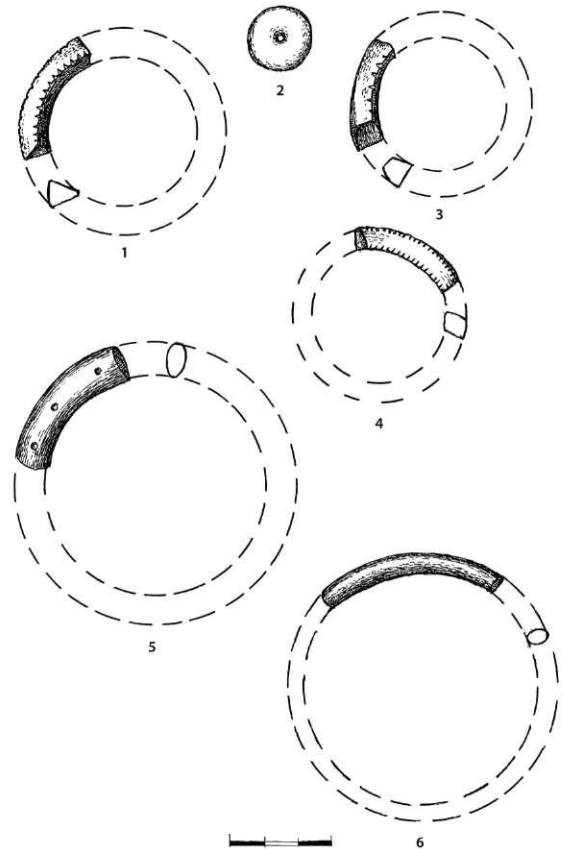
7. att. Slānekļa miniatūrs riņķis (1) un riņķu fragmenti no Suļkas apmetnes (2–6) (inv. Nr. 99: 470, 46, 152, 306, 305, 212).

biezums – 0,3–0,4 cm (inv. Nr. 176: 54, 88: 622) (8. att.: 2).

Trešo vidējā neolīta riņķu tipu pārstāv divi fragmentārie riņķi no Osas un Zvejsalu apmetnes. Tie ir liela diametra (5,2–6,2 cm) riņķi. Loka platums 1,2–1,5 cm, biezums – 1,05 cm. Abiem riņķiem ir trīsstūrveida šķērsriezums un loka ārmas rotājums ar iegriezumiem (8. att.: 1). Pirmais riņķis, pēc attiecīgiem radioaktīvā oglekļa datējumiem, ir piederīgs agrā neolīta slānim Osas apmetnē (Zagorskis 1973, 63–64, 5. att.: 14). Otrais šī tipa riņķis Zvejsalu apmetnē atrasts ar ķemmes keramikas fragmentiem pildītā slānī tur atklātā mājokļa vietā (Loze 1994, 36, 13. att.: 1). Tas gan nenozīmē, ka Zvejsalu apmetne nevarēja būt apdzīvota arī agrajā neolītā.

Šī pēdējā tipa riņķi ar trīsstūrveida iegriezumiem loka ārmas ir raksturīgi Karēlijas un Somijas teritorijai, kur tie tiek saistīti ar agrā neolīta Speringa un vidējā neolīta ķemmes keramikas kultūrām (Pankrushev 1978, ris. 12: 17; Kopisto 1959, Fig. 4, 5). Šāds riņķa fragments atrasts arī Oņegas ezera dienvidu piekrastes tuvumā – Tuzozero V apmetnē, kur tas tiek datēts ar bedrīšu-ķemmes keramikas kultūras laiku (Ivanishchev 1997, ris. 12).

Zīmīgi, ka arī Lādogas dienvidu piekrastes kanālu rakšanas laikā iegūto slānekļa riņķu fragmentu vidū ir atrodams šāds trīsstūrveida griezuma riņķis

8. att. Slānekļa riņķu fragmenti no Zvejsalu (1), Upesgala līča (Iča II) (3), Lagažas (4, 5), Aboras I (6) apmetnes, kā arī miniatūra ripa no Dzedziekstes (2) apmetnes (inv. Nr. 92: 4; 176: 54; 195: 79; 118: 307, 365; 76: 3265)

Slānekļa riņķi

3. tabula

Nr.	Apmetne	Inv. Nr.	Periods	Diametrs, cm	Biezums, cm	Šķērsriezums
1.	Zvejsalas	92: 4	vidējais neolīts	6,2	0,80	trīsstūrveida
2.	Suļka	99: 46	vidējais neolīts	5,2	0,48	ovāls
3.	Suļka	99: 212	vidējais neolīts	5,35	0,31	ovāls
4.	Suļka	99: 152	vidējais neolīts	5,1	0,41	ovāls
5.	Suļka	99: 305	vidējais neolīts	6	0,45	ovāls
6.	Suļka	99: 306	vidējais neolīts	5,29	0,52	apaļš
7.	Suļka	99: 470	vidējais neolīts	2,05	0,3	ovāls (?)
8.	Zvidze	188: 423	vidējais neolīts	7,3	0,55	ovāls
9.	Zvidze	188: 176	vidējais neolīts	5,2	0,45	ovāls
10.	Zvidze	188: 965	vidējais neolīts	4,23	0,40	noapaļots trīsstūrveida
11.	Zvidze	188: 1512	vidējais neolīts	–	0,2	noapaļots taisnstūrveida
12.	Zvidze	188: 1634	vidējais neolīts	6,35	0,53	apaļīgi ovāls
13.	Zvidze	188: 2056	vidējais neolīts	7,14	0,52	ovāls
14.	Upesgala līcis (Iča II)		vidējais neolīts	5,85	1,05	ovāls
15.	Abora I	76: 3265	vēlais neolīts	8,6	0,41	ovāls
16.	Lagaža	118: 365	vēlais neolīts	8,0	0,65	smaili ovāls
17.	Lagaža	118: 307	vēlais neolīts	8,00	0,7	taisnstūrveida

ar zobotu ārmalu (Inostrantsev 1882, tabl. XI: 14, 15). Šajā gadījumā arī iespējams, ka šāda tipa riņķis var piederēt agrā neolīta kultūrslāņiem, jo Lādogas kanālu rakšanas laikā savāktajā kolekcijā ir pietiekami daudz atradumu, kas liecina par šī lielā ezera dienvidu piekrastes apdzīvotību tieši agrajā neolītā, neizpaliekot arī dažiem vidējā neolīta ķemmes keramikas fragmentu atradumiem.

Vēlā neolīta riņķiem, kas fragmentu veidā atrasti Aboras I un Lagažas apmetnē, ir 6–8 cm liels diametrs. Tiem ir gandrīz apaļš (Abora I), ovāls (Lagaža) un četrstūrveida šķērsriezums (Lagaža). Loka platums – 1,5–1,2 cm (8. att.: 4–6).

Ripas savukārt ir pārstāvētas ar diviem maza diametra eksemplāriem no Dziedziēkstes ($d = 1,9$ cm) (inv. Nr. 176: 54) un Sulķas apmetnes ($d = 1,6$ cm) (inv. Nr. 99: 622). Tās neapšaubāmi pieder ķemmes keramikas kultūrai, jo, kaut arī to atradumi ir visai reti, tie tomēr ir labi stratificēti.

Jāatzīmē arī slānekļa ripas puse, kuras diametrs līdzinās 5,6 cm un kura atrasta Ustjes Ribežnas apmetnē dienvidu Pielādogā, kur tā, tāpat kā Lubāna mitrājā, ir piederīga ķemmes keramikas kultūrai (Gurina 1961, 330, ris. 121: 6). Šajā apmetnē, kuras kultūrslānis atrodas zem Lādogas ezera transgresijas laikā uzkrājušos mālaino un smilšaino nogulumu starpslāņiem 1,50 m biezumā, atrasta arī dzintara ripa ar 3,6 cm lielu diametru (Gurina 1961, 124, ris.: 8). Turklāt ievēribas cienīga ir piezīme, ka šajā apmetnē atrastā slānekļa krāsa ir visai tumša, pat melna, ar kādu mēs sastopamies Sulķas apmetnes atradumos.

RIŅĶU IZGATAVOŠANA

Slānekļa riņķus varēja izgatavot ar vairākiem paņēmieniem. Par pašu vienkāršāko uzskata rotējošas visai primitīvas iekārtas pielietojumu. Šajā gadījumā sagatavoto slānekļa plāksnīti novietoja uz cieta un līdzena pamata. Tās centrā tika izurbts caurums, kurā piestiprināja šīs vienkāršās rotējošās iekārtas – koka vai kāda cita materiāla listes vienu galu, bet otrā pusē caurumā iestiprināja asa raga vai krama rīka galu. Šo listi griežot pa riņķi (ņemot vērā vēlamā riņķa rādiusu), varēja atdalīt pat vairākus riņķus vienu no otra. Pēc tam tika veikta to malu rūpīga slīpēšana, lietojot smilšakmens plāksnīti (Semenov 1968, ris. 16).

Slānekļa riņķu atdalīšanai varēja izmantot arī citus paņēmienus. Ir atrasta dzintara ripas un riņķa sagatave, kur dzintara rotu izgatavotājs ir centies mazāko ripu atdalīt no lielākā riņķa ar

abpusēju urbumu palīdzību (Zagorskis 1965, 5. zīm.: 12). Dzintars tomēr ir trausls materiāls, un šajā gadījumā tas bija jāuztur jau urbšanas procesa laikā.

Cauruma urbšanu varēja veikt ar krama urbi, to nostiprinot garā apaļa griezuma koka galā vai arī ar loka palīdzību, kā arī izmantojot cauruļkaulu un kvarca smiltis (Semenov 1968, 63, ris. 16: 11).

Slānekļa, tāpat kā no jebkura cita materiāla izgatavota riņķa nēsāšanas funkcijas neolītā saistās ar attiecīgā indivīda statusu vai veselību. Riņķis var norādīt arī uz dzimuma piederību, vecumu vai profesiju.

RIŅĶI ETNOARHEOLOGU SKATĪJUMĀ

Etnoarheoloģiskie pētījumi tomēr liecina, ka riņķu nēsāšana galvenokārt ir bijusi atkarīga no attiecīgā indivīda statusa. Speciālisti etnoarheoloģijas faktu meklējumos izmanto t.s. šķērs- (*cross-*) kulturālo starpkontinentālo metodi, kas ieguvusi atzinību vēl pagājušā gadsimta 60. gadu nogalē. Tiek lietota datu bāze, kur var smelties informāciju par 186 mūsu planētas aborigēnu sabiedrībām Austrālijā, Āfrikā un citos kontinentos. Turklāt informācija par dažām no šīm aborigēnu sabiedrībām ir iekļautas Cilvēku attiecību sfēras failos (HRAF), kur savāktais materiāls ir klasificēts atsevišķās kategorijās (maīna, ģimene, sociālās problēmas) (Taffinder 1998, 24–26).

RIŅĶU ATRADUMI APMETNĒS UN KAPU PIEDEVĀS

Zvidzes un Sulķas, tāpat arī Zvejsalu un Lagažas apmetnēs salauztie slānekļa riņķi ir bijuši pamesti mājokļu vietās. Tie nav bijuši izmesti. Piecu salauzto riņķu fragmentiem no Sulķas un Zvidzes apmetnes tikuši urbti caurumi to sasaistei kopā vai arī nēsāšanai piekariņu veidā. Cilvēki bija atstājuši šos mājokļus, kur visa viņu iedzīve, ieskaitot riņķus, tā arī palika uz vietas.

Lubāna ezera ieplakā ir atrasts tikai viens miniatūrs nesalauzts slānekļa riņķis, kura diametrs ir 2,05 cm (7. att.: 1).

Zīmīgi, ka 15–70 mm diametrā lieli riņķi, kuri gatavoti no dzintara Lubāna ezera ieplakas vidējā neolīta dzintara apstrādes darbnīcās, bija ar noapaļotu trīsstūrveida vai taisnstūrveida šķērsriezumu (Loze 2003, 81, Fig. 7: 14–23).

Norādes par slānekļa riņķu sociālo funkciju sniedz kapulauku materiāli. Lubāna ezera ieplakā

nav vēl atsegti apbedījumi ar slānekļa riņķiem, jo līdz šim nav pētīts neviens no akmens laikmetam piederošiem neatklātajiem kapulaukiem. Tomēr, ņemot vērā akmens riņķu esamību Zvejnieku kapulauka 221. un 275. kapā, ir jāatzīmē to atradumi apbedījumos ar sevišķi bagātu inventāru (Zagorskis 1987, 49, 57). 221. kapā pieaugušam indivīdam divi akmens riņķi atradās virs jostasvietas, savukārt dzintara riņķis – zem galvas. Šis apbedījums, kurš bija viens no sešiem (220.–225. kaps) šajā kapa bedrē guldītajiem, bija bagātīgi okerēts un saturēja 56 dzintara senlietas, kā arī māla embrijevīda figūriņu, kuru var saukt arī par antropomorfo figūriņu ar pupveida torsu. Pārējās kapa piedevas sastāvēja no krama bultu galiem un krama atšķilām, apstrādāta raga un divgalvainas kaulā izgrieztas putna skulptūras (Zagorskis 2004, 63). Akmens riņķi bija gatavoti no diorīta un kaļķakmens (Zagorskis 2004, Fig. XXVI: 11, XXVI: 10).

Zvejnieku kapulauka 275. kapā apbedītajam vīrietim seja bija nolipināta ar zilajiem māliem, kuru var uzskatīt par masku, bet acu dobumos atradās pa dzintara ripai. Akmens riņķis, kas bija gatavots no gaiši pelēka minerāla, atrasts labās rokas augšdelma iekšpusē, bet vēl viena dzintara ripa – virs iegurņa. Arī šis kaps piederēja pie piecu apbedīto grupas (274.–278. kaps) (Zagorskis 1987, 57). Šajā apbedījumu grupā – 276. vīrieša kapā fiksēti agrākie Austrumbaltijas teritorijā konstatētie vara riņķi, kā arī pieci dzintara riņķi un citas dzintara rotas (Zagorskis 1987, 57).

Zvejnieku kapulaukā apbedītie vīrieši ar akmens riņķiem pieder pie sociāli nodrošināta klana ģimenes locekļiem, kuru ricībā bija arī dzintara riņķi, piekariņi, krelles un pat antropomorfa māla figūriņa un divgalvainā putna skulptūra. Aplūkotajā kolektīvajā kapā atradās arī aļņa galvas figūra (277. vīrieša apbedījums), kas vēlreiz pasvīturo šī klana sociālā statusa nozīmīgumu.

PRESTIŽA LIETU DĀVINĀŠANA – REĢIONĀLO KOPIENU ATTIECĪBU REGULĒŠANAS KONTEKSTĀ

Prestižu lietu dāvināšana, kuras nodrošināja reģionālo neolīta kopienu miermīlīgas attiecības, balstījās uz apmaiņas procesā iesaistīto personu stingri limitētām tiesībām apmeklēt tuvākus vai tālāku kaimiņus, veidojot šīs attiecības. Tomēr tās balstījās uz tīri ekonomisku jautājumu risināšanu tuvākā vai tālākā nākotnē, izdevīgu kā vienai, tā arī otrai pusei. Tāpēc tieši pirmie soļi

vēlamo attiecību izveidei saistījās ar prestiža lietu dāvināšanu, kurām bija statusa, dzimuma, vecuma vai profesijas simbolisks raksturs. Tas nozīmēja, ka jebkurā gadījumā apmaiņas procesā iesaistītās personas ricībā bija visi iespējamie sakaru veidošanas ceļi, izvēloties no eksotiska materiāla gatavotu pretējai pusei šajā darījumā vēlamu lietu. Neaizmirsīsim, ka eksotiskais ir statusu dodošs un ka to varēja iegādāties tikai sociāli nodrošinātie indivīdi.

Slānekļa riņķu, reti maza diametra ripu, bultu galu, makšķerāķu kātiņu atradumi Austrumbaltijas teritorijā, kas izgatavoti no šeit nepieejama materiāla, norāda uz šo attiecību esamību.

Augstvērtīga slānekļa lietas ne tikai no Lubāna mitrāja apmetnēm, bet arī no pārējām Latvijas teritorijas apmetnēm neliecina par izvērstu apmaiņas sistēmas izveidi, tieši ar šo lietu ieguvī, jo šis luksusa lietas bija pieejams un vajadzīgs tikai elites aprindām. Par to jau liecināja Aboras I apmetnes vēlā neolīta 3. vīrieša kapa piedevās esošais Somijas teritorijai raksturīgais Phiēnsiltas tipa bultas gals, kurš tā arī nekad netika izmantots kāda maza dzīvnieka vai putna nogalināšanai, bet tika glabāts kā statusa apliecinājums.

Prestiža lietu dāvināšana un apmaiņa, kura saistāma ar augstvērtīga slānekļa individuālas piederības priekšmetiem, Austrumbaltijā nav sasnēgusi tādu līmeni kā dzintara un to izstrādājumu apmaiņa pret tik vitāli nepieciešamo augstvērtīga krama izejmateriālu Volgas augšteces baseinā (Loze 2001, 125–133). Acimredzot šeit darbojās dažādi apmaiņas modeļi, kas atšķīrās ne tikai pēc apmaiņas produktu kvantitatīvā, bet arī kvalitatīvā sastāva.

Jautājums par dzintara un krama izejmateriālu apmaiņas procesu prasa īpašus komentārus, jo, kā tika norādīts iepriekš, apmaiņa pieder ekonomikas sfērai, kas sastāv no trim daļām, starp kurām ir arī rituālā ekonomika.

Konkretizējot apmaiņas procesa norisi ar augstvērtīga slānekļa un dzintara izstrādājumiem starp individuālām personām, ir lietderīgi apskatīt šo priekšmetu atradumu apstākļus to mītnes zemēs – Somijā un Karēlijā. Ir norādīts, ka arī Somu līča ziemeļu piekrastē ir atrodami, lai gan visai reti, nelieli dzintari. Tomēr, spriežot pēc somu arheologu pētījumiem par dzintaru, jāsecina, ka dzintars Somijas teritorijā tika iegūts, elites slānim nodibinot sakarus ar Baltijas dienvidu un dienvidaustrumu teritorijām (Edgren 2011, 507). Kapi no Kaustinenas Kangas un Hartikas (5. kaps) rāda slānekļa riņķu nozīmīgumu elitāro personu kapa piedevās (Edgren 2011, Fig. 6).

Dzintara izstrādājumi raksturīgi neolīta kapulauku piedevām bagātajiem apbedījumiem, kā tas redzams Somijas dienviddaļas piekrastes tuvumā atklātā ķemmes keramikas kultūras Kukarkoski kapulauka 2. kapa piedevās, kur kopā ar 10 dzintara senlietām (vienkāršiem piekariņiem un ripām) bija arī divi slānekļa riņķi un maza diametra ripa (Torvinen 1978, kuva 15: c–e).

Arī Karēlijas ziemeļdaļā atklātajā Putinskaja I apmetnē Kemas upes labajā krastā kapā slānekļa riņķis ir bijis kopā ar vienkāršiem dzintara piekariņiem un ripām (Zhulnikov 2008, Fig. 2: 11).

Šī situācija ir atbilstoša arī novērotajai Zvejnieku kapulauka 221. un 275. kapa piedevās, kur kopā ar slānekļa riņķiem tika atrasti arī no kaula gatavotā putna skulptūra un dzintara ripas (Zagorskis 1987, XXVI tab.: 10, XXIX tab.: 7).

Ņemot vērā Zvejnieku kapulauka 221. kapa radioaktīvā oglekļa datējumu – 5180 ± 65 (Ua-19813), jāatzīst, ka slānekļa riņķu apmaiņa Latvijas ziemeļrietumu teritorijā raksturīga vidējā neolīta agrākajai attīstības fāzei (Zagorska 2006, 102, Tab. IV).

Arī Zvidzes apmetnē atrasto slānekļa riņķu stratigrāfiskais izvietojums izrakumu laukumu kultūrslāņos norāda uz šo riņķu agru datējumu, atbilstošu apmetnes kultūrslāņu maiņas dziļumam ($A_{3,4}$, B_6 , $C_{5,6}$), kas tiek attiecināts uz laika periodu pirms 5320 ± 50 (TA-1880) gadiem. Ķemmes keramikai piederīgais kultūrslānis tiek attiecināts uz laika periodu pirms 4750 ± 60 (TA-1801) gadiem (Loze 2008, 28).

Šis apmaiņas modelis, kas ir saistīts ar atsevišķu dārgu prestiža lietu dāvināšanu, nevar garantēt visaptverošas maiņas sistēmas izveidi, jo tas aprobežojās ar savstarpējām aktivitātēm tieši šo dažu priekšmetu dāvināšanā un apmaiņā starp atsevišķām autoritatīvām personām.

Turklāt, kā liecina etnoarheoloģiskie novērojumi, šie priekšmeti nepalika tur, kur tie bija iegūti, jo tika dāvināti tālāk. Speciālajā literatūrā to sauc par daudzpakāpju apmaiņu (Vuorinen 1984, 55). Šie priekšmeti varēja kļūt arī par atsevišķu indivīdu kapa piedevu, un šīm lietām, protams, varēja būt ilgāks mūžs salīdzinājumā ar ikdienā lietotajām. Šis ir t.s., autoritatīvais apmaiņas modelis, kurš neizslēdz iespēju šajā apmaiņas–dāvināšanas ciklā iekļaut arī neapstrādātu izejmateriālu. Vismaz, kā liecina norādes uz Tuvo Austrumu vulkāniskā stikla – obsidiāna apmaiņas ceļiem 7500–3500 g. pr. Kr., tas tā varējis būt. Šo lietu apmaiņa notikusi starp autoritatīvām personām. Šīs lietas varēja nokļūt arī ļoti tālu no to izgatavošanas vietām, bet tām nebija iespēju atgriezties tur, no kurienes tās bija nākušas.

Šeit analizētie slānekļa bultu gali, saliekamo makšķerāķu kātiņi, riņķi un ripas, kā arī piekariņi veido individuāli lietoto priekšmetu grupu. Tas nozīmē, ka apmaiņa šajā gadījumā varēja notikt starp divām personām vai arī tajā figurēja starpnieks. Turklāt tā varēja būt garas distances apmaiņa. Šo prestiža lietu cirkulācijas virzieni varēja arī mainīties.

Tiek uzskatīts, ka mūs interesējošās neolīta kopienas jau pazina sociālo nevienlīdzību. Tostarp otra puse, kas piedalījās apmaiņā, izgatavoja šos bultu galus un rotas, bija sasniegusi augstu meistarības pakāpi un varēja ļoti kvalitatīvi, izmantojot vietējo materiālu, iegādāties kādu citu neaizsniedzamu luksusa lietu. Šajā gadījumā runa ir par dzintara apstrādes specializāciju Lubāna mitrāja apmetnēs, kur apmaiņas procesā varēja figurēt arī apstrādāts dzintars. Ir runa par mājas apstrādes rezultātā izgatavotajiem rotu eksemplāriem, kuri no Somijas teritorijas slānekļa bagātām vietām nonāca Lubāna mitrāja teritorijā. Tie, kā redzams, nebija sērijveidā izplatīti, kas, iespējams, liecina par šo lietu simbolisko dimensiju.

SECINĀJUMI

1. Apskatīto slānekļa lietu atradumu skaits Lubāna mitrāja apmetnēs ir bijis ierobežots (no 2 līdz 7 vienībām aplūkotajās apmetnēs).

2. Šīs slānekļa lietas Lubāna mitrājā atrastas mājokļu teritorijā agrā (Osa), vidējā (Dzedziekste, Iča II, Kvāpāni II, Suļka, Zvidze), kā arī vēlā neolīta (Abora I, Eiņi) apmetnēs. Tikai viena no šīm lietām piederēja kapa piedevām (Aboras I apmetnes 3. apbedījums).

3. Daļu no šīm slānekļa lietām, kuras atradās personīgā īpašumā, Lubāna mitrāja neolīta apmetņu iedzīvotāji centās saglabāt veselas, nelietojot bultu galus medībās, izņemot vienu, kuram kāda rituāla akta laikā mājoklī bija nolauzts gals (Eiņi). Šīs lietas bija statusa apliecinājumam atbilstošas, un tāpēc tās izpelņijās saudzīgu attieksmi.

4. Citas Lubāna mitrāja apmetnēs atrastās slānekļa lietas – riņķi visi bija salauzti, bet atradās *in situ* mājokļos, tātad neaizmesti. Tiem, izņemot vienu gadījumu, nav urbti caurumi to daļu sastiprināšanai. Slānekļa lietas piederēja vīriešiem. Vai nu tās bija saistītas ar indivīda vecumu, vai kādiem citiem apstākļiem, tomēr tās bija arī prestiža lietas. Tās Suļkas apmetnē varēja piederēt ne tikai vienam indivīdam, bet arī diviem vai pat trijiem klana locekļiem. Riņķus gatavoja arī no dzintara (Loze 2008).

5. Slānekļa prestiža lietu dāvināšana Lubāna mitrāja neolīta apmetnēs var uzskatīt par so-

ciālo attiecību indikatoru, jo tās piederēja elites slāni pārstāvošiem indivīdiem, jau sākot ar laika periodu kopš agrā neolīta (Osas apmetne), īpaši šo lietu dāvināšanai un apmaiņai izvēršoties ķemmes keramikas kultūras laikā (Suļka, Zvidze).

6. Apskatīto slānekļa lietu (bultu galu, dunču – nažu un saliekamo maksšķerāķu kātiņu, piekariņu, riņķu un ripu) piederība sociāli nodrošinātām per-

sonām Lubāna mitrāja apmetnēs norāda uz Karēlijas un Somijas dienviddaļas ieinteresēto personu dāvinājumu vai arī savstarpējas apmaiņas ceļu organizēšanu (Edgren 2011, 513).

7. Šis apmaiņas modelis, kas saistīts ar atsevišķu dārgu lietu dāvināšanu, nevar veidot visaptverošu maiņas sistēmu, jo aprobežojās ar savstarpējām aktivitātēm tieši šo dažu priekšmetu dāvināšanā un apmaiņā starp autoritatīvām personām.

LITERATŪRA

- Clark, J. G. D., 1948. The Development of Fishing in Prehistoric Europe. *The Anthropological Journal*, XXVIII.
- Dillian, C. D., White, C. L., 2010. Introduction: Perspectives on Trade and Exchange (Part I). *Trade and Exchange. Archaeological Studies from History and Prehistory*. Springer, 3–14.
- Earle, T., 2010. Exchange Systems in Prehistory. *Trade and Exchange. Archaeological Studies from History and Prehistory*. Springer, 205–217.
- Edgren, T., 1967. Fiskkrokar och pilkar från Finlands stenålder. *Nordenskiöld-samfundets tidskrift*, XXVII. Helsingfors, 68–83.
- Edgren, T., 2006. Kolmhaara reconsidered. Some new observations concerning Neolithic practices in Finland. *Back to the Origin: New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and environment, Northern Latvia*. Ed. by L. Larsson and I. Zagorska. Lund: Almqvist and Wiksell, 327–336. (Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 52)
- Edgren, T., 2011. On the non-Megalithic mortuary practices in Finland. *Innovation and Continuity. Non-Megalithic Mortuary Practices in the Baltic (New Methods and Research into the Development of Stone Age Society)*. Ed. by L. Larsson, F. Lüth and T. Terberger, 501–515.
- Gurina, N. N., 1961. *Drevniia istoriia severo-zapada evropeiskoi chasti SSSR*. Moskva; Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Inostrantsev, A. A., 1882. *Doistoricheskie chelovek kamennogo veka poberezh'ia Ladozhskogo ozera*. Sankt-Peterburg.
- Ivanishchev, A. M., 1997. Drevnosti Vytegorii. *Vytegra. Kraevedcheskii almanakh*. Vypusk I. Vologda: Rus', 11–42.
- Jaaniits, L., 1959. *Poselenia epokhi neolita i rannego metalla v priuusti'e reki Emajyi (Estonikaia SSR)*. Tallinn.
- Kopisto, A., 1959. Die Schieferringe der Kammkeramischen Kultur Finlands. *Suomen Museo*, XVI, 5–17.
- Loze, I., 1968. Jauns neolīta kapulauks Austrumlatvijā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 4, 29–37.
- Loze, I., 1979. *Pozdnii neolit i rannia bronza Lubanskoi ravminy*. Riga: Zinatne.
- Loze, I., 1988. *Poselenia kamennogo veka Lubanskoi niziny. Mezolit, rannii i srednii neolit*. Riga: Zinatne.
- Loze, I., 1994. Zvejšanu neolīta apmetne Lubāna iekšējā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 16. Riga: Zinatne, 29–45.
- Loze, I., 1996. Funerary Amber among the Stone Age Inhabitants of the Eastern Baltic Region. *XIII U.I.S.P.P. Congress Proceedings, Forli, 8–14 September 1996*. Vol. 6, Tome I. Workshop 7, 399–408.
- Loze, I., 1999. The Einu Late Neolithic Settlement (Lubāna Lake Wetland). *Historical-Archaeological Collection*, N 14. Minsk, 125–135.
- Loze, I., 2000. Late Neolithic Amber from the Lubāna Wetlands. *Prehistoric Art in the Baltic Region*. Ed. by A. Butrimas. Vilnius, 63–78. (Acta Academiae Artium Vilnensis, Vol. 20)
- Loze, I., 2001. Some aspects of research on Middle Neolithic amber in the Lake Lubāns Depression. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 22, 125–133.
- Loze, I., 2003. Middle Neolithic Amber Workshops in the Lake Lubans Depression. *Amber in Archaeology: Proceedings of the Fourth International Conference on Amber Archaeology, Talsi 2001*. Ed. by C. W. Beck, I. B. Loze, J. M. Todd. Riga, 72–89.
- Loze, I., 2005. Einu vēlā neolīta apmetne. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 22. Riga: Zinatne, 62–81.
- Loze, I., 2008. Lubāna ezera mitrājs – akmeņu laikmeta pētniecības mikroreģions Austrumbaltijā. Ķemmes keramikas kultūra. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 5–37.
- Meinander, C. F., 1948. Tervolankniven. *Finskt Museum*, LIV–LV, 14–25.
- Meinander, C. F., 1954. *Die Kiukaiskultur*. Helsinki. (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja, 53)
- Meinander, C. F., 1965. Skifferkniven med djurhuvudskäft. *Finskt Museum*, LXXI, 5–53.
- Pälsi, S., 1915. *Riukjärven ja Piiskunsalmen kivikatset asuinpaikat Kaukolassa*. Helsinki. (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja, 28)
- Pankrushev, G. A., 1978. *Mezolit i neolit Karelii*. Tom 2: Neolit. Leningrad: Nauka.
- Semenov, S. A., 1968. *Razvitie v kamennom veke*. Leningrad: Nauka.
- Taffinder, J., 1998. *The Allure of Exotic. The Social Use of Non-local Raw Materials during the Stone Age in Sweden*. Uppsala.
- Torvinen, M., 1978. Liedon Kukarkosken kivikautinen kalmisto. *Suomen Museo*, 37–80.
- Vankina, L., 1999. *The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubāna*. Riga.
- Vuorinen, J., 1984. Torgovlia kremnem i iantarem v Finlandii v epokhu neolita (Finnische neolithische Flint- und Bernstein handel). *Novoe v arheologii SSSR i Finlandii. Die Neusten Ergebnisse in der Archäologie. Vorträge der III sovjetisch-finnischen symposium zu Problemen der Archäologie 11–15. Mai 1981*. Leningrad, 54–60.
- Zagorska, I., 2006. Radiocarbon chronology of the Zvejnieki burials. *Back to the Origin: New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, Northern Latvia*. Ed. by L. Larsson and I. Zagorska. Lund: Almqvist and Wiksell, 91–113.
- Zagorskis, E., 1965. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 6 (215), 35–50.

Zagorskis, F., 1973. Agrais neolīta laikmets Latvijas austrumu daļā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 4 (309), 56–69.

Zagorskis, F., 1987. *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga: Zinātne.

Zagorskis, F., 2004. *Zvejnieki (Northern Latvia) Stone Age Cemetery*. Oxford: Archacopress. (BAR International Series, 1292)

Zhulnikov, A., 2008. Exchange of amber in North Europe in the III millenium BC as a factor of social interaction. *Estonian Journal of Archaeology*, 1, 3–15.

Ilze Biruta Loze

ITEMS OF PRESTIGE MADE OF SLATE FROM THE NEOLITHIC SETTLEMENT SITES IN THE LAKE LUBĀNS DEPRESSION

Items of prestige made of slate, recovered from the settlement sites of the Lubāns Wetlands, include knives, arrowheads, shanks of composite fish-hooks, pendants and rings, as well as small-diameter discs. This article examines 31 objects from nine sites of the Middle and Late Neolithic, assessing the forms and identifying parallels. These objects are also discussed as prestige items, testifying to inequality in social relations among the Neolithic inhabitants of settlements in the Lubāns Wetlands.

Keywords: slate, prestige items, exchange, social inequality.

Summary

The items of prestige made of slate that have been recovered from the settlement sites in the Lubāns Wetlands provide the possibility of discussing the social relations of the communities inhabiting this area, as they developed on the basis of the exchange of such items or their giving as gifts. This kind of specific, localised exchange forms part of a cultural system that can be assigned to the economic sphere, emphasising the importance of craft specialisation in its development. Here, exchange is viewed in conjunction with social relations.

In view of the inaccessibility of slate as a high-quality raw material, the 31 prestige items made of slate recovered from the settlement sites of the Lubāns Wetlands must be regarded as having been obtained through exchange.

The find context of these items – which occur as grave goods or in house remains – and the very limited number of finds testify to the special character of this exchange. For the inhabitants of the Lubāns Wetlands the deficit of this élite, inaccessible material created a strong desire to obtain these prestige items, the importance of which is underlined by the presence of slate ornaments in graves having a rich amber inventory, not only in the territory of Latvia, but in a much wider area.

High-quality green as well as black slate comes from sources far from the Lubāns Wetlands, namely in Karelia and Finland. In these areas the use of slate involved specialised processing techniques, which were used to make a variety of arrowheads, knives, composite fish-hooks, pendants

and especially rings, the last of these serving for self-adornment. The high degree of specialisation in the production of slate artefacts also stimulated an interest in amber and amber products as a special kind of status item required by the élites of the communities inhabiting these northerly areas.

A find of a Late Neolithic Pyheensilta-type slate arrowhead among the grave goods of Burial 3 on the Late Neolithic settlement of Abora indicates that it had been brought from a long distance away. The inventory of this grave also includes 27 amber beads made at this amber workshop, among them an exquisite selection of 10 rectangular button-shaped beads with a faceted surface, indicating that this was the personal equipment of a very high-status individual (Fig. 2: 4). A set of amber beads displaying a high quality of workmanship discovered to have been in the possession of one particular individual is the surest indication of social inequality at the Abora site with respect to the restriction of use of amber resources and the redistribution of this material between the people who worked it and those who owned or obtained the resource.

Prestige items of slate may also have been obtained for the purpose of carrying out future large-scale transactions, in the context of regulating relations between communities on a regional level. This means that a proportion of them may have been given as gifts, although starting from the time of the amber workshops of the Comb Ceramic Culture amber from the Lubāns Wetlands had reached the southern shore of Finland.

FIGURE AND TABLE CAPTIONS

- Fig. 1.* Map of the Lake Lubāns Depression, indicating the settlement sites that have produced prestige items of slate (Abora I, Eiņi, Iča II, Kvāpāni II, Lagaža, Osa, Suļka, Zvejsalas and Zvidze).
- Fig. 2.* Slate arrowheads from the Late Neolithic settlements of Abora I (1, 2, 4) and Eiņi (3). NHML, Department of Archaeology (inv. no. 76: 2224, 1230, 3835 and 119: 148)
- Fig. 3.* Slate dagger/knife (1), sandstone disc (2), oval slate pendant (3) and knives (4, 5) from the Zvidze settlement site (inv. no. 188: 2836, 2837, 2405, 178, 174)
- Fig. 4.* Shanks of composite fish-hooks in slate from the settlements of Kvāpāni II (1, 2), Suļka (3) and Abora I (4, 5) (inv. no. 94: 452, 462; 99: 284 and 76: 906, 3385)
- Fig. 5.* Slate pendants from the Zvidze Middle Neolithic (1) and Abora I Late Neolithic settlement (2) (inv. no. 188: 2405; 76: 2637).
- Fig. 6.* Slate rings from the settlement of Zvidze (inv. no. 188: 965, 1512, 176, 1634, 2056, 423)
- Fig. 7.* Miniature slate ring (1) and fragmentary rings from Suļka settlement site (2–6) (inv. no. 99: 470, 46, 152, 306, 305, 212).
- Fig. 8.* Fragmentary slate rings from the settlements of Zvejsalas (1), Upesgala līcis (Iča II) (3), Lagaža (4, 5) and Abora I (6), and a miniature disc from the settlement of Dziedzīkste (2) (inv. no. 92: 4; 176: 54; 195: 79; 118: 307, 365; 76: 3265)
- Table 1.* Daggers/knives (1, 2, 7) and arrowheads (3–6)
- Table 2.* Shanks of composite fish-hooks made of slate
- Table 3.* Slate rings

Translated by Valdis Bērziņš

Tatjana Berga

TIRDZNICĪBAS INVENTĀRS AUSTRUMLATVIJĀ 10.–12. GADSIMTĀ: HRONOLOĢIJAS JAUTĀJUMI

Raksts ir pētījuma par 10.–12. gs. tirdzniecības inventāru turpinājums. Austrumlatvijas teritorijā svāri un atsvariņi, tāpat kā dirhēmi, bija ievesti no Austrumiem, no arābu pasaules, par ko liecina svāriņu ar arābu uzrakstiem atradums Viesionas Mežārēs. Analizējot Austrumlatvijā atrastos atsvariņus, izdevies izdalīt četras hronoloģiskas atsvariņu grupas. Latgaļiem un sēļiem galvenie ceļi tirdzniecībai ar rietumiem bija Gauja un Daugava. Spriežot pēc arheoloģisko pieminekļu kartogrāfijas un atradumiem, tirdzniecībai ar austrumiem tika izmantots ziemeļaustrumu virziens – zemes ceļš, kas saistīja latgaļu apdzīvoto teritoriju ar Krievzemi.

Atslēgas vārdi: Austrumlatvija, latgaļi, sēļi, svāriņi, atsvariņi, hronoloģija.

IEVADS

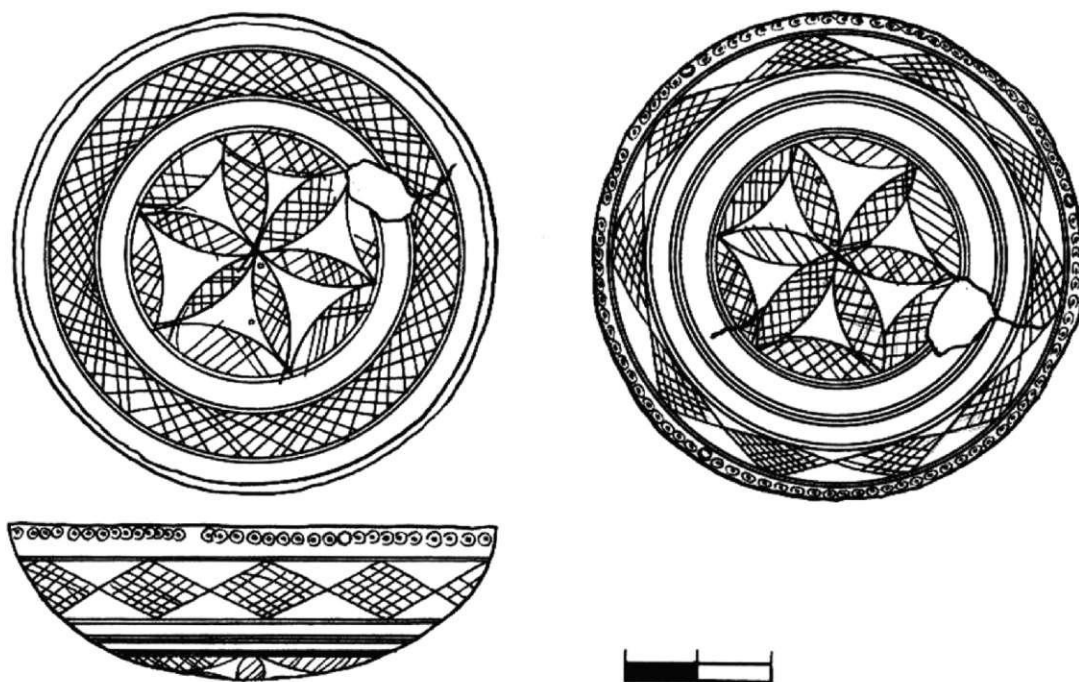
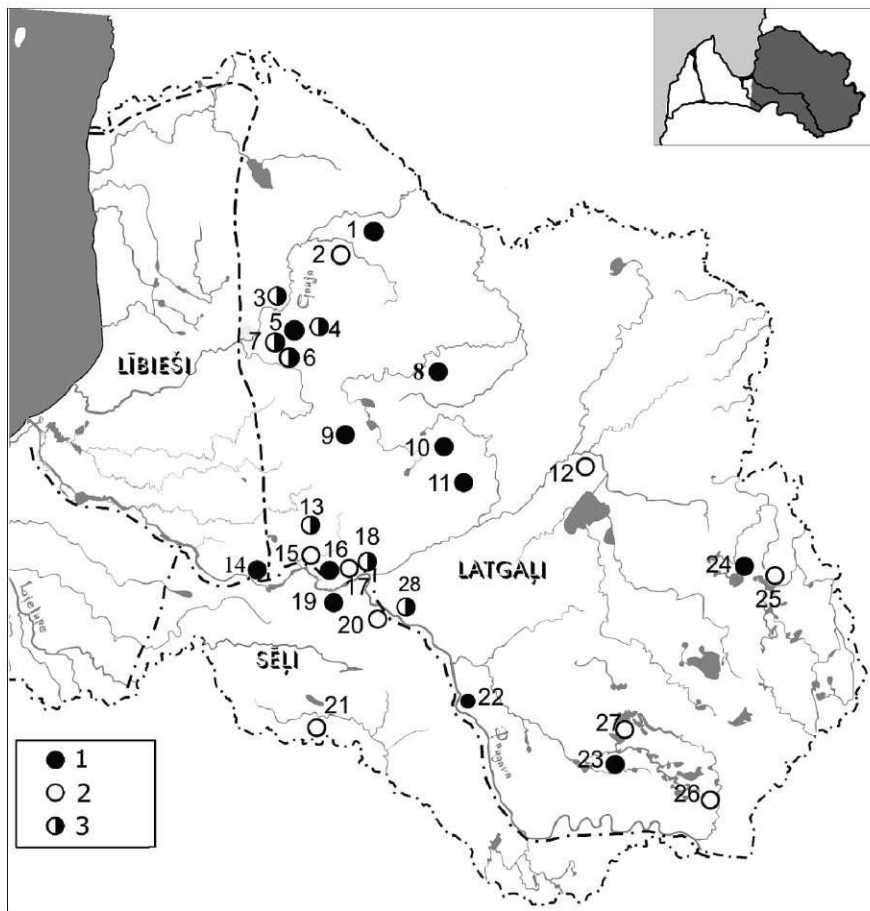
Latvijas 10.–12. gs. kapulaukos un dzīvesvietās atrasts ap 180 saliekamo svāriņu (veselo un to detaļu) un divas reizes vairāk atsvariņu – ap 400 eksemplāru. Spriežot pēc monētām un kapu senlietu tipoloģiskā datējuma, pirmie svāriņi Latvijā parādījās 10. gs. otrajā pusē vienlaikus ar grieztu dirhēmu skaita palielināšanos. Īpaši izplatīti tie bija 11. gs., kad tos izmantoja jau Rietumeiropas monētu svēršanai, un lietoti tie gandrīz četrus gadsimtus, līdz 13. gs. ieskaitot. Hronoloģiski visagrāk, ar 10. gs. datētie svāriņi līdz šim bija zināmi vairāk Zemgalē: Dreņģeru–Čunkānu, Bāļu–Šķērstaiņu, Mežotnes un Mežotnes centra senkapos. Daugavas lībiešiem 11. gs. tirdzniecības sakari ar Rietumiem un Austrumiem bija ļoti intensīvi, tādēļ arheoloģiskajos pieminekļos šeit atrasts īpaši daudzskaitlīgs tirdzniecības inventārs: vairāk nekā 50 svāriņi un 210 atsvariņi.

SALIEKAMIE SVARIŅI

Latvijas austrumu daļā, latgaļu un sēļu arheoloģiskajos pieminekļos, tirdzniecības inventāru atrod retāk. Šeit 28 arheoloģijas pieminekļos, pārsvarā senkapos, atrasti 25 svāriņi un 74 atsvariņi (1. att.). Svāriņi Sauleskalna trešā depoziāta sastāvā ir pagaidām vienīgais zināmais atradums depoziātos Latvijā.

Senās kulta vietas depoziāta bija 80 prickšmeti – ieroči, zirglietas, rotaslietas, divi svāriņu kausiņu fragmenti, ornamentēti ar riņķiem un rozetēm, kā arī divi zvanveidīgi važiņu sadalītāji. Šie svāriņi ir vieni no agrākajiem Latvijā: pēc citām depoziāta senlietām tie datējami ar 10. gs. beigām (Urtāns 1977, 60). Lielākā daļa Austrumlatvijā atrasto svāriņu ir ornamentēta. Tāpat kā citur Latvijas teritorijā atrastajiem svāriņiem, tiem visbiežāk rotāti ir kausiņi, no svāriņu mehānisma detaļām – cilpiņas, retāk pleci un stienīši. Visizplatītākie ornamenta elementi: saulītes vai punktiņi gar kausiņa malu, koncentriski apli gar kausiņa malu vai centrā, ar cirkuļa palīdzību veidotas sešstaru rozetes kausiņa ārpusē vai iekšpusē. Vissarežģītākais ornaments bija veidots no koncentriskiem apliem, kuros izvietoti rombi, kvadrāti vai aizšvikāti trīsstūri. Ar tādu bagātīgu ornamentu izceļas svāri, kas atrasti Sēlijā, Lejasdopeļu 5. uzkalniņa 2. kapā un Stupeļu pilskalna apmetnē (2. att.). Tiem ir paralēles ar zemgaļu Dreņģeru–Čunkānu 311. kapā atrasto svāriņu ornamentu. Latgaļu teritorijā svāriņu kausiņi parasti ir vidēja izmēra, ornamentēti ar rozeti, koncentriskiem apliem, svītrām vai arī ar svītrām, kas veido it kā saules starus. Važiņas ir rets kausiņu piestiprināšanas veids, kas raksturīgs vairāk kuršiem, bet latgaļi un sēļi parasti kausiņus piestiprināja ar linu vai vilnas diegiem. Iespējams, tas ir senākais stiprināšanas veids. Blakus teritorijā, Senkrievijā, kur svāriņi parādījās 10. gs., vienīgais

1. att. Tirdzniecības inventārs Austrumlatvijā (karte).
 1 – svariņi un atsvariņi, 2 – tikai svariņi, 3 – tikai atsvariņi.
 1. Trikātas Ķikuti, senkapi.
 2. Trikātas Lubumuiža, senkapi.
 3. Lenču Strīki, s.a. 4. Raunas Strante, senkapi. 5. Gūģeri, senkapi. 6. Āraišu ezerpils.
 7. Drabešu Liepiņas, senkapi.
 8. Jaunpiebalga, senkapi. 9. Ērgļu Jaunākēni, senkapi. 10. Viesienas Mežāres, senkapi. 11. Madona, senkapi. 12. Lubānas Vēverāji, senkapi. 13. Liepkalnes Ķesteri, senkapi. 14. Lejasžagari, senkapi. 15. Koknese, pils. 16. Koknese, kapi. 17. Oliņkalns, pilskalns. 18. Pļaviņu Radzes, senkapi. 19. Lejasdopeles, senkapi. 20. Ābeļu Priednieki, senkapi. 21. Stupeļu kalns, pilskalns. 22. Jersika, senkapi. 23. Briveri, senkapi. 24. Zvirgzdenes Kivti, senkapi. 25. Ludzas Odukalns, senkapi. 26. Sauleskalns, kulta vieta. 27. Aglonas vecās baznīcas senkapi. 28. Asote, pilskalns

2. att. Stupeļu kalns. Ornamentēts svaru kausiņš. VI 227: 769

zināmais kausiņu stiprināšanas veids bija ar linu, vilnas vai zīda diegiem (Pushkina 2010, 148).

Koncentrisko apļu un aizšvikātu rombu ornamentus uz kausiņiem, kā arī likloču ornamentus uz svaru mehānisma stienīšiem bija ļoti raksturīgi Skandināvijas un Austrumeiropas 9.–10. gs. svariņiem. Tāds ornaments parasti liecina par svariņu agro hronoloģiju. Ar likloču ornamentu rotātu svaru mehānisma stienīšu mums ir ļoti maz, tikai pieci, visi nāk no hronoloģiski agriem senkapjiem (Kivti, 99. kaps; Lejasdopeles, 5. uzkalniņa 2. kaps; Dreņģeri–Čunkāni, 311. kaps; Vējstūri, 52. kaps; Laukskola, 300. kaps). Kausiņu izmēri ir dažādi, svariņus ar lielāku kausiņu diametru (vidēji 7,2 cm) visbiežāk atrod Daugavas lībiešu pieminekļos, ar vidēji lielu diametru (ap 6,2 cm) – zemgaļu un kuršu un ar mazāku diametru (ap 4,2 cm) – latgaļu pieminekļos. Tāda atšķirība svariņu izmēros, iespējams, skaidrojama ne tikai ar atšķirīgu sudraba monētu daudzumu dažādās teritorijās, bet arī ar svariņu datējumu. Svairiņi ar mazāku kausiņu diametru ir hronoloģiski agrākie.

Austrumeiropā un Skandināvijā svairi un atsvari, tāpat kā dirhēmi, bija ievesti no Austrumiem, no arābu pasaules. Par to liecina svairiņu un atsvariņu ar arābu uzrakstiem un to imitāciju atradumi Austrumlatvijā. Viesienas Mežāru kapulauka latgaļu tirgotāja kapā ir atrasti vissenākie svairiņi Latvijā ar arābu rakstu. Pēc Vidusāzijas arheoloģijas speciālista Borisa Maršaka atzinuma, svairi bija izgatavoti 10. gadsimtā Irānas teritorijā. Austrumeiropā divi 10. gs. svairiņu atradumi ar arābu uzrakstiem – no Viesienas Mežāru kapulauka Latvijā un Timerevas kapulauka Senkrievijā (Jaroslavļas Pievolgā) – ļāva secināt, ka pirmie svairiņi bija importēti no Austrumiem. Literatūrā parasti atsaucas uz Timerevas kapulauka atradumu, mūsu tikpat nozīmīgais Mežāru kapulauka atradums ir mazāk zināms. Jāatzīmē, ka kapi, kur bija atrasti šie svairiņi, datējami dažādi. Timerevas kapulauka kaps datējams ar 10. gs. trešo ceturksni (961–976) (Fehner, Janina 1978). Viesienas Mežāru kaps pēc pārējām senlietām datējams ar 11. gs. otro pusi (Berga, Šnore 1992). Tātad mūsu svairiņi bija ilgstoši lietoti. No Austrumiem importētie svairiņi kalpoja par paraugu vietējiem amatniekiem, par to liecina Latvijā atrasto svairiņu dažādie izmēri, svaru mehānisma detaļu atšķirības un ornamentu daudzveidība (Berga 1996). Saliktos svairiņus parasti ievietoja futrālī, latgaļiem tie bija vai nu koka kastītes, vai ādas maciņi. Bronzas kārba konstatēta tikai vienā gadījumā – etniski jauktajos Lejasžagaru senkapos. Jāatzīmē, ka bronzas kārbas svairiņiem visbiežāk atrastas kuršu pieminekļos, retāk zemgaļiem un Daugavas lībiešiem.

Latvijā atrastajiem atsvariņiem ir trīs pamatformas: mucīņa ar apaļiem laukumiem abos galos, daudzskaldņu un ripasveida forma. Lielākoties atsvariņi darināti no dzelzs, serdi apvelkot ar bronzu, tādēļ saglabāšanās pakāpe tiem bieži ir ļoti zema. Reizēm ar grūtībām var noteikt pat atsvariņu formu, nemaz nerunājot par sākotnējo svaru un zīmēm (svira vienībām) uz atsvara laukumiem. Austrumlatvijā pārsvarā atrasti mucīņveida atsvariņi, zināms tikai viens ripasveida cilindriskas formas atsvariņš bez zīmēm – Kokneses pilskalnā. Šīs formas atsvariņu atradumu arī citās zemēs nav daudz, uzskata, ka cilindriskas formas svira atsvariņus galvenokārt izmantoja amatnieki metāla svēršanai, kas neprasija īpašu precizitāti. Latvijā tāda tipa atsvariņi hronoloģiski nedaudz vēlāki par citas formas atsvariņiem, tie datējami ar 11. gs. beigām – 12. gadsimtu.

No daudzskaldņu atsvariņiem Austrumlatvijā atrasti tikai trīs: divi Priekuļu Ģūģeru senkapos (ar zīmēm uz šķautnēm) un viens Lejasžagaros. Daudzšķautņu un mucīņveida atsvariņi pieder pie dažādām metroloģiskām sistēmām – seškārtīgās un desmitkārtīgās. Iespējams, ka Latvijā 14-stūrainus atsvariņus izmantoja, pielāgojot pie decimālās sistēmas, šim nolūkam bija domāti arī atsvariņu aizvietotāji – dažādu rotu un priekšmetu fragmenti (Berga 2009). Ļoti iespējams, ka par atsvariņiem izmantoja arī nelielus akmentiņus, kas atrasti blakus atsvariņiem divos pieminekļos – Ciemupes Čabās (2 eks.) un latgaļu Brūveru kapulaukā (3 eks.). Latvijā atsvariņu komplekti ar atsvariņu aizvietotājiem ir hronoloģiski vēlāki, datējami ar 11. gs. beigām – 12. gadsimtu.

No Latvijas teritorijā 14 atrastiem lieliem atsvariņiem, kas bija lietoti liela sudraba daudzuma – ozeriņa (puse no skandināvu markas, 204 : 2 = 102 g) svēršanai, Austrumlatvijā zināmi tikai trīs. Raunas Strantes atsvariņam, kas sver 99,0 g, korozijas dēļ laukumos zīmes nav redzamas. Lenču Striķos savrupatrastajam atsvariņam abos laukumos ir pa 13 aplīšiem: gar laukuma malu 12 un viens centrā. Svairs ir 99,29 g, svira vienība – attiecīgi ir 3,81 (99,29 : 26). Svira vienība Latvijas atsvariem bija 4,1–4,3 g – puse no skandināvu artuga svira – 8,5 g (Berga 2009, 35). Zvirgzdenes Kivtu 99. kapā uzietais atsvariņš ir viens no Latvijā atrastiem četriem lieliem atsvariem ar imitējošu arābu rakstu. Tie pa vienam atrasti Doles Vampeniešu II, Ciemupes Čabu, Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā un Tērvetes pilskalnā. Atsvariņa (svairs 90,96 g) abās pusēs ir uz 8. gs. Abasīdu dirhēmiem sastopamā uzraksta “Allāha pravietis” imitācija. At-

svaru ar imitējošu arābu rakstu atradumu koncentrācija Skandināvijā liecina, ka tie ir Skandināvijas izcelsmes (Berga 2009). Šie visi atsvariņi vai nu darināti pēc nezināma atsvariņa ar arābu uzrakstu, importēti no Austrumiem, vai arī uzraksts imitē dirhēma rakstu.

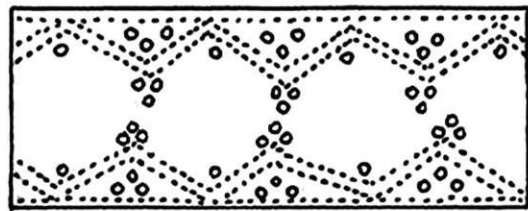
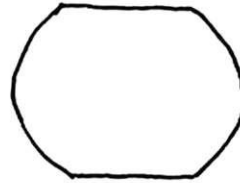
No savdabīgiem atradumiem jāatzīmē Jersikas senkapos atrastais īpatnējais atsvariņš ar apkārt aptītu sudraba stieplīti. Paralēles ar skandināvu un senkrievu atradumiem rāda, ka sudraba stieple bija juveliera izejviela. Sudraba stieples šķeteres atrastas Zviedrijas 10. gs. otrās puses – 11. gs. depozītos kopā ar sudraba priekšmetiem, stienīšu fragmentiem, svāriem un atsvariem (Hårdh 1976, 36). Sudraba stieples šķetere atrasta arī 945./946. gada Gņezdovas juveliera depozītā kopā ar deviņiem atsvariņiem, svāriņiem un sešiem dirhēmiem (Pushkina 2010, 149). Jersikas senkapos, iespējams, sudraba stiepli aptina apkārt atsvariņam kā izejvielu.

HRONOLOĢIJA

Svāriņi un atsvariņi bija no tiem priekšmetiem, kurus nebija vienkārši pagatavot nepieciešamās precizitātes dēļ. Tādēļ tos ilgstoši glabāja un izmantoja. Spriežot pēc Viesienas Mežāru kapa datējuma, 10. gs. izgatavotus svāriņus un atsvariņus varēja izmantot visu 11. gs. un vēl vēlāk. Šā iemesla dēļ pieminekļa tipoloģiskai datēšanai tie neder. Tomēr, grupējot atsvariņus pēc apzīmējumiem uz laukumiem, hronoloģiskas atšķirības izdevās noteikt.

Ornamentētais atsvariņš, 10. gs. otrā puse

Viesienas Mežāru kapulaukā dižciltīga latgaļa apbedījumā kopā ar svāriņiem ar arābu uzrakstu atrasts arī vienīgais mūsu teritorijā zināmais ornamentētais atsvariņš. Tam ir mucīņas forma, izmēri 21×16×11 mm, svārs 37,73 g, stipri oksidējis, bronzas apvalks saplīsis (3. att.). Abos laukumos atsvariņam gar malu divas punktu joslas, centrā pieci aplīši: trīs aplīši savienoti ar divām līkloču līnijām, un vēl divi aplīši zemāk savienoti ar vienu līkloča līniju. Sānu daļā pie abiem atsvariņu galiem divas punktu joslas veido lauztu līkloča līniju. Līkloča smailēs pa trim aplīšiem, tādi paši aplīši arī līkloča pretējā pusē; līkloča lūzuma vietās iekšpusē vēl pa vienam aplītim. Svāriņi kapā datējami ar 10. gs., iespējams, ka ornamentēto atsvariņu varētu datēt tāpat. Datējumu precīzē divi līdzīgi ornamentēti atsvariņi, atrasti Gņezdovas senkapos Krievzemē. Līdzīgi kā Mežāru eksemplāram, šiem atsvariņiem ir ģeometrisks rotājums, veidots no savienotām strīpiņu līnijām un trīsstūrīšiem, laukumos aplīši

3. att. Viesienas Mežāres. Ornamentētais atsvariņš.
VI 10: 20

savienoti ar līkloču līnijām. Gņezdovas senkapos svāri un atsvariņi parādās ne vēlāk kā 10. gs. otrajā ceturksnī (Pushkina 1991, 231–232, 2. att.: 10, 11). Ornamentētais atsvariņš pieder pie pirmās hronoloģiskās grupas.

Pirmā hronoloģiskā grupa – agrākie atsvariņi, 10. gs. otrā puse

Ja forma un materiāls visiem atsvariņiem ir vienāds, tad apzīmējumi uz laukumiem atšķiras. Noteikt hronoloģiskās grupas var pēc atšķirīgiem apzīmējumiem. Agrākajiem atsvariņiem apzīmējumi smalki un simetriski, visas zīmes – aplīši savienoti ar līkloču līnijām, gar malu – viens vai divi lodīšu aplīši:

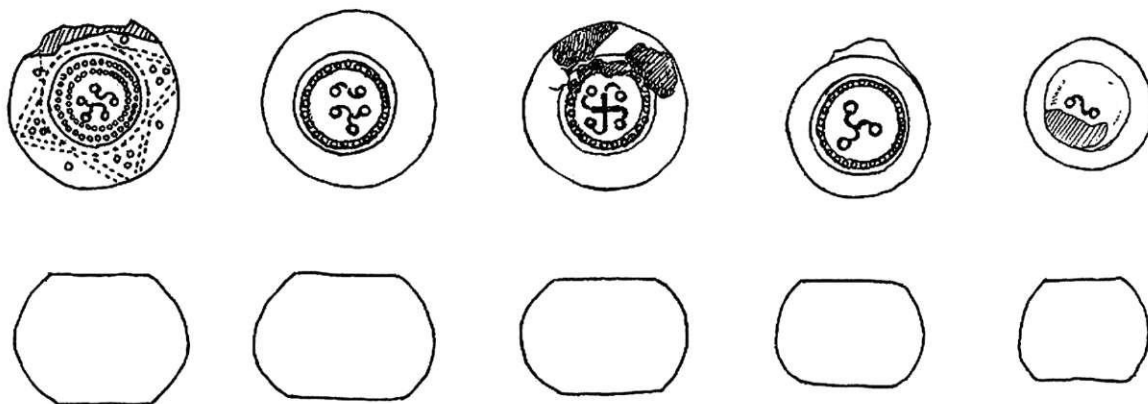
1, 2) lodīšu aplis gar malu, centrā pieci aplīši: trīs aplīši savienoti ar divām līkloču līnijām, vēl divi aplīši zemāk savienoti ar vienu līkloču līniju;

3) lodīšu aplis gar malu, centrā četri aplīši, savienoti ar sakrustotu līkloču līniju;

4) lodīšu aplis gar malu, centrā trīs aplīši, savienoti ar līkloču līniju;

5) lodīšu aplis gar malu, centrā divi aplīši, savienoti ar līkloču līniju. (4. att.)

Agrākie atsvariņi atrasti pārsvarā latgaļu pieminekļos – Mežāru, Ģūģeru un Madonas kapulaukā. Tie ir atsvariņi ar aplīšiem laukumos, kas savienoti ar līkloču līnijām un vienu vai diviem lodīšu

4. att. Pirmās hronoloģiskās grupas atsvariņi, 10. gs. otrā puse

aplēm apkārt. Labi saglabājies desmit atsvariņu komplekts no Ģūģeru senkapu 30. kapa, uz to laukumiem var redzēt savienotas zīmes. Kapā ir arī svariņi un seši Samanīdu 10. gs. pirmajā pusē kaltie dirhēmi, no kuriem jaunākais ir Samanīda Nuh ibn Nasra 954./955. gadā (343. hidžras gadā) Buhārā kalts dirhēms. Taču pēc pārējā ļoti bagātā inventāra kaps datējams ar 11. gadsimtu (Apala, Zariņa 1991). Madonas senkapu 24. kapa deviņiem aprūsējušiem atsvariņiem zīmes uz laukumiem pārsvarā nav redzamas, tomēr uz vienas mucīņas ir lodīšu aplis gar malu, centrā četri aplīši no pieciem, kas savienoti ar līkloču līnijām. Ļoti iespējams, ka uz pārējiem atsvariņiem arī bija tādas zīmes. Atsvariņi ar aplīšiem, savienotiem ar līkloču līnijām, pa vienam atrasti zemgaļu un Daugavas lībiešu teritorijās. Zemgaļu 10. gs. Bāļu–Šķērstaīņu kapulauka 2. kapā starp septiņiem aprūsējušiem atsvariņiem vienam varēja atšķirt zīmējumu: laukumā divi savienoti aplīši un punktu aplis gar malu (VI 235: 79d). Viens tāds atsvariņš ir arī Daugmales pilskalnā, tam abos laukumos ir saulīšu rinda gar malu, centrā pieci aplīši, savienoti ar līkloču līnijām, svars 40,41 g (A 12150: 38).

Tādi atsvariņi zināmi arī citur Austrumeiropā un Skandināvijā. Divos gadījumos tie atrasti labi datētu depoziātu sastāvā. Viens no tiem ir nesen Baltkrievijā atrastais Brilevski depoziāts (Rabcevič, Plavinski, Ioy 2011). Depoziāts sastāv no 290 dirhēmiem, 10 atsvariņiem, zobena un sudraba kaklariņķa fragmenta. Pēc jaunākās monētas, 890./891. gadā kalta dirhēma, V. Rjabcevičs depoziātu datē kā noglabātu 890. vai 892. gadā. Brilevski depoziāta atsvariņi ir senākie Baltkrievijā un vieni no senākajiem Krievzemē, tie datējami ar 9. gs. beigām. Visi atsvariņi stipri aprūsējuši, bet vienam tomēr zīmējums ir saglabājies: divi punktu apli gar malu, centrā – četri punkti, savienoti ar līkloču līnijām. Šādi atsvariņi atrasti arī vienā Ģņezdovas

10. gs. vidus depoziātā (Pushkina 2010, 149). Trim atsvariņiem uz laukumiem svāra vienību apzīmējumi, aplīši, savienoti ar līkloču līnijām (5 un 3 aplīši), apkārt lodīšu aplis. Līdzīgi zīmējumi uz laukumiem ir atsvariņiem, atrastiem Skandināvijā, Haithabu, tos atzīmē kā visagrākos (Steuer et al. 2002, 137–138). Tātad atsvariņi ar tādiem apzīmējumiem tipoloģiski ir visagrākie, datējami ar 9. gs. beigām – 10. gadsimtu Latvijā tie parādījās 10. gs. otrajā pusē un visdrīzāk bija importēti no Austrumiem.

Otrā hronoloģiskā atsvariņu grupa, 10. gs. beigas – 11. gs.

Atsvariņiem akurāti izvietoti apzīmējumi laukumos, aplīši ir nelieli, gar malu parasti ir viens punktu aplis:

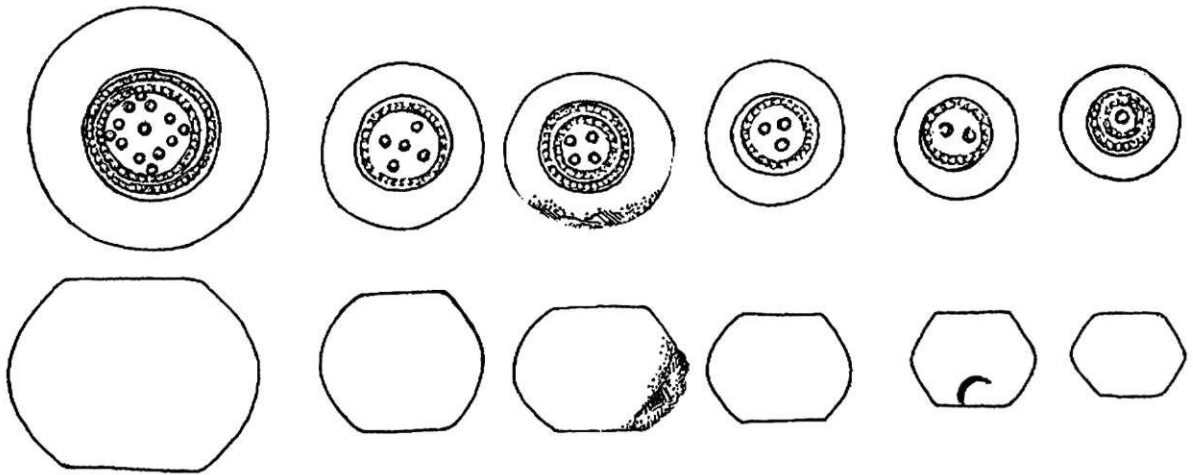
- 1) lodīšu aplis gar malu, centrā pieci aplīši;
- 2) lodīšu aplis gar malu, centrā četri aplīši;
- 3) lodīšu aplis gar malu, centrā trīs aplīši;
- 4) lodīšu aplis gar malu, centrā divi aplīši;
- 5) lodīšu aplis gar malu, centrā viens aplītis.

(5. att.)

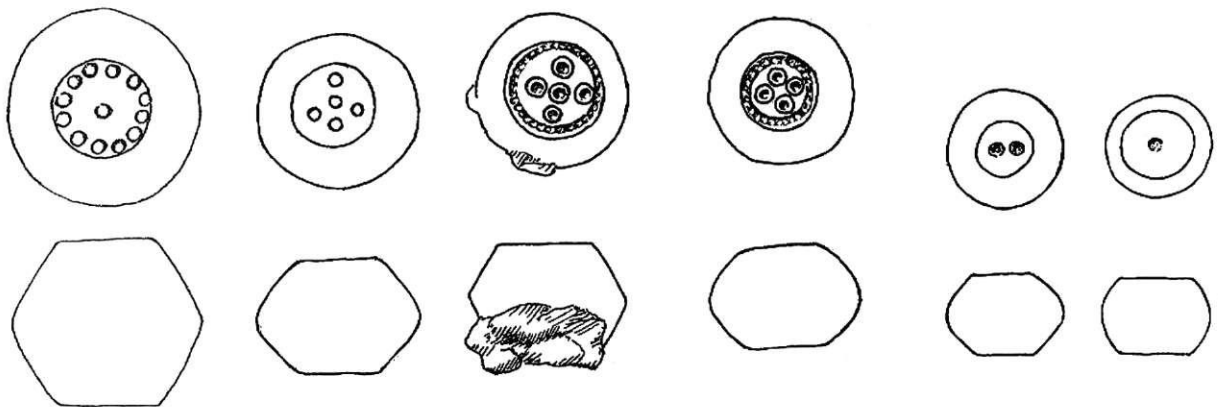
Tādi atsvariņi Latvijā ir pārsvarā, tos bieži atrod 11. gs. apbedījumos (piemēram, atsvariņu kompleksi no Doles Vampeniešu II kapulauka 73. un 74. kapa). Šos atsvariņus pēc importēto parauga darināja uz vietas. Tie datējami ar 10. gs. beigām – 11. gadsimtu.

Trešā hronoloģiskā atsvariņu grupa, 11. gs. beigas – 12. gs.

Trešās grupas atsvariņi atšķiras ar daudzveidību un attēlu pavisrību. Laukumos aplīši kļūst lielāki, izvietoti nesimetriski, atsevišķos gadījumos tie ir dubulti. Lodīšu apļa gar laukuma malu vai nu vispār nav, vai tas veidots no lieliem aplīem. Aplū vietā centrā dažiem ir vienkārši iedobumi (6. att.). Pēc slēgto kapu kompleksiem tie datējami

5. att. Otrās hronoloģiskās grupas atsvariņi, 10. gs. beigas – 11. gs.

6. att. Trešās hronoloģiskās grupas atsvariņi, 11. gs. beigas – 12. gs.

ar 11. gs. beigām – 12. gs. un ir hronoloģiski vēlāki atsvariņi. Kapos blakus tādiem atsvariņiem bieži atrod atsvariņu aizvietotāju (Salaspils Laukskolas 582. kaps u.c.).

Atsvariņi ar nestandarta apzīmējumiem, 11. gs.

Dažiem atsvariņiem apzīmējumi ir atšķirīgi no trim izdalītām grupām, tomēr hronoloģiski attiecas uz 11. gadsimtu. Parasti tādi apzīmējumi ir uz lieliem atsvariem, kas sver ap 40–100 gramu. Tādu vairāk ir Daugmales pilskalnā, kur atzīmējama ļoti liela atsvariņu dažādība. Vienam lielam atsvariņam no Daugmales pilskalna (sv. 99,0 g) abās pusēs gar laukuma malu ir riņķis no taisnstūrīšiem, kuros iekšā pa divām saulītēm, centrs izēsts, bet tam apkārt otrs riņķis no trīsstūrīšiem, katrā iekšā pa 4–6 saulītēm (A 11971: 2422) (8. att.: 7). Paraleles nav zināmas. Vēl vienam Daugmales atsvariņam uz laukumiem gar malu lodīšu aplis, vidū rombs

ar aplīšiem stūros, centrā aplītis (A 12705: 61). Jāatzīmē, ka tādi apzīmējumi ir sastopami arī citur (8. att.: 4).

Skandināvijā, Haithabu atrastos atsvariņus arī hronoloģiski izdala pēc apzīmējumiem uz laukumiem (Steuer et al. 2002, 137–139). Tomēr Latvijā atrasto atsvariņu datējums ir vēlāks: agrākie atsvariņi pie mums parādās tikai 10. gs. (Skandināvijā 9. gs.), otrās grupas atsvariņi īpaši izplatīti 11. gs. un trešās grupas – 11./12. gadsimtā.

Ceturtā hronoloģiskā atsvariņu grupa, 12. gs. – 13. gs.

12. gadsimtā atsvariņiem uz laukumiem parādās krusts, veidots no sakrustotām līnijām. Iespējams, ka krusta zīme ir kristietības un kristīgo simbolu izplatīšanās rezultāts. Tādu atsvariņu nav daudz, vairāk ir atsvariņu ar dziļi iecirstu krustu vienā vai abos laukumos (7. att.). Šiem atsvariņiem ar ļoti dažādu svaru nevar aprēķināt svara vienību,

Čabu kapulaukā, Daugmalē un citur. Vislielākā atsvariņu ar krustveida iecirtumiem koncentrācija vērojama Kurzemē: tie atrasti Pasielstē, Ventas krastā, Puzes pilskalnā, Puzes Lejaskrogā, Dokupē, arī Užavas Simalciemā, Kapeniekos, Kazdangas Aizputē un citur. Spriežot pēc arheoloģisko pieminekļu datējuma, tādi atsvariņi parādījās Latvijā līdz ar krusta karu sākumu – 12. gs. beigās un īpaši bija izplatīti 13. gadsimtā. Lai atšķirtu atsvariņus no iepriekš lietotajiem, tos marķēja – atzīmēja ar iecirstu krustu. Iespējams, bija kādas izmaiņas svaru sistēmā. Atsvariņus ar iecirtumiem labi datē 13. gs. vidus Piltenes depoziāts, kur kopā ar Vestfālenes monētām un stieniņiem bija arī divi tādi atsvariņi (Berga 2014). Latvijā 13. gs. vēl turpināja lietot saliekamus svarus, kas gan stipri atšķīrās no iepriekšējā perioda svāriņiem. Tie ir ļoti masīvi, spriežot pēc izmēriem, ar tiem varēja nosvērt pat 100–150 g lielu sudraba daudzumu. Tādi svāriņi atrasti Rīgas senpilsētā, Kokneses pilī un Mārtiņsalas ciema vietā (Berga 1996). Zīmīgi, ka ceturtnās grupas atsvariņi nav atrasti Austrumlatvijā.

BEZMĒNI

Latvijā zināmi arī divu tipu bezmēnu atradumi. Bezmēni – vienkārši svāri ar vienpusīgu balansu. Senāka tipa bezmēns (romiešu tipa) sastāvēja no stieņa ar svāra nodalījumiem, iecirtumiem, kas veidoja svāra skalu. Viens galā uz stieņa bija uzvērts svārs (krelle ar apaļu vai kvadrātveida caurumu), otrā piekārts sveramais priekšmets, pa iecirtumiem pārvietojot turamu cilpu, svāru līdzsvaroja. Uzskata, ka tādas bezmēnus lietoja arī vikingu periodā, bet koka stieņa detaļas nesaglabājas (Holden 2009, 587). Latvijā, Lejasdopelē (VI 56: 385), Daugmalē (A 13687: 17, A 9964: 7565), Aizkrauklē (A 13287: 47) un Mežotnes centra senkapos (VI 150: 389) atrastas bronzas un svina svāru krelles no bezmēna – tās ir daudzšķautņainas, ar apaļu vai kvadrātveidīgu caurumu, ornamentētas. Iespējams, ka hronoloģiski vēlāki ir masīvi bezmēni, kas sastāvēja no metāla stieņa ar iecirtumiem, kāša ar ķēdi un svāra bumbas ar cilpu. Ar tiem varēja svērt smagākus priekšmetus – Kokneses svāru bumba sver 2,850 kg. Bezmēni un to daļas atrastas Raušos (stienis ar kāsi, ķēdi un divas svāru bumbas, VI 145: 1665, 1666, 1667), Koknesē (svāru bumba un kāsis, VI 162: 3202, 5810), Mārtiņsalā (bezmēna ķēde ar kāšiem un svāra bumba, svārs 530 g, VI 127: 1082) un Daugmalē (dzelzs svāriņš, piramidāls, ar cilpu galā, svārs 18,61 g, A 9964: 9129).

SVARA SISTĒMA

Latvijas teritorijā 10.–12. gs. bija zināmas skandināvu un senkrievu svāra sistēmas, kas izveidojās uz vienas svāra vienības pamata. Tomēr praktiski visā Latvijā lietoja skandināvu svāra sistēmu. Skandināvijā un Austrumeiropā svāra vienība mucīņveida atsvariņiem bija ap 4 g, Latvijā mucīņveida atsvariņiem svāra vienība pārsvarā bija no 3,9 līdz 4,1 g. Skandināvijā kopš 9. gs. bija sava sistēma, kuras pamatā bija svāra marka – puse no Irākas mārciņas – 204 g, ēre (1/8 markas) svēra 25,5 g, artugs (1/24 markas) – 8,5 g. Krievu svāra sistēmas pamatā bija likumīgais dirhēms (3,97 g). Tomēr Latvijā atrasti arī tādi svāri, kuriem svārs un svāra vienības neatbilst skandināvu svāra sistēmai. Tādi ir Daugmales četri svāriņi, tiem paralēles pagaidām nav atrastas (Berga 2011). Neparasta svāra vienība ir atsvaram, kas atrasts Āraišu ezerpilī, – tas sver 29,89 g, katrā laukumā ir pa astoņām saulītēm, tātad svāra vienība ir 1,86 g (A 45: 228). Senkrievu naudas–svāra sistēmas mazākā svāra vienība rezana svēra 1,36 g, kuna svēra 2,73 g, nogata – 1,87 g. Āraišu svāriņa svāra vienība it kā atbilst nogatas svāram. Pagaidām tas ir vienīgais svāriņš, kas it kā atbilst senkrievu naudas–svāra sistēmai.

SECINĀJUMI

Latgaļu un sēļu arheoloģiskajos pieminekļos tirdzniecības inventāru atrod retāk nekā citur Latvijā. 28 arheoloģiskajos pieminekļos, pārsvarā senkapos, atrasti 25 svāriņi un 74 atsvariņi. Bet tieši Austrumlatvijā ir atrasti vissnākie svāriņi ar arābu rakstu un agrākas grupas atsvariņu kompleksi. Divi nozīmīgi 10. gs. svāriņu atradumi ar arābu uzrakstiem – no Viesienas Mežāru kapulauka Latvijā un Timerevas kapulauka Senkrievijā (Jaroslavas Pievolga) – ļāva pētniekiem secināt, ka pirmie svāriņi Austrumeiropā un Skandināvijā bija importēti no Austrumiem.

Grupējot atsvariņus pēc apzīmējumiem uz laukumiem, izdevās noteikt vairākas hronoloģiski atšķirīgas atsvariņu grupas. Pie pirmās grupas (**agrākie atsvariņi, 10. gs. otrā puse**) pieder atsvariņi ar smalkiem apzīmējumiem laukumos – aplīšiem, savienotiem ar līkloču līnijām. Agrākie, importēti atsvariņi atrasti pārsvarā latgaļu pieminekļos: Mežāru, Ģūģeru un Madonas kapulaukā. Otrās grupas (**10. gs. beigās – 11. gs.**) atsvariņiem simetriski izvietoti nelieli aplīši, gar malu parasti viens, retāk divi punktu aplī. Tādi atsvariņi Latvijā ir pārsvarā, pēc importēto parauga tos darināja uz vietas. Trešās grupas atsvariņi (**11. gs. beigās –**

12. gs.) atšķiras ar daudzveidību un attēlu paviršību. Laukumos aplīši kļūst lielāki, izvietoti nesimetriski. Lodišu apļa gar laukuma malu vai nu vispār nav, vai arī tas veidots no lieliem apliem. Ceturtās grupas atsvariņi ir ar krusta attēlu vai dziļu krusta iecirtumu (12.–13. gs.). Iespējams, ka krusta zīme ir kristietības un kristīgo simbolu izplatīšanās rezultāts. Tomēr praktiska nozīme iecirtumiem nav skaidra, jo tādā veidā tika samazināts atsvariņa svars. Ļoti iespējams, ka krusts apzīmēja atsvariņa derīgumu svēršanai. Austrumlatvijā atsvariņi ar iecirstu krustu nav atrasti.

Latvijas teritorijā bija zināmas skandināvu un senkrievu svara sistēmas. Tomēr visā Latvijā pamatā lietoja skandināvu svara sistēmu. Tikai Austrumlatvijā atrasti arī tādi atsvariņi, kuriem svars un svara vienības neatbilst skandināvu svara

sistēmai. Pagaidām vienīgais atsvariņš, kas atbilst senkrievu svara sistēmai, ir Āraišu ezerpilī atrastais.

Tirdzniecības inventāra atradumi Austrumlatvijā liecina, ka tirdzniecībai ar rietumiem latgaļi un sēļi izmantoja Daugavas un Gaujas ūdensceļus, bet ar austrumiem Daugavas ūdensceļš bija mazāk izmantots. Kā uzskata krievu arheologs, Polockas pētnieks I. Jeremejevs, latgaļi un sēļi ilgstoši, līdz pat 10. gs., bloķēja tranzīta tirdzniecību pa Daugavas ūdensceļu, aizsargājot savu zemju robežas no austrumiem (Eremeev 2012). Tomēr tirdzniecības sakari ar austrumiem pastāvēja. Spriežot pēc atradumiem, arī 10. gs. otrajā pusē un vēlāk tirdzniecībai izmantoja ziemeļaustrumu virzienu, zemesceļu, kas saistīja latgaļu apdzīvoto teritoriju ar Seno Krievzemi.

LITERATŪRA

- Apala, Z., Zariņa, A., 1991. 11. gs. dižciltīga latgaļu vīrieša apbedījums Ģūģeru kapulaukā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 1–29.
- Berga, T., 1996. Saliekamie svariņi Latvijā (10.–13. gs.). *Arheoloģija un etnogrāfija*, 18. Rīga: Zinātne, 49–61.
- Berga, T., 2009. Daugavas lībiešu tirdzniecības inventārs. Atsvariņu komplekti no kapulaukiem. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 28–48.
- Berga, T., 2011. Atsvariņu atradumi pilskalnos un ciema vietās Latvijā 10.–13. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 25. Rīga: Zinātne, 100–116.
- Berga, T., 2014. *Piltenes depozīts. Naudas apgrozība Kurzemē 13.gadsimtā*. Rīga: Zinātne.
- Berga, T., Šnore, F., 1992. Viesienas Mežāru kapulauks un tajā atrastie svariņi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 9–15.
- Ceplīte, R., 1974. Atsvariņi Latvijā 10.–13. gs. kapu inventārā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 11. Rīga: Zinātne, 198–211.
- Eremeev, I. I., 2012. Polotskaia zemlia. Rus' v IX–X vekakh. *Arkheologicheskaia panorama*. Moskva-Vologda: Drevnosti Severa, 275–297.
- Fehner, M. V., Ianina, S. A., 1978. Vesi s arabskoi nadpis'iu iz Timereva. *Voprosi drevnei srednevekovoi arkheologii Vostochnoi Evrope*. Moskva, 184–192.
- Ilārdh, B., 1976. Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden: Katalog und Tafeln. *Acta Archaeologica Lundensia*. Series in 4. Nr. 9. Lund, 5–140.
- Holden, L. I., 2009. Kisteni ili vesovie giri. Pereotsenka funkcional'nogo naznachenija izvestnoi kategorii nakhodok. *The Khoroshie (=Good) Days. In memory of Aleksander Stepanovich Khoroshev*. Veliky Novgorod–Saint-Petersburg–Moskva, 576–588.
- Mugurevich, E. S., 1965. *Vostochnaia Latviiā i sosednie zemli v X–XIII vv*. Rīga: Zinatne.
- Pushkina, T. A., 1991. Torgovii inventar' iz kurganov Smolenskogo Podneprov'ia. *Smolensk i Gnezdovo (k istorii dnevrerusskogo goroda)*. Moskva, 226–243.
- Pushkina, T., 2010. Klad "iuvelira" perioda vikingov s territorii Verhnego Podneprov'ia. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 24. Rīga: Zinātne, 147–154.
- Rabcevič, V. N., Plavinski, M. A., Ioy, A. B., 2011. *Brileucki skarb*. Minsk.
- Steuer, H., Stern, W. B., Goldenberg, G., 2002. Der Wechsel von der Münzgeld- zur Gewichtsgeldwirtschaft in Haithabu um 900 und die Herkunft des Münzsilbers im 9. und 10. Jahrhundert. *Haithabu und die frühe Stadtentwicklung im nördlichen Europa*. Neumünster: Wachholtz Verlag, 133–167.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinātne.
- Zemzaris, J., 1981. *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs*. Rīga: Zinatne.

SAĪSINĀJUMI

- CVVM, A, VI – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja kolekciju šifri
 MNM – Madonas novadpētniecības muzeja šifrs
 IVI – Igaunijas Vēstures institūta šifrs
 RDM – Rīgas Doma muzejs

Zīmējumi: *Dzintra Zemīte, Ilze Siliņa*; foto: *Roberts Kaniņš*.

Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas NACIONĀLĀ IDENTITĀTE Projekta "Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti" ietvaros.

ATSVARIŅU ATRADUMI (latgaļu un sēļu pieminekļi)

Nr. p.k.	Atrašanas vieta	Forma, materiāls	Izmēri, mm (diametrs vidū, augstums, diametrs laukumos)	Zīmes laukumos	Svars	Inventāra Nr./ Numurs pēc R. Ceplītes saraksta
1.	Trikātas Ķikuti, senkapi	iegarena, ar 6 laukumiem?			12,73 g	IVI 1856: 1 Ceplīte 58 svariņi
2.	Lenču Striķi, s.a.	muciņa ar šķautni, br.	29,5×25×16	abās pusēs pa 13 aplīšiem, 1 centrā, 12 gar malu	99,29 g	RDM I 100
3.	Raunas Strantes, senkapi, 2. kaps	muciņa, br.	29×23×15	laukumi nav saskatāmi	99,0 g	Ceplīte 151
4.	Priekuļu Ģūģeri, senkapi, 30. kaps (10 atsvariņi)	muciņa, dz. ar br. apvalku, ar robiem	11×11×6	vienā pusē laukumā redzama 1 saulīte	3,46 g	VI 291: 369 veseli svariņi
5.	Turpat	dz. ar br. apvalku, iēplis, vidus tukšs, otrā pusē rūsa	20×16×11	laukumā zīmes nav redzamas	7,39 g	VI 291: 370
6.	Turpat	dz. ar br. apvalku	14×10×10	punktu aplītis gar malu un 1 saulīte centrā	5,34 g	VI 291: 371
7.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku, ar robiem	19×14×13	zīmes nav redzamas, robi	17, 10 g	VI 291: 372
8.	Turpat	muciņa, ar br. apvalku, ar robu	23×16×14	vienā pusē lodīšu aplis gar malu, centrā redz tikai 2 lodītes, savienotas ar likloču līniju	35,14 g	VI 291: 373
9.	Turpat	dz. ar br. apvalku, kurš pārplis	19×14×13	trīs ar likloču līniju savienoti aplīši katrā laukumā, vienā pusē lodīšu aplis gar malu	22,62 g	VI 291: 374
10.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku, ar robiem	21×15×14	četri ar likloču līniju savienoti aplīši katrā laukumā, vienā pusē lodīšu aplis gar malu	25,11 g	VI 291: 375
11.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku, ar robiem	17×13×11	laukumos abās pusēs lodīšu aplis gar malu, 2 ? ar likloču līniju savienoti aplīši	10,63 g	VI 291: 376
12.	Turpat	bija kvadrātisks, ar apaļiem stūriem, dz. ar br. apvalku	7,5×7,5×7,5	vienā šķautnē redzamas 2 saulītes	0,76 g	VI 291: 376a

Nr. p.k.	Atrašanas vieta	Forma, materiāls	Izmēri, mm (diametrs vidū, augstums, diametrs laukumos)	Zīmes laukumos	Svars	Inventāra Nr./ Numurs pēc R. Ceplītes saraksta
13.	Turpat	daudzskaldņains, dz. ar br. apvalku	8×8×8	katrā kvadrātā pa 3 saulītēm, trīsstūros nav	2,12 g	VI 291: 376b
14.	Āraišu ezerpils	muciņa, br. ?	20×16×10	vienā pusē 8 saulītes? gar malu, viena centrā, otrā pusē tas pats, slikti redzams	29, 89 g	A 15: 228?
15.	Drabešu Liepiņas, senkapi, 128. kaps	muciņa, br.?	20,5×15×13	galos 4 aplīši, gar malu punktu josla	31,07 g	VI 155: 845 Ceplīte 115
16.	Jaunpiebalgas senkapi, 5. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku	23×20×?	palikusi tikai dz. serde, deformējusies	32,72 g	A 841 Ceplīte 27
17.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	25×?	palikusi tikai dz. serde, deformējusies	25,03 g	A 841 Ceplīte 28
18.	Jaunākēnu Ērgļu kapulauks, 17. kaps (6 atsvariņi)	muciņa, dz. ar br. apvalku	22×20×11	deformējies, rūsējis	35,00 g	VI 154: 131 Ceplīte 14
19.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	25?×21,25×?	deformējies, rūsējis	33,04 g	VI 154: 131 Ceplīte 15
20.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	20×?×14	deformējies, rūsējis	25,38? g	VI 154: 131 Ceplīte 16
21.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku		deformējies, rūsējis	13,09 g	VI 154: 131 Ceplīte 17
22.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	14×10,5×9	deformējies, rūsējis	7,90 g	VI 154: 131 Ceplīte 18
23.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku		deformējies, rūsējis	3,61 g	VI 154: 131 Ceplīte 19
24.	Jaunākēnu Ērgļu kapulauks, 28. kaps (bijuši 7 atsvariņi)	bijusi mucīņa, dz. ar br. apvalku	25×18?×19	bezformīgs dz. gabals	34,25 g	VI 154: 237 Ceplīte 20
25.	Turpat	bijusi mucīņa, dz. ar br. apvalku	22×16,5×14	laukumos gar malu punktu joslas	28,29 g	VI 154: 237 Ceplīte 21
26.	Turpat	bijusi mucīņa, dz. ar br. apvalku	18×11×12	laukumos gar malu punktu joslas	14,63 g	VI 154: 237 Ceplīte 22
27.	Turpat	bijusi mucīņa, dz. ar br. apvalku	?×14×13	vienā laukumā aplīši?	10,72 g	VI 154: 237 Ceplīte 23
28.–29.	Turpat	divi dz. gabali no atsvariņa			13,09 g	VI 154: 237 Ceplīte 24, 26

Nr. p.k.	Atrašanas vieta	Forma, materiāls	Izmēri, mm (diametrs vidū, augstums, diametrs laukumos)	Zīmes laukumos	Svars	Inventāra Nr./ Numurs pēc R. Ceplītes saraksta
30.	Turpat	divi kopā salīpuši atsvariņi	nelieli, formu nevar atšķirt, rūsa		kopā: 5,23 g	VI 154: 137 Ceplīte 25
31.	Viesienas Mežāres, senkapi, 4. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku, ir robi	21×16×11	vienā laukumā 5 aplīši, savienoti ar likloču linijām, apkārt 2 lodīšu apli, sāni ornamentēti	37,73 g, pēc restaurācijas 35,67 g	VI 10: 20 Ceplīte 125 svariņi
32.	Madonas senkapi, 24. kaps (9 atsvariņi)	dz. ar br. apvalku, pārplisis	22×18×13	saulīšu rinda gar malu, abās pusēs laukumi nav redzami	36,57 g	MNM 640: 1
33.	Turpat	muciņa, ar br. apvalku, bezformīga, stipri aprūsējusi	18?×16?×-	laukumi nav redzami	6,50 g	MNM 640: 2
34.	Turpat	bijusi mucīņa, rūsa	16,5×11×10	laukumi nav redzami	4,35 g	MNM 640: 3
35.	Turpat	bijusi mucīņa, rūsa, bezformīga	20×14×?			MNM 640: 4
36.	Turpat	bijusi mucīņa, rūsa	18×16- mm	laukumi nav redzami	5,89 g.	MNM 640: 5
37.	Turpat	muciņa, br., deformēta	20×15×?	laukumi nav redzami	10, 39 g	MNM 640: 6
38.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku, ir robi	20×17×11	lodīšu aplis gar malu, centrā redz četras lodītēs no piecām, savienotas ar likloču linijām	28,45 g	MNM 640: 7
39.	Turpat	muciņa, ar br. apvalku, pārplisis	24×18×13	lodīšu aplis gar malu, zīmes nav redzamas	35,45 g	MNM 640: 8
40.	Turpat	pilnīgi deformējies, dz. rūsa				MNM 640: 9
41.	Liepkalnes Ķesteri, senkapi, 2. kaps	muciņa	25×20,5×?	deformējies, apvalks saplisis	28,25 g	A 7870: 29 Ceplīte 55
42.	Turpat	muciņa	?×16,5×10	vienā laukumā 2 aplīši	16,06 g	A 7870: 29 Ceplīte 56
43.	Turpat	muciņa		deformējies, apvalks saplisis	10,55 g	A 7870: 29 Ceplīte 57
44.	Lejasžagaru senkapi, 16. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku	23×17×12	vienā laukumā 5 aplīši, gar malu punktu josla	36,10 g	A 12221: 113 Ceplīte 105

Nr. p.k.	Atrašanas vieta	Forma, materiāls	Izmēri, mm (diametrs vidū, augstums, diametrs laukumos)	Zīmes laukumos	Svars	Inventāra Nr./ Numurs pēc R. Ceplītes saraksta
45.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	21×17×12	vienā laukumā 5 aplīši, gar malu punktu josla	29,90 g	A 12221: 114 Ceplīte 106
46.	Turpat	dz.? deformējies	23?×?×?	rūsējis, deformējies	26,75? g	A 12221: 115 Ceplīte 107
47.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	19×15?×10	vienā laukumā 3 aplīši, gar malu punktu josla	22,05 g	A 12221: 116 Ceplīte 108
48.	Turpat	muciņa, dz. deformējies		rūsējis, deformējies	16,85 g	A 12221: 117 Ceplīte 109
49.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	16?×?×8		13,37 g	A 12221: 118 Ceplīte 110
50.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku		rūsējis, deformējies	9,08? g	A 12221: 119 Ceplīte 111
51.	Turpat	daudzskaldņains, dz. ar br. apvalku	7×7×7		2,76 g	A 12221: 120 Ceplīte 112
52.	Turpat	bikoniska	8×6,5×3	pa aplītim abos laukumos	1,90 g	A 12221: 121 Ceplīte 113
53.	Kokneses senkapi, 72. kaps, I. Žeieres izrakumi	muciņa, dz. ar br. apvalku, apdrupusi	22,7×22×19	laukumus neredz	22,70 g	A 12704: 190
54.	Turpat	atsvariņš? plāksnīte, kvadrātveida, sudrabs?	11×12×0,15		1,16 g	A 12704: 188
55.	Kokneses pilskalns 1961. g., III i.l., 3. k.	cilindriska, svins	24× 12,5×20 un 19	bez zīmēm	51,87 g	VI 62:1487
56.	Pļaviņu Radzes, senkapi, 15. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku, sāns izdrupis	20×15×12	vienā laukumā lodišu aplis gar malu, redz 2 saulītes, rūsa	19,07 g	VI 185: 22
57.	Lejasdopeles, senkapi	bikonisks, bronza		izrūsējis, deformējies	12,82 g	Ceplīte 91
58.	Lejasdopeles, 5. uzkalniņš, 1. kaps	muciņa, dz.?		sarūsējis		VI 56: 313 Ceplīte 92
59.	Turpat	muciņa, dz.?		sarūsējis		VI 56: 313 Ceplīte 93
60.–63.	Lejasdopeles, 5. uzkalniņš, 2. kaps (1 atsvariņi)	muciņa, dz. ar br. apvalku		izrūsējuši, deformējušies		VI 56: 358 Ceplīte 94–97
64.	Lejasdopeles, 9. uzkalniņš, 2. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku	14×9×8,5	abos laukumos pa aplītim, gar malu punktu josla	8,03 g	VI 56: 380 Ceplīte 99

Nr. p.k.	Atrašanas vieta	Forma, materiāls	Izmēri, mm (diametrs vidū, augstums, diametrs laukumos)	Zīmes laukumos	Svars	Inventāra Nr./ Numurs pēc R. Ceplītes saraksta
65.	Lejasdopeles, 10. uzkalniņš, 1. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku	21×14×12	zīmes nav redzamas	27,61 g	VI 56: 391 Ceplīte 100
66.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku, saplacināta	15×9×12	zīmes nav redzamas	8,51 g	VI 56: 391 Ceplīte 101
67.	Jersikas kapulauks, 11. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku	15×12×9	apkārt sudraba stieplīte	10,56 g	A 10346: 2 Ceplīte 29 svariņi
68.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	18×15×10	vienā laukumā punktu josla	18,34 g	A 10346: 3 Ceplīte 30
69.	Brīveru (Brūveru) senkapi, 56. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku	21×17,5×12	zīmes nav redzamas	30,36 g	VI
70.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	21,9×19×17	zīmes nav redzamas	21,93 g	VI
71.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	17×14×?	zīmes nav redzamas, stipra rūsa	13,17 g	VI
72.	Zvirgzdenes Kivti, senkapi, 99. kaps	muciņa, dz. ar br. apvalku	13×9×10,5	abos galos pa aplītim, apkārt lodīšu aplis	9,02 g	VI 4: 534 Ceplīte 47
73.	Turpat	muciņa, dz. ar br. apvalku	31×25×17	abās pusēs arābu raksta imitācija, vienā malā liels robs, otrā – mazāks, ieplisis	90,96 g	VI 4: 537 Ceplīte 46
74.	Asotes pilskalns	br., pussagatave mucīņas atsvariņam	viens laukums: 14×11×9-7	laukums ovāls, novīlēts, otrs laukums tikai atzīmēts	11,49 g	VI 1946: 76

br. – bronza
dz. – dzelzs

TRADING EQUIPMENT IN EASTERN LATVIA IN THE 10TH–12TH CENTURY. CHRONOLOGICAL ISSUES

This article continues the examination of 10th–12th century trading equipment. In eastern Latvia scales and weights, like dirhams, were imported from the East, from the Arab world, as indicated by a find of scales with Arabic inscriptions at Vesienas Mežāres. Analysis of the weights found in eastern Latvia permits them to be divided into four chronological groups. For the Latgallians and Selonians the main trade routes with the west were the Rivers Gauja and Daugava. Judging from the distribution of archaeological sites and finds, the eastern trade went in a north-eastern direction, using a land route that connected the area populated by the Latgallians with Russia.

Keywords: eastern Latvia, Latgallians, Selonians, scales, weights, chronology.

Summary

10th–12th century cemeteries and living sites in Latvia have produced around 180 collapsible scales (intact scales and components) and twice as many weights: about 400 pieces. Scales appeared in Latvia in the second half of the 10th century. They were particularly widespread in the 11th century, when they were also used for weighing Western European coins, and remained in use for almost four centuries, including the 13th century. Trading equipment is less commonly found in the eastern part of Latvia, on archaeological sites of the Latgallians and Selonians. Here, 25 scales and 74 weights have been found at 28 archaeological sites, mainly cemeteries. The earliest set of scales, with an Arabic inscription, comes from the cemetery of Vesienas Mežāres. Two important 10th century finds of scales with Arabic inscriptions, from Vesienas Mežāres cemetery in Latvia and Timerevo cemetery in Ancient Rus (Yaroslavl Volga area), point to the conclusion that the first scales were imported from the Orient. Scales and weights as artefacts were not easy to make, because of the precision required, for which reason they were preserved and used for a long time. However, grouping of the weights based on the markings on the fields does permit the identification of chronological differences.

Chronological group 1: the earliest weights, second half of 10th century. These weights have very fine, symmetrical markings on their fields, and all the markings, in the form of circles, are connected by zigzag lines. The earliest weights have mainly been found at Latgallian sites: the cemeteries of Mežāres, Gūgeri and Madona.

Chronological group 1: late 10th – 11th century weights. These weights have precisely placed markings on their fields; the circles are small, usually with a single ring of dots around the margin. Such weights predominate in Latvia, being found

in 11th century graves. These weights were made locally after imported examples.

Chronological group 3: late 11th – 12th century. The weights of group 3 differ in terms of their greater diversity and the careless execution of the images. The circles in the fields become larger and are asymmetrically arranged. The ring of dots along the margin of the field is either missing altogether or consists of large circles.

Chronological group 4, 12th–13th century. In the 12th century a cross, consisting of crossed lines, appears on the fields of a small number of weights. There is a much larger number of weights with a deeply chiselled cross on one or both fields. The cross sign may reflect the spread of Christianity and Christian symbolism. However, the practical significance of these chiselled marks is unclear, since this had the effect of reducing the mass of the weight. It is quite possible that the cross indicated that the weight could be used for weighing.

Some of the weights have markings that differ from those of the three groups distinguished. There are 11th century weights with non-standard markings. These often occur on large weights.

Scandinavian and Ancient Russian systems of weights were in use in the territory of Latvia. However, it was mainly the Scandinavian system of weights that was used throughout Latvia. In eastern Latvia weights have also been found whose mass and unit of weight do not correspond to the Scandinavian system of weights. These include four weights from Daugmale, for which no parallels have so far been found. An unusual unit of mass is represented by a weight found at Āraiši lake fortress – it corresponds to the weight of a *nogata* (1.87 g). This is so far the only weight corresponding to the Ancient Russian system of monetary weights.

From eastern Latvia there are finds of weights of the earliest group as well as a unique set of scales with an Arabic inscription. The area populated by the Latgallians has also produced what is so far the only weight corresponding to the Ancient Russian system of monetary weights. On the other hand, weights used in the 13th century, with a chiselled cross, are missing in eastern Latvia. Finds of trading equipment in eastern Latvia indicate that the Latgallians and Selonians used the Daugava and Gauja waterways for the western trade, whereas the Daugava route was used less for the

eastern trade. In the view of Russian archaeologist I. I. Eremeev, researcher of Polotsk, for a long time, right up to the 10th century, the Latgallians and Selonians blocked the transit trade along the Daugava waterway, protecting the eastern borders of their lands. However, there were trading connections with the east. Judging from the finds, in the second half of the 10th century and later the north-eastern direction was used for trade, there being a land route that connected the Latgallian area with Ancient Rus.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Finds of trading equipment in eastern Latvia (map)
 1 – scales and weights; 2 – weights only; 3 – scales only
 1. Trikātas Ķikuti, cemetery. 2. Trikātas Lubumuiža, cemetery. 3. Lenču Strīki, stray find. 4. Raunas Strante, cemetery. 5. Ģūģeri, cemetery. 6. Āraiši, lake fortress. 7. Drabešu Liepiņas, cemetery. 8. Jaunpiebalga, cemetery. 9. Ērgļu Jaunākēni, cemetery. 10. Viesienas Mežāres, cemetery. 11. Madona, cemetery. 12. Lubanas Veverāji, cemetery. 13. Liepkalnes Ķesteri, cemetery. 14. Lejasžagari, cemetery. 15. Koknese, castle. 16. Koknese, cemetery. 17. Oliņkalns, hill-fort. 18. Pļaviņu Radzes, cemetery. 19. Lejasdopeles, cemetery. 20. Ābeļu Priednieki, cemetery. 21. Stupeļukalns, hill-fort. 22. Jersika, cemetery. 23. Briveri, cemetery. 24. Zvirgzdenes Kivti, cemetery. 25. Ludzas Odūkalns, cemetery. 26. Sauleskalns, cult site. 27. Aglona old church cemetery. 28. Asote, hill-fort
- Fig. 2.* Stupeļukalns. Ornamented weighing pan. VI 227: 769
Fig. 3. Viesienas Mežāres. Ornamented weight. VI 10: 20
Fig. 4. Weights of chronological group 1, second half of 10th century
Fig. 5. Weights of chronological group 2, late 10th – 11th century
Fig. 6. Weights of chronological group 3, late 11th – 12th century.
Fig. 7. Weights of chronological group 4, 12th–13th century.
Fig. 8. Photographs of various weights. 1, 2, 3, 4 – weights of chronological group 2, late 10th – 11th century; 5, 6 – weights of chronological group 3, late 11th – 12th century; 8 – weight of chronological group 4, 12th–13th century; 4, 7 – weights with non-standard markings.

Normunds Jērums

KRUSTADATAS LATVIJĀ

Pētījums veltīts vienām no skaistākajām baltu tautu rotadatām Latvijas teritorijā dzelzs laikmetā un agro viduslaiku sākumposmā – krustadātām. Tajā aplūkota krustadatu formu attīstības ģenēze, to veidi un formu izmaiņas laika gaitā. Darba mērķis ir pētījumu apkopojums par krustadātām Latvijas teritorijā, izmantojot komplekso tipoloģisko analīzi, izdalot atsevišķas krustadatu apakšgrupas, tipus un variantus. Latvijas teritorijā dzīvojošās mazlautas krustadatas nepārtraukti lietojušas no 5. gs. līdz 14. gs. sākumam. Krustadatu kā vienu no rotadatu grupām funkcionālā nozīme ir apgērba sasprašana. Latvijā lietotās krustadatas iedalāmas septiņās apakšgrupās. III, IV, V un VII apakšgrupai izdalāmi tipi un varianti. Atsevišķi krustadatu tipi vai to varianti Latvijā lietoti lokālās teritorijās un raksturīgi noteiktām etniskām vienībām.

Atslēgas vārdi: krustadatas, rotadatas, rotas, zemgaļi, kurši, latgaļi, vendi, sēļi, libieši.

IEVADS

Rotu un to atsevišķu veidu pētīšanai ir ievērojama nozīme seno cilšu un tautību vēstures problēmu risināšanā, jo rotas kopumā ir viens no spilgtākajiem materiālās kultūras rādītājiem. Rotas atspoguļo augstākos tehniskās un garīgās domas sasniegumus, parādot dažādu amatniecības nozaru līmeni – sākot ar melnā metāla apstrādi un beidzot ar juveliermākslu. Rotas ir būtisks sabiedrības sociālo slāņu diferenciacijas rādītājs.

Vienas no skaistākajām baltu tautu rotām dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumposmā ir *krustadatas*. Latvijas teritorijā lielākais šo rotadatu formu izplatības un atradumu areāls ir Lielupes baseins. Atsevišķos gadījumos krustadatas ar važiņām populārzinātniskajā literatūrā un akadēmiskajos izdevumos tiek sauktas vispārinātā terminā – par *važiņrotām*, kur viena no šīs rotas sastāvdaļām ir bronzas vai dzelzs važiņas.

Krustadatas ir vienas no tām rotām, kuras atsevišķos reģionos, dažādos laika posmos un atsevišķās maztautās (ciltīs) tika nēsātas pa vienai vai pāri, kur divas krustadatas savienotas ar vienu vai vairākām dažādas formas, materiāla un garuma važiņām. Krustadatas var būt papildus dekorētas ar važturiem, važiņām un to sadalītājiem, dažādu veidu piekariņiem, dzintara krellēm, nažiem un gredzeniem.

Pirmskara gados ir tapuši nozīmīgi pētījumi par dzelzs laikmeta rotām, to skaitā arī rotadatām Latvijā. Tomēr Latvijas teritorijā atrastās krustadatas līdz šim nav bijušas speciāla pētījuma objekts. Kopš 19. gs. vidus, kad parādījās pirmās plašākas arheoloģiskā materiāla publikācijas, starp senlietām sastop vienu no rotadatu veidiem – krustadatas. Tomēr jāatzīmē, ka, publicējot arheoloģisko materiālu, šīs rotadatas aplūkotas kontekstā ar citām rotām, neveicot padziļinātu pētījumu par krustadatu izcelsmi, izplatību, to formu izmaiņām laika gaitā.

Rotām dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā bija būtiska loma sabiedrības materiālās kultūras, sociālās diferenciacijas un garīgās kultūras atspoguļošanā. Krustadātām bez dekoratīvas nozīmes piemīt arī funkcionalitāte, tās lietotas ne tikai kā apgērba dekoratīvs elements, bet galvenokārt kā priekšmets ar noteiktu funkciju – apgērba sasprašanai jeb saturēšanai.

Tēmas aktualitāti nosaka apstākļi, ka apkopojoti pētījumi par krustadātām Latvijā līdz šim nav veikti un publicēti. Pētījumā aplūkotas krustadatas, kas atrastas Latvijas teritorijā. Darba mērķis ir Latvijas teritorijā atrasto krustadatu tipoloģiskā analīze, to lietošanas hronoloģijas, izplatības un iespējamās rotadatu izgatavošanas etniskās piesaistes noteikšana un raksturošana. Lai veiktu padziļinātu krustadatu izpēti, darbā izmantota

kompleksā tipoloģiskā analīze. Autors ir mēģinājis izdalīt atsevišķas krustadatu apakšgrupas, tipus un to variantus, noteikt Latvijā lietoto krustadatu kopējo skaitu un to skaitu atsevišķi pa apakšgrupām. Autors centās noskaidrot, vai Latvijā sastopamās krustadatas atspoguļo etniskas vai reģionālas īpatnības, un kādā mērā pēc atsevišķām krustadatu formām vai to komplektiem varam spriest par to īpašnieka sociālo stāvokli sabiedrībā.

Krustadatu analīzē izmantota tipoloģiskā metode, lai ar tās palīdzību arheoloģisko materiālu sakārtotu noteiktā sistēmā. Krustadatas kā viena no rotadatu grupām sadalītas atsevišķās apakšgrupās, katra apakšgrupa aplūkota atsevišķi, mēģinot noteikt tās galvenās raksturojošās pazīmes, hronoloģiju un attiecīgo rotadatu skaitu.

Pētījums balstīts uz dzelzs laikmeta arheoloģiskā materiāla publikācijām un arheoloģisko materiālu. Darbā izmantoti arī arheoloģisko izrakumu pārskatu materiāli, kas glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā un Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē. Aplūkoti arī publicētie materiāli un avoti Lietuvā, Igaunijā, Krievijā, Polijā, Vācijā un Zviedrijā. Izstrādājot dzelzs laikmeta un viduslaiku sākumposma Latvijas krustadatu tipoloģiju, tās aplūkošanas kā viena no rotadatu apakšgrupām.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Pētījuma pamatavots ir lietiskais arheoloģiskais materiāls – krustadatas, kas iegūtas arheoloģisko pieminekļu apzināšanas vai izpētes rezultātā, veicot arheoloģiskos izrakumus, vai arī uzietas kā savrupatradumi Latvijas teritorijā. Arheoloģiskais materiāls ir vienīgais avots, kas ļauj spriest par krustadatatām un to veidiem. Arheoloģiskajos izrakumos iegūtās krustadatas un dati par to atradumu apstākļiem glabājas šādās krātuvēs: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamentā, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, Jelgavas Ģederta Eliasa mākslas un novadpētniecības muzejā, Dobeles novadpētniecības muzejā, Bauskas novadpētniecības muzejā, Tērvetes vēstures muzejā, Liepājas, Talsu, un Kuldīgas novadpētniecības un mākslas muzejos.

Iespējams, atsevišķas krustadatas no Latvijas glabājas Londonas, Kopenhāgenas, Berlīnes, Nirnbergas, Stokholmas, Helsinku, Sanktpēterburgas un Maskavas muzeju krātuvēs. No kuršu un zemgaļu apdzīvotām teritorijām izrakumos un kā savrupatradumi iegūtās krustadatas glabājas arī

Lietuvas muzeju krājumos – Lietuvas Vēstures un etnogrāfijas muzejā (Viļņā), Šauļu Vēstures un etnogrāfijas muzejā, Jonišķu novadpētniecības muzejā un Mažeikū novadpētniecības muzejā.

Darba izstrādes laikā par pamatu ņemts arheoloģiskais materiāls, kurš iegūts kapulaukos, pilkalnos, apmetnēs un senpilsētu teritorijās. Atsevišķi krustadatu apakšgrupu tipi konstatēti atrastajos depozītos.

Latvijas teritorijā apzināti 65 kapulauki, kuros atrastas krustadatas, kas hronoloģiski attiecas uz dzelzs laikmetu un viduslaiku sākumposmu. Atsevišķas krustadatas vai to fragmenti kā savrupatradumi iegūti deviņos pilkalnos – *Aizkrauklē, Jersikā, Talsos, Tērvetē, Mežotnē, Dobelē, Dobē, Kamārdē* un *Daugmalē*.

Par nozīmīgākajiem kapulaukiem, kuri sniedz plašu informāciju un ievērojamu krustadatu skaitu, uzskatāmi šādi kapulauki Lielupes baseinā: *Ciemaldes kapulauks* Jaunsvirlaukas pagastā, kuru pētījis K. Bojs 1895. gadā (Boj 1896) un J. Graudonis 1976.–1977. gadā (Graudonis 2003), kopumā izpētīti 27 kapi, kuros iegūtas 11 krustadatas; *Vecsaules pagasta Čapānos* izrakumus veikuši E. Šmits 1886. gadā, K. Bojs, T. Kaizerlings 1886. gadā un F. Brauns 1892. gadā (LSV 2001, 383), kopumā iegūstot 17 krustadatas; *Čunkānu kapulauks*, kur izrakumus veikuši E. Vāle 1924. gadā, V. Ģinters 1928. gadā, P. Stepiņš 1936. gadā, E. Šturms 1936.–1937. gadā, A. Stubavs 1952. gadā, A. Caune 1982. gadā, V. Bebre 1982.–1984. gadā, M. Atgāzis 1984.–1991., 1994. gadā (LSV 2001, 384), kopumā izpētīti 900 apbedījumi un iegūta 31 krustadata. Jāpiebilst, ka *Dreņģeru–Čunkānu kapulauks* ir ne vien visplašāk pētītais vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauks Lielupes baseinā, bet arī viens no visvairāk postītajiem kapulaukiem, kur atsevišķu nepostītu apbedījumu skaits veido tikai aptuveni 10%.

Zemgalē ir maz pētīti un zināmi kapulauki, kas hronoloģiski attiecas uz 12.–13. gadsimtu Lielupes baseinā arheoloģisko izrakumu laikā ir atklāti tikai 25 apbedījumi, kas atbilst minētajam laika periodam (Vasiliauskas 2001, 355). Šis apstāklis ir par iemeslu tam, ka darba autoram zemgaļu apdzīvotajās teritorijās nav zināms neviens nepostīts apbedījums, kurā būtu sastopamas ar attiecīgo laika periodu datētas krustadatas, izņemot pilskalnos, kur tās kā savrupatradumi konstatētas lielākā skaitā.

Ievērojams krustadatu skaits iegūts Daugavas lejtecē, kur Latvijas vēstures institūts no 1966. līdz 1975. gadam saistībā ar Rīgas HES celtniecību veica arheoloģiskos izrakumus. Atzīmējami trīs kapulauki: *Salaspils Laukskola*, kur arheoloģiskos izrakumus vadīja V. Ģinters 1936.–1937. gadā un

A. Zariņa 1966.–1975. gadā, atsedzot un izpētot 610 apbedījumus (Spirģis 2006, 28), kuros atrastas 18 krustadatas. Saistībā ar HES būvniecību izpētes darbi norisinājās arī Doles salā, kur arheoloģiskie izrakumi tika veikti no 1966. līdz 1974. gadam E. Šnora vadībā. Šeit izpētīts līdzenais lībiešu kapulauks *Vampenieši I* un divi uzkalniņu kapulauki *Vampenieši II*, kā arī *Raušu kapulauks*, kuros kopumā tika atsegti 483 apbedījumi, kas attiecināmi uz 10.–14. gs., iegūstot 4212 senlietas (Spirģis 2006, 25), no kurām 14 ir krustadatas.

Jāatzīmē apzinātās krustadatas dzīvesvietās, īpaši pilskalnos. Tā Tērvetes pilskalnā, kur arheoloģiskie izrakumi norisinājās 1951.–1959. gadā E. Brīvkalnes vadībā (LSV 2001, 409), tika iegūtas 13 krustadatas. Arī Talsu pilskalnā un senpilsētā A. Karnupa 1936.–1938. gadā, J. Asara un A. Toras 1992.–1993. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos (LSV 2001, 409) iegūtas 11 krustadatas.

Krustadatu datēšanai un to lietošanas hronoloģijas noteikšanai autors izmantojis arheoloģisko materiālu (kapa inventāru) apbedījumos, kapu kompleksos, balstoties uz analogijām un citiem aspektiem, kā arī vēstures palīgdisciplinām.

Kopumā autors aplūkojis 65 kapulauku un dzīvesvietu arheoloģisko izrakumu pārskatus un arheoloģisko materiālu. Pētījuma laikā apzināti aptuveni 3000 apbedījumi, kas attiecas uz laika posmu no 3. līdz 14. gadsimtam. Tipoloģijas izstrādei izmantots viss līdz šim zināmais un fiksētais krustadatu arheoloģiskais materiāls Latvijas teritorijā.

Rotaslietas un ieroči bija pirmās senlietu kategorijas, kas saistīja senatnes pētnieku uzmanību jau 18. gs. otrajā pusē. Dziļāka interese par Latvijā atrastajām rotaslietām un ieročiem sākās 19. gs. 30.–40. gados līdz ar pirmajiem arheoloģiskajiem pētījumiem 1837. gadā pavasara palu atsegtajā Aizkraukles kapulaukā. Arheoloģiskos izrakumus 1838. un 1939. gadā veica Tērbatas Universitātes vēstures profesors F. Krūze pēc Krievijas Zinātņu akadēmijas priekšlikuma cara valdības uzdevumā. 1842. gadā F. Krūze izdeva plaši ilustrētu grāmatu (Kruse 1842). Šajā izdevumā pirmo reizi starp citām senlietām publicētas arī krustadatas.

19. gs. 90. gados saistībā ar gatavošanos X Viskrievijas arheoloģiskajam kongresam Rīgas, Jelgavas, Maskavas un Sanktpēterburgas muzeji papildinājās ar ievērojamām senlietu kolekcijām, kas tika iegūtas sistemātiskos izrakumos Jaunsvirlaukas Ciemaldes, Užavas, Piltenes Pasilciema, Matkules, Krimuldas, Ludzas Odukalna, Kokneses Pastamuižas kapulaukos. Šajā laikā veicot izrakumus, sāka izšķirt kapu inventārus. Kā piemēru var minēt K. Boju (Boy 1896). 19. gs. veikto pētījumu

rezultāti apkopoti R. Hausmaņa sarakstītajā ievadā X arheoloģiskā kongresa katalogam 1896. gadā, kur dots īss pārskats par Baltijas aizvēsturi un aprakstītas atsevišķu cilšu grupām raksturīgās senlietas (Hausmann 1896).

Interese par senām rotām pieauga Latvijas Republikas laikā (1918–1940). To noteica pie varas nākušās latviešu intelīģences un dažādu slāņu pilsoņu centieni ar pagātnes apzināšanu un slavināšanu celt nacionālo pašapziņu. Viens no pirmajiem un ievērojamākajiem starpkaru periodā izdotajiem darbiem ir “Latvijas aizvēstures materiāli”, kurā arheologs Rauls Šnore publicējis savu pētījumu par dzelzs laikmeta rotadātām (Šnore 1930). Viņš 1930. gadā izstrādāja Latvijai raksturīgo rotadatu klasifikāciju un tipoloģiju, kur krustadātām tika izdalīti četri tipi. Līdz šim tas ir vienīgais publicētais darbs, kur apkopoti tolaik zināmie rotadatu veidi, kā arī mēģināts tās uzskaitīt, klasificēt un tipoloģizēt. Līdz darba tapšanai R. Šnore apzināja un uzskaitīja 150 krustadatas Latvijas teritorijā, no kurām 90 atrastas Lielupes baseinā. Kopš minētā pētījuma publicēšanas ir pagājis vairāk nekā 80 gadu, kuru laikā ir būtiski palielinājies arheoloģiskais materiāls. Līdz ar to ir atklāti jauni rotadatu veidi un formas, kas nebija zināmas R. Šnores, veicot savu pētījumu un izstrādājot rotadatu tipoloģiju. Darbs ievērojams ar to, ka tas līdz šim ir plašākais pētījums par rotadātām, to skaitā arī krustadātām. Pēckara periodā, sevišķi sākot ar 1947.–1948. gadu, izvērstoties arheoloģiskajiem pētījumiem Latvijas teritorijā, apzināti un pētīti daudzi arheoloģisko pieminekļu kompleksi, kas krietni papildinājuši arheoloģisko materiālu, kurā ietilpst arī krustadatas. 50. gadu sākumā vēl neparādījās šī materiāla plašākas publikācijas. Pēckara gados iezīmējās nozīmīgas pārmaiņas arheoloģiskā materiāla interpretācijā. Akcents tika likts uz saimniecisko un sociālo vēsturi. Vislielākie nopelni dzelzs laikmeta problēmu risināšanā ir H. Mooram (Moora 1952). Viņš pirmo reizi Latvijas historiogrāfijā rotaslietas un bruņojumu aplūkoja kopsakarā ar sabiedriski ekonomiskām izmaiņām un šķiriskās noslāņošanās procesu, tiesa gan, marksistiskās dogmatikas garā.

1974. gadā iznākušajā vairāku autoru kopdarbā “Latvijas PSR arheoloģija” (LA 1974) dzelzs laikmeta rotām veltīta neliela uzmanība, tomēr pētījumu apkopojums nozīmīgs kā Latvijas arheoloģiskā materiāla analīzes vispārīgums ar augstas kvalitātes attēliem, rotu un zīmējumu tabulām hronoloģiskā secībā.

2002. gadā publicētā Andra Šnē grāmata “Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās” (Šnē 2002) dod plašu ieskatu

sabiedrības sociālajās attiecībās. Darba autors, balstoties uz jaunākajiem pētījumiem sociālajā antropoloģijā, izmantojot arheoloģisko materiālu, mēģina skaidrot kultūrvēsturisko ainavu un rast kopsakarības 7.–12. gs. Austrumlatvijas sabiedrībā. Šis darbs ļauj kompleksi skatīt artefaktus un arheoloģisko materiālu sabiedrības struktūru pētniecībā.

Latvijas Nacionālais Vēstures muzejs kopš 1994. gada īstenoja izstāžu ciklu "Latviešu saknes". Cikla ietvaros notikušas tematiskas izstādes un starptautiskas konferences "Kurši", "Latgaļi", "Lībieši", "Sēļi". Konferencēs nolasītie referāti skāra plašu problēmu loku. Uz to pamata tapa vairāki rakstu krājumi ar daudzu autoru līdzdalību. Atsevišķos darbos aplūkotas arī krustadatas. Baiba Vaska rakstā "Procesi zemgaļu ornamentā vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā" (Vaska 2004, 127–149) aplūko arī zemgaļu krustadatas, pētot ģeometrisko ornamentu un mēģinot šīs rotadatas iedalīt atsevišķos tipos un apakštipos. Atšķirībā no R. Šnores B. Vaska krustadatas iedala tikai trīs tipos, vadoties no rotadatu galvas formas. Savukārt šī pētījuma autors rakstu krājumā "Pētījumi kuršu senatnē" (Jērums 2008b, 57–71) atsevišķi aplūkojis krustadatas kuršu apdzīvotajās teritorijās. Projekta ietvaros Latvijas Nacionālais vēstures muzejs sadarbībā ar Lietuvas Nacionālo muzeju izdevis trīs katalogus – "*Žiemgaliai*", "*Sēliai*", "*Kuršiai*" ar plašu ilustratīvo materiālu un apbedījumu inventāriem, kā arī atsevišķu priekšmetu aprakstiem un izmēriem. Pie Latvijas pēdējo gadu nozīmīgākajiem autoru darbiem atzīmējama A. Zariņas monogrāfija "Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts" (Zariņa 2006). Darbā izvērsti atspoguļots arheoloģiskais materiāls, apbedījumu inventārs, apbedīšanas tradīcijas. Autore, balstoties uz rotām un to komplektiem, mēģinājusi izdalīt atsevišķu etnisku vienību pārstāvju apbedījumus. Monogrāfijā aplūkotas rotas, starp kurām ir arī krustadatas.

Dagnija Svarāne dzelzs krustadatu rotāšanas tehnoloģiju apraksta savā monogrāfijā "Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā 11.–17. gs." (Svarāne 2013). Tas ir pirmais šāda veida pētījums Latvijas arheoloģijā, un tajā autore, analizējot dzelzs rotu sudrabošanas tehnoloģiju, aplūko arī dzelzs krustadatas.

Jāpiemin arī kaimiņvalstīs tapušie darbi, kuros aplūkotas krustadatas. Neapšaubāmi, viens no nozīmīgākajiem lietuviešu autoru kopdarbiem ir "Lietuvas PSR arheoloģijas atlants" (LAA IV 1978), kurā apkopoti visi līdz 1978. gadam zināmie rotu veidi un to tipi, atradumu vietas, izplatības areāls, kas ir kartografēts. Šis avots ir plašākais un pilnīgākais visu veidu dzelzs laikmeta arheoloģisko

rotu apkopojums Lietuvā, kuru var izmantot kā uzskatāmu avotu dažādu rotu grupu veidiem Lietuvas teritorijā. Lietuvieši minētā darbā krustadātām izdala deviņas grupas.

Tāpat jāatzīmē lietuviešu pētnieka Adolfa Tautaviča darbs "Vidējais dzelzs laikmets Lietuvā (V–IX gs.)" (Tautavičius 1996), kurā aplūkoti arī zemgaļu apdzīvotajā teritorijā Lietuvas ziemeļdaļā lietoto krustadatu tipi un to hronoloģija. Darbs ievērojams ar aplūkoto vidējā dzelzs laikmeta rotu un ieroču veidiem, kas ļauj korelēt un meklēt kopsakarības, precizējot datējumu krustadātām apbedījumos.

Saistībā ar ornamenta pētniecību pieminams Audrones Bliujienes darbs par kuršu rotām un to ornamentiem (Bliujienė 1999). Tajā ir aplūkotas rotas, kuras lietotas kuršu apdzīvotajās teritorijās 8.–12. gadsimtā. Darbā plaši analizēta kuršu rotu ornamentika, aplūkojot arī kuršu lietotās krustadatas un izdalot atsevišķus to tipus.

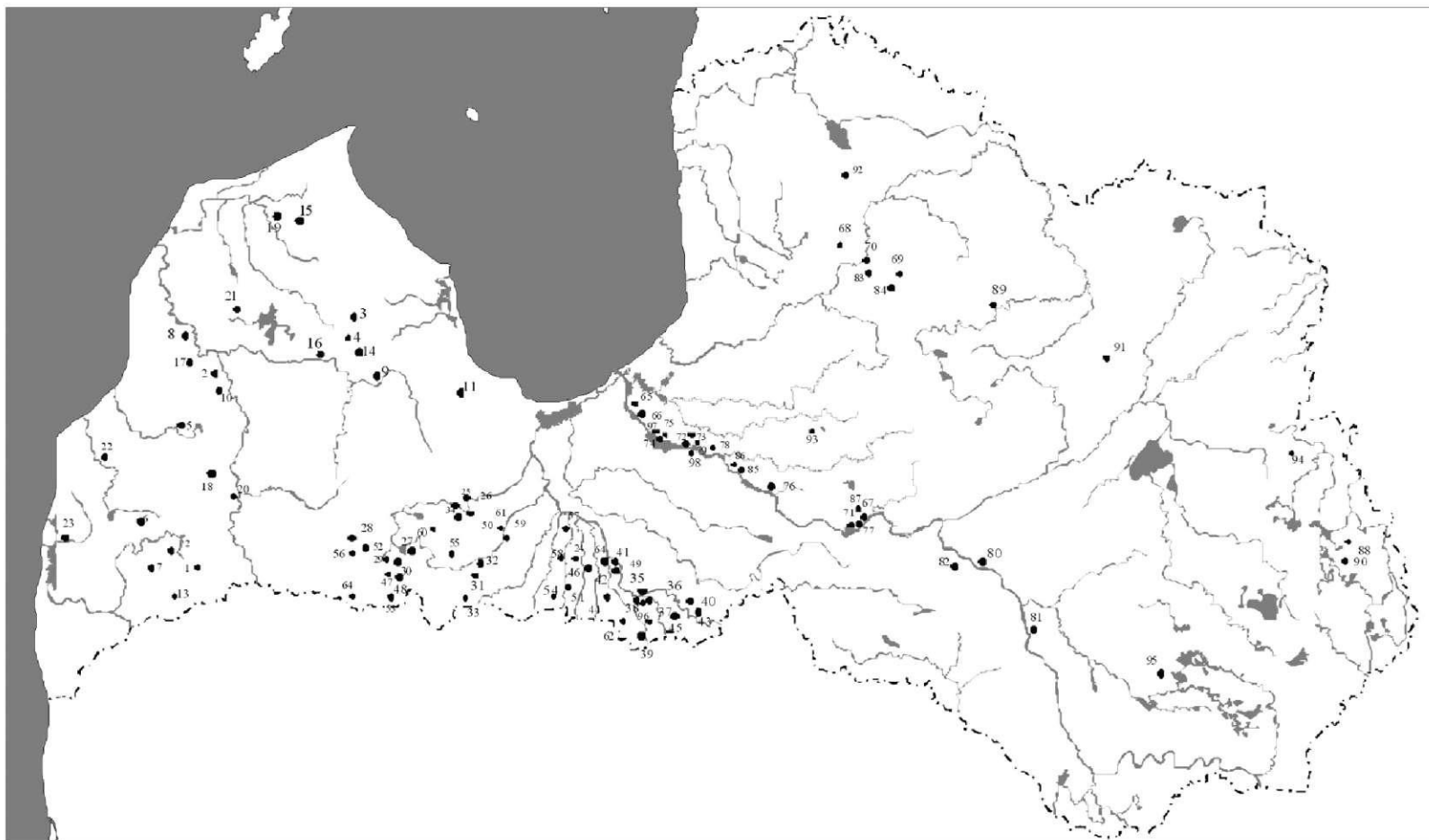
Pētījumu par Igaunijas teritorijā atrastajām rotadātām, starp kurām ir arī krustadatas, veikusi Marika Megi (Mägi 1997). Pētījumā analizētas rotadatas, kuras hronoloģiski attiecināmas uz laiku no 7. līdz 12. gs., bet nav aplūkotas vēlākas krustadatas, kuras datējamas ar 12.–13. gadsimtu.

Analizējot Latvijā publicētos zinātniskos pētījumus, kuros minētas vai aplūkotas krustadatas, iegūstama vispārīga, taču nepilnīga informācija par minēto rotadatu grupu. Līdz šim nav apkopoti dati par krustadatu atradumu vietām, to skaitu un formām. Dažos darbos ir mēģināts izdalīt atsevišķus krustadatu tipus. Tomēr līdz šim vēl nav izstrādāta krustadatu tipoloģija, kurā būtu iekļautas visas zināmās krustadatu formas, dotas krustadatu formu raksturojošās pazīmes, izmēri un hronoloģija. Krustadatu formu apraksts, izmēri un hronoloģija ir izstrādāta Lietuvā, taču nav pilnvērtīgi attiecināma uz Latvijas teritorijā apzinātām krustadātām.

KRUSTADATAS KĀ ROTADATU GRUPA ROTU ARHEOLOGISKAJĀ MATERIĀLĀ LATVIJĀ DZELZS LAIKMETĀ UN VIDUSLAIKU SĀKUMPOSMĀ

Krustadatas nosaukums cēlies no rotadatas galvas formas, kuras pamatā ir krusta motīvs, un no vārdu salikuma *krusts + adata* (lietuviešu val. – *kryžiniai smeigtunai*, vācu val. – *Krückenadel*, *Kreuznadel*, angļu val. – *crutch shaped pin*).

Senākais, dzelzs laikmetā lietotais krustadatas nosaukums nav zināms. 20. gs. 20.–30. gadu

1. att. Dzelzs laikmeta un viduslaiku krustadatu atradumu vietas Latvijā (N. Jēruma zīmējums):

1 – Asītes Jaunarāji, 2 – Kuldīgas Dapati, 3 – Talsi, 4 – Talsu pilskalns, 5 – Basu Celmiņi, 6 – Durbes Šķilderi, 7 – Purmsāti, 8 – Pasilciems, 9 – Kandava, 10 – Planīcas pagasts, 11 – Tukuma Jaunais tirgus laukums, 12 – Priekules Beltēni, 13 – Tiltiņi, 14 – Libagu Sārāji, 15 – Dundagas Laukmuiža, 16 – Valgales Veģi, 17 – Lielivande, 18 – Kazdangas Apariņi, 19 – Dundagas baznīca, 20 – Kazdanga, 21 – Padures pilskalns, 22 – Griņu rezervāts, 23 – Medzes Kapsēdes grantsbedres, 24 – Mīgaļas, 25 – Dobeles Bājas, 26 – Dobeles Oši, 27 – Lielauce, 28 – Zvārdes Kerkliņi, 29 – Zvārdes Grīnerti, 30 – Lielauces Vistu kapi, 31 – Tērvetes Kūri, 32 – Tērvetes pilskalns, 33 – Bukaišu Atvases, 34 – Dobeles viduslaiku kapsēta, 35 – Mežotnes pilskalns, 36 – Mežotnes centrs, 37 – Mežotnes kapulauks, 38 – Mežotne, 39 – Īslīces Ziedoņskola, 40 – Drenģeri-Čunkāni, 41 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 42 – Gaidēļi-Viduči, 43 – Čapāni, 44 – Bērsteles Liksmaņi, 45 – Ceraukstes Podiņi, 46 – Salgales Mazgrauži, 47 – Lielauces Oglīenas mežniecība, 48 – Auces Ābeļdārzs, 49 – Ciemalde, 50 – Šķerstaiņi, 51 – Mežmuižas pagasts, 52 – Vecauce, 53 – Lielauces Skare, 54 – Sesavas Eži, 55 – Bēnes Kaijukrogs, 56 – Dobes pilskalns, 57 – Vircava, 58 – Salgales Lieldālūži, 59 – Zaļenieku Kerkliņi, 60 – Strautiņi, 61 – Zaļenieku Kļavu mājas, 62 – Rundāles pagasts, 63 – Mežotnes Kugrēni, 64 – Rūsīši-Debeši, 65 – Rīga, Jauniela 20, 66 – Rīga, 67 – Aizkraukle, 68 – Cēsu Stacijas laukums, 69 – Dzērbenes Ķeveri, 70 – Taurene, 71 – Aizkraukles Lejasbitēni, 72 – Doles Vampenieši, 73 – Salaspils Laukskola, 75 – Salaspils Reznas, 76 – Lielvārdes pārceltuve, 77 – Aizkraukles Lejasbitēni, 78 – Ikšķiles Zariņi, 79 – Salaspils Lipši, 80 – Krustpils Mantas kalniņš, 81 – Jersikas pilskalns, 82 – Ābelu Boķi, 83 – Cēsu Ainavas, 84 – Cēsu raj. Nēķene, 85 – Lejasoķēni, 86 – Ķeipene, 87 – Kalnieši, 88 – Kivti, 89 – Ezerbrīci, 90 – Smiltaines Laizāni, 91 – Jaungulbenes Ušuri, 92 – Valmiera, 93 – Ķeipenes Saliņas, 95 – Kristapiņi, 96 – Tupiņu aiza Bauskas raj., 97 – Doles Rauši, 98 – Daugmales pilskalns

arheoloģiskajā terminoloģijā tiek lietots no mūsdienām atšķirīgs apzīmējums – *krusta adatas*. Krustadatas pieskaitāmas pie krūšu rotām, to galvenā funkcija ir apģērba saturēšana – tās lietotas svārkū, sarafānu vai apmetņu saspraušanai.

Latvijā atrasta un apzināta 441 krustadata vai to fragmentāras daļas, no kurām Zemgalē un Lielupes baseinā atrasta 331 vienība, kas ir ievērojams skaits, salīdzinot ar pārējā Latvijas teritorijā atrasto krustadatu skaitu.

Lietuvā zināmo krustadatu skaits tuvojās 600 vienībām. Krietni lielāks atrasto krustadatu skaits izskaidrojams ar plašiem arheoloģiskiem izrakumiem, kurus veikuši Lietuvas arheologi pēdējos gadu desmitos. Rotu pētniecības metodes laika gaitā ir attīstījušās un pilnveidojušās. Pētījuma pamatā izmantota viena no arheoloģisko materiālu analizē visplašāk izmantotām – *tipoloģiskā metode*. Minētā metode ļauj izsekot konkrētājā darbā krustadatu ģenētisko attīstību, precizējot to hronoloģiju, estētiskos un, iespējams, arī reliģiskos priekšstatus, atsevišķos gadījumos etnisko un sociālo piederību.

Viena no arheoloģisko artefaktu kategorijām ir rotas, kuras savukārt var sadalīt funkcionālās grupās – rotadatas, saktas, gredzeni, aproces utt. Katru grupu var uzlūkot kā tipoloģijas izejas punktu un sadalīt tipoloģiskās apakšgrupās. Viena no šādām grupām ir rotadatas, kas iedalāmas sekojošās apakšgrupās – krustadatas, riņķadatas, kruķadatas, spieķadatas, konadatas, adatas ar profilētu galvu un podziņu, trīsstūradatas, riteņadatas, ripadatas, rozetadatas utt. Apakšgrupām izdalāmi tipi, kurus var sadalīt variantos.

Tipoloģija ir konceptuāla sistēma, kas veidota, atsevišķas reālijas sagrupējot savstarpēji saistītā noteiktu tipu sērijā saskaņā ar kopīgiem kritērijiem, kurus nosaka tipoloģizētāja mērķi. Jebkurā tipoloģijā tips ir kategorija, kuru rada tipoloģizētājs. Šajā kategorijā viņš var novietot atsevišķu reāliju ar specifiskām identificējošām raksturotājpazīmēm, lai nodalītu to no citas reālijas ar citām raksturotājpazīmēm tādā veidā, lai tas atbilst tipoloģizētāja mērķiem (Adams 1991, 91).

Šodien par novecojušu un nepilnīgu var uzskatīt R. Šnores tipoloģiju, tās trūkumi aplūkoti autora maģistra darbā (Jērums 2008c, 16). Neliels pētījums par rotām, kurā mēģināts izdalīt krustadatu tipus Zemgalē, ir B. Vaskas publikācijā (Vaska 2004, 132). Lai skaidrotu procesus, kādi norisinājās zemgaļu materiālajā kultūrā vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā, autore atsevišķām rotām, to skaitā arī krustadātām, ir centusies izdalīt tipus. B. Vaska savā pētījumā par rotu ornamentu Zemgalē krustadātām izdala trīs tipus, vadoties no krustadatu

galvas formas. Pētījums ievērojams ar to, ka autore izsekojusi divu dažādu krustadatu formu paralēlu attīstību laika gaitā. Minētais aspekts ir būtisks, meklējot krustadatu tipu izcelsmi un skaidrojot to daudzveidīgo formu izcelšanos un attīstību. Līdz šim vairums autoru pieņēma, ka visu krustadatu attīstība ir lineāra, to izcelsmes pamatā ir viena krustadatas forma. Izvirzītais pieņēmums par dažādu formu paralēlu attīstību dod iespējas precīzāk izsekot krustadatu formu attīstības ģenēzei. Tomēr jāatzīmē, ka autore izdalījusi krustadatu tipus un to variantus, raksturojot krustadatas no ornamenta pētniecības viedokļa, kur krustadatas ir interesantas ar savu ornamentālo formu un mazāk ar ornamenta motīviem un virsmas apdares paņēmieniem to rotājumā (Vaska 2004, 132). Izdalot atsevišķus krustadatu tipus, autore nav centusies noteikt primārās pazīmes, pēc kurām izdalīti tipi, varianti un apakšvarianti. Pirmā un otrā tipa raksturojošā pazīme ir krustadatas galvas centrālā daļa, bet trešajam tipam – krustadatu galu ripas. Savukārt pirmā tipa varianti izdalīti, vadoties pēc krustadatas galvas centrālās daļas, bet to apakšvarianti – pēc krustadatas galu ripām. Minētās nepilnības izskaidrojamas ar B. Vaskas pētījuma mērķi, kas ir krustadatu ornamentālās formas izpēte, kur autores izdalītie krustadatu tipi ļauj izsekot ornamentālās formas attīstību Zemgalē.

Lietuvas pētnieku darbā apkopotas ziņas un dati par Lietuvas teritorijā atrastajām 1.–13. gs. rotām (LAA IV 1978, 81–87). Darbā ir dots atradumu uzskaitījums, atrašanas vieta, sniegts neliels attiecīgo priekšmetu raksturojums un kartogrāfiskais pielikums. Nodaļā par rotām Ona Kunciene ir raksturojusi un uzskaitījusi visas zināmās krustadatas Lietuvas arheoloģiskajā materiālā līdz 1978. gadam un izstrādājusi to tipoloģiju. O. Kuncienes izstrādātā tipoloģija līdz šim ir vienīgā, vispilnīgāk izstrādātā krustadatu tipoloģija Austrumbaltijas reģionā, kura tiek plaši izmantota akadēmiskajos pētījumos. Tomēr jāatzīmē tās nepilnības. Analizējot krustadatu tipoloģiju, var secināt, ka autore kā avotu ir izmantojusi Rietumlietuvas daļā kuršu apdzīvotajās teritorijās atrastās krustadatas. O. Kunciene krustadatu grupas izdalījusi, vadoties no vairāku raksturojošu pazīmju kopuma un izmēriem, nenorādot primārās pazīmes. Pēc krustadatu tipoloģisko grupu raksturojošo pazīmju aprakstiem, dažu krustadatu forma un izmēri atbilst vairāku grupu vai apakšgrupu aprakstiem un attēliem. Dažas no Lietuvas un Latvijas teritorijā atrastajām krustadatu formām neatbilst nevienam tipoloģijā iekļauto grupu un to apakšgrupu aprakstam. Dzelzs krustadatas un krustadatas ar savienotiem galiem šajā pētījumā vispār nav

pieminētas. Aplūkotā tipoloģija uzskatāma par nepilnīgu un nav izmantojama visu Latvijas teritorijā atrasto krustadatu formu tipoloģizācijā.

Raksta autors, izstrādājot jaunu krustadatu tipoloģiju, analizējot citu autoru pētījumus, ņēmis vērā to izpētes rezultātus, argumentus un metodes. Šajā darbā kā tipoloģizējošās tiek ņemtas vērā trīs pazīmju grupas:

1. Krustadatas galvu gali;
2. Krustadatas galvas forma, izmēri, rotājums un virsmas apdares paņēmieni;
3. Izgatavošanas veids un materiāls, kā arī sekundāras, mazāk nozīmīgas pazīmes.

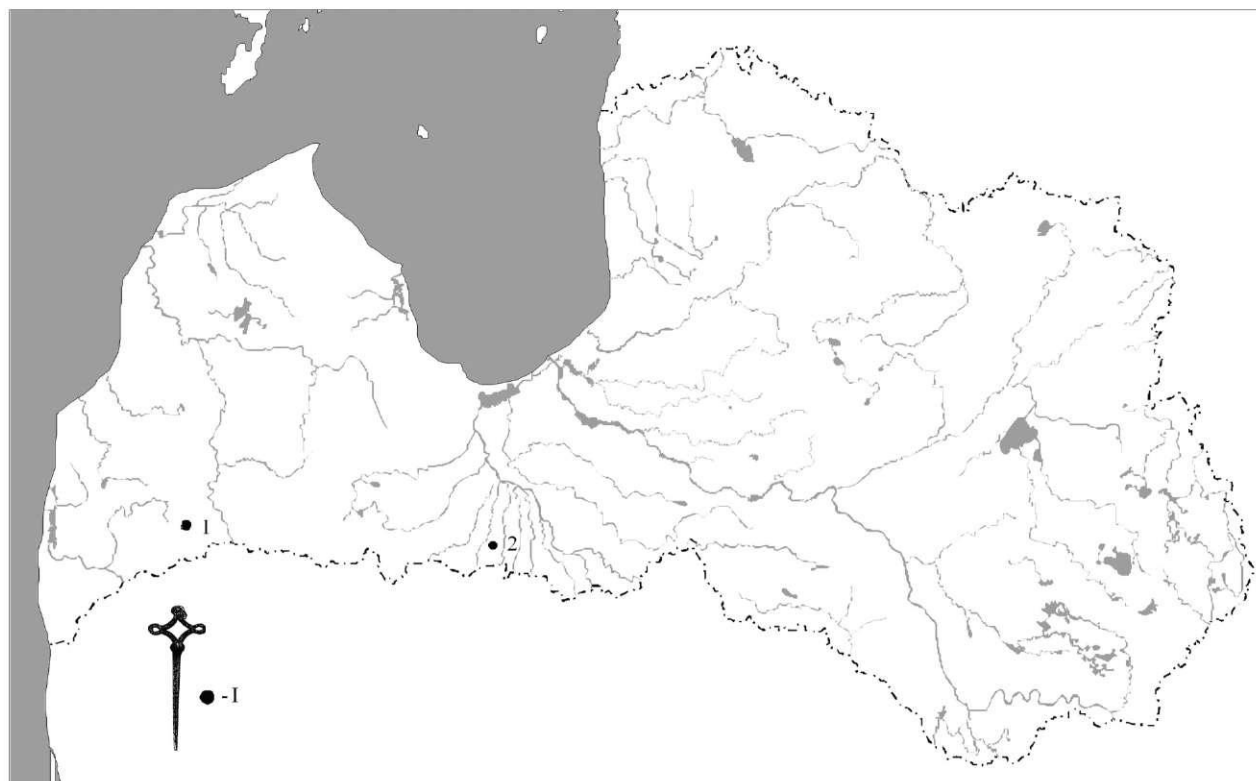
Krustadatām ģenētiski attīstoties, mainās rotadatas forma, izmēri, galvas rotājums, apstrādes un izgatavošanas paņēmieni. Visas iepriekš minētās izmaiņas notiek hronoloģiskā secībā, kur katram attīstības posmam var izcelt atsevišķas pazīmes, pēc kurām izdalāmas atsevišķas krustadatu apakšgrupas, tipi un varianti. Minētie krustadatu attīstības apstākļi ļauj izdalīt minētās trīs pazīmju grupas, uz kuru bāzes tiek izstrādāta šajā darbā pētīto krustadatu tipoloģija.

Agrāko krustadatu (3.–8. gs.) galvas formas pamatā ir rombs, kas izpaužas kā rombveida izgriezums galvas centrā, galvas forma kā pildīts rombs vai rombveida padziļinājums galvas centrā. Visas

pie agrākajām pieskaitāmās krustadatas ir izgatavotas lējuma tehnikā no bronzas. Nelielā skaitā pie minētā perioda pieskaitāmas arī no bronzas kaltas krustadatas ar plakanām galvas ripām. Vēlāko krustadatu (9.–13. gs.) galvas formas pamatā ir lielas noplacinātas ripas, kuras ir izlietas vai izkaltas atsevišķi no rotadatas kājas un pēc tam pielodētas, vai arī izkaltas kopā ar rotadatas kāju no viengabala bronzas sagataves. Pie vēlākajām krustadatām pieskaitāmas arī no dzelzs izkaltās krustadatas ar šķeltiem galiem. Minēto krustadatu hronoloģiskā robeža, kas atdala agrākās no vēlākajām, ir 8./9. gs. mija.

Senākā krustadatu forma, kāda pazīstama Latvijas teritorijā, ir *krustadatas ar trīs maziem caurumiņiem stūros un rombveida izgriezumu galvas vidū*. Identiskas krustadatas atrastas arī citos Austrumbaltijas reģionos, un tās var izdalīt kā **I apakšgrupu (I)**.

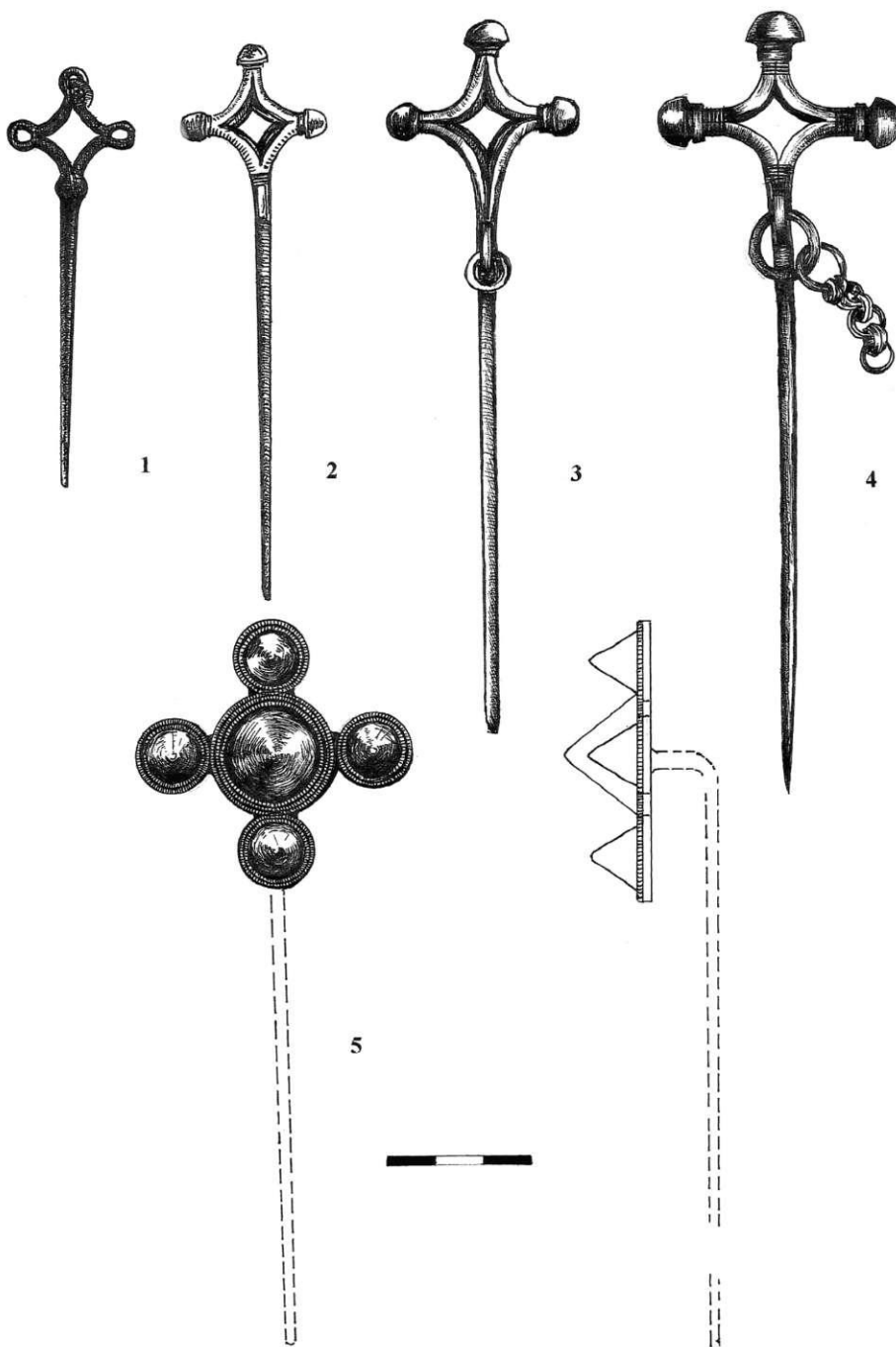
Latvijas teritorijā atrastas divas pirmās apakšgrupas krustadatas. Viena krustadata kā savrupatradums nonākusi Kurzemes provinces muzejā no Jaunsvirlaukas Migaļu grantsbedrēm (LNVM Frank-Sesav, KPM 1091/2), tās precīzs atrašanas laiks un apstākļi nav zināmi. Otra krustadata kopā ar citām agrā dzelzs laikmeta senlietām atrasta Pieminekļu valdes arheoloģiskās ekspedīcijas

2. att. I apakšgrupas krustadatas ar rombveida izgriezumu galvas vidū un trīs nelieliem apaļiem caurumiņiem stūros (N. Jēruma zīmējums):

1 – Asītes pag. Jaunarāji (1), 2 – Jaunsvirlaukas Migaļu grantsbedres (1)

3. att. I apakšgrupas krustadata (1), II apakšgrupas krustadatas (2-4), V apakšgrupas 5. tipa a varianta krustadatas (5)
(N. Jēruma zīmējums):
1 – Asītes pag. Jaunarāji (A 7034: 2), 2 – Mežotnes centrs, 55. kaps (VI 150: 62), 3 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 38.b kaps (A 306), 4 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 45. kaps (inv. Nr. 326), 5 – Zvārdes Grīnerti, 5., 6. kaps (A 9034: 8)

laikā Liepājas apriņķa Asītes pagasta Jaunarajos (LNVM, A 7034: 2), norokot kādu uzkalniņu. Uzkalniņa izmēri bijuši 20×14 m (Vasks 1998). Uzkalniņā atrasts uzmavas cirvis, kaklariņķis un viena krustadata ar cilpiņu galiem (Jākobsons, Šturms 1999, 62). F. Jākobsons atzīmē, ka minētās senlietas attiecināmas uz 2.–4. gadsimtu. Viņš arī piebilst, ka šī ir jauna forma Latvijā, kāda līdz tam bija pazīstama tikai Igaunijas akmeņu krāvumu kapos (Jākobsons, Šturms 1999, 62).

Krustadatas galvas platums 2,5 cm, garums 8,8 cm, galvas stūru caurumiņu diametrs 2,5 mm.

Krustadatas galvas augšējā caurumiņā ievērts bronzas riņķītis, iespējams, važiņas vai auklas ievēršanai. Pati krustadata izlieta no bronzas un pēc tam apstrādāta.

Arheologu vidū nav vienota viedokļa par šī tipa adatu izcelsmi. A. Tallgrēns pierāda, ka tās attīstījušās no adatām, kuru galvas veidotas no krustveidīgi izliektas stieples. Šāda krustadata atrasta Kokemaki Somijā. Šī adata izgatavota no dzelzs (Šnore 1930, 74). Pēc R. Hausmaņa domām, tās ir attīstījušās no adatām ar profilētām galvām un romba motīvu (Šnore 1930, 74). B. Vaska pieļauj,

ka no tām varētu būt radušās adatas ar pogu galiem un rombveida atvērumu centrā, tomēr atzīmē, ka abas adatas šķir trīs gadsimtu ilgs laikposms, kurā krustadatas ar rombu centrā vēl nav zināmas (Vaska 2004, 134). Šī tipa krustadatu izcelsme pašlaik īsti nav nosakāma. Ir grūti atrast paralēles to izcelsmei ārpus Baltijas reģiona robežām. Minētās adatas tiek datētas ar 3.–5. gadsimtu. Šī tipa adatas atrastas arī Lietuvā un Igaunijā (Mallas, Kombjas, Reinapi) (Šnore 1930, 74). Lietuviešu arheologs M. Mihelberts tās datē ar B2/C1 vai B1c perioda sākumu, kas atbilst 3. gadsimtam. Var pieņemt, ka kapu uzkalniņos ir guldīti kuršu priekšteči, jo par atsevišķu etnisku vienību ar savu kultūru var runāt, tikai sākot ar 5.–6. gadsimtu. Asītes Jaunrājos atrastā krustadata saistāma ar kuršu priekštečiem.

Iespējams, zināmas formas paralēles meklējamas romiešu perioda Eiropas vai skandināvu materiālajā kultūrā. Nelielu formas līdzību var saskatīt ar Īles Gailišos I kapu uzkalniņā H kapā atrasto riteņadatu, kuras galvā parādās romba motīvs gredzenā (LNVM, A 8337: 1–15). Riteņadatai galvas centrā novērojama rombs ir līdzīgs krustadatas galvas izgriezuma romba formai. Abas minētās rotadatas izgatavotas vienādā tehnikā. Aplūkots apbedījums datēts ar 2.–3. gadsimtu.

Hipotētiski iespējams pieņemt, ka agrā dzelzs laikmeta rotkaļi, par pamatu ņemot esošo rotu formas un variējot ar tām, radījuši jaunu rotadatu formu – krustadatas ar trīs maziem caurumiņiem stūros un rombveida izgriezumu galvas vidū.

Riteņadatas uzskatāmas par baltu maztautu rotu. Ja pieņēmums, ka krustadatas izveidojušās no minētām rotadatom, ir pareizs, tad krustadatu formai ir vietēja izcelsme – un tāpēc nav atrodamas analogijas ārpus baltu apdzīvotām teritorijām.

Vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē Lielupes baseina teritorijā zemgaļu apbedījumos parādās jauna rotadatu forma: krustadatas ar apaļām profilētām pogām un rombveida izgriezumu galvas vidū – II apakšgrupa (II). Iespējams, šīs krustadatu veids saistāms ar agrā dzelzs laikmeta krustadatom ar trīs maziem caurumiņiem stūros un rombveida izgriezumu galvas vidū.

II apakšgrupas krustadatas no I apakšgrupas krustadatom atšķiras pēc galvas formas. To galva ir reljefa un ažiūra, tās stūros ir profilētas pogas. Pogas var būt ornamentētas ar krustotām svītrām. Kopējais adatas garums ir 12–15 cm, galvas plātums 2,8–5 cm. Latvijas teritorijā ir zināmas 35 II apakšgrupas krustadatas no 15 atradumu vietām.

Arheologs R. Šnore saskata līdzību starp krustadatom ar trīs maziem caurumiņiem stūros un rombveida izgriezumu galvas vidū un krustadatom

ar apaļām profilētām pogām un rombveida izgriezumu galvas vidū. Viņš pieļauj, ka II apakšgrupas krustadatas ir ģenētiski attīstījušās tieši no I apakšgrupas krustadatom (Šnore 1930, 74).

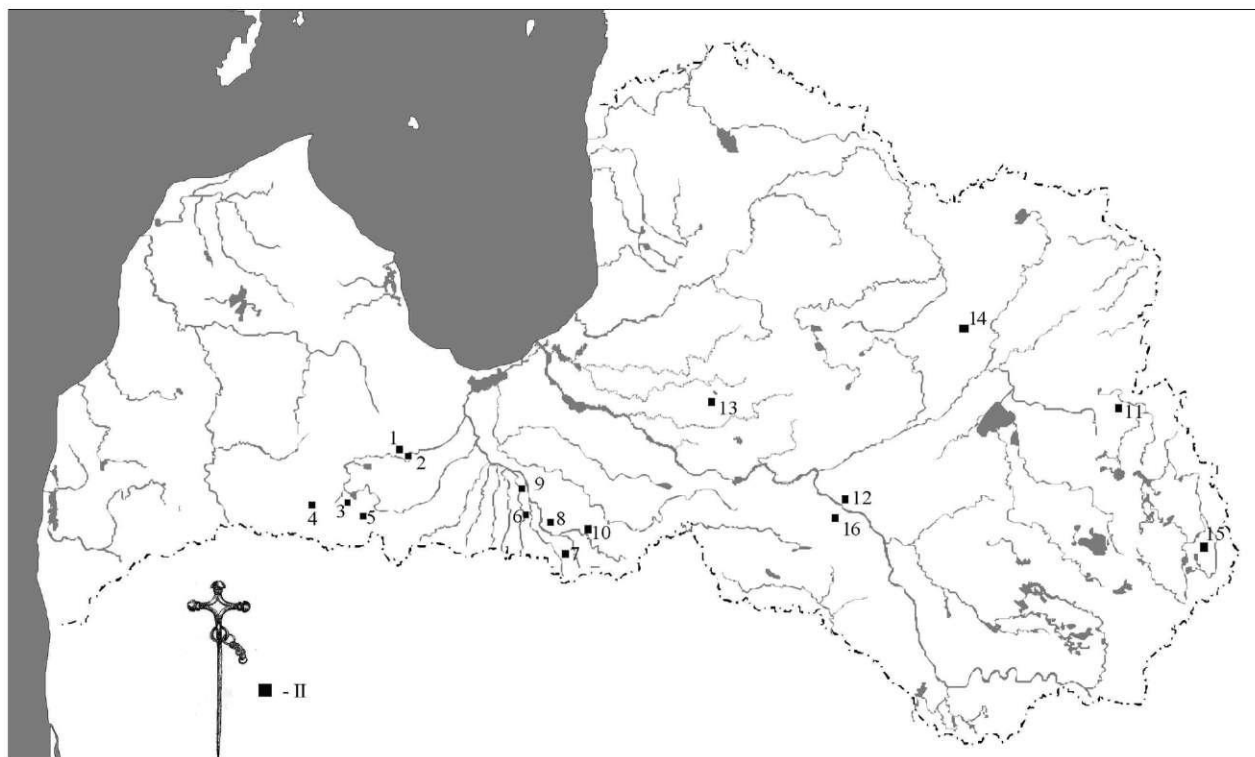
B. Vaska ir līdzīgos uzskatos, taču atzīst, ka šo krustadatu ģenēzē nav izslēdzama zināma trīsstūradata ietekme, kur attiecībā uz adatu galu skaitu varētu teikt, ka vienkārši pāra vietā stāties trīskāršojums (Vaska 2004, 134).

Šobrīd precīzi nav nosakāms, vai II apakšgrupas krustadatas ir ģenētiski saistāmas ar I apakšgrupas krustadatom, jo līdz šim Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav atklāti 4. un 5. gs. apbedījumi, kuros būtu konstatētas krustadatas, kas ļautu atbildēt uz šo jautājumu. Hronoloģiski laika posms divu trīs gadsimtu garumā ir pietiekami liels, lai varētu šīs adatas saistīt savā starpā. Tomēr jāatzīmē, ka Lietuvā 1939. gadā Kauņas rajonā Sargenu (*Sargenai*) kapulauka 363. kapā atrasta bronzas krustadata (SLP 1958, 331), kas pēc formas un izmēriem (kopējais garums 12 cm) ir ļoti tuva I apakšgrupas krustadatom. Minētās krustadatas galvas trīs podziņām vairs nav caurumiņu, tās ir slēgtas (SLP 1958, 336). Sargenu kapulauka 363. kapā atrasto krustadatu Lietuvas pētnieki datē ar 4.–5. gs., kas, iespējams, ir Latvijas arheoloģiskajā materiālā iztrūkstošais vidusposms starp I un II apakšgrupu.

Hipotētiski var pieņemt, ka agrākām adatom pilnveidojoties, to galvas kļūst ažiūras un trīs noplacinātas austiņas ar caurumiņiem centrā pārveidojas izplatītās slīpgrebuma tehnikas ietekmē. Šajā tehnikā ap 6.–7. gs. tiek izgatavotas ne tikai krustadatas un to važturi, bet arī trīsstūradata, greznas jostu sprādzes un citi rotu apkalumi (Ģinters 1937, 44).

Arheologs J. Ciglis uzskata, ka II apakšgrupas krustadatas nevar datēt agrāk par 7. gs., balstoties uz Katlakalna Pļavniekkalna zemgaļu kapulaukā fiksētiem kapu inventāriem, kas datējami ar 6. gs. un kuros nav atklātas šīs apakšgrupas krustadatas. 1901. gadā Katlakalna Pļavniekkalnā, ņemot smiltis, tika atrastas senlietas un nodotas Rīgas Doma muzejam. A. Buhholcs tajā pašā gadā, veicot arheoloģiskos izrakumus, tur izpētīja 34 kapus (ZS 2003, 12–13), bet Valsts vēsturiskā muzeja ekspedīcija E. Jākobsona vadībā 1928. gadā arheoloģisko izrakumu laikā izpētīja 37 kapus (ZS 2003, 12–13). Kopā Pļavniekkalnā izpētīts 71 apbedījums, pēc atklātām kapu piedevām apbedījumi tiek datēti ar 5.–6. gadsimtu.

Tomēr jāatzīst, ka, balstoties uz viena kapulauka apbedījumu inventāru, mēs nevaram izdarīt plašākus secinājumus. Ir vairāki vērā ņemami aspekti, kas norāda uz aplūkojamās apakšgrupas krustadatu agrāku lietošanas laiku, tas ir, uz 6. gad-

4. att. II apakšgrupas krustadatas ar apaļām profilētām pogām un rombveida izgriezumu galvas vidū
(N. Jēruma zīmējums):

1 – Dobeles Bāļas (3 gab.), 2 – Dobeles Oši (1), 3 – Lielaucis pagasts (1), 4 – Zvārdes Kerkliņi (1), 5 – Lielaucis Vistu kapi (1), 6 – Jaunsvirlaukas Kakužēni (4), 7 – Īslīces Ziedoņskola (5), 8 – Mežotnes centrs (1), 9 – Gaidēji–Viduči (1), 10 – Dreņģeri–Čunkāni (1), 11 – Smiltaines Laizāni (3), 12 – Krustpils pag. Mantas kalniņš (1), 13 – Ķeipenes pag. Saliņas (1), 14 – Jaungulbenes Ušuri (1), 16 – Ābeļu Boķi (3)

simtu. Tā ar 6. gs. datēto apbedījumu inventāros sastopamas rotadatu un stopsaktu formas, kuru izgatavošanas paņēmieni un dekoratīvie elementi ir līdzīgi aplūkojamām krustadatām. Piemēram, plaši izplatītās rotadatas ar reljefu pogaļu galiem un stopsaktas, kas vērojamas plašā areālā arī ārpus baltu apdzīvotajām teritorijām. Rotadatas ar pogu galiem, kuras tiek datētas ar 5.–7. gs., konstatētas vienā apbedījumā ar II apakšgrupas krustadatām (Ziedoņskolas 8. kapa). Jāatzīmē, ka rotadatas ar pogu galiem galvenokārt lietotas 6. gadsimtā. Arī stopsaktas, kuru gali noslēdzas ar reljefām pogām, ir atklātas tikai 6. gs. apbedījumos, kā piemēru var minēt stopsaktas no Rubas Rūsīšiem (LNVM, A 9510: 1) un Pļavniekkalna 7. kapa (Ž 2005, 31, 100. att.).

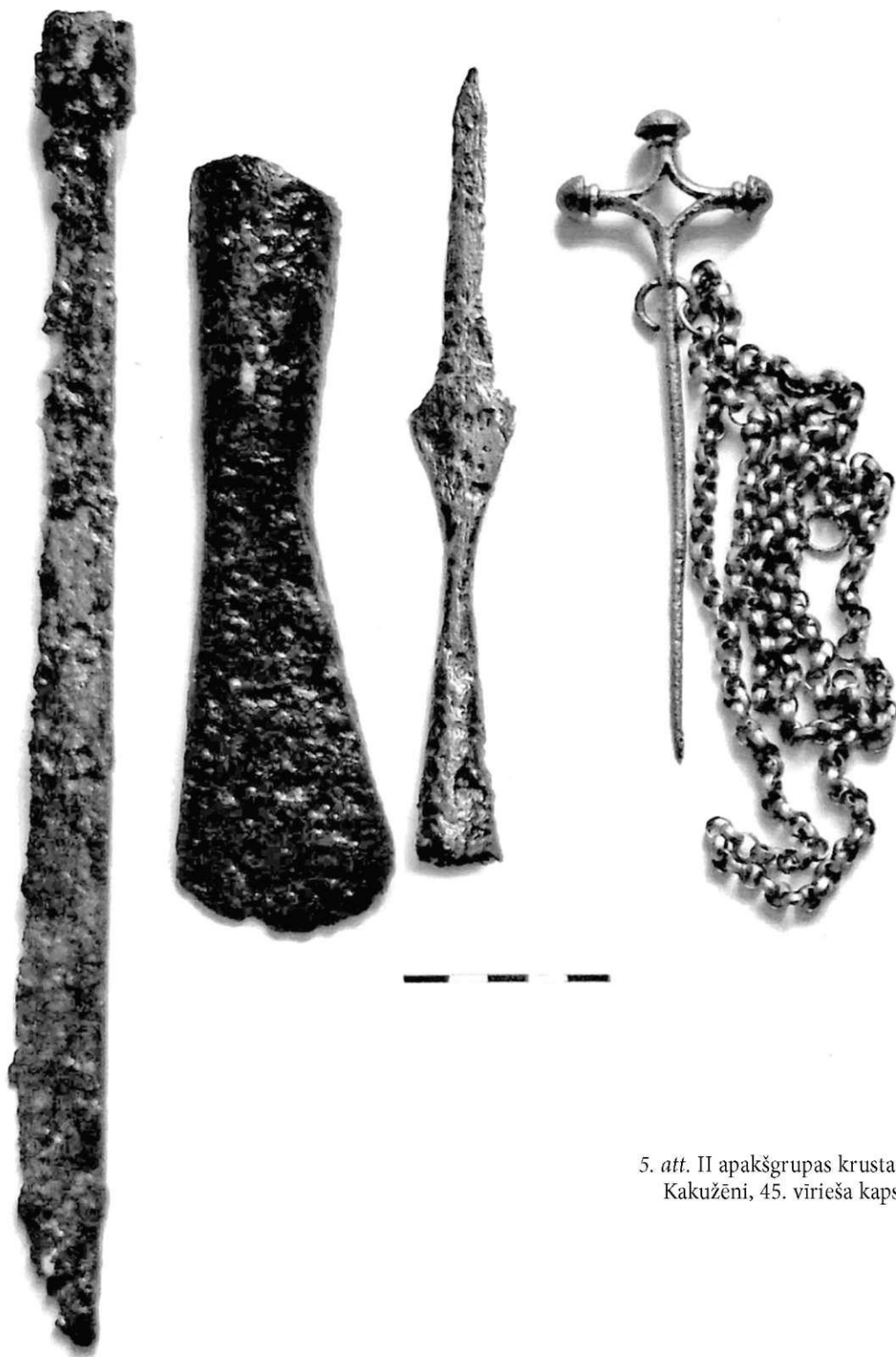
Norādes par II apakšgrupas krustadatu lietošanu jau 6. gs. sniedz arī Jaunsvirlaukas pagasta Kakužēnu kapulaukā atklātais 45. vīrieša apbedījums, kurā līdztekus kapā līdzdotiem ieročiem ir arī aplūkojamās apakšgrupas krustadatu (Graudonis 2003, 41). Apbedījums datējams ar 6. gs., jo kapā bez uznavas cirvja un garā, šaurā kaujas naža ir arī uznavas šķēps, kura asmens daļa ir ar

pleciņiem (figurāli veidotu lapu), minētais šķēps sastopams 5.–6. gs. apbedījumos (LA 1974, 157).

Kā atzīmē B. Vaska, pastāv uzskats, ka šīs galu pogas nāk no migrācijas periodā ģermāņu teritorijā plaši izplatītajām loksaktām (pirkstu saktām). Savukārt stopsaktas ar šādiem galiem iziet no aprites (Vaska 2004, 130). Arī Lietuvas teritorijā atrastās krustadatas ar rombveidīgu izgriezumu galvas vidū tiek datētas, sākot ar 6. gadsimtu (LAA IV 1978, 81).

Lielākais šo krustadatu atradumu skaits koncentrējas zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, līdzīga situācija novērojama arī Lietuvas arheoloģiskajā materiālā, kur zināmas vairāk nekā 50 krustadatas no 26 atradumu vietām. Arī Lietuvas arheoloģiskajā literatūrā šī tipa krustadatas (*kiauriakryžmīai smiegtukai su pusrutula formos buoželemis*) tiek izdalītas kā atsevišķa grupa – *krustadatas ar puslodveida pogu galiem un rombveida atvērumu adatas galvas centrā* (LAA IV 1978, 148).

Spriežot pēc šo krustadatu atradumu vietām un hronoloģijas, var pieņemt, ka tās sākotnēji parādās ap 6. gs. Zemgalē, bet ap 7. gs. tās pazīstamas arī Austrumzemgalē un Ziemeļlietuvā. Kā jau iepriekš

5. att. II apakšgrupas krustadata. Jaunsvirlaukas Kakužēni, 45. vīrieša kaps (N. Jēruma foto)

minēts, šis krustadatu tips izveidojās zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, laika gaitā nelielā skaitā tās lietotas arī kaimiņu novados, Rietumlietuvā – kuršu un žemaišu apdzīvotajās teritorijās, Austrumlatvijā – sēļu un latgaļu apdzīvotajās teritorijās.

S tarp II apakšgrupas krustadātām izdalās grezni eksemplāri ar zilu stikliņu dekoru, kas atrasti Krustpils pagasta Mantas kalniņā. Kopā atrastas trīs krustadatas, kuru galvas profilēto pogu vietā ir plakanas

ripas ar puslodveidīgiem ziliem stikliņiem centrā (LA 1974, 160). Ar stiklu ornamentētas rotadatas bieži sastopamas Ziemeļlietuvā, kuršu apdzīvotajās teritorijās Klaipēdas rajonā. Arī zemgaļu teritorijās ir sastopamas rotas ar zila stikla rotājumiem, to skaitā arī krustadatas. Mantas kalniņā atrastās krustadatas (NM 330) datējamas ar 7. gadsimtu. Interesanti, ka, izņemot jau pieminēto Mantas kalniņu, šādi dekorētas II apakšgrupas krustadatas

6. att. II apakšgrupas krustadatas. Jaunsvirlaukas Kakužēni, 38.b sievietes kaps (LNVM 306) (N. Jēruma foto)

vairs nav zināmas baltu apdzīvotajās teritorijās. Hipotētiski var pieņemt, ka šāds savdabīgs krustadatu ar rombveida izgriezumu galvas vidū dekorēšanas veids, kur pogu gali noplacināti un tajos iestrādāti zili stikliņi, ir lokāla īpatnība, ar kuru saistās vēl vienas jaunas krustadatu formas izveidošanās.

Krustadatas ar rombveida izgriezumu galvas vidū konstatētas kā vīriešu, tā arī sieviešu apbedījumos. Iespējams, sākotnēji šīs apakšgrupas

krustadatas lietotas tikai kā grezna vīriešu rota, sastopama ar 6. gs. datējamās vīriešu apbedījumos (Bāļās, Ošos, Īslīces Ziedoņskolā, Kakužēnos). Interessants fakts, ka Īslīces Ziedoņskolas kapulaukā visas četras atrastās krustadatas konstatētas tikai vīriešu apbedījumos – 7., 8., 12., 13. kapā (A 10749, A 10750: 1, A 10754: 1).

Īslīces Ziedoņskolas kapulauka 7. apbedījumā guldītam vīrietim līdzdoti šādi priekšmeti: krust-

adata ar rombveida izgriezumu galvas vidū (pie krustadatas adatas speciāli izveidotas līpiņas pievienota važiņa), divi aproču fragmenti, divi šķēpi, vienasmens īsais, šaurais kaujas nazis un sirpis. Pēc šķēpa un kaujas naža formas apbedījums attiecināms uz 6.–7. gadsimtu. Važiņa pie krustadatas, iespējams, kalpo nevis kā dekoratīvs elements, bet kā papildus nodrošinājums pret rotadatas nozaušanās. Važiņa var tikt piešūta pie apģērba, lai pārvietojoties ar zirgu vai kaujas laikā krustadata netiktu nozaudēta. Līdzīgi ir ar vēlā dzelzs laikmetā lietotām rievotām stopsaktām, kurām ir izveidotas speciālas cilpiņas to piestiprināšanai.

7. gs. otrās apakšgrupas krustadatas sastopamas arī sieviešu apbedījumos – Jaunsvirlaukas Kakužēnu kapulauka 38.b kapā (Graudonis 2003, 36). Šajā apbedījumā guldīta sieviete ar bagātām kapa piedevām: trīsriindu spirālvainags ar 9 platiem masīviem starplocekļiem, muguras rota, kura sastāvējusi no liela diametra bronzas spirālēm, kuras, spriežot pēc novietojuma apbedījumā, veidojušas trapeces formu, dzelzs nazis, ilens, divas bronzas krustadatas, kuras bija savienotas ar važiņu, divas masīvas aproces ar izceltu vidusšķautni un dobu apakšu (Graudonis 2003, 37). Pēc J. Graudona domām, minētais apbedījums datējams ar 7. gadsimtu. Krustadatas ar izgriezumu galvas vidū plaši lietotas visu 7. gs., tomēr jāatzīmē, ka zemgaļu apdzīvotajās teritorijās 8. gs. tās praktiski vairs nav sastopamas atšķirībā no Austrumlatvijas, kur tās vēl lietotas 8. gadsimtā – Nautrēnu pagasta Laizānu sādža Smiltaines viensēta (LTTV 2007, 19).

Vēlākās Austrumlatvijā sastopamās krustadatas, kuras iekļaujas II apakšgrupā un datējamās ar 8. gs., ir nedaudz bagātākas ornamentā, to galvas noslēgumu pogas ir rievotas un galva ornamentēta ar punktu rindām – Ušuri (A 17006: 1), Nautrēnu pagasta Smiltaine (LTTV 2007, 23, 13. att.). Sēļu un latgaļu apdzīvotajās teritorijās sastopamajām rotadatām ir raksturīga pazīme – tām nereti ir stieples aptinums (Šnore 1987, XI tab.). Vizuāli aptinums bagātina krustadatas formu, taču bez dekoratīvas funkcijas tam ir tīri racionāla nozīme. Aptinums nodrošina rotadatas noturēšanos vilnas vai cita materiāla audumā un neļauj tai izslīdēt no apģērba. Tērvetes vēstures muzejā, veicot seno apģērbu un rotu rekonstrukcijas un valkājot šādu apģērbu dažādu pasākumu laikā, novērots, ka rotadatām ar īsām adatām ir tendence izslīdēt no apģērbā fiksētās vietas, tādējādi aptinums nodrošina papildus saķeri ar audumu un uzskatāms par tīri praktisku elementu, kas sastopams tikai sēļu un latgaļu apdzīvotajās teritorijās.

Vīriešu apbedījumos krustadatas sastop tikai pa vienam eksemplāram (Jaunsvirlaukas Kakužēni,

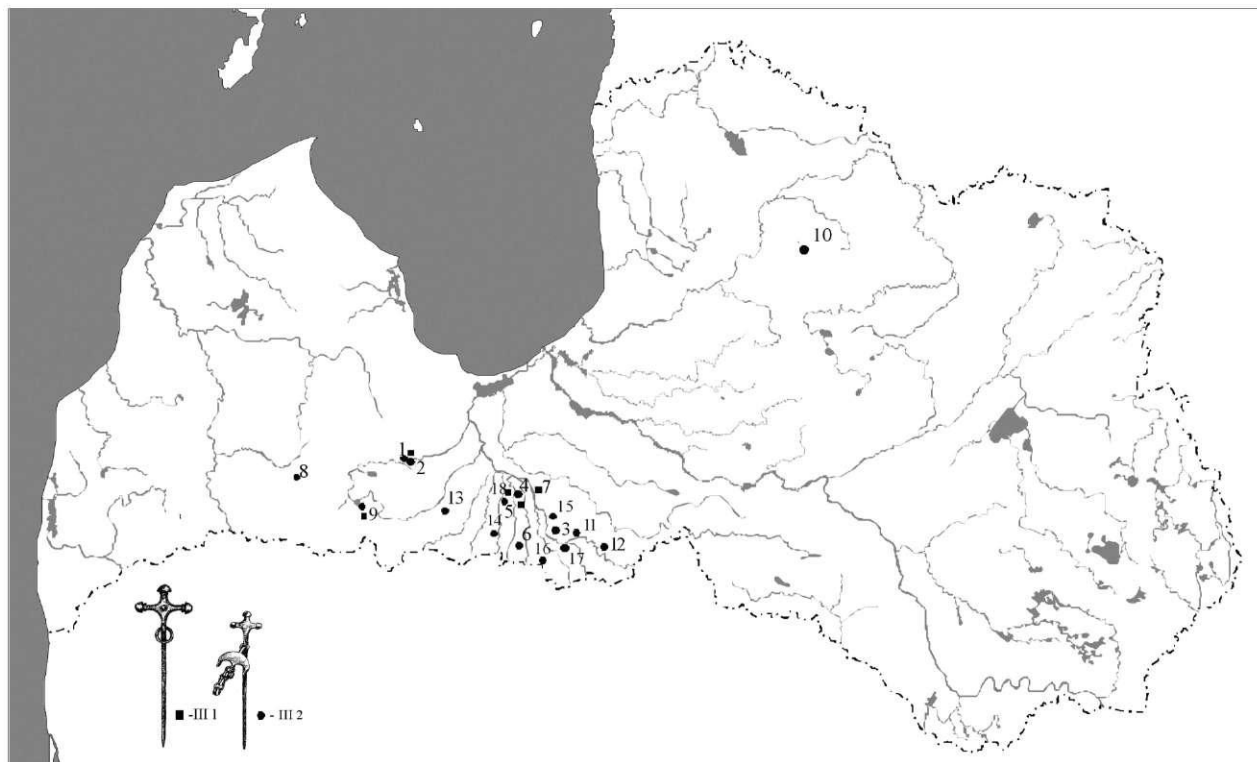
45. kaps; Graudonis 2003, 41), savukārt sieviešu apbedījumos tās ir pa pāriem. Nereti krustadatas sieviešu apbedījumos savienotas ar važiņām. Skaists ir Dobeles Ošu kapulauka krustadatu važturis (LNVM, A 4104), kas sastāv no ripām, kuras ornamentētas ar dziļām koncentrisku riņķu rievām, ripu vidū paceļas smaili konveidīgi paugstinājumi. Šādi važturi izmantoti ilgākā laika posmā, tie sastopami vēl 8. gs. un lietoti komplektā ar krustadatām (Šnore 1930, VII tab.: 12), un trīsstūradatām (Šnore 1930, VII tab.: 12).

Ir novērota īpatnība – nereti viena komplekta otrās apakšgrupas krustadatas, kuras lietotas pāri un savienotas ar bronzas važiņām, atšķiras izmēros – Kakužēnu 38.b kaps (Graudonis 2003, 37). Iespējams, ka skaidrojums meklējams tīri praktiskos apsvērumos. Visas aplūkojamās krustadatas izgatavotas lējuma tehnikā, tāpēc hipotētiski var pieņemt, ka sagatave bija izveidota no bišu vaska, kas liešanas procesā tiek izkausēta, bet otras krustadatas veidne izgatavota, par pamatu ņemot pirmo, no bronzas jau izlieto un apstrādāto krustadatu.

Sākotnēji krustadatas ar rombveida izgriezumu galvas vidū bija izteikti vīriešu rota, kas saturēja apmetni un lietota pa vienai. Ar 7. gs. datētajos apbedījumos tās sastopamas arī sieviešu kapos. Atšķirībā no vīriešiem sievietes nēsājušas divas krustadatas, kuras savā starpā savienotas ar bronzas važiņu. Izņēmums ir gadījumi, ja apbedījumā guldīts bērns vai pusaudzis. Krustadatas ar rombveida izgriezumu galvas centrā atrod piedevām bagātos vīriešu un sieviešu apbedījumos. Tās uzskatāmas par greznākajām rotadatām 6.–7. gadsimtā, bet Austrumlatvijā vēl 8. gadsimtā. II apakšgrupas krustadatu lielākais atradumu skaits ir Lielupes baseina reģionā, tādējādi to izcelsme saistāma ar zemgaļiem. II apakšgrupas krustadatas sastopamas arī žemaišu, kuršu, sēļu un latgaļu apdzīvotajās teritorijās.

7. gadsimtā līdzās krustadatām ar rombveida izgriezumu galvas vidū baltu apdzīvotajās teritorijās izveidojas vairākas jaunas krustadatu formas, kurām novērojama zināma kontinuitāte ar iepriekšējām. Viena no jaunām rotadatu formām, kura izveidojusies zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, ir krustadata, kuras galvas centrālais rombs ir slēgts, to veido vienlaidu plāksne – *krustadatas ar apaļām profilētām pogām un slēgtu galvas centrālo rombu – III apakšgrupa (III)*.

III apakšgrupas krustadatu nosaukumā jau ir ietvertas galvenās raksturojošās pazīmes. Krustadatas galvas pamatā ir rombs, tā trīs stūri noslēdzas ar apaļām profilētām pogām, bet ceturtais stūris turpinās kā stiepta krustadatas kāja, ar aciņu važiņu vai važturu iekāršanai. Visas trešās

7. att. III apakšgrupas krustadatas ar apaļām profilētām pogām un slēgtu galvas centrālo rombu (N. Jēruma zīmējums):

1 – Čapāni (9 gab.), 2 – Mežotnes centrs (6), 3 – Ceraukstes Podiņi (2), 4 – Gaidelji-Viduči (6), 5 – Migaļas (1), 6 – Bērsteles Liksmaņi (3), 7 – Salgales Mazgrauži (1), 8 – Zvārdes Kerkliņi (1), 9 – Lielauces Ogļienas mežniecība (1), 10 – Dzērbenes pag. Keveri (1), 11 – Drenģeri-Čunkāni (22), 12 – Bauskas rajons (1), 13 – Tērvetes Ķūri (1), 14 – Zemgale (2), 15 – Bauska (1), 16 – Mežotne (1), 17 – Ziedoņskola (1), 18 – Jaunsvirlaukas pagasts (2)

apakšgrupas krustadatas izgatavotas lējuma tehnikā no bronzas. Aplūkojamo krustadatu garums ir 11–22 cm, galvas platums 2,5–8 cm. Krustadatas galvas rombs var būt platēts ar sudraba plāksnīti, kurā iesistas punktu jeb tā sauktās “pērļu” rindas. Izmēros lielākajām krustadātām galvas romba centrs var būt dekorēts ar zila stikla acinīti. Vairumā gadījumu šīs apakšgrupas krustadatas lietotas pārī, savienotas ar vienu, divām vai trijām bronzas važiņām. Važiņu piestiprināšanai pie krustadātām nereti atrod piekārtu segmentveida bronzas važturi, kurš klāts ar sudraba platējumu un dekorēts līdzīgi kā krustadatas galva. Latvijā zināmas 74 III apakšgrupas krustadatas no 15 atradumu vietām.

R. Šnore savā darbā krustadatas bez izgriezuma galvas vidū, kuras rotātas ar apaļām profilētām pogām, izdala kā atsevišķu tipu, nesadalot to apakštipos (Šnore 1930, 75). Savukārt B. Vaska uzskata, ka šīm krustadātām noteicošais motīvs ir rombs, nevis krusts. Tādējādi tiek izdalīts atsevišķs krustadatu tips ar diviem variantiem, kur pirmajam variantam centrālā romba vidū ir rombveida atvērums, bet otrajam – rombs ir slēgts, to veido vienlaidu plāksne. B. Vaska abiem variantiem iz-

dala apakšvariantus, kur galvu pogas nomainītas ar noplacinātām ripām (Vaska 2004, 132). Lietuvā tiek izdalīta atsevišķa krustadatu grupa – krustadatas ar pusapaļām pogām (*kryžiniai smeigtukai su pusrutulio formos buoželeimis*), kas sadalītas divos variantos, vadoties no krustadatu galvas izmēriem, – *mazās krustadatas* un *lielās krustadatas* (LAA IV 1978, 148). Visatbilstošākais ir Lietuvā izstrādātais aplūkojamās apakšgrupas sadalījums grupās un variantos. Trešās apakšgrupas krustadātām ar apaļām profilētām pogām un slēgtu galvas centrālo rombu izdalāmi divi atsevišķi tipi:

1. tips. *Krustadatas ar apaļām profilētām pogām;*

2. tips. *Krustadatas ar stieptām noplacinātām galvas pogām.*

III apakšgrupas 1. tipam (III 1) ar apaļām profilētām pogām skaidri izsekojama izcelsme. Šīs rotadatas ir izveidojušās no krustadātām ar rombveidīgu izgriezumu galvas vidū. Laika gaitā krustadatas galvas vidū esošais rombveida izgriezums izzūd, krustadatu izmēri palielinās. To garums ir 16–22 cm, galvas platums 4,5–8 cm. Pēc šī krustadatu tipa atradumu vietām redzams, ka to lielākā koncentrācijas vieta baltu apdzīvotajās

8. att. III apakšgrupas 1. tipa krustadatas. Jaunsvirlauka, s.a. (TVM 900) (N. Jēruma foto)

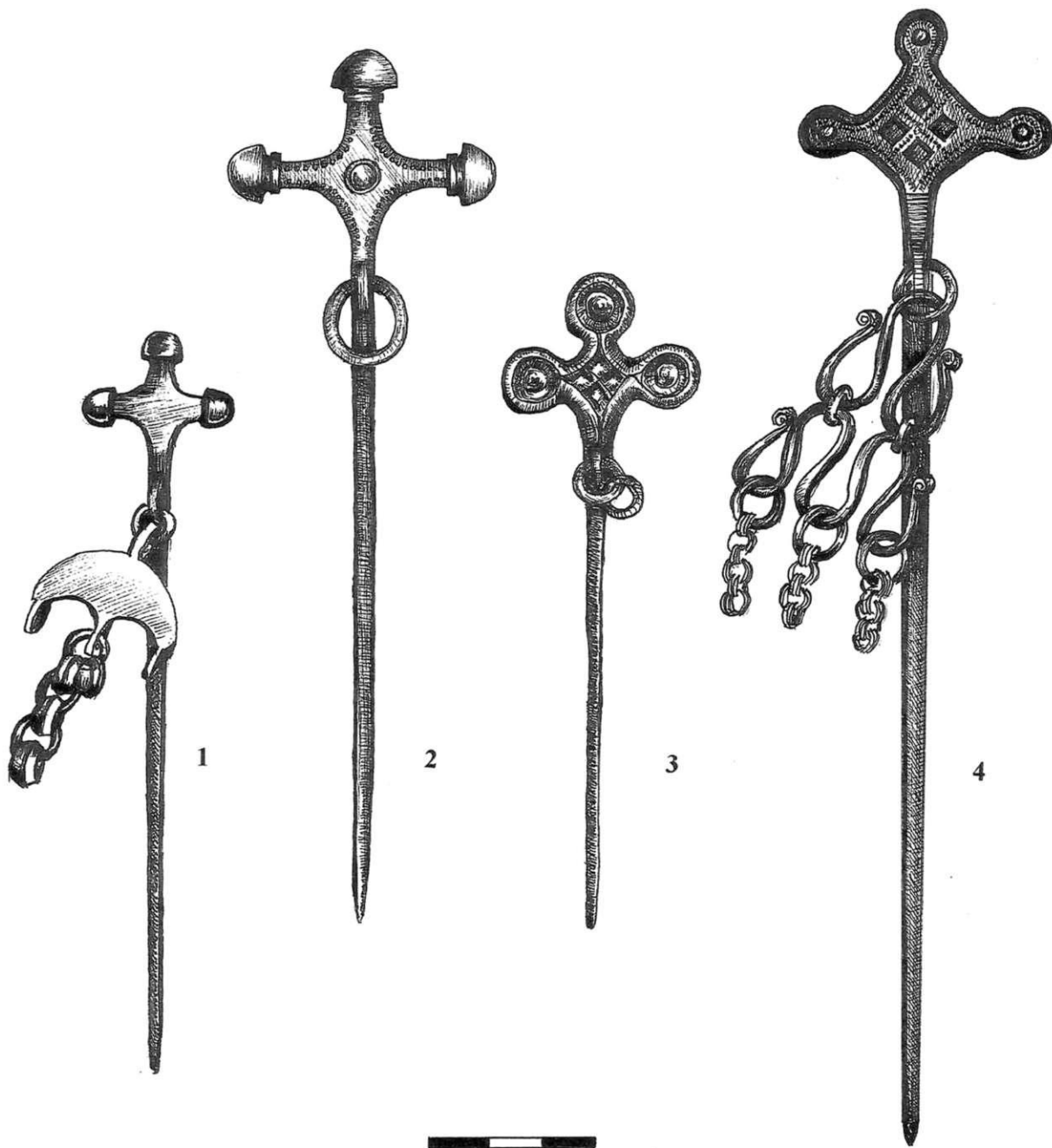

teritorijās ir Lielupes baseins. Kā savrupatradums pie III apakšgrupas pieskaitāma krustadatas, kas uzietā Cēsu rajona Dzērbenes pagasta Ķeveros (Šnore 1930, XVII tab., 15. att.). Par šīs krustadatas atrašanās apstākļiem precīzāku ziņu nav. Latvijas teritorijā atrastas 26 krustadatas ar apaļām profilētām pogām un slēgtu galvas centrālo rombu. III apakšgrupas 1. tipa krustadatatām galvas rombs vairumā gadījumu bijis rotāts ar sudraba platējumu. Gadījumos, kad platējums iznīcis, krustadatas galvas virsmā saglabājies rotājums no sudraba platējumā iesisto “pērļu” rindu ornamenta, kā tas redzams uz Jaunsvirlaukas pagasta Gaideļu–Viduču senkapos atrastajām krustadatatām (TVM 900). Labi saglabājies krustadatas galvas rotājums ir arī vienai no Salgales pagasta Mazgraužos atrastajām krustadatatām (Šnore 1930, XVII tab., 13. att.). Tās galvas

daļa rotāta ar sudraba platējumu, kurā iesistas “pērļu” rindas gar romba malām, bet centrā izcelta apaļa podziņa ar koncentrisku riņķi. Pie krustadatas, iespējams, bijusi važiņa, no kuras pāri palikuši tikai divi riņķīši, kas ievērti pie krustadatas galvas izveidotajā izvirzījumā ar caurumiņu.

Lietuvā zemgaļu apdzīvotajās teritorijās (*Aukštadvaris*) ir atrasta viena krustadatas, kuras galva nav bijusi pārklāta ar sudraba platējumu, bet jau izliešanas procesā galvas romba rotājums ticis iestrādāts rotadatas sagatavē (Ž 2005, 466; ŠAM 95585-86).

1993. gadā J. Urtāna veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Jaunsvirlaukas pagasta Gaideļu–Viduču kapulaukā 22. apbedījumā tika atrasta bagāti dekorēta aplūkojamās apakšgrupas 1. tipa krustadatas, kuras kopējais garums ir 18,5 cm, galvas platums

9. att. III apakšgrupas 1. tipa (1) un 2. tipa (2) krustadatas un IV apakšgrupas 1. tipa (3) un 2. tipa (4) krustadatas (N. Jēruma zīmējums):

1 – Salgales pag. Mazgrauži, s.a. (KPM 2001a, 4) 2 – Mežotnes centrs, s.a. (inv. Nr. 62), 3 – Dreņģeri–Čunkāni (inv. Nr. 224), 4 – Jaunsvirlaukas pag. Ciemalde (KPM 1983b: 1)

5,6 cm. Tās galvas virsma dekorēta līdzīgi kā iepriekš aprakstītajām šī tipa krustadatām. Rotadāta interesanta ar to, ka sudraba platējums klāj ne tikai tās galvu, kuras centrā iestrādāta zila stikliņa actiņa, bet arī krustadatā iekārto segmentveida važturi ar divām stikla actiņām. Važtura garums 3,5 cm, platums 3,7 cm. Gaideļu–Viduču 22. kaps bija postīts, pēc tā inventāra nebija iespējams precīzi noteikt apbedītā indivīda dzimumu. Bez minētās krustadatas apbedījumā tika atklātas seg-

mentveida sudraba aproces fragmenti, bronzas spirālgredzens, dzelzs priekšmets. Lai noskaidrotu apbedītā dzimumu, pēc pētījuma autora lūguma antropoloģe G. Zariņa, izanalizējot apbedījuma antropoloģisko materiālu, sniedza atzinumu, ka Gaideļu–Viduču 22. kapā guldīta sieviete, kuras vecums bijis aptuveni 24–28 gadi. Minētais atzinums liecina, ka zemgaļu 8. gadsimta vīriešu apbedījumos trešās apakšgrupas krustadatas nav zināmas. 1994. gadā Gaideļu–Viduču kapulaukā

J. Urtāna veiktajos arheoloģiskajos izrakumos kā savrupatradums tika iegūta aplūkojamā tipa krustadata, kuras galvas rombu klājis sudraba platējums, kurš rotāts ar malās iesistām “pērļu” rindām, bet krustadatas galvas centrā iestrādāts zils stikliņš. Netālu no krustadatas tika atrasts mēness formas važturis ar sudraba platējumu, kurš dekorēts līdzīgi kā krustadatas galvas rombs (Urtāns 1996, 118, 1. att: 4). J. Urtāns Gaideļu–Viduču apbedījumus datē ar vidējā dzelzs laikmeta vidusposmu. Līdzīgs krustadatu pāris, ar sudraba platējumu un zila stikla actiņām, atrasts arī Lietuvā – Žagares rajona Rukužos (KVDM 1685: 3, 4).

Latvijas teritorijā ar aplūkojamās apakšgrupas 1. tipa krustadatām nepostīti apbedījumi nav atklāti, kas ievērojami apgrūtina šo krustadatu datēšanu. Pēc atsevišķu postītu apbedījumu inventāra var noteikt šo krustadatu lietošanas laiku. Tā, piemēram, Gaideļu–Viduču kapulaukā postītā apbedījumā kopā ar divām krustadatām (TVM 900) atrastas divas manšetapoces, kuras datējamas ar 8. gadsimtu (Tautavičius 1996, 365).

Lietuvas teritorijā zināmi tikai deviņi šo krustadatu eksemplāri no sešām atradumu vietām – Jauneiķi, Aukštadvare, Bikavēni, Kašuči, Pažere, Petroni (LAA IV 1978, 148). Lietuvā krustadatas ar apaļām profilētām pogām un slēgtu galvas centrālo rombu datē ar 8.–9. gadsimtu. Tomēr ņemot vērā faktu, ka Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā ar 8.–9. gs. datētajos apbedījumos nav atrasta neviena III apakšgrupas 1. tipa krustadata, iespējams, ka šajā periodā tās vairs netiek lietotas.

Rezumējot var secināt, ka 7. gs. beigās vai 8. gs. sākumā Lielupes baseinā izveidojas jauna krustadatu forma – krustadatas ar slēgtu galvas centrālo rombu un apaļām profilētām pogām. Minētās rotadatas sastopamas tikai sieviešu kārtas pārstāvju apbedījumos, kur tās lietotas pāri, savienotas ar važiņām un iekārtas segmentveida važtuos. Aplūkojamās apakšgrupas lietošanas laiks attiecināms uz 7. gs. otro pusi un 8. gs. sākumu.

III apakšgrupas 2. tips (III 2) – krustadatas ar noplacinātām galvas pogām. Atšķirībā no 1. tipa šī tipa krustadatas sastopamas lielākā skaitā, galvenokārt Lielupes baseinā. Kopumā ir zināmas 48 krustadatas no 14 atradumu vietām. 2. tipa krustadatām vairs nav izteiktu profilētu apaļu galvas pogu, tās noplacinās un samazinās, arī pašu rotadatu izmēri kļūst mazāki, to garums ir tikai 10–13 cm, galvas platums 2,5–3,5 cm (Ž 2005, 47). 2. tipa krustadatas parasti lietotas pāri ar otru tādu pašu krustadatu un savā starpā savienotas ar važiņām. Grezni dekorētām 2. tipa krustadatām galvas rombs platēts ar sudraba plāksnīti un rotāts ar “pērļu” rindām. Rotājums ir līdzīgs 1. tipa

krustadatām, bet vairs netiek lietots zilu stikliņu dekors (Atgāzis 1994a, 28). Vairums šī tipa krustadatu ir vienkārši dekorētas ar paralēlām rievīnām, īsām svītriņām un saulītēm – pa vienai vai grupās. Atsevišķiem eksemplāriem galvas mugurpusē ir dziļi iegrieztas rievās, kas dažkārt veido vienu otru ieslēgtus rombus (Ķeveri Dzērbenes pag., LVM 1352).

2. tipa krustadatām lietoti divu veidu važturi – iepriekš minētie segmentveida važturi, kuriem ir mēness forma ar izvirzītām austiņām važiņu iekāršanai, un mēness formas važturi ar taisnstūrveida izvirzījumiem stūros. Važtuos var būt iekārta viena, divas vai trīs bronzas važiņas. Arī 2. tipa krustadatu važturi dekorēti ar sudraba platējumu, kuram gar malām iesistas punktu rindas, bet centrā parasti divu koncentrisku aplu ornamenti.

Ir sastopamas krustadatas, kuras savā starpā savienotas ar važiņām bez važturiem, kā tas ir Bērsteles Liksmaņu 12. apbedījumā (LNVM 11292: 2). Apbedījums orientēts Z–D virzienā, kapā guldīta sieviešu kārtas pārstāve. Krustadatām galvas virsmas ornamenti nav saglabājusies, no rotājuma elementiem saglabājusies krustadatas galvas izliektā romba malās iesists svītru dekors (LNVM A 316). Apbedījumā bez krustadatām vēl atrastas divas spirālapoces, dzelzs īlens un rauknis.

2. tipa krustadatas ar noplacinātām galvas pogām lietotas 8. gs. – 9. gs. sākumā, kā tas novērots vairākos plaši pētītos attiecīgā perioda zemgaļu kapulaukos (Dreņģeri–Čunkāni, Šuķoņi, Jauneiķi un Stuņģi). Nereti Lietuvas un Latvijas teritorijā zemgaļu sieviešu apbedījumos, kuros atrod III apakšgrupas 2. tipa krustadatas, novērojams ļoti līdzīgs (viendabīgs) kapu inventārs, kurā ietilpst: divas spirālapoces, jau minēto krustadatu pāris, kurš savienots ar važiņām, dzelzs īlens, rauknis (likais nazis) un atsevišķos gadījumos viens tordēts bronzas kaklariņķis, – Šuķoņu 12. kaps (Ž 2005, 46–47), 76. kaps (Vaškevičiūtē 2000a, 181, 44. att.), Bērsteles Liksmaņu 12. kaps u.c. Tomēr jāatzīst, ka apbedījumu inventāri, kuros vienkopus sastopamas krustadatas, spirālapoces un reizēm arī kaklariņķi, uzskatāmi par sava laika (8. gs. – 9. gs. sākums) zemgaļu bagātākajiem apbedījumu inventāriem.

Iepriekš jau tika minēts, ka jauniešu un bērnu apbedījumos sastopama tikai viena rotadata. Minēto faktu apliecina pētījuma autora 2007. gadā Tērvetes Ķūru kapulaukā arheoloģiskajos izrakumos atsegtais 18. kaps. Apbedījums orientēts ZA–DR virzienā, tā izmēri 120 × 40 cm. Apbedījumā tika atrasti daži bronzas gredzentiņi, iespējams, no apgērba rotājuma, divas bronzas spirālapoces – viena ar četriem vijumiem, otra salauzta un fragmentāra, kā arī III apakšgrupas

2. tipa krustadata, pie kuras iekārta dzelzs dubultvažiņa. Zem rotadatas atrasts tordēts kaklariņķis, kas sākotnēji ir bijis lielāks, bet saliecot samazināts, pielāgojot bērnam. Kā kapa piedeva likts arī likais dzelzs rauknis. Atsedzot apbedījumu, tika atrasti divi mazi zobīņi, pēc kuriem antropoloģe G. Zariņa noteica, ka apbedījumā guldītā bērniņa vecums bijis 1–1,5 gadi, kaps datējams ar 8. gadsimtu. Interesanti, ka pie minētās krustadatas piekārtā dzelzs dubultvažiņa, kas 8. gs. apbedījumiem nav raksturīgi. Dzelzs važiņas parasti sastopamas 11.–13. gs. apbedījumos. Tā kā pētītajā Tērvetes Ķūru kapulaukā vairākos apbedījumos tika atklātas dzelzs važiņas, var pieņemt, ka tā ir lokāla īpatnība.

Atzīmējams fakts, ka atsevišķos gadījumos kapos sastopamas divu atšķirīgu apakšgrupu un tipu krustadatas vienā apbedījumā. Tas novērojams plaši pētītā Dreņģeru–Čunkānu kapulauka 18. kapā (Atgāzis 1994a, 28–29, 7. att.: 1, 2), 199. kapā u.c. Dreņģeru–Čunkānu 18. kapā liktas divu atšķirīgu grupu rotadatas – krustadata ar stieptām noplacinātām galvas pogām un krustadata ar četriem ripu galiem. Bez minētām krustadātām apbedījumā vēl atrastas krelles fragmentāras daļiņas un bronzas spirāles, kuras, spriežot pēc novietojuma apbedījumā, greznojušas villaines stūros sasietos pušķus, kā tas īpaši raksturīgs 10.–11. gs. zemgaļu apbedījumiem. Apbedījums datējams ar 8.–9. gadsimtu.

Iepriekš aprakstītais apbedījums liecina, ka hronoloģiski vienā laika periodā paralēli lietotas divu atšķirīgu formu krustadatas, kad, iespējams, III apakšgrupas krustadatas sāk izzust, bet V apakšgrupas (sk. tālāk) krustadatas ar noplacinātām galvas ripām sāk aizstāt iepriekšējās. Šajā apbedījumā abām krustadātām kā dekoratīvs elements važiņā tika iekārtas pusmēness važturis. Agrākajai krustadatu formai galva dekorēta ar sudraba platējumu, kurā gar malām ir iespīestas “pērļu” rindas, bet važtura centru, līdzīgi kā krustadatu, rotā divi iespiesti apli ar koncentriskām “pērļu” rindām ap tiem. Iespējams, arī tas ir bijis klāts ar sudraba platējumu.

7. gs. Lielupes baseinā parādās krustadatas ar apaļām profilētām pogām un slēgtu galvas centrālo rombu. Šīm krustadātām novērojama tieša ģenētiska attīstība no krustadātām ar vaļēju centrālo rombu. Aplūkotās krustadatas lietotas vienlaikus ar II apakšgrupas krustadātām 7. gadsimtā. Nereti III apakšgrupas krustadātām galvas virsma un važturis klāts ar sudraba platējumu. 8. gs. krustadātām galva samazinās un pogas noplacinās. Vairs netiek lietotas krustadatas ar rombveida izgriezumu galvas centrā. Sevišķi greznas ir III apakš-

grupas 2. tipa krustadatu galvas un važturu virsmas, klātas ar sudraba platējumu, kur iesistas “pērļu” rindas – saules motīvs, un savienotas ar važiņrotām. Trešās apakšgrupas krustadatu lielākā koncentrācija Latvijā konstatēta Lielupes baseinā. III apakšgrupas 1. tipa krustadatas datējamās ar 7.–8. gs., bet 2. tipa krustadatas – ar 8. gs. – 9. gs. sākumu.

Vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē Zemgalē un Austrumlatvijā sastopamas *krustadatas ar noplacinātiem galiem un rombveida padziļinājumiem galvas centrā* – IV apakšgrupa (IV). Krustadatas galvas stūros atrodas izteikti maziņas vai lielas trīs noplacinātas ripas. Ripas rotātas ar apaļu padziļinātu rievu, kuras vidū paceļas neliela kārpiņa. Šo krustadatu galvas pamatā ir rombs, kas, krustveidā sadalīts, veido četrus mazākus iedziļinātus rombus, atgādinot zieda vai rozetes motīvu. Galvas virsma ornamentēta ar iesistām punktu rindām. Visas IV apakšgrupas krustadatas izgatavotas lējuma tehnikā no bronzas. IV apakšgrupas krustadātām galvas platums ir 3,6–4,5 cm, kopējais garums 12–21 cm. Krustadatas apbedījumos sastopamas pa vienai, ar iekārtām važiņām, vai pāri, savā starpā savienotas ar važiņām. Atsevišķos gadījumos važiņas iekārtas važturos.

Rombveida padziļinājuma motīvs krustadatas galvas centrā, iespējams, aizgūts no krustadātām ar rombveida izgriezumu galvas vidū. Uz šo faktu norāda arī R. Šnore (Šnore 1930, 75). B. Vaska raksta, ka šīs krustadatas tieši saistītas ar krustadātām, kuru galva noslēdzas ar ripu galiem, un to ģenēzi var atvasināt no pamatformas ar puslodveida pogu galiem (Vaska 2004, 134).

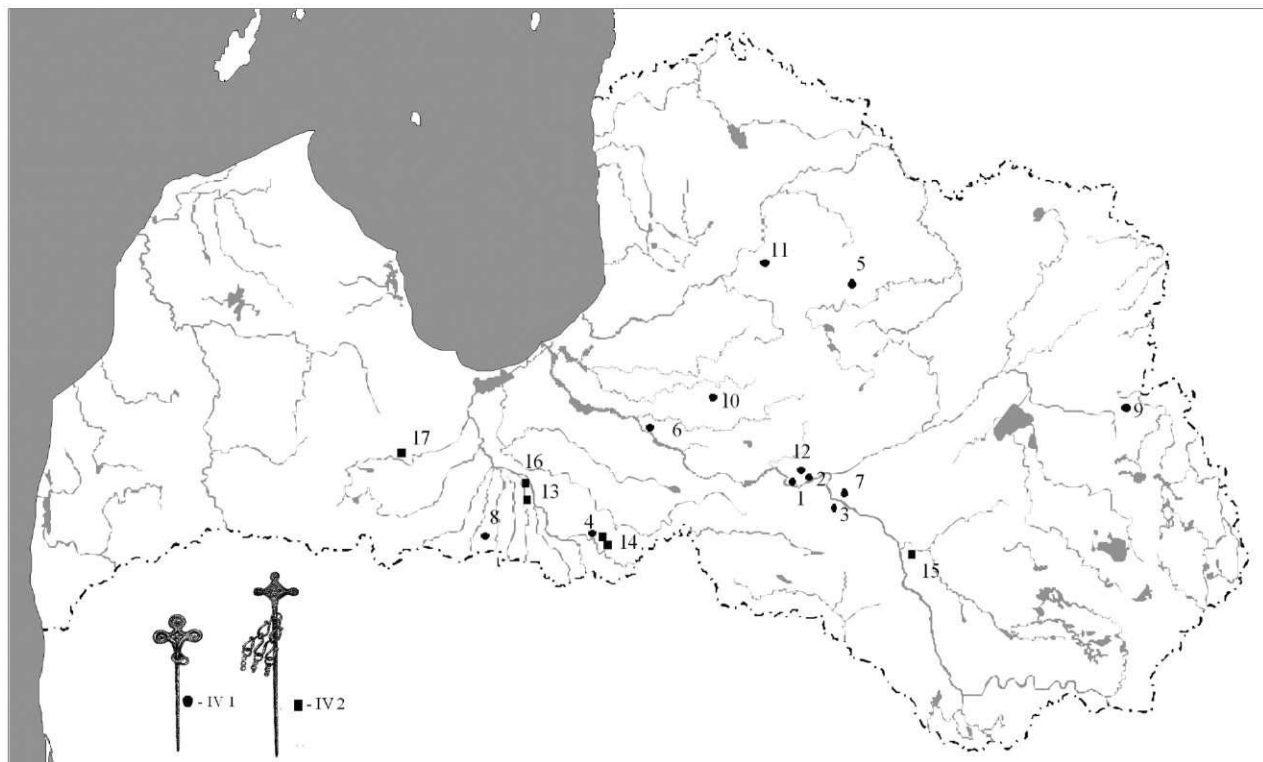
Par šo krustadatu kontinuitāti vairs nevar runāt tik viennozīmīgi kā par iepriekš aplūkoto krustadatu apakšgrupām. Novērojams, ka IV apakšgrupas krustadatu izcelsmi ietekmējušas vairākas krustadatu formas un to savstarpēja mijiedarbība vienā laika posmā, atsevišķos reģionos izveidojoties lokālām formām.

Latvijā zināma 31 IV apakšgrupas krustadata no 19 atradumu vietām. IV apakšgrupas krustadatas pēc to formas un ģenēzes var iedalīt divos atsevišķos tipos:

1. tips. *Krustadatas ar lielām noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida padziļinājumiem galvas centrā;*

2. tips. *Krustadatas ar mazām noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida padziļinājumu galvas centrā.*

IV apakšgrupas 1. tips (IV 1) – krustadatas ar lielām noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida padziļinājumiem galvas centrā sastopamas jau 7. gs. apbedījumos: Aizkraukles Lejasbitēni,

10. att. IV apakšgrupas krustadatas ar noplacinātiem galiem un rombveida padziļinājumiem galvas vidū (N. Jēruma zīmējums):

1 – Aizkraukle (2 gab.), 2 – Aizkraukles Lejasbitēni (1), 3 – Ābeļu Boķi (3), 4 – Dreņģeri–Čunkāni (6), 5 – Ezerbrīci (2), 6 – Lejasokēni (1), 7 – Mantas kalniņš (1), 8 – Mežmuižas pagasts (1), 9 – Smiltaines Laizāni (1), 10 – Krepu Saliņas (1), 11 – Taurene (1), 12 – Kalnieši (1), 13 – Ciemalde (7), 14 – Čāpāni (1), 15 – Jersikas pilskalns (1), 16 – Jaunsvirlaukas Kakužēni (1), 17 – Šķērstaiņi (1)

159. kaps (Ciglis 2007, 16), Jaunpiebalgas Ezerbrīci, 12. kaps (LNVMA 12278: 37). Austrumlatvijā aplūkojamā tipa krustadatu izcelsme nepārprotami saistāma ar II apakšgrupas krustadātām ar rombveida izgriezumu galvas vidū, kurām profilēto pogu vietā ir noplacinātas ripas, rotātas ar puslodveidīgiem zila stikla ielikumiem (Krustpils Mantu kalniņš NM 284:5), krustadatas datējamas ar 7. gadsimtu. Hipotētiski var pieņemt, ka rotkaļi, veidojot jaunas formas, saglabā atsevišķus agrāku krustadatu formu elementus, ar laiku krustadatas ar rombveida izgriezumu galvas vidū izzūd, un izveidojas krustadatas ar slēgtu galvas centrālo rombu, saglabājas arī noplacinātās ripas krustadatas trijos galvas romba stūros.

Latvijā atrastas 18 šī tipa krustadatas no 12 atradumu vietām.

Aizkraukles Lejasbitēnu 159. vīriešu apbedījumā starp citām kapa piedevām konstatēta viena 1. tipa bronzas krustadata, kuras garums ir 13 cm, galvas platums 4 cm (Ciglis 2007, 16, 2. att.). Uz krustadatas kājas ir izvīrziņš ar actiņu važiņu piekārsšanai, kas apbedījumā netika atrastas. Kā novērots zemgaļu apbedījumos, arī šajā vīrieša

kapā konstatēta tikai viena krustadata. Apbedījums ir bagāts ar kapa piedevām, kuru vidū īsais platais kaujas nazis, iedzītņa šķēpa gals ar vītollapas formas asmeni, šaurasmens cirvis un apaļām, ar dobām apkaluma podziņām dekorēta josta, kurai ir bronzas sprādze ar izlaidumiem abos sānos. J. Ciglis apbedījumu datē ar 7.–8. gs. (Ciglis 2007, 21).

Var pieņemt, ka līdzīgi kā zemgaļu 7. gs. sākumā vīriešu apbedījumos sastopamas II apakšgrupas krustadatas ar apaļām profilētām pogām un rombveida izgriezumu galvas vidū, tā arī Austrumlatvijas daļā piedevām bagātos vīriešu apbedījumos šajā periodā sastopamas rotadatas, to skaitā IV apakšgrupas 1. tipa krustadatas. Tā kā arī Austrumlatvijas daļā ar 8. gs. datētos vīriešu apbedījumos vairs nav sastopamas krustadatas, vērojama tendence, ka 7. gs. otrajā pusē minēto maztautu rotadatu nēsāšanas tradīcijas mainās. Vīriešu apbedījumos krustadatas tiek aizstātas ar stopaktām, un krustadatas kļūst par tipisku sieviešu rotadatu, kas vairumā gadījumu tiek nēsātas pārī.

Viens no bagātākajiem 7. gs. apbedījumiem, kurā starp citām kapa piedevām ir divas 1. tipa

11. att. IV apakšgrupas 1. tipa krustadatas Ezerbrīcu 12. kapa inventārā (LVM 12778: 30) (N. Jēruma foto)

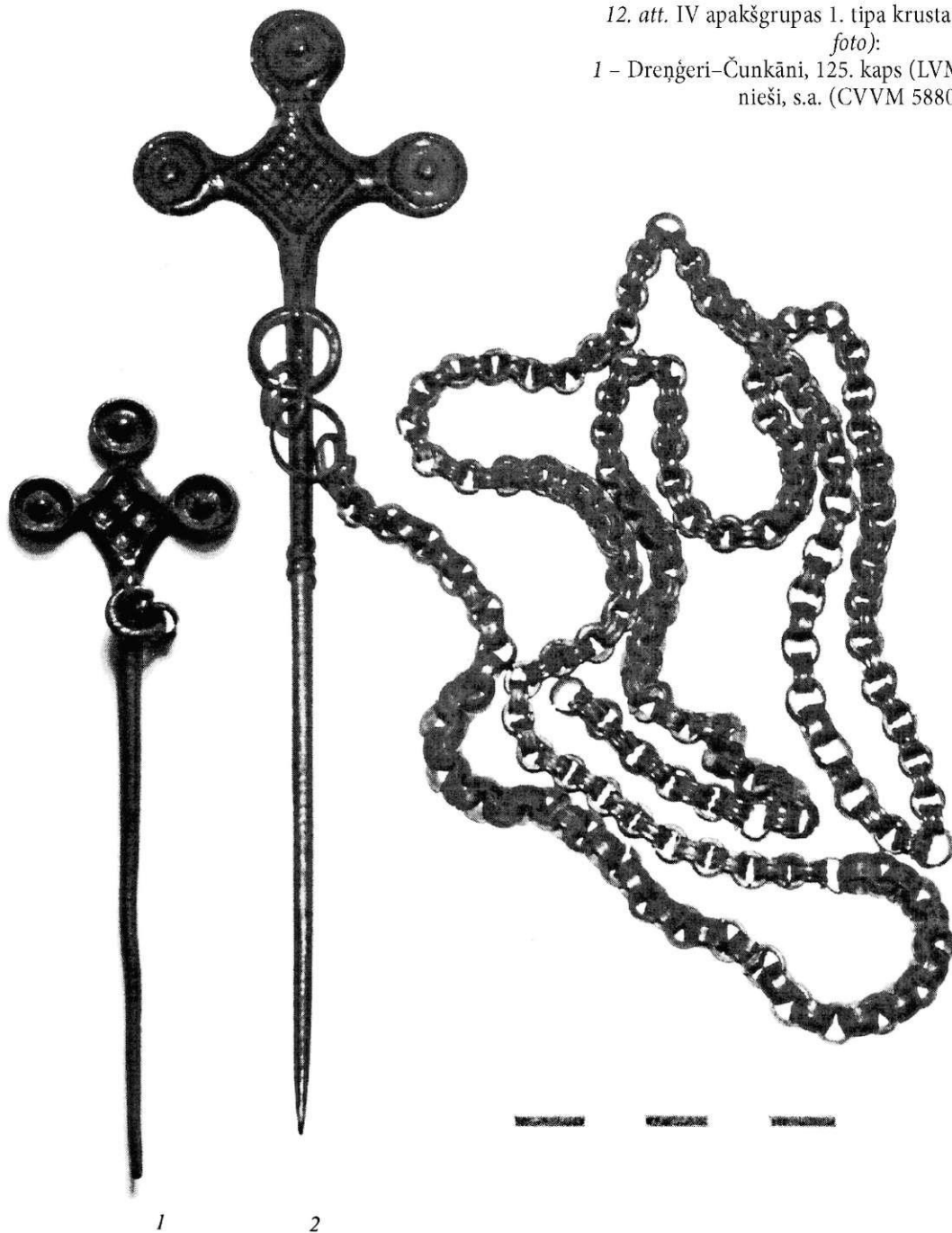
krustadatas, ir Jaunpiebalgas Ezerbrīcu 12. kaps (LNVM A 12778: 32). Šo krustadatu garums ir 14,8 un 13,7 cm, bet galvas platums 3,8 un 3,5 cm. Abām krustadatām ir bronzas stieples aptinums uz adatas kājiņas pie krustadatas galvas, kas raksturīgi Austrumlatvijas reģionam. Interesanti, ka arī abu krustadatu galvu mugurpuses ir rotātas, katra ar atšķirīgu dekoru. Vienas krustadatas galvas mugurpuse dekorēta ar iesistām saulītēm noplacināto ripu un galvas romba centrā. Otrās krustadatas galva dekorēta ar iegravētu svītriņu rindām, kas krustveidā sadala noplacinātās ripas un galvas centrālo rombu. Abas krustadatas savienotas ar bronzas važiņu. Nav skaidrs, vai greznā važiņrota, kura iekārta segmentveida važturos, ir bijusi savienota ar krustadatām, vai arī tā ir tikusi nēsāta atsevišķi. Važturu virsma ornamentēta ar iesistiem apliem, kuru centrā ir punkts (saules simbolika). Ņemot vērā, ka arī citos latgaļu 7.–8. gs. apbedījumos sastopamas važiņrotas – Kivtu 105. kaps (Šnore 1987, 41, 17. att.), kuras viens posms aizlikts aiz

galvas un važiņrota turas sievietes kakla daļas mugurpusē, iespējams, ka šajā apbedījumā pie važturiem pievienotā bronzas važiņa pildījusi līdzīgas funkcijas un ka bijusi vēl viena atsevišķa važiņrota. Važturos iekārtas bronzas spirāļu važiņas, kuru gali noslēdzas ar latgaļu arheoloģiskajā materiālā bieži sastopamiem zvaniņveida piekariņiem (kopā 26 piekariņi). Bez jau raksturotajām važiņrotām apbedījumā vēl konstatētas divas spirālaproces, bronzas kaklariņķis ar kāšu un segļu galiem, četri bronzas spirālgredzeni, un viena rotadata ar dubultspirāles galvu. Pēc kapa inventāra apbedījums datējams ar 7.–8. gadsimtu.

Ļoti līdzīgas iepriekš aprakstītajām krustadatām atklātas arī Nautrēnu Smiltainē (1. kaps). Bronzas krustadatu garums ir 12 un 13 cm, to galvas platums 3 cm. Arī šajā sievietes apbedījumā atklātajām krustadatām ir stieples aptinums. Abas krustadatas savienotas ar bronzas važiņu, kas piestiprināta rotadatu kājai speciāli šim nolūkam izveidotajā izvīrziņumā ar actiņu, kurā iekārtas

12. att. IV apakšgrupas 1. tipa krustadatas (N. Jēruma foto):

1 – Dreņģeri-Čunkāni, 125. kaps (LVM 1: 595), 2 – Kalnieši, s.a. (CVVM 58802)

bronzas gredzentiņš. Krustadatām galvas mugurpuse rotāta ar iegravētām svītru rindām, kuras sadala krustadatas galvu. Atšķirībā no iepriekš aprakstītā Ezerbrīcu sievietes apbedījuma Smiltaines 1. kapā abām krustadatām ir vienādi dekorētas galvu mugurpuses. Apbedījumā kā piedevas vēl liktas divas spirālaproces, divas dobās aproces ar šķērsrievotu loku un divi kaklariņķi ar noplacinātiem galiem. Pēc apbedījuma inventāra kaps datējams ar 8. gadsimtu.

1. tipa krustadatu izcelsme neapšaubāmi saistāma ar Austrumlatviju, atsevišķos gadījumos tās sastopamas arī Austrumzemgalē – Dreņģeri-Čun-

kāni, 125. un 200. kaps (Atgāzis 1988, 38). Minētajos apbedījumos šī tipa krustadatas atrastas pa vienai. Apbedījumu postījumu dēļ nevar noteikt, vai sākotnēji tās ir lietotas pāri. Pastāv varbūtība, ka abos apbedījumos guldīti pusaudži, un, kā novērots zemgaļu apbedījumos, pusaudžiem kapā līdzdota tikai viena rotadate. Dreņģeru-Čunkānu 125. un 200. kapā atrastās krustadatas ar noplacinātām ripveida pogām M. Atgāzis datē ar 8./9. gs. miju (Atgāzis 1988, 38). Pieļaujams, ka IV apakšgrupas 1. tipa krustadatu atradumi zemgaļu apbedījumos saistāmi ar latgaļu vai tiem radniecīgo cilšu migrāciju, iespējams, ekspansiju Austrum-

zemgalē, ko apstiprina atradumi Ziedoņskolā, kur konstatētas latgaļiem raksturīgas rotas un antropoloģiskais materiāls. Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā 9. gadsimtā līdzās šaursejainajam tipam parādās dolihokrānais platsejainais tips (LSV 2001, 284).

1. tipa krustadātām galvas centrā četru rombveida padziļinājumu vietā sastopams viens liels rombs ar tīklveida sazarojumu, kur veidojas daudzi mazi rombiņi, – Lejasoķēni (LNVM A 8219: 2), Kalnieši (LNVM 58802). Šo ornamentu iespējams saistīt ar uzarta lauka simboliku (Vaska 2004, 134). Minēto krustadatu galvas un ripu izmēri ir lielāki nekā pārējām IV apakšgrupas 1. tipa krustadātām. Lejasoķēnu krustadatas galvas platums ir 5,8 cm, garums 11,2 cm. Zināmas tikai divas šādas krustadatas, kuras iegūtas kā savrupatradumi. Lietuvas teritorijā zināma tikai viena IV apakšgrupas 1. tipa krustadata no zemgaļu apdzīvotajām teritorijām Pakrojas rajonā (*Pamušis*, KVDM 1634). IV apakšgrupas 1. tipa krustadatas sastopamas latgaļu, sēļu un zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, kur tās lietotas no 7. gs. otrās puses līdz 9. gs. sākumam.

IV apakšgrupas 2. tipa (IV 2) krustadatu izcelsme saistāma ar zemgaļu materiālo kultūru, un Lielupes baseins ir šo krustadatu izplatības areāls. Zemgalē atrastas 13 2. tipa krustadatas ar mazām noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida padziļinājumu galvas centrā no 5 atradumu vietām.

2. tipa krustadatas zemgaļu apbedījumos parādās, sākot ar 8. gadsimtu. Tā kā Austrumlatvijā IV apakšgrupas 1. tipa krustadatas sastopamas jau 7. gadsimtā (Ciglis 2007, 20–21), hipotētiski var pieņemt, ka 2. tipa krustadatu formas izcelsme saistāma tieši ar Austrumlatvijas teritoriju, kur izsekojama šo krustadatu ģenēze.

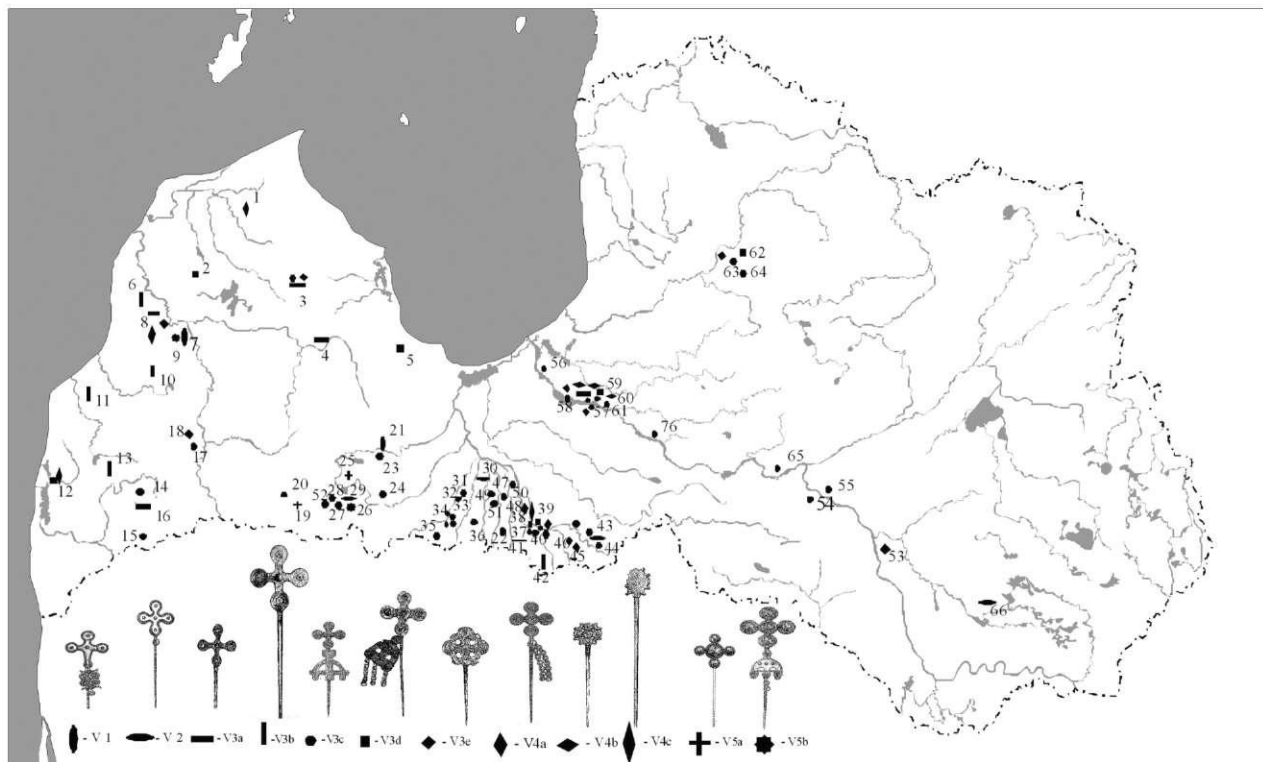
8. gadsimtā vienlaikus tiek lietotas dažādu formu rotadatas, to skaitā arī krustadatas. Atšķirīgu krustadatu līdzspastāvēšana vienā laika posmā ir zināms katalizators jaunu rotadatu formu izveidē. IV apakšgrupas 2. tipa krustadatas ir izveidojušās no jau pastāvošām krustadatu formām, tas ir, no III apakšgrupas 2. tipa – krustadatas ar noplacinātām galvas pogām – un IV apakšgrupas 1. tipa krustadātām. Jāatzīmē, ka zemgaļi nav pārņēmuši tieši Austrumlatvijā lietotās krustadatu formas, bet, veidojot jaunu krustadatu formu, ir aizguvuši atsevišķus to elementus. Zemgalē lietotās IV apakšgrupas 2. tipa krustadatas atšķirībā no Austrumlatvijā lietotām ir ar maziņām pogām (ripām) galvas stūros un garu adatas kāju. Kā piemērs minamas Jaunsvirlaukas pagasta Ciemaldē 1895. gadā K. Boja vadībā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos atrastās divas krustadatas ar greznu važiņrotu, kas sastāv no trīs rindu dubultvažiņām, iekārtām važturos. Krustadātām ir masīvs važiņu sadalītājs ar

trīs austiņām katrā pusē. Minētais važiņu sadalītājs uzskatāms par līdz šim agrāko Latvijas teritorijā zināmo šāda veida atradumu. Krustadatu garums ir 19,6 cm, galvas platums 4,3 un 4,4 cm. Minētās važiņrotas garums ir 181 cm (LNVM, KPM 1983b1). Aplūkotām krustadātām ir ievērojams važiņu garums (Ž 2005, 99, 488. att.). Krustadatas datējamas ar 8. gs. beigām vai 9. gs. sākumu.

Arī Ciemaldes kapulauka 7. sievietes apbedījumā konstatētas iepriekš minētajām identiskas krustadatas. To garums 19,7 un 20,5 cm, galvas platums 4,3 cm. Kopā ar krustadātām apbedījumā bijuši divi tordēti bronzas kaklariņķi (LNVM, KPM 1131a). Savukārt Dreņģeru–Čunkānu kapulauka 199. kapā atrastas divas atšķirīgu apakšgrupu krustadatas. Viena no tām pieskaitāma pie IV apakšgrupas 2. tipa, otra – pie V apakšgrupas 2. tipa. Kā jau iepriekš tika atzīmēts, dažādu apakšgrupu un tipu krustadatas vienā apbedījumā Lielupes baseinā nav izplatīta parādība, tomēr dažkārt sastopama. Lielupes baseinā nepostītos apbedījumos atklātās IV apakšgrupas 2. tipa krustadatas parasti lietotas pārī. Tās ir savienotas ar bronzas važiņām, kuras dažkārt iekārtas cilpveida bronzas stieples važturos (LNVM, KPM 1131a). Zemgalē krustadatas ar mazām noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida padziļinājumu galvas centrā sastopamas 8. gs. apbedījumos un tiek lietotas vēl 9. gadsimtā. Krustadatu jaunu formu izveidošanās pamatā ir Zemgalē jau lietoto krustadatu formas un kaimiņos esošo sēļu IV apakšgrupas 1. tipa krustadatas. 2. tipa krustadatas sastopamas zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, zināms tikai viens atradums Latgalē (Jersikas pilskalnā) un viens atradums kuršu apdzīvotajās teritorijās Lietuvā (Laivu kapulauka 67. kapā, KVIM 1689: 272). Ārpus Latvijas IV apakšgrupas 2. tipa krustadatas zināmas arī Lietuvā zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, kur atrastas sešas šādas krustadatas (LAA IV 1978, 83).

7. gs. Austrumlatvijā līdzās krustadātām ar noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida izgriezumu galvas vidū parādās krustadatas ar lielām noplacinātām ripām un rombveida padziļinājumiem galvas centrā. Iespējams, tieši šo krustadatu formu iespaidā 8. gs. Zemgalē izveidojas ļoti līdzīga rotadatu forma – krustadatas ar mazām noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida padziļinājumiem galvas centrā. Vēl nenoskaidrotu etnisku procesu rezultātā 8. gs. beigās Austrumzemgalē ieplūst latgaļi vai tiem radniecīgu cilšu grupa, kas atspoguļojas zemgaļu materiālajā kultūrā un kapulauku antropoloģiskajā materiālā.

Piektā apakšgrupa (V) – *krustadatas ar plašanām galvas ripām* – ir lielākā un visizplatītākā

13. att. V apakšgrupas krustadatas ar plakanām galvas ripām (N. Jēruma zīmējums):

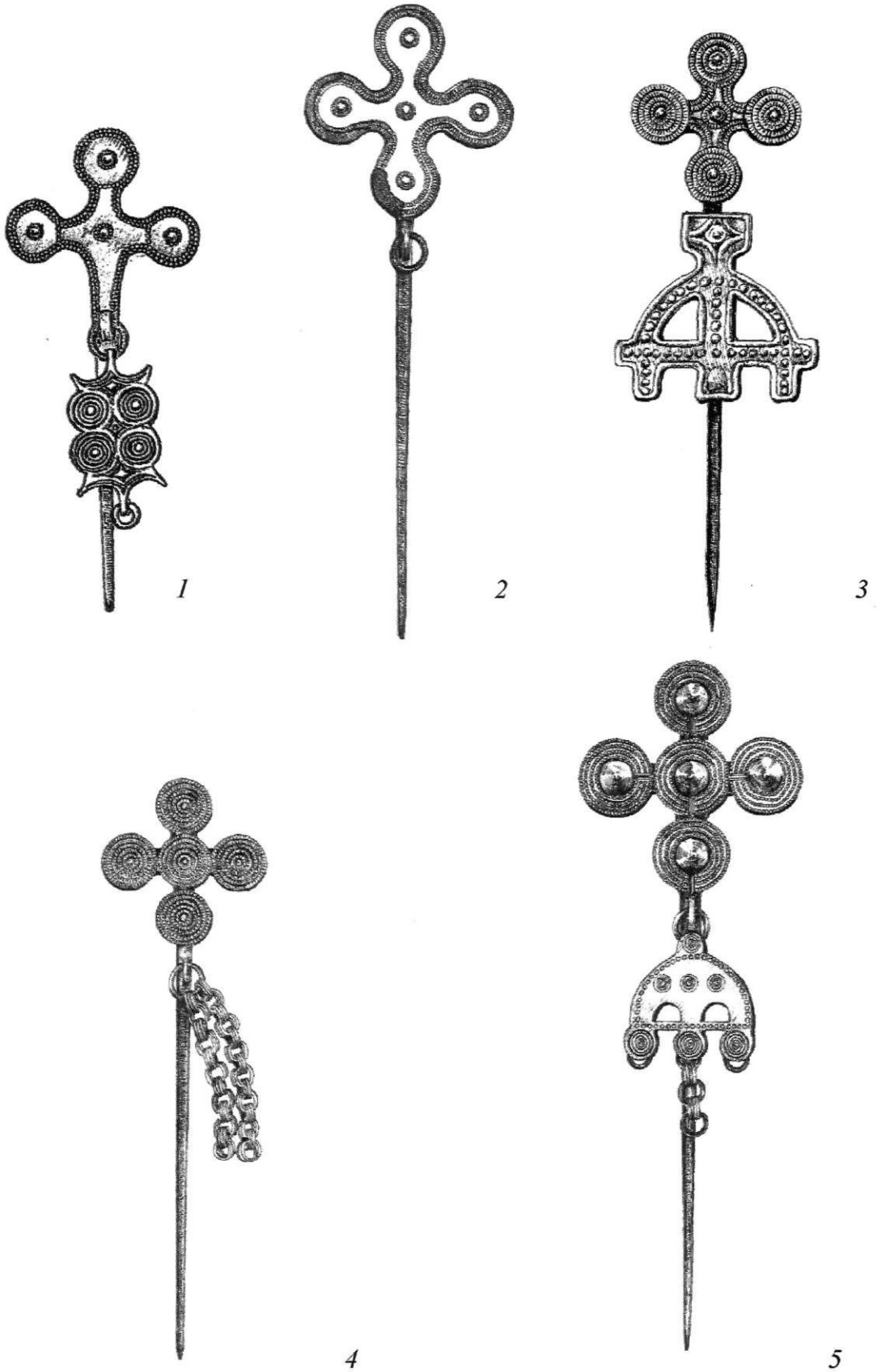
1 – Dundagas baznīca (1), 2 – Padures pilskalns (1), 3 – Talsu pilskalns (1), 4 – Kandava (1), 5 – Tukuma Jaunais tirgus laukums (2), 6 – Pasilciems (1), 7 – Kuldīgas Dapati (2), 8 – Lielivande (1), 9 – Kuldīgas Planīca (1), 10 – Basu Celmiņi (1), 11 – Griņu rezervāts (1), 12 – Kapsēdes grantsbedres (1), 13 – Durbes Šķilderi (1), 14 – Priekules Bel-tēni (1), 15 – Tiltiņi (1), 16 – Purmsāti (1), 17 – Kazdanga (1), 18 – Kazdangas Apariņi (1), 19 – Zvārdes Grīnerti (2), 20 – Dobes pilskalns (3), 21 – Oši (2), 22 – Tupiņu aiza (1), 23 – Dobeles pilskalns (1), 24 – Bēnes Kaijukrogs (3), 25 – Īles Gailiši (1), 26 – Auces Ābeļdārzs (1), 27 – Lielauces Skare (2), 28 – Vecauce (1), 29 – Auce (2), 30 – Migaļas (3), 31 – Zaļenieku Kļavas (1), 32 – Zaļenieku Kerkliņi (1), 33 – Tērvetes pilskalns (5), 34 – Tērvetes Ķūri (12), 35 – Bukaišu Atvases (4), 36 – Sesavas Eži (1), 37 – Mežotne (2), 38 – Mežotnes senpilsēta (11), 39 – Mežotnes centrs (6), 40 – Mežotnes kapulauks (4), 41 – Bērsteles Liksmaņi (2), 42 – Īslīces Ziedoņskola (1), 43 – Drenģeri-Čunkāni (14), 44 – Čapāni (13), 45 – Ceraukstes Podiņi (20), 46 – Īslīce (1), 47 – Gaidēļi-Viduči (3), 48 – Jaunsvirlaukas Kakužēni (4), 49 – Salgales Mazgrauži (1), 50 – Ciemalde (5), 51 – Mežmuižas pagasts (1), 52 – Lielauces Skare (2), 53 – Jersikas pilskalns (1), 54 – Ābeļu Bokļi (1), 55 – Mantas kalniņš (1), 56 – Rīga (1), 57 – Daugmales pilskalns (6), 58 – Doles Rauši (3), 59 – Salaspils Laukskola (8), 60 – Salaspils Reznes (4), 61 – Ikšķīles Zariņi (2), 62 – Cēsu stacijas laukums (2), 63 – Nēķene (1), 64 – Ainavas (2), 65 – Aizkraukle (4), 66 – Kristapiņi (1)

krustadatu apakšgrupa baltu apdzīvotajās teritorijās. Latvijas teritorijā līdz šim apzināta 281 šīs apakšgrupas krustadatu no 66 atradumu vietām. Šo krustadatu galvenā raksturojošā pazīme ir galvas forma, kuras stūros esošās ripas ir pilnīgi noplacinātas. Krustadatu galva var būt pārklāta ar sudraba platējumu vai atsevišķi no rotadatas kājas izlieta no bronzas, ar dažāda veida dekoru un ornamentāciju, tā pielodēta, piekniedēta vai piekalta adatas kājai, kuras gals noslēdzas ar krustu. V apakšgrupas atsevišķu tipu un variantu krustadatu galvas ir dekorētas ar konusveida izvirzījumiem. Krustadatu izmēri, galvas forma, rotājums un dekors ir ļoti daudzveidīgs. Mazāko eksemplāru galvas platums ir ap 3 cm, bet lielākajiem tas sasniedz pat 13 cm, arī to kopējais garums ir ļoti dažāds, no 10 līdz 48,8 cm.

Latvijas arheoloģiskajā materiālā pārstāvētas visas krustadatu formas, kādas sastopamas Baltijas reģionā, to skaitā krustadatas ar plakanām galvas ripām. Analizējot šo krustadatu formu daudzveidību, autors pēc to galvas formām izdala piecus tipus ar variantiem:

1. tips. *Krustadatas ar trīs ripu galiem;*
2. tips. *Krustadatas ar četriem ripu galiem;*
3. tips. *Krustadatas ar četriem ripu galiem, koncentriskiem riņķiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā;*
4. tips. *Krustadatas ar piecu ripu galvu;*
5. tips. *Krustadatas ar piecu ripu galvu un konusveida izvirzījumiem.*

V apakšgrupas 1. tips (V 1) – krustadatas ar trīs ripu galiem. 8. gadsimtā zemgaļu un kuršu apbedījumos sastopamas krustadatas ar trīs ripu

14. att. V apakšgrupas krustadatas: 1. tips (1), 2. tips (2), 3. tips (3), 4. tips (4), 5. tips (5) (N. Jēruma zīmējums):
 1 – Dobeles Oši (A 3244), 2 – Dreņģeri-Čunkāni (A 1: 559), 3 – Mežotne, 17. kaps (A 9614: 1), 4 – Ceraukstes Podiņi
 (A 901: 5), 5 – Mežotnes centrs, 80. kaps (VI 150 354)

15. att. V apakšgrupas krustadatas: 3. tipa c variants (1), 3. tipa a variants (2), 1. tipa a variants (3), 3. tipa d variants (4);

VI apakšgrupas krustadata (5) (*N. Jēruma zīmējums*):

1 – Talsu pilskalns, s.a. (A 11431: 1605), 2 – Kurzeme, s.a. (LVMM 14870), 3 – Kuldīgas Dapati (CVVM 7705: 1),
4 – Tukuma Jaunais tirgus laukums, 1. kaps (A 8316: 3), 5 – Čapāni, s.a. (KPM 1263)

galiem. Šo krustadatu galvenā raksturojošā pazīme ir trīs noplacināti ripu gali krustadatas galvai, kura izgatavota kalšanas tehnikā un dekorēta ar sudraba platējumu. Latvijas teritorijā atrastas četras V apakšgrupas 1. tipa krustadatas no divām atradumu vietām – Dobeles Ošos un Kuldīgas pagasta Dapatos (Baļļas). Šo krustadatu izcelsmes pamatā novērojama divu atšķirīgu krustadatu formu un izgatavošanas tehnikas ietekme. Nepārprotami tām saskatāma formas līdzība ar IV apakšgrupas 1. tipa krustadātām, tomēr to izgatavošanas un dekorēšanas tehnika aizgūta no krustadātām ar piecu ripu galvu un konusveida izvirzījumiem. Šo krustadatu galvas pamatā ir noplacinātas ripas, kas izgatavotas kalšanas tehnikā un kuras zemgaļu, žemaišu un kuršu teritorijās ir zināmas no 5. līdz 7. gadsimtam.

Dobeles Ošos savrupatrastās krustadatas (LNVM A 3244) galva ir noplacināta, tās biezums 2,5 mm, platums 6 cm, krustadatas kopējais garums 13 cm. Šī tipa krustadātām ir īpaši dekorēta galvas virsma ar sudraba platējumu un iesistām divkārsām “pērļu” rindām, kas aptver gan ripas, gan centrālo rombu. Dekorēšanas paņēmieni ar sudraba plāksnes platējumu raksturīgs visām šī tipa krustadātām. Ripu centrā ir neliela uz āru izvirzīta pumpiņa, kura ietverta “pērļu” aplī. Tāds pats dekoratīvs izvirzījums ir krustadatu galvas centrā ar iecirsto punktiņu jeb “pērļu” apli. Aplūkojamā 1. tipa krustadātām ir krāšņi važturi, kuros iekārtas važiņas. Arī Ošos atrastajai krustadatei ir važturis, kurā iekārtas trīs važiņas. Važturis sastāv no ripām, kuras ornamentētas ar dziļām koncentrisku riņķu rievām, ripu vidū smaili konveidīgi padziļinājumi. Šādas formas važturi izmantoti vairāku gadsimtu garumā. Tie lietoti kā krustadatu, tā arī trīsstūradatu važiņu saturēšanai. Līdzīgs važturis ir šī paša kapulauka II apakšgrupas krustadatei ar rombveida izgriezumu galvas vidū (LNVM 4150). Trīsstūradatas ar līdzīgiem važturiem sastopamas arī kuršu apdzīvotajās teritorijās – Laidzes pagasta Laugaļos (Šnore 1930, 104). Kuršu trīsstūradatu važturu riņķa centrus rotā iestrādāti zili stikliņi. Lielupes baseinā ir zināmas tikai divas šī tipa krustadatas Dobeles Ošos.

Pie šī tipa pieskaitāmas kuršu teritorijā Kuldīgas pagasta Dapatos atrastās krustadatas (LNVM 7705: 1), kurām ir līdzīga galvas forma ar atšķirīgu ornamentu, bet ļoti līdzīgiem važturiem, kuru ripas rotātas ar ziliem stikla ieliktniem (LKS 1937, 41). Rotu dekorēšana ar ziliem stikliņiem ir raksturīga kuršiem vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē (LA 1974, 160). Divas bronzas krustadatas, kas savienotas ar divām bronzas dubultvažiņām, uzskatāmas par vienu komplektu. Krustadatu pre-

cizus izmērus neizdevās noteikt, jo tās izstādītas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā. Dapatos atrastajām krustadātām pie katra važtura bez minētajām važiņām iekārtas bronzas stienītis ar noplacinātiem galiem, kuros izveidots neliels caurumiņš bronzas gredzentiņa ievēršanai. Bronzas stienīša galā piekārti trīs jumtveida piekariņi. Katrā važturī iekārti trīs, kopā seši jumtveida piekariņi. Juntveida piekariņi ir plaši izplatīts piekariņu veids tieši kuršu rotadātām.

Kurzemē atrastajām krustadātām galvas pleci, kuru galos atrodas ripas, ir nedaudz stiepti, kas ir būtiska atšķirība no Zemgalē lietotajām krustadātām. Kuršu apdzīvotajās teritorijās atrastās krustadatas no zemgaļu lietotām atšķiras ar masīviem izmēriem. 8./9. gs. mijā Kuldīgas apkaimē nav konstatēta kuršu apdzīvotība un nav zināmi to kapulauki, tāpēc nav nosakāms, kādos apstākļos aplūkotās krustadatas nonākušas Kuldīgas apkārtnē tik tālu uz ziemeļiem no kuršu apdzīvotām teritorijām.

Lietuvas teritorijā ir zināmas 12 šī tipa krustadatas, kas atrastas tikai kuršu apdzīvotajās teritorijās (Didkemos, Godeļos, Kašučos, Ķauleiķos, Palangā u.c.). Lietuvas arheologi tās datē ar 8.–9. gadsimtu. Lietuvā kuršu apdzīvotajās teritorijās sastopamajām krustadātām ir masīvi izmēri: garums 28–32 cm, galvas platums 12–14 cm. Dobeles Ošu un Kuldīgas Dapatu krustadatas datējamās ar 8. gs. beigām – 9. gs. sākumu.

8. gs. Rietumlatvijas daļā sastopamas krustadatas ar trīs ripu galiem, kuru izcelsme saistāma ar dažādu formu krustadatu mijiedarbību vienā laika posmā. Zemgaļu un kuršu rotkaļi, radot jaunas formas, pārņem esošo krustadatu atsevišķus elementus. V apakšgrupas 1. tipa krustadatas izveidošanās saistāma ar IV apakšgrupas 1. tipa un V apakšgrupas 5. tipa a varianta krustadātām. V apakšgrupas 1. tipa krustadatas lietotas no 8. gs. līdz 9. gs. sākumam zemgaļu, kuršu un žemaišu teritorijās. Kuršu apdzīvotajās teritorijās lietotās krustadatas izceļas ar saviem masīvajiem izmēriem.

V apakšgrupas 2. tips (V 2) – *krustadatas ar četriem ripu galiem*. Šī tipa krustadatas galvas gali noslēdzas ar četrām noplacinātām ripām, krustadatas galva un ripas dekorētas ar sudraba platējumu (plāna sudraba plāksnīte ar iesistām “pērļu” rindām gar ripu malām, ripu centrā iesista kārpiņa, ar koncentriskiem apliem). Ceturtā ripa parādās pie galvas apakšējās daļas, kur galva savienojas ar adatu. Iepriekšējā tipa krustadātām adata izvirzījās no romba galvas centrālajā daļā, pakāpeniski sašaurinoties un turpinoties kā stiepta galvas kāja. 2. tipa krustadātām kāja sākas, nevis sašaurinoties no galvas centrālā romba, bet turpinoties no ceturtās

ripas, kas atdala krustadatas galvas centru no adatas. Šī tipa krustadatas no pārējām V apakšgrupas krustadatām var atšķirt pēc sudraba platējumā iestrādātā ornamenta ("pērļu" rindām) – divas paralēlas punktu rindas izvietotas tikai gar galvas un ripu ārmalu, neveidojot ripās koncentriskus aplūkos, kādi raksturīgi citiem V apakšgrupas krustadatu tipiem. Krustadatu galvas un ripu centru rotā sudraba platējumā no apakšas izsistas nelielas "kārpīņas", ap kurām iesisti koncentriski "pērļu" riņķi.

2. tipa krustadatu galvas platums ir 5,5–6,5 cm, bet kopējais garums 19–22 cm. Latvijas teritorijā atrastas 20 šī tipa krustadatas no piecām atradumu vietām.

Krustadatu ar četriem ripu galiem izcelsme un attīstība izsekojama, aplūkojot iepriekšējo krustadatu apakšgrupu formu attīstības ģenēzi un to savstarpējo mijiedarbību. Var novērot divu krustadatu formu ietekmi, kuru procesā izveidojas aplūkojamais 2. tips. Tā izcelsme saistāma ar IV apakšgrupas 2. tipa krustadatām ar lielām noplacinātām ripām galvas stūros un rombveida padziļinājumu galvas vidū, kā arī V apakšgrupas 5. tipa a varianta krustadatām ar piecu ripu galvu ar konusveida izvīzījumiem un dzelzs kāju. Hipotētiski var pieņemt, ka vidējā dzelzs laikmeta otrās puses rotkaļi krustadatas ar konusveida izvīzījumiem ņēmuši par pamatu jaunu formu izstrādei. Abu tipu krustadatu vienojošās raksturīgās īpatnības ir to noplacinātās ripas un galvas sudraba dekors.

Greznis 2. tipa krustadatu pāris atklāts 1994. gadā M. Atgāža vadīto arheoloģisko izrakumu laikā Dreņģeru–Čunkānu 458. kapā. Apbedījumā guldīta 30 gadus veca sieviete, kurai pie kreisās pēdas (iespējams, ziedojums) nolikts krustadatu pāris ar aptītām trīsrindu bronzas važiņām. Šajā apbedījumā vēl līdzdots sirpjveida likais nazis un kaplis. Līdz šim 2. tipa krustadatas ir atrastas tikai ar vienas – segmentveida formas važturiem ar taisnstūra izvīzījumiem malās. Šādi važturi fiksēti arī minētajā apbedījumā. Važturu virsma, līdzīgi kā krustadatas galva, dekorēta ar sudraba platējumu, kura malas ietver iesistu dubultpunktu rindu ornamentals. Tāds pats ornamentals ir iestrādāts važtura centrā, kas nosacīti važtura virsmu sadala divās daļās, kur iesisti divi punktu apli ar kārpīņām vidū. Kā piemēru var minēt arī Elejas Bērsteles Liksmaņos 9. kapā (LNVM A 122) atrasto krustadatu segmentveida važturi, kas arī rotāts ar sudraba platējuma plāksnītēm. Dreņģeru–Čunkānu 458. kapa važturu apakšējā malā ir trīs cilpiņu izlaidumi, kuros ievērtas bronzas dubultvažiņas. M. Atgāzis apbedījumu attiecina uz 9.–10. gadsimtu. Šādi važturi atrasti arī pie

III apakšgrupas 2. tipa krustadatām, kas ir nedaudz agrākas un attiecas uz 8. gs. (Atgāzis 1996, 22).

Jāatzīmē, ka šajā pašā kapulaukā novērojami gadījumi, kad vienā apbedījumā ir divas dažādas formas krustadatas. Dreņģeru–Čunkānu 199. kapā (LNVM A 1: 159) – sievietes apbedījumā tika atrastas divas krustadatas, viena no tām pieskaitāma pie IV apakšgrupas 1. tipa, bet otra – pie V apakšgrupas 2. tipa, kas liecina, ka minētās dažādu veidu krustadatas lietotas vienā laika posmā 8./9. gs. mijā. Kaps postīts, tā inventārā vēl ietilpa: iedzītņa ilens, važiņu fragmenti, divas dzintara krellītes, bronzas spirālgredzens un kaplis. Apbedījumā liktas divu atšķirīgu veidu krustadatas ir reta parādība ne tikai Latvijas teritorijā, bet arī Lielupes baseina pētītajos kapulaukos. Līdzīga situācija novērojama arī minētā kapulauka 18. kapā (Atgāzis 1994a, 28–29, 7. att.: 1, 2). Apbedījums orientēts Z–D virzienā. Spriežot pēc kapa piedevām (divas krustadatas, krellītes, villaines pušķis ar spirālītēm), apbedītā bijusi sieviešu dzimtas pārstāve. Kapā atrastās krustadatas pieder pie III apakšgrupas 2. tipa un V apakšgrupas 2. tipa. Pie abām piestiprinātas dubultvažiņas segmentveida bronzas važturos, kuru virsma dekorēta ar sudraba platējumu. Važturu ornamentu veido divi reljefi riņķi, kas iesisti platējuma plāksnītē. Arī krustadatu galvas rotā sudraba platējuma plāksnītes ar izsistām "pērļu" virknēm. Minētās krustadatas datējamas ar 9. gadsimtu.

Dažādu formu un veidu krustadatu atrašanās vienā apbedījumā pa vienai, nevis pāri, iespējams, izskaidrojama ar to, ka apbedījumā ir guldīts bērns vai pusaudze, kas vēl nevalkā pie zemgaļiem izplatītos sarafāna tipa svārkus, kuru sasprausšanai būtu nepieciešamas saktas vai krustadatu pāris. Tā vietā nēsā tunikveida griezuma svārkus, kurus sasprauž ar vienu rotadatu. Līdzīgs apbedījums ir arī Lietuvas teritorijā Stunģu kapulauka 14. kapā (Vaškevičiūtē 2000b, 240). Apbedījumā guldīta pusaudze, kurai, iespējams, villaine sasprausta ar vienu krustadatu, kas atbilst V apakšgrupas 2. tipam. Meitenei kapā vēl līdzdoti divi tordēti kaklariņķi ar cilpiņu un pogaļu galiem un viens tordēts kaklariņķis ar sašaurinātiem galiem, kā arī divas spirālaproces. Apbedījums tiek datēts ar 9. gadsimtu.

Ārpus zemgaļu teritorijām zināms tikai viens šī tipa krustadatu atradums – latgaļu apdzīvotajā teritorijā – Kristapiņu kapulauka 295. kapā (Kuniga 2000, 186, 14. att.). Apbedījumā guldīta sieviete ar galvu DR virzienā. Mirušai ap galvu aplikts bronzas stīpiņu trīsviju vainags. Ap kaklu bronzas skārda gredzenu kaklarota un bronzas kaklariņķis ar tordētu loku un četrskaldņu galiem, uz rokām

bronzas manšetaproces. Bronzas krustadatas ar sudraba platējumu fiksētas jostas rajonā (Kuniga 2000, 187). To sudraba dekors nedaudz atšķiras no zemgaļu teritorijās sastopamo krustadatu rotājuma. Vienai no krustadatas galvas ripām, kas savienojas ar rotadatas kāju (adatu), iesistas vienas kārpiņas vietā trīs. Iespējams, minētā krustadata ir latgaļu rotkaļu izstrādājums, par paraugu ņemot zemgaļu krustadatas.

Ļoti grezns krustadatu pāris ar važturiem, kuros iekārtas sešas bronzas važiņas, atklāts Lietuvas zemgaļu apdzīvotajās teritorijās – Lieporu kapulaukā Jonišķu rajonā (SLP 1958, 485. att.). Krustadatu kopējais garums 19,5 cm, galvas platumums 6,4 cm. Krustadatas datētas ar 10. gadsimtu. Arī Lietuvā aplūkojamā tipa krustadatas vairumā gadījumu atrastas zemgaļu apdzīvotajās teritorijās (Stuņģu, Šuķoņu, Lieporu u.c.) kapulaukos. Tomēr jāatzīmē, ka arī žemaišu materiālajā kultūrā, kas vidējā dzelzs laikmetā ļoti radniecīga zemgaļiem, ir zināmas aplūkojamā tipa krustadatas. Kā piemēru var minēt Šaltiņu kapulauku, kur šī tipa krustadatas atrastas 184. un 213. kapā (Vaitkūnskienē 1999, 177).

7. gs. beigās un 8. gs. baltu materiālajā kultūrā parādās krustadatas ar četriem ripu galiem, kuru izcelsme saistāma ar vidējā dzelzs laikmeta sākumposmā lietotām rotadātām, saktām un krustadātām. Šīs krustadatas izplatītas zemgaļu un žemaišu teritorijās, kur tās lietotas no 7. gs. beigām līdz 10. gadsimtam. 2. tipa krustadatas uzskatāmas par baltu teritorijā izveidojušos rotadatu formu, kas, laika gaitā mainoties izmēros, dekorēšanas paņēmienos un ornamentikā, ir pamatā vienām no greznākajām krūšu važiņrotām Austrumbaltijas reģionā vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē un vēlējā dzelzs laikmetā.

V apakšgrupas 3. tips (V 3). Visplašāk pārstāvētā krustadatu forma Austrumbaltijā – *krustadatas ar četriem ripu galiem, koncentriskiem riņķiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā*. Šī tipa krustadatas raksturo to galvas forma un atsevišķu variantu iespaidīgie izmēri. Galvas formu veido izliekts rombs, kura gali noslēdzas ar četrām noplacinātām ripām. Atšķirībā no 2. tipa krustadātām 3. tipam galvas ripas rotā koncentriski riņķi vai arī ripu centrā un galvas vidū izceltas kārpiņas vai konusveida izvīrījumi. Koncentriskie riņķi veidoti dažādās amatniecības tehnikās. Krustadatas galva var būt izlieta bronzā atsevišķi no rotadatas kājas, galvas virsma var būt apsudrabota vai pārklāta ar alvojumu, kas padara krustadatu greznāku. Pirms krustadatu galvas pārklāšanas ar sudrabu vai alvu tā pielodēta vai piekalta pie rotadatas kājas, kurai viens gals veido krustu, pie kura tad arī piestiprina

krustadatas galvu. Krustadatas galvas rotājums var tikt izstrādāts arī vienkāršākā tehnikā – koncentriskos riņķos iegravē vai iesit saules motīvu, bet pēc tam galvu piekausē pie krustveida kājas. Aplūkojot un salīdzinot šī tipa krustadatu izgatavošanas metodi un galvas formas apstrādi, secināms, ka rotājumu kvalitāte atkarīga no meistara (rotkaļa) profesionalitātes un krustadatas īpašnieka sociālā stāvokļa, jo viena tipa krustadatas var krasi atšķirties gan pēc izgatavošanas kvalitātes, gan rotājuma materiāla un veida. 3. tipa krustadatu galvas platumums un augstums ir 3,5–13 cm, bet to kopējais garums 10–48,5 cm. Latvijas teritorijā apzinātas 217 šī tipa krustadatas.

3. tipa krustadatas parasti nēsātas pāri, tās savienojot ar važiņām. Greznāko krustadatu važiņas tika iekārtas važtuos, kuru formas mēdza būt dažādas. Važtuos var būt iekārtas viena, divas vai trīs bronzas gredzentiņu važiņas. Važiņu gredzentiņu izmēri un vijumu skaits var būt atšķirīgi. Sastopamas arī no dzelzs stieples izgatavotas važiņas – Mežotnes kapulauks, 17. kaps (Ž 2005, 54).

Krustadatas ar četriem ripu galiem izceļas ar formu, izmēru un dekoru daudzveidību, tomēr jāatzīst, ka līdz šim izstrādātās krustadatu tipoloģijas izdala tikai vienu tipu, kurā hronoloģiski iekļautas dažādu laikposmu un formu krustadatas. Analizējot Austrumbaltijas teritorijā, tai skaitā Latvijā, apzinātās krustadatas ar četriem ripu galiem, nākas secināt, ka to daudzveidība un lietošanas hronoloģiskās atšķirības neļauj tās iekļaut kādā no jau izstrādātajām tipoloģiskajām shēmām. Pētījuma autors pēc galvas formas, dekora un izmēriem krustadatas ar četriem ripu galiem, koncentriskiem riņķiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā sadala piecos variantos:

a variants – *krustadatas ar četriem ripu galiem, koncentriskiem riņķiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā;*

b variants – *lielās krustadatas ar četriem ripu galiem, pieciem konusveida izvīrījumiem un izliektu rombu galvas centrālajā daļā;*

c variants – *no bronzas izlietas krustadatas ar slaidiem četriem ripu galiem un konusveida izvīrījumiem;*

d variants – *krustadatas ar četriem ripu galiem un pieciem konusveida izvīrījumiem;*

e variants – *krustadatas ar savienotiem ripu galiem, koncentriskiem riņķiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā.*

V apakšgrupas 3. tipa a varianta (V 3a) krustadatas – *ar četriem ripu galiem, koncentriskiem riņķiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā*. Tas ir visplašāk pārstāvētais krustadatu variants. Krustadatas raksturo četriem ripu galva ar

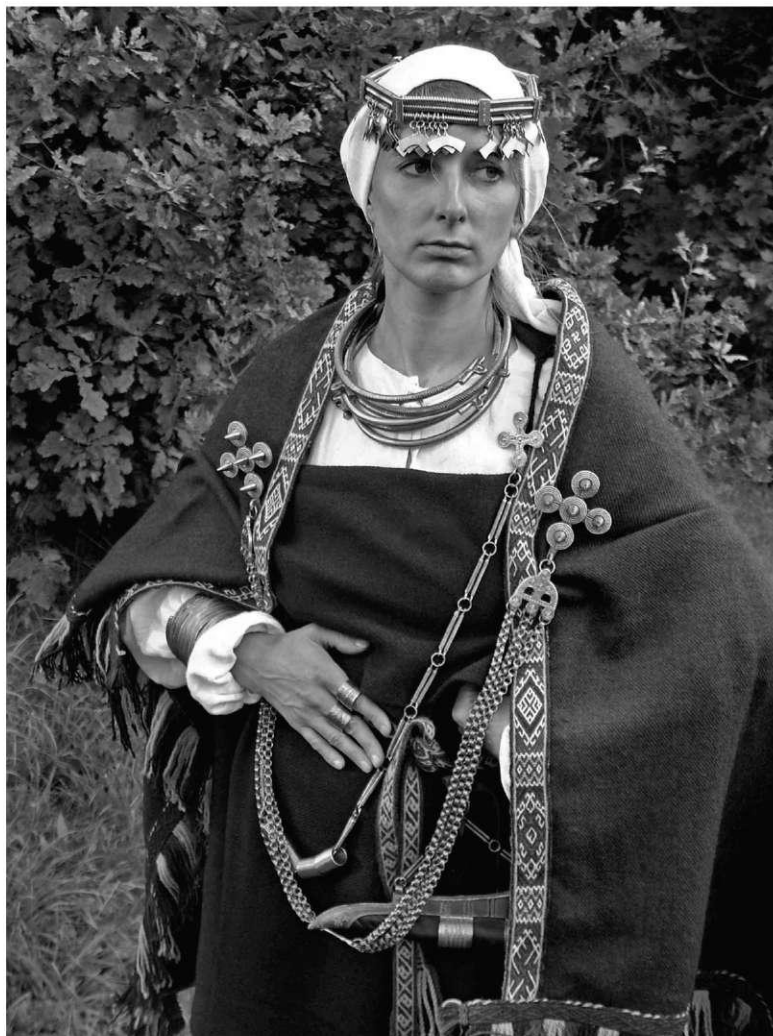
16. att. V apakšgrupas 3. tipa a varianta (2) un 5. tipa b varianta (1) krustadatas. Mežotnes centra kapulauks, 80. kaps (VI 150: 354) (N. Jēruma foto)

izliektu rombu tās centrālajā daļā. Galvas ripas rotā koncentriski riņķi vai ripu centrā un galvas vidū izceltas kārpiņas. Ripas rotājošie koncentriskie riņķi veidoti dažādās tehnikās. Krustadatas galva var būt izlieta bronžā atsevišķi no rotadatas kājas, galvas virsmu rotā punktu rindas apli vai koncentriski reljefi apli. Galvas virsma var būt apsudrabota vai pārklāta ar alvojumu, kas krustadatu padara greznāku. Krustadatas galvas rotājums var tikt izstrādāts arī vienkāršākā tehnikā – vispirms iegravē koncentriskos riņķos vai iesit saules motīvu, pēc tam galvu pielodē vai piekaļ pie krust-

veida kājas. Aplūkotajam variantam galvas platums un augstums ir 3,5–6 cm, krustadatas kopējais garums 10–20 cm.

V apakšgrupas 3. tipa a varianta krustadatas parasti nēsātas pāri un savienotas ar važiņām. Greznāku krustadatu važiņas iekārtas važturos, kuru formas mēdz būt dažādas. Krustadatām važturos var būt iekārta viena, divas, trīs, retumis arī četras bronzas gredzentiņu važiņas. Važiņu gredzentiņu izmēri un vijumu skaits var būt dažāds. Sastopamas arī no dzelzs stieples izgatavotas važiņas, kādas retumis novērojamas pie aplūkojamā vari-

17. att. Mežotnes centra 80. kapa
piedeļu rekonstrukcija (N. Jēruma
rekonstrukcija)

anta krustadatām, kā, piemēram, Mežotnes centra 80. kapā (LNVM VI 150 AA 183) un Mežotnes kapulauka 17. kapā (LNVM A 9614: 1).

Par vienu no agrākām Latvijas teritorijā atrastām V apakšgrupas 3a tipa krustadatām uzskatāma sēļu Ābeļu Boķu III kapu uzkalniņā 11. vīrieša apbedījumā konstatētā krustadata (LNVM A 11777: 42). Tās garums ir 14,7 cm, galvas plātums 4,3 cm. Krustadata izgatavota no bronzas kalšanas tehnikā. Tās galvas noplacinātās ripas un galvas centrs dekorēti ar iesistiem koncentriskiem apliem. Šis ir vienīgais zināmais vīrieša apbedījums, kurā atrasta aplūkojamā varianta krustadata. Austrumlatvijas daļā krustadatu atradumi ir ļoti reti, un 7. gs. beigās vai 8. gs. sākumā pārējā Latvijas daļā krustadatas vīriešu apbedījumos vairs netiek atklātas. Krustadatas novietojums uz krūtīm liecina par tās izmantošanu apģērba (iespējams, apmetņa) saturēšanai, kas izslēdz pieņēmumu, ka tā likta kā ziedojums. Uz apbedīšanas laiku norāda apbedīšanas veids – kapu uzkalniņš un kapa inventārs: bronzas jostassprādze, kura datējama ar 7.–8. gs. (Ciglis 2007, 21), dzelzs iedzītņa šķēps ar

atkarpēm (pieskaitāms pie angona grupas), kuru M. Atgāzis datē ar 7. gs. (Atgāzis 1974, 158). Apbedījumā likts arī uznavas šķēps ar vītollapas formas asmens daļu, īsais, šaurais kaujas nazis un bronzas spirālgredzens.

Pēc formas un dekora iepriekš minētajai analogiskas krustadatas atrastas arī Kurzemē un Dobeles Ošos Zemgalē. Kurzemes krustadai precīza atraduma vieta un apstākļi nav zināmi. Tā apskatāma Liepājas vēstures muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā (LVMM 1478). Abām krustadatām galvas ripas rotā iegravēti koncentriski riņķi. Kurzemes eksemplāram iesistie apli ir ar nelielu nobīdi no ripu centriem, kas liecina par zemu krustadatas izgatavošanas kvalitāti. Abām krustadatām važiņu iekāršanai ir bronzas segmentveida važturi ar trīs austiņām. Kurzemes krustadai atšķirībā no Dobeles Ošos atrastās važiņu fragmenti nav saglabājušies. Visas iepriekš aplūkotās rotadatas attiecināmas uz 7.–8. gadsimtu.

V 3a varianta krustadatas vēlajā dzelzs laikmetā ir tipiskas zemgaļu krūšu važiņrotām, tās sastopamas zemgaļu, retos gadījumos arī lībiešu

un vendu kapulaukos. Lībiešu kapulaukos apbedījumi ar krustadatām uzskatāmi par zemgaļiem piederīgiem.

Lielupes baseinā vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietās un kapulaukos sastopamas no bronzas izlietas krustadatas, kuru galvas virsma bijusi pārklāta ar baltu metālu. To vienīgais dekors ir nelielu apaļu kārpiņu izvirzījumi – Ceraukstes Podiņi (TVM 285; 258). Šo krustadatu nelielais atradumu skaits un apstākļi, ka nav zināmi to atradumi apbedījumos, neļauj šīs krustadatas precīzi datēt. Ņemot vērā, ka kuršu apdzīvotajās teritorijās sastopamas pēc izgatavošanas tehnikas un dekorēšanas veida līdzīgas krustadatas, kas pieskaitāmas pie V apakšgrupas 3. tipa b varianta, var pieņemt, ka Zemgalē atrastās izgatavotas un lietotas vienā laika posmā no 9. līdz 11. gadsimtam.

2007. gada arheoloģiskajos izrakumos Tērvetes Ķūru senkapos, kuros piedalījās arī pētījuma autors, 14. sieviete apbedījumā tika atklātas divas pie V 3a varianta pieskaitāmas bronzas krustadatas. To galvas platums ir 4 cm, bet kopējais garums 12 cm. Krustadatu galvas ripas un galvas centru rotā iesists saules motīvs (aplīts ar punktiņu centrā). Tik vienkāršs krustadatu ornaments ir reta parādība. Pie krustadatām piekārti bronzas segmentveida važturi bez dekora, kuros iekārtas vairāku rindu (precīzi nebija iespējams noteikt to skaitu) dzelzs važiņas. 20–25 gadus vecās sievietes rokas rotājušas divas 12 viju spirālaproces, ap kaklu liktas stikla un dzintara krelles. Kopā vēl tika atrasts dzelzs īlens un dzeramā raga malas bronzas apkalums. Apbedījums datējams ar 9.–10. gadsimtu.

Plaši izplatītas 10.–11. gs. apbedījumos un dzīvesvietās ir krustadatas, kuru galvas virsma un ripas rotātas ar punktu apliem, kuru centrā neliela kārpiņa vai 2–3 mm bedrīte. Arī galvas centrā ir kārpiņas izvirzījums, bet krustadatas galvas izliektā romba malās ir divu paralēlu punktu rindu dekors. Nereti krustadatu galvas virsma pārklāta ar baltu metālu (alvojumu vai sudrabu). Minēto krustadatu garums ir no 11 līdz 15 cm, galvas platums 3,5–5,0 cm (Ceraukstes Podiņi, Mežotnes senpilsēta, Salaspils Laukmuiža u.c.).

Viens no ievērojamākajiem apbedījumiem Latvijā, kurā atklātas šādas krustadatas, ir Lielupes baseinā – Mežotnes centra kapulauka 80. kaps. Apbedījums ievērojams ar to, ka tajā atklātas divu dažādu tipu krustadatas (LNVMAA 183). Apbedījumā guldīta sieviete ar galvu R virzienā. Kapa bedres dziļums ir 100 cm. Sieviete kaklu rotājuši trīs kaklariņķi ar krukļu galiem. Sieviete sarafānveida svārki sasprausti ar divām V 3a varianta krustadatām, kuras savā starpā savienotas

ar dzelzs stieniņu (ar dzelzs stieples aptinumu) važiņām. Krustadatu galvu platums 4,5 cm, to kopējais garums 15 cm. Lielākas un krāšņākas krustadatas atklātas arī krūšu rajonā, virs iepriekš minētajām. Iespējams, ar tām pie sarafāna svārkiem tika piesprausta villaine. Lielās krustadatas, kuru galvas dekorētas ar sudraba konusveida izvirzījumiem (LA 1974, 57. tab: 1), pieskaitāmas pie V apakšgrupas 5. tipa b varianta. Sieviete rokas greznotas ar spirālaprocēm, uz pirkstiem bijuši spirālgredzeni. Pie sāniem sievietei likts nazis ādas makstī ar bronzas apkalumiem. Krekls sasprausts ar mazu pakavsaktiņu ar atrofītiem galiem. Pie galvaskausa atradās bronzas važiņas, iespējams, vainaga paliekas. Vēl apbedījumā līdzdots dzelzs kaplis, dzelzs rauknis un īlens. Pēc antropologa atzinuma, sievietes vecums bijis ap 50 gadiem (VI 150, AA 183: 355). Apbedījums datējams ar 10. gs. beigām vai 11. gs. sākumu.

1938. gadā Mežotnes kapulaukā V. Ģintera vadītajos arheoloģiskajos izrakumos tika atklāts 17. kaps, kurā 90 cm dziļumā guldīta sieviete ar galvu ZR–DA virzienā. Sieviete ap kaklu divi kaklariņķi ar krukļveidīgiem galiem (Ø 15,3 cm). Apģērbs bijis sasprausts ar divām iepriekš raksturotajām līdzīgām krustadatām, to garums 18,8 cm un 17,6 cm, galvas platums 5,2 cm. Krustadatu galvas rotātas ar punktu apliem, galvas izliektā romba malās divas paralēlas punktu rindas. Abas krustadatas bijušas savienotas ar trīs dubultrindu dzelzs stieniņu važiņām, kuras saturēja ažiņu segmentveida važturi. Sieviete rokas bija rotātas ar spirālaprocēm (Ø 7,1 cm), kuru gali bija noplacināti (Ž 2005, 54).

Aplūkojamā tipa krustadatas atklātas apbedījumā Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā. 1984. gadā V. Bebres un M. Atgāža vadīto arheoloģisko izrakumu laikā kapulauka 3. kapā atrasts krustadatu pāris, kuru galvas rotā punktu apli un divas paralēlas punktu rindas galvas izliektā romba malā (VI 250, AA 1-146). Apbedījumā guldīta sieviete, kurai ap kaklu trīs tordēti bronzas kaklariņķi ar krukļu galiem (Ø 15 cm). Uz galvas sievietei, iespējams, bijis vainags, jo galvas rajonā atrastas spirālītes un sadalītājs. Krūšu rajonā atradās divas krustadatas, savienotas ar trim važiņām, kas iekārtas bronzas segmentveida važtuos. Važturi rotāti ar sauliņu motīvu. Starp krustadatu važiņām bija arī važiņu sadalītājs. Sieviete rokas rotājušas spirālaproces un dzelzs spirālgredzeni. Pie sāniem nazis ādas makstī ar bronzas apkalumiem. Krekls sasprausts ar mazu pakavsaktiņu ar atrofītiem galiem.

Līdzīgi kā Latvijas arheoloģiskajā materiālā, arī Lietuvas zemgaļu piedevām bagātākajos 10.–11. gs. apbedījumos fiksētas V 3a varianta krustadatas

(Pavirvītes–Gudu kapulauka 138. sievietes apbedījums) (Ž 2005, 60–61).

Aplūkotie kapu inventāri citu apbedījumu vidū izceļas ar bagātām piedevām. Atzīmējams fakts, ka bagātos apbedījumos novērojami līdzīgi vai pat analogiski inventāri. Kā piemēru var minēt Dreņģeru–Čunkānu 3. kapu, Pavirvītes 138., 141., 143. kapu, Mežotnes 17. kapu, Mežotnes centra 1., 67. un 80. kapu. Tajos sastopam viena tipa krustadatas, viena veida kaklariņķus ar krukļu galiem, kā arī atsevišķos gadījumos spirālaproces un vainagus, nazišus ādas makstis ar bronzas apkalumiem.

Zemgaļu vēlā dzelzs laikmeta sieviešu apbedījumos novērojama zināma rotu komplektu gradācija. Var pieņemt, ka 10.–11. gs. Lielupes baseinā zemgaļu sievietēm ir bijuši atsevišķi rotu veidi vai pat rotu komplekti, kurus varēja atļauties pasūtīt sabiedrības augstāk stāvošās kārtas pārstāves.

Dažkārt atsevišķu rotu veidi vai apbedījuma inventārs kopumā ir vienīgais kritērijs, kurš ar zināmu piesardzību ļauj identificēt konkrēta apbedījuma piederību kādai no Austrumbaltijas reģionā dzīvojošām ciltīm (maztautām). Jāmin plaši pētītais Salaspils Laukskolas kapulauks, kurā starp lībiešu apbedījumiem var identificēt arī zemgaļu un vendu apbedījumus. A. Zariņa minētajā kapulaukā pēc kapu inventāra un mirušo orientējuma ar zemgaļiem identificē sešus apbedījumus (Zariņa 2006, 260). Aplūkojot 232. sievietes apbedījuma inventāru, redzams, ka vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu materiālajai kultūrai raksturīgas šādas rotas: divi kaklariņķi ar krukļu galiem, četru rindu bronzas spirālīšu galvas rota, krustadatu pāris ar dzelzs stieniņu važiņām ar aptinumu, divi spirālgredzeni un dzelzs nazis. Vainagi Latvijas teritorijā dzīvojušo maztautu materiālajās kultūrās sastopami tikai zemgaļu un latgaļu apbedījumos, tomēr starp latgaļu un zemgaļu vainagu konstrukcijām ir zināmas atšķirības, kas ļauj tos attiecināt uz vienu vai otru etnosu. 232. apbedījumā atklātais vainags raksturīgs zemgaļu zemēs sastopamajiem vainagiem (Dreņģeri–Čunkāni, 43. kaps; Mežotnes centrs, 80. kaps u.c.). Bronzas kaklariņķi ar krukļu galiem ir raksturīgi tieši zemgaļu sieviešu apbedījumu inventāriem. Salaspils Laukskolas 232. kapā abi kaklariņķi bija savienoti ar stiepli, kas baltu apdzīvotajās teritorijās ir zemgaļu kaklariņķu nēsāšanas etniskā īpatnība. Tie ir tā sauktie vairākkārtīgie kaklariņķi ar krukļu vai kašu galiem (LA 1974, 214). Šādi vairākkārtīgie kaklariņķi ir sastopami tikai zemgaļu apbedījumos. Paliiek neatbildēts jautājums, kāpēc atsevišķas etniskas vienības pārstāvji, dzīvojot citu etnosu vidū, kuriem ir atšķirīga materiālā un garīgā kultūra, cenšas saglabāt savu identitāti (kas šajā gadījumā izpaužas rotās).

Līdzīgi gadījumi zināmi arī citos Latvijas dzelzs laikmeta kapulaukos (Ziedoņskola, Salaspils Laukskola, Dundagas Laukmuīža u.c.). Bez zemgaļu apbedījumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā identificējami apbedījumi, kas saistāmi ar vendu materiālo kultūru.

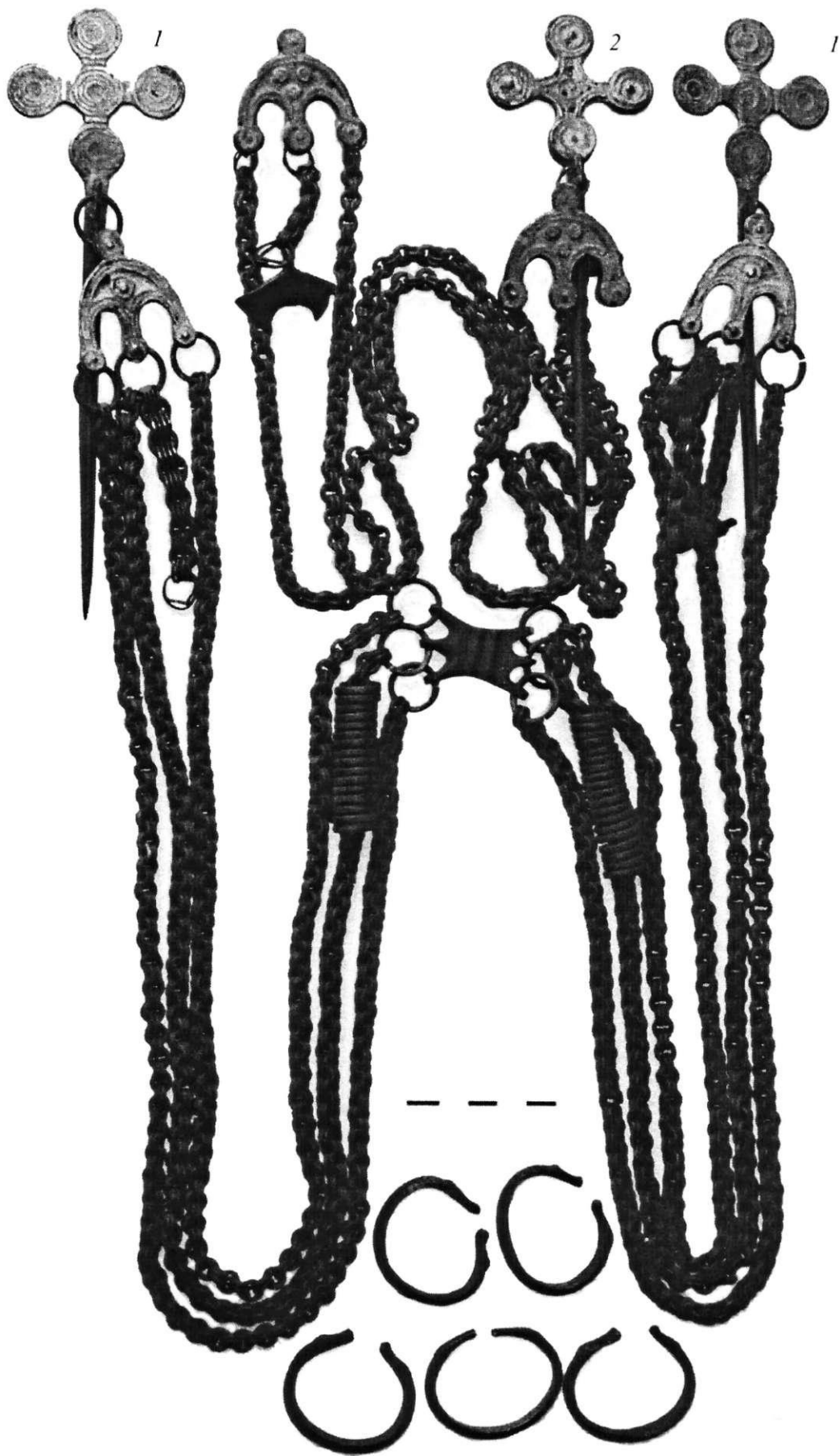
Kurzemē atrastās aplūkojamā varianta krustadatas vairumā gadījumu ir fragmentāras, kā Talsu pilskalnā atrastās – bez važturiem un važiņām.

Ir zināms vismaz viens depozijs, kurā atrasta viena V apakšgrupas 3. tipa a varianta un divas 4. tipa a varianta krustadatas (TVM 284). Krustadatas atrastas 2003. gadā Dobes (Incēnu) pilskalna valnī. Bez krustadatām depoziņā bija piecas bērnu aprocītes ar zvērgalvu galiem. Krustadatu galvas bijušas klātas ar alvojumu, kas grūti pamanāms. V 4a krustadatām pievienots segmentveida važturis, kurā iekārtas trīs važiņas. Važiņas savienotas ar važiņu sadalītāju. Pie važtura iekārta arī ceturtā važiņa, pie kuras ir bijis piekariņš, uz ko norāda tam paredzētais gredzentiņš. Važiņu kopējais garums – 108 cm. Pie važiņu sadalītāja uz važiņām uzvērtas divas spirāles. V 3a važiņrotai trūkst vienas krustadatas, jo ir saglabājušies važturi ar divām važiņām un krustadatu. Važiņrotai viena no trīs važiņām ir īsa, tās galā jumbveida piekariņš, pie otra važtura piekariņš ir notrūcis. V 4a krustadatu galvas platums ir 5,5 cm, garums 18,5 cm. Otrās važiņrotas krustadatas galvas ripas rotātas ar koncentriskiem riņķiem, kuru vidū paceļas nelielas kārpiņas. Tā pieskaitāma pie V apakšgrupas 3. tipa a varianta krustadatām. Līdzīgi jumbveida piekariņi ir jau iepriekš minētajos zemgaļu sieviešu apbedījumos (Pavirvītes 138. kapā, Dreņģeru–Čunkānu 43. kapā), kur sievietei pie vainadziņa spirālītēm iekārti jumbveida piekariņi. Krustadatas un bērnu aprocītes ar zvērgalvu galiem un saulišu ornamentu var attiecināt uz 11. gadsimtu.

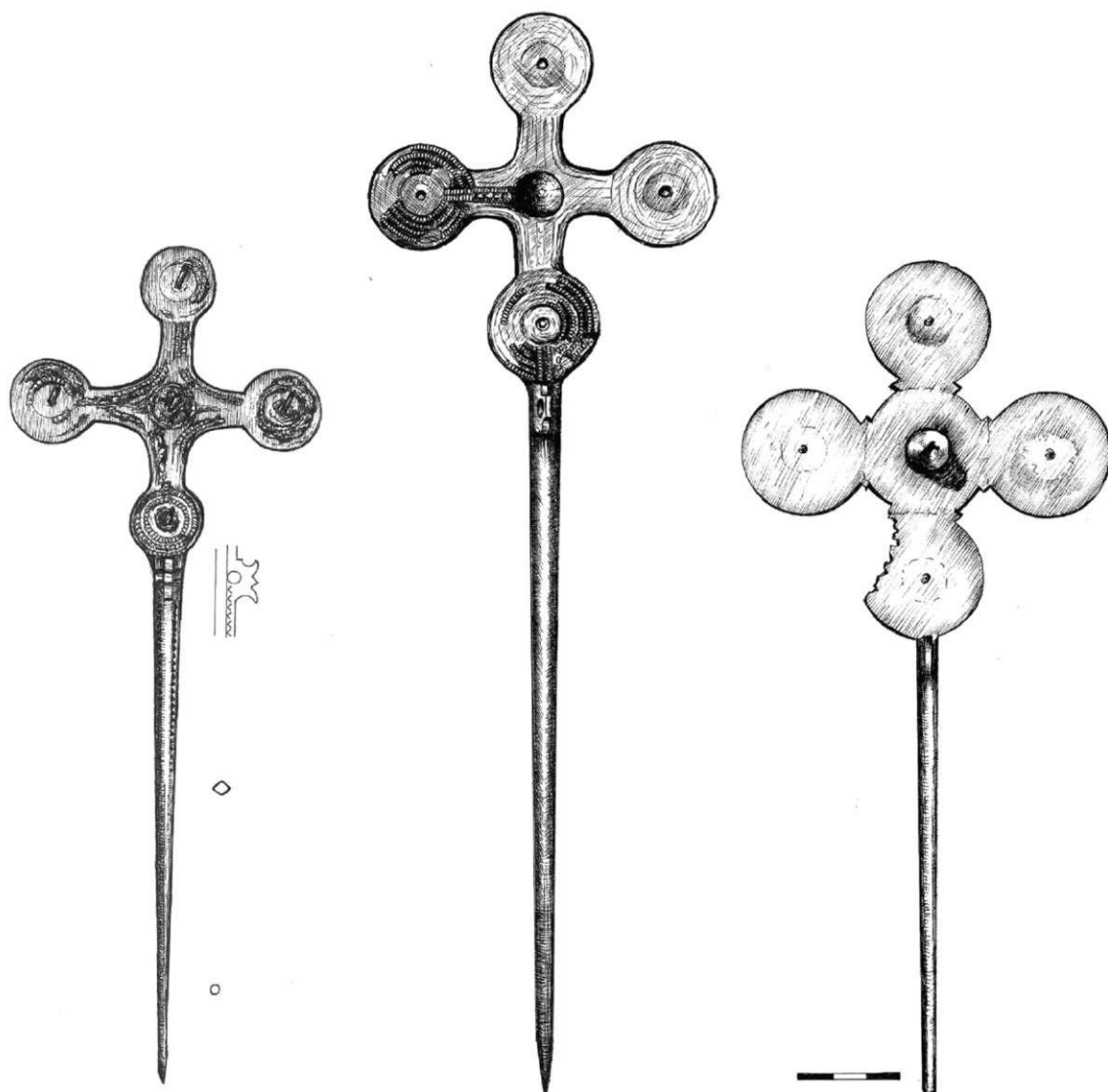
Sēļu un latgaļu apdzīvotajās teritorijās 10.–12. gs. kapulaukos un dzīvesvietās krustadatas praktiski nav sastopamas. Līdz šim zināmi tikai atsevišķi savrupatradumi no minētajām teritorijām. Zemgaļu teritorijās atrasti aptuveni 65% no visām apzinātajām 3. tipa a varianta krustadatām.

Aplūkojamā tipa krustadatas sastopamas Ziemeļlietuvā un Rietumlietuvā zemgaļu, žemaišu un kuršu apdzīvotajās teritorijās. Lietuvā, līdzīgi kā Latvijā, šī tipa krustadatas plaši pārstāvētas zemgaļu un žemaišu kapulaukos (Pavirvīte, Jauneiķi, Stūņģi, Šuķoņi u.c.), Žemaitijā (Lipari, Šauļi u.c.), nelielā skaitā sastopamas arī kuršu teritorijās (Kursēni, Laivi u.c.).

Atsevišķi V apakšgrupas 3. tipa krustadatu atradumi zināmi arī ārpus baltu apdzīvotajām teritorijām. Viena aplūkojamā tipa krustadata atrasta

18. att. V apakšgrupas 3. tipa a varianta un 4. tipa a varianta krustadatas. Dobes (Incēnu) pilskalna depozijs
(1 - V 4a, 2 - V 3a) (N. Jēruma foto)

1

2

3

19. att. V apakšgrupas 3. tipa b varianta (1, 2) un 5. tipa b varianta (3) krustadatas (N. Jēruma zīmējums):
1 – Durbes Šķilderi (A 9343), 2 – Basu Celmiņi (VI 137: 3), 3 – Planicas pagasts (A 316)

Novgorodā (DN 1985, 76), kas, iespējams, liecina par tirdzniecības sakariem ar Krievzemi.

Krustadatas ar četriem ripu galiem, koncentriskiem riņķiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā baltu apdzīvoto teritoriju apbedījumos un dzīvesvietās sastopamas no 7. gs. un lietotas līdz pat 11. gs. beigām. Šo krustadatu plašais izplatības areāls un ilgstoša to lietošana ir apliecinājums tam, ka tieši aplūkojamais krustadatu tips ir bijis viens no iecienītākajiem krūšu važiņrotu veidiem, kurš sastopams kuršu, žemaišu, zemgaļu, sēļu un vendu apdzīvotajās teritorijās.

Pie **V apakšgrupas 3. tipa b varianta (V 3b)** pieskaitāmas lielās krustadatas ar četriem ripu galiem, pieciem konusveida izvirzījumiem un izliektu

rombu galvas centrālajā daļā. Latvijas teritorijā zināmas desmit V 3b varianta krustadatas no piecām atradumu vietām. Starp citu apakšgrupu un tipu krustadatām tās izceļas ar saviem iespaidīgajiem izmēriem, kas vairumā gadījumu ļauj tās nekļūdīgi identificēt ar kuršu apdzīvotajās teritorijās lietotajām rotadātām. To garums sniedzas no 28 līdz 49,8 cm, bet galvas platums parasti ir 10–13 cm. Visos zināmajos gadījumos to bronzas galvas ir izgatavotas atsevišķi, bet adata piestiprināta pēc tam. Galva pielodēta pie krustveida plāksnītēm, kas savienojas ar garu adatu. Visu V 3a varianta krustadatu galvas pārklātas ar sudraba platējumu, ap konusiem koncentriskas “pērļu” rindas, “pērļu” rindas arī gar galvas izliektā romba ārmaļam.

Konusi piestiprināti pie nelieliem bronzas stienīšiem, kas pielodēti ripu un galvas centrā. Uz adatas ir izlaidums ar caurumiņu važiņu vai važturu piestiprināšanai. Līdzīgi kā iepriekšējā tipa krustadatas, arī šī varianta krustadatas apbedījumos atrod pa vienai, kas nozīmē, ka tās nav lietotas pāri.

Latvijas teritorijā atrastajām šī varianta krustadātām nav saglabājušies važturi ar tajos iekārtajam važiņām. Lietuvā kuršu apdzīvotajās teritorijās atrastajām šī varianta krustadātām piekārti segmentveida, dažkārt ažiūri, ar sudraba platējumu pārklāti važturi, kuros iekārtas piecas–deviņas 40 cm garas bronzas važiņas, kuru gali noslēdzas ar jumtveida piekariņiem (Bliujienē 1999, 148, 79. att.).

Līdz šim Latvijā zināmā izmēros lielākā un iespaidīgākā V 3b varianta krustadata atrasta Kurzemē – 1961. gadā Basu Celmiņu depoziā (Urtāns 1977, 196–197). Krustadatas garums ir 32,5 cm, galvas platums 10,5 cm, ripu diametrs 3 cm. No galvas rotājuma daļēji saglabājies sudraba platējums ar četriem “pērļu” rindu riņķiem, kuru vidū ir mazi caurumiņi no stienīšiem, pie kuriem bijuši pielodēti konusveida izvirzījumi. Krustadatas galvas centrā saglabājies viens no konusveida izvirzījumiem. Pie krustadatas galvas savienojuma ar adatu ir izvirzījums ar caurumiņu važiņu vai važturu ievēršanai. Aplūkojamā krustadata pēc pārējām depoziā rotām datējama ar 11. gadsimtu. Depoziā sastāvā vēl bijušas divas bronzas pakavsaktas – viena ar magoņgalvu galiem, otra ar skaldņotiem galiem, bronzas tordēts kaklariņķis ar cilpu galiem, septiņas bronzas aproces, tostarp divas ar zvērgalvu, trīs ar skaldņotiem galiem un šauras aproces ar taisnstūrveida griezumu, viena trīsstūradata ar šķeltiem galiem, divi vērpijamās vārpstas skriemeļi, kā arī dzintara krelle.

Pēc formas līdzīga, bet mazāka krustadata savrupatrasta Durbes pagasta Šķilderos (LNVM A 9343). Tās kopējais garums ir 28,5 cm, galvas platums 8 cm, ripu diametrs 2 cm. Bronzas krustadatas galva bijusi dekorēta ar sudraba platējumu, par ko liecina tā paliekas uz vienas ripas. Krustadatas galvas ripu centrā saglabājušies bronzas stienīši, pie kuriem bijuši pielodēti konusveida izvirzījumi. Viens no konusiem daļēji saglabājies krustadatas galvas centrā. Līdzīgi kā iepriekš aprakstītajai krustadatei, rotadatas galvas un adatas savienojuma vietā ir izvirzījums ar caurumiņu važiņas vai važtura piestiprināšanai. Adatas rombveida sānu malas ir dekorētas ar iesistām gropītēm.

Šķilderu krustadatei līdzīga pēc formas un izmēriem ir Grīņu rezervātā 1979. gadā atrastā krustadata. Tā ir salūzusi divās daļās, ar neraksturīgi plānu bronzas galvas virsmu. Arī šai krust-

adatei galvas ripu centros ir caurumiņi konusu piestiprināšanai. Aplūkotās krustadatas datējamas ar 11. gs., bet nav izslēgts, ka minētā tipa krustadatas kuršu apdzīvotajās teritorijās lietotas vēl 12. gs. sākumā. Pasilciemā atrastā krustadata atrodas Krievijā – Valsts vēstures muzejā Maskavā. Tās izmēri un kapa inventārs raksta autoram nav zināms.

R. Šnore savā pētījumā par rotadātām min Bauskas apriņķa Īslīces pagastā atrastu pie 3. tipa b varianta pieskaitāmu krustadatu (Šnore 1930, XXII tab.: 5), kura, spriežot pēc attēla (krustadatas tagadējā atrašanās vieta nav zināma), ir bijusi dekorēta ar pieciem konusiem, par ko liecina attēlā redzami caurumiņi konusu piestiprināšanai. Šāds atradums Zemgalē ir vienīgais un nav pārstāvēts arī Lietuvā zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. Visos zināmajos šo krustadatu atradumu gadījumos to galvas virsma dekorēta ar sudraba platējumu un sudraba konusiem. Aplūkojamās krustadatas sastopamas apbedījumos ar bagātām piedevām, kurus, iespējams, var saistīt ar sabiedrības augstākās kārtas pārstāvjiem. Lietuvas rietumu daļā kuršu apdzīvotajās teritorijās atrastas vairāk nekā 80 šī varianta krustadatas – Anduļi, Palanga, Bivakēni, Laivi u.c. (LAA IV 1978, 85–86).

V 3b varianta krustadatu izcelsme saistāma ar kuršiem, kuru apdzīvotās teritorijas ir to koncentrācijas areāls. Šīs krustadatas uzskatāmas par greznākajām rotadātām kuršu materiālajā kultūrā 9.–12. gadsimtā. Nelielā skaitā V 3b varianta krustadatas atrastas arī ārpus kuršu teritorijām Žemaitijā un Zemgalē.

Pie **V apakšgrupas 3. tipa c varianta (V 3c)** var pieskaitīt no bronzas izlietas krustadatas ar slaidiem četrp ripu galiem un konusveida izvirzījumiem. Latvijā šī varianta krustadatas atrastas kuršu un lībiešu apdzīvotajās teritorijās – kopā septiņas krustadatas no piecām atradumu vietām.

Šo krustadatu īpatnība ir to izgatavošanas tehnoloģija, atšķirībā no citām 3. tipa krustadātām tās ir izgatavotas lējuma tehnikā, ripas dekorētas ar maziem konusveida izvirzījumiem, kas izlieti kopā ar krustadatu. Šī varianta krustadatu galvas platums ir 5,5–6,6 cm, kopējais garums 14–20 cm. Krustadatu galvas virsma var būt dekorēta ar sudrabu vai alvu. Vienai no Talsu pilskalnā atrastām krustadātām (LNVM, A 11431: 507) galvas virsma ir bijusi dekorēta ar sudrabu, no kura saglabājušās fragmentāras daļiņas. Otrai Talsu pilskalnā atrastai krustadatei (LNVM, A 11431: 1605) galvas virsma nav bijusi dekorēta. Visām aplūkojamā varianta krustadātām uz adatas pie rotadatas galvas ir izlaidumi ar nelielu caurumiņu važiņu vai važturu piestiprināšanai. Kurzemē atrastajām šī varianta

krustadatām nav saglabājušās ne važiņas, ne važturi, un nav nosakāms, vai tie bijuši rotadatu lietošanas laikā. Analogiskai Lietuvā Kretingas rajona Rudaičos II atrastai krustadatei (SLP 1958, 356) ir segmentveida važturis ar trīs važiņām. Krustadatas galva un važturis ir dekorēts ar sudraba platējumu. Krustadatas garums ir 19,9 cm. Aplūkojamā tipa krustadatas apgērba saturēšanai nav lietotas pāri, bet raksturīgi kuršiem nēsātas pa vienai, par ko liecina Lietuvā atrasto krustadatu važturos iekārtās važiņas, kuras noslēdzas ar jumtveida piekariņiem. Kurzemē visas šī varianta krustadatas ir savrupatradumi, kas apgrūtina to precīzu datēšanu.

Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauka 27. sievietes apbedījumā, kas bija postīts, atrastas divas fragmentāras aplūkojamā varianta krustadatas, kuras savā starpā savienotas ar četrām bronzas važiņām, iekārtām bronzas segmentveida važturos. Krustadatas ripu un galvas centrā ir kārpiņu izvīzījumi. Ripas no galvas centra atdala svītru gravējums, pati galvas virsma bijusi pārklāta ar baltu metālu. Neraugoties uz postījumu, apbedījumā tika atklātas bagātas piedevas, tostarp 16 bronzas stieplē vērtas kauri gliemežnīcas un divas zeltītas stikla krelles, divi vīti bronzas kaklariņķi – viens ar kāšu un cilpu galiem, otram gali nolauzti, četri bronzas gredzeni, naža maksts ar bronzas uzgali, bronzas putniņa piekariņš, divas fragmentāras spirālaproces, un rotāts auduma fragments (Zariņa 2006, 33). Lībiešu materiālajai kultūrai nav raksturīgas krustadatas. Atsevišķi autori (Zariņa 2006, 318–319; Spirģis 2006, 317–323) pamatoti norāda, ka apbedījumi ar krustadatām saistāmi ar zemgaļiem vai vendiem. Laukskolas 27. apbedījumā pie krustadatām atrastie segmentveida važturi dekorēti ar tikai vendiem raksturīgu saulišu ornamentu, kurš haotiski iecirsts važtura virsmā. Identiski važturi sastopami arī citos ar vendiem identificētos apbedījumos. Kā piemēru var minēt Cēsu kapulaukā atsegto sievietes apbedījumu (LA 1974, 23. att.), kas pēc kapa inventāra datējams ar 11. gadsimtu.

Lietuvā šī varianta krustadatas atrastas arī zemgaļu apdzīvotajās teritorijās (Papīles kapulauks), kur tās pēc zemgaļu rotadatu nēsāšanas tradīcijām lietotas pāri. Latvijas teritorijā Zemgalē šī varianta krustadatas nav zināmas, bet sastopamas saktas, kuru izmēri un forma ir identiskas Kurzemē atrastajām krustadatām, – Mežotnes senpilsētā (TVM 836). Zemgaļu materiālajā kultūrā plāksnessaktas, krustasaktas un ripsaktas parādās ap 10. gadsimtu. Hipotētiski var pieņemt, ka V apakšgrupas 3. tipa a varianta krustadatas ir nedaudz agrākas, to agrīnas formas var attiecināt uz

9. gadsimtu. Aplūkojamā varianta krustadatu atradumu vietas saistāmas ar kuršu, lībiešu un vendu apdzīvotajām teritorijām. To izcelsme saistāma ar kuršiem, kuru zemēs tās lietotas līdz 11. gs. (LAA IV 1978, 84).

Skaistas un bagātīgi ornamentētas ir **V apakšgrupas 3. tipa d varianta (V 3d) krustadatas ar četrām ripu galvām un pieciem konusveida izvīzījumiem**. Šo bronzas krustadatu galvenā pazīme ir ar sudrabu platētās galvas ripas, kas dekorētas ar pieciem konusveida izvīzījumiem. Piektais konuss izvietots krustadatas galvas romba centrā, to aptver koncentriski iesisti “pērļu” riņķi. Krustadatu galvas platums ir no 6,5 līdz 7,5 cm, to kopējais garums 20–22 cm, konusu diametrs 0,7–1,0 cm. Latvijas teritorijā apzinātas 18 aplūkojamā varianta krustadatas no septiņām atradumu vietām.

Salīdzinoši labi saglabājušās V 3d varianta krustadatas atrastas Tukuma Jaunā tirgus laukuma 1. kapā (LNVM 8316: 3). Šajā apbedījumā atrasts krustadatu pāris, rotadatas savienotas ar bronzas dubultvažiņu, kas iekārta azūrā segmentveida važturī. Šāda veida važturi uzskatāmi par greznākajiem krustadatu važturiem, tie dekorēti līdzīgi krustadatas galvai ar sudraba platējumu, sešiem konusveida izvīzījumiem, ap kuriem ir koncentriski “pērļu” punktu riņķi. Važturis paredzēts trīs važiņu iekāršanai, pilnīgi saglabājusies tikai viena važiņa, vēl divas važiņas – fragmentāri. Pie važiņām bijis piekārts lāča zobs. Apbedījumā vēl atrasti 10 spirālgredzeni un bronzas spirālīšu krelles. Iespējams, šo apbedījumu var saistīt ar vendiem, kuru rotās saskatāma spēcīga zemgaļu ietekme.

Analoģisks krustadatu pāris atklāts 1925. gadā Cēsis, Stacijas laukuma kapulaukā (LNVM arhīvs, RDM 8h, 7). Arī šīs krustadatas savienotas ar četrām dubultvažiņām. Važiņās iekārti pieci piekariņi: lāča zobs, azūrs putnveida piekariņš un trīs krustveida piekariņi, no kuriem viens ir azūrs un divi izlieti bronzā. Važiņas savieno vendiem raksturīgs trīsstūrveida važiņu sadalītājs (Zariņa 2006, 318).

Abos minētajos krustadatu komplektos kā piekariņš izmantots lāča zobs, kas ļauj šos apbedījumus attiecināt uz vienas kultūras pārstāvjiem. Netieši norādījumi liecina par šo apbedījumu piederību vendiem (apbedījumu ģeogrāfiskā atrašanās vieta, vendu kultūrai raksturīgi važiņu sadalītāji, lāča zobs, kaklarota ar savērtām bronzas spirālītēm u.c.).

Vēl viens apbedījums, kurš attiecināms uz vendiem (Spirģis 2006, 320), ir Salaspils Laukskolas 191. kaps. Apbedījumā atrastas divas V apakšgrupas 3. tipa d varianta krustadatas, kā arī bronzas

20. att. V apakšgrupas 3. tipa d varianta krustadatas. Mežotnes kapulauks, 1. kaps (A 182) (N. Jēruma foto)

21. att. Mežotnes kapulauka 1. kapa
piedevu rekonstrukcija (N. Jēruma
rekonstrukcija)

segmentveida važturis ar haotiski iesistu saulīšu ornamentu. Šādi važturi sastopami tikai ar vendiem identificētos apbedījumos: Cēsu Stacijas laukuma kapulauks (LA 1974, 123. att: 1–10), Doles Rauši, 44. kaps (LNVM 281), Salaspils Laukmuiža (Zariņa 2006, 321, 146. att.). Iepriekš aplūkotie vendu apbedījumi attiecināmi uz 12. gs. – 13. gs. sākumu.

Aplūkojamā varianta krustadatas sastopamas arī zemgaļu apbedījumos. Viens no Zemgalē piedevām bagātākajiem apbedījumiem, kurā atrastas arī d varianta krustadatas, ir V. Ģintera 1938. gadā arheoloģiskajos izrakumos atsegtais Mežotnes kapulauka 1. kaps (LNVM A 182). Apbedījuma dziļums 70 cm, sieviete guldīta ar galvu Z virzienā. Kaps postīts. Sieviete kaklu rotājis grezns trīskārtīgs kaklariņķis (Ø 14,5 cm, augstums 5,4 cm), ap kaklu bijušas kauri gliemežnicu krelles. Krūšu rajonā fiksēts aplūkojamā varianta krustadatu pāris, kuru galvas platums 7,2 cm un 7,3 cm, bet to kopējais garums 19,1 cm. Krustadatas savienotas ar trīsrindu dubultvažiņām, kuras satur trīs važiņu sadalītāji (reta parādība). Pie sadalītāja uz važiņām ir uzvērtas spirāles kā papildu rota. Savukārt važ-

turos iekārta dzintara krelle un bronzas ripveida piekariņš ar važiņu. Važiņas iekārtas segmentveida važturos, kuru plecus rotā pusmēnestrīņu izlaidumi, analogiski kā vendu krustadatu važturiem. Pie sievietes kakla atrasta maza pakavsaktiņa ar atrotītiem galiem. Iespējams, ar pakavsaktiņu bijis sasprausts lina krekls. Nedaudz zemāk, zem krustadatu galvām, atradās plāksnes stopa–šķēršu sakta, kuras virsma bijusi klāta ar sudraba platējumu, saktas izmēri 9 × 9 cm. Ar šo saktu tikusi sasprausta villaine. Sievietes pirkstus rotājuši četri bronzas spirālgredzeni (LNVM A 182). Arī Mežotnes senpilsētā savrupatrstas fragmentāras krustadatas, kas analogiskas iepriekš minētajām (TVM 10).

Trīs fragmentāras d varianta bronzas krustadatu galvas atrastas Talsu pilskalnā (LNVM A 11431: 1561, 2477, 2542). Krustadatu galvu dekors un konusi nav saglabājušies. Saskaņā mazi caurumiņi ripu centros no konusu stiprinājuma stienīšiem. Viena no Talsu pilskalnā atrastajām krustadatām (LNVM A 11431: 2477) ir nedaudz atšķirīga no pārējām šī varianta adatām. Krustadatas galvas pleciem, kas savieno galvas centrālo

rombu ar ripām, sānos ir nelieli izvirzījumi, kas Latvijas teritorijā sastopamajām krustadātām ir reta parādība. Arī vienai no Mežotnes senpilsētā atrastajām krustadātām novērojama minētā īpatnība (TVM 10).

Viena pie baltu materiālas kultūras pieskaitāmā V apakšgrupas 3. tipa d varianta krustadata ar četriem ripu galiem un pieciem konusveida izvirzījumiem atrasta Gotlandē (Thunmark-Nylen 2000, 177). Iespējams, krustadata nonākusi Gotlandē no Lielupes baseina vai Daugavas lejteces, kur tās sastopamas zemgaļu un vendu apbedījumos.

Paliek neatbildēts jautājums par šo krustadatu izcelsmi. Lietuvas teritorijā šī varianta krustadatas nelielā skaitā sastopamas kuršu apdzīvotajās teritorijās (Bliujienē 1999, 150, 83. att.), tomēr tur tās netiek lietotas pāri un nav atrastas 12. gs. apbedījumos. Vendu materiālā kultūra līdz šim ir maz pētīta, un to apbedījumu mazais skaits neļauj izdarīt attiecīgus secinājumus. Līdzīga situācija ir ar zemgaļu vēlajiem apbedījumiem (12.–13. gs.), kas maz pētīti, tomēr jāatzīst, ka tieši zemgaļu materiālajā kultūrā novērojama ilgstoša krustadatu lietošana un to formu daudzveidība. V apakšgrupas 3. tipa d varianta krustadatas lietošanas laiks ir 11. gs. otrā puse – 13. gs. sākums.

V apakšgrupas 3. tipa e variantu (V 3e) pārstāv *krustadatas ar savienotiem ripu galiem, koncentriskiem rinkiem galu ripās un izliektu rombu galvas centrālajā daļā*. Šo krustadatu raksturīgākā iezīme ir galvas savdabīgā forma – viena no galu ripām savienojumā ar krustadatas galvu pārveidojas par rombveida izvirzījumiem, kas savienojas ar ripām. Šo krustadatu galvas platums ir 6–7 cm, kopējais garums 17–20 cm. Krustadatu galva izgatavota atsevišķi no rotadatas kājas un pēc tam piekniedēta vai piekalta pie adatas. Galva rotāta ar sudraba platējumu vai arī alvota. Ornamenti līdzīgi zemgaļu V 3c krustadātām. Latvijas teritorijā, izņemot Salaspils Reznas depoziātu, nav atrasts šo krustadatu pāris. Latvijas teritorijā zināmas 17 šādas krustadatas no astoņām atradumu vietām. Tās sastopamas Daugavas lejtecē, Baltijas somu (lībiešu) dzīvesvietās, atrasta arī Zemgalē, Tērvetes pilskalnā (LNVM Nr. 26).

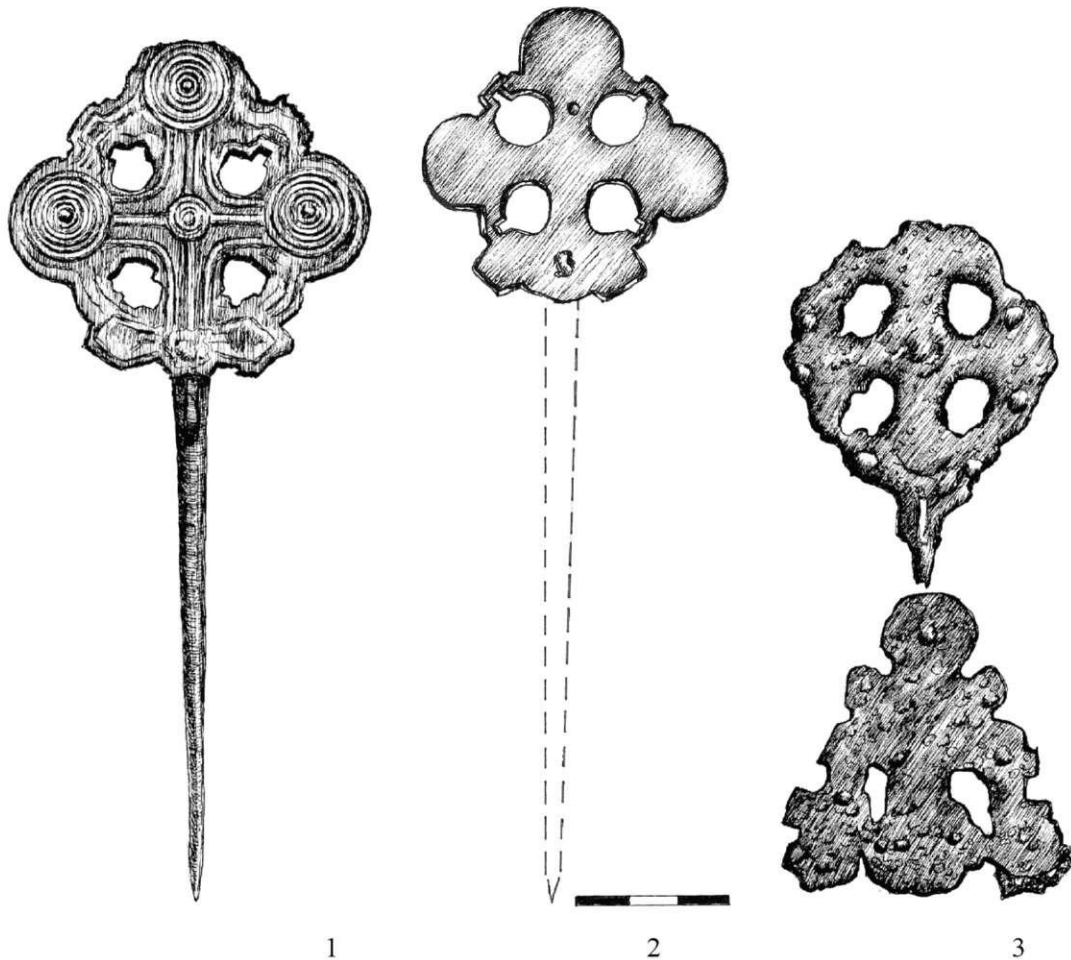
Talsu pilskalnā atrastajai krustadatei nolauzta adata (LNVM A 11431: 2483), tās galvas platums ir 6,0 cm, uz galvas virsmas rotājums nav saglabājies. Labi saskatāms rotājums ir Lielivandē atrastajai krustadatei, kura atšķirībā no Talsu pilskalna atraduma ir bijusi izlieta lejamveidnē. Tās galvas ripās saskatāmi koncentriski riņķi, bet galvas centrā izliekts rombs. Uz krustadatas kājiņas ir izvirzījums ar actiņu važiņu vai važtura iekāršanai. Kāja ir nolūzusi savienojuma vietā ar rotadatas galvu.

Iespējams, bronzas krustadatas galva bijusi dekorēta ar baltu metālu.

Vienīgā aplūkojamā varianta krustadata, kas atrasta apbedījumā, ir no Kazdangas Apariņu 5. ugunskaipa (LNVM 7604: 14). Apbedījumā bijuši divi indivīdi – sieviete un zēns. Apariņu 5. kapā atrastā krustadata ievērojama ar to, ka tā izgatavota no dzelzs, kas nav raksturīgi krustadātām. Autoram vienīgais vēl zināmais gadījums, kur V apakšgrupas krustadata izgatavota no dzelzs, ir Tērvetes Ķūros atrastā krustadata, kura pieskaitāma pie V apakšgrupas 3. tipa d varianta (TVM 759). Apariņu krustadata ir stipri cietusi no korozijas, un konservācijas procesā tā piesūcināta ar vasku, kas neļauj noteikt krustadatas galvas dekorēšanas paņēmieni un ornamentu. Krustadatei ir īpatnas formas dzelzs važturis ar divām austiņām važiņu iekāršanai. Arī važtura dekorācijas veids un ornamenti nav nosakāms. Līdzīgi kā citos kuršu apbedījumos, Apariņu apbedījumā atrasta tikai viena krustadata. Latvijas arheoloģiskajā materiālā dzelzs krustadatas parādās 12. gs. turklāt šāds izejmateriāls raksturīgs vienīgi VII apakšgrupas krustadātām.

Veselas un nesalauztas aplūkojamā varianta krustadatas atrastas Salaspils Reznu depoziātā, to galvas platums ir 7 cm, kopējais garums 17,8 cm. Krustadatu galvas bijušas pārklātas ar alvojumu (Urtāns 1977, 25) un savienotas ar bronzas važiņām, kuras pēc konservācijas nav saglabājušās (LNVM 23–24). Depoziātā vēl atrastas aprocas ar paplašinātu vidu, vītās aprocas ar noplacinātiem galiem, stikla krelles, kaklariņķis ar cilpu galiem (Urtāns 1977, 25).

Sākotnēji šīs formas krustadatu izcelsme saistāma tieši ar Lielupes baseinā sastopamajām V apakšgrupas 3. tipa c varianta krustadātām. Igauņu zemēs dzīvojošie rotkaļi, par pamatu ņemot baltu zemēs lietotās krustadatas ar četriem ripu galiem, izveido savu lokālu krustadatas formu. Krustadatas viena no ripām, kura savienojas ar adatas kāju, tiek sadalīta divās daļās un rombveidā izvirzīta uz sāniem. Šādas krustadatas igauņu zemēs lietotas no 10. līdz 11. gs. (Māgi 1997, 65). Nākamajā formas attīstības pakāpē rombveida izlaidumi savienojas ar divām sānu ripām (Ratvere, AI 5295: 121a, b), tādas krustadatas sastopamas igauņu zemēs 11.–12. gs. (Māgi 1997, 65). Latvijas teritorijā sastopamas šīs krustadatas attīstības vēlinās formas, kur visas ripas jau ir savienotas, un tās attiecināmas uz 12.–13. gs. (Urtāns 1977, 25). Latvijā to izcelsme neapšaubāmi saistāma ar igauņu zemēm, kur tās ir atrastas ievērojamā skaitā (ap 30 gab.) un kur izsekojama šo krustadatu formas attīstības ģenēze no 10. līdz 13. gadsimtam. Igauņu zemēs, līdzīgi kā Zemgalē,

22. att. V apakšgrupas 3. tipa e varianta krustadatas (N. Jēruma zīmējums):
 1 – Lielivande, s.a. (K 518), 2 – Talsu pilskalns, s.a. (A 11431: 2483), 3 – Kazdangas Apariņi, 5. kaps (V 7604: 14)

krustadatas nēsātas pārī un to važtuos iekārtas vairākas važiņas.

V apakšgrupas 4. tips (V 4) – *krustadatas ar piecu ripu galvu*. Šī tipa krustadatu galvas formas pamatā ir piecas noplacinātas ripas, piektā ripa parādās galvas centrā, un pie tās piekļaujas pārējās četras ripas. Krustadatas galva var būt rotāta ar dažādiem paņēmieniem. Vienkāršākais rotājuma veids ir gravēti koncentriski riņķi, kas rotā ripas, kuras saskaras ar malām. Sarežģītāks un krāšņāks dekorējuma veids ir galvas pārklāšana ar sudraba platējuma plāksnīti, kurā iesists koncentrisku riņķu ornaments vai mazas pumpiņas, kas veido koncentriskus rievotus valnišus. Krustadatas galvas platums ir 4–7 cm, adatas kopējais garums var sasniegt pat 49 cm. Latvijas teritorijā apzinātas 23 šī tipa krustadatas no 16 atradumu vietām. Piektās apakšgrupas 4. tipa krustadatatām izdalāmi trīs varianti:

a variants – *krustadatas ar piecu ripu galvu*,

b variants – *ažūras krustadatas ar pūsmēnēstīņiem starp galiem*,

c variants – *krustadatas ar pūsmēnēstīņiem starp galiem*.

V apakšgrupas 4. tipa a varianta (V 4a) *krustadatas ar piecu ripu galvu* Latvijas teritorijā zināmas tikai no Lielupes baseina, kur tās apbedījumos parādās vienlaikus ar 3. tipa krustadatatām, t.i., ap 9. gs. beigām – 10. gs. sākumu. Šīs krustadatas starp citu tipu krustadatatām minētajā laika periodā izceļas ar savu masivitāti un galvas izmēriem. Vairumam šo krustadatu galvas virsma klāta ar sudraba platējumu.

Pirmās divas šī varianta krustadatas tika atklātas jau 19. gs. beigās – 1895. gadā K. Boja vadībā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Jaunsvirlaukas Ciemaldes senkapu 10. kapā (Ž 2005, 55–56). Apbedījumā guldīta sieviete ar galvu DR virzienā. Apbedījums bagāts ar kapa piedevām. Mirušās galvu rotājušas spirālīšu rindas, kaklu – četri kaklariņķi, no kuriem vienam ar kruķu un sedļu galiem uzvērts spirālgredzens. Mirušās krūšu rajonā konstatēts krustadatu pāris, ar kuru, iespējams,

sasprausti sarafāna tipa svārki. Krustadatu galvas platums 6 cm, garums 21,7 un 22,0 cm (LNVM, KPM 1134, 1135). Krustadatu galvas bijušas klātas ar sudraba platējumu, kurš nav saglabājies. Savā starpā rotadatas savienotas ar četru rindu dubultvažiņām, kas iekārtas važtuos. Minētais apbedījums datējams ar 11. gs. (LNVM, KPM AA8).

Līdzīgas krustadatas atklātas arī Ceraukstes Podiņu 26. kapā (Ž 2005, 53–54). Apbedījumā guldīta sieviete ar galvu Z virzienā. Krustadatu galvu platums ir 4,7 cm, to kopējais garums 16,6 un 16,3 cm (LNVM A 10191: 1–5). Pētījuma autoram nav zināmas šī tipa krustadatas, kuras var datēt agrāk par 9. gs. beigām. Lietuvas pētnieki minētās krustadatas datē ar 8.–11. gs. (LAA IV 1978, 86).

Jāatzīmē atradumi Jaunsvirlaukas Gaidēļu–Vidūču kapulauka 47. kapā, kurā guldīta jauna (pēc G. Gerharda atzinuma – ap 20 gadu veca) sieviete (Zemītis 2004a, 48). Galva rotāta ar 3 cm platu lentveida galvasrotu, kura sastāvējusi no maziem bronzas gredzentiņiem. Ap kaklu divi bronzas kaklariņki ar paresninātiem un noslēgumā sašaurinātiem galiem. Krūšu rajonā fiksēts krustadatu pāris, kuru galvas bijušas klātas ar sudraba platējumu. Pie rotadatām piestiprināti segmentveida važturi, kuri rotāti ar “cirkulāro” rakstu. Krustadatas savienotas ar važiņu. Ievēribas cienīgi ir krustadatu izmēri, to galvas platums 7 cm, kopējais garums 23 cm. Apbedījums datējams ar 10. gadsimtu.

Aplūkotie apbedījumi visi izceļas ar bagātām kapa piedevām, hronoloģiski viena perioda blakus esošajiem apbedījumiem. Latvijas teritorijā krustadatas ar piecu ripu galvu sastopamas tikai zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, atšķirībā no Lietuvas, kur zināmas aptuveni 150 tādas krustadatas no 54 atradumu vietām (LAA IV 1978, 86–87). 4. tipa a varianta krustadatas zemgaļu apdzīvotajās teritorijās lietotas no 9. līdz 11. gadsimtam.

Latvijas teritorijā reti sastopamas ir **V apakšgrupas 4. tipa b varianta (V 4b) – azūras krustadatas ar pūsmēnestiņiem starp galiem**. Tās lietotas Daugavas lejtecē lībiešu apdzīvotajās teritorijās. Bronzas krustadatas galvu veido piecas noplacinātas ripas, starp kurām ir pūsmēnestiņu izvīzījumi. Šo rotadatu galvas dekorētas līdzīgi kā iepriekš aplūkotajām 3. tipa c varianta krustadatom. Krustadatu galvas platums ir 3,5–4,0 cm, to kopējais garums 15–18 cm. Latvijas teritorija zināmas deviņas šī varianta krustadatas no četrām atradumu vietām.

Azūras krustadatas ar pūsmēnestiņiem starp galiem apbedījumos konstatētas reti. Vairums šī tipa krustadatu atrasts Lietuvā kuršu apbedījumos (Kretinga, Klaipēdas raj.), kur izmēros mazākās krustadatas lietotas galvassegas sasprausa-

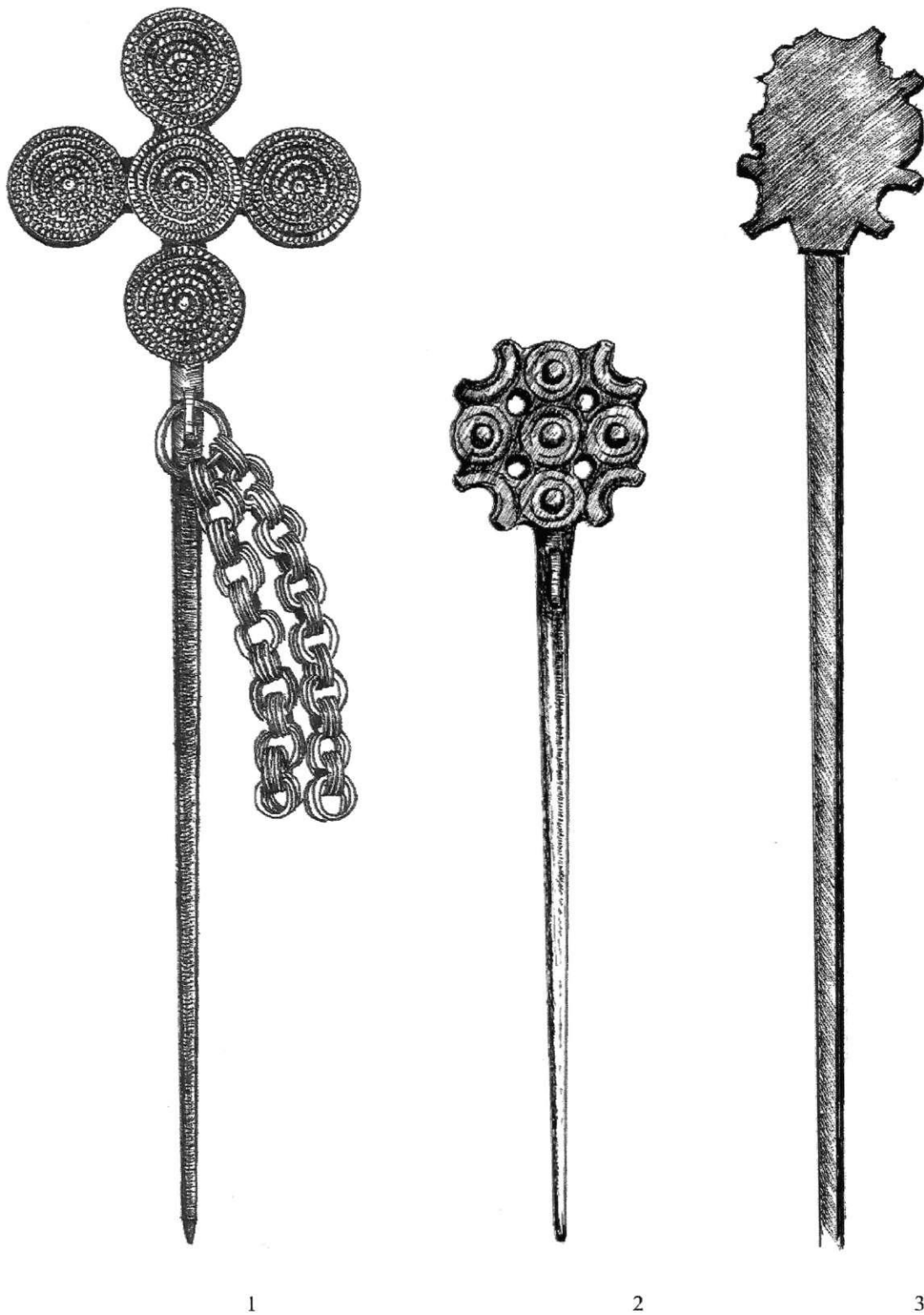
nai (Bliujienē 1999, 76–78). Lietuvas pētnieki šīs formas rotadatas attiecina uz 10.–11. gadsimtu. Jāatzīmē, ka Latvijas teritorijā ne kuršu, ne zemgaļu apdzīvotajās teritorijās šī varianta krustadatas nav atrastas. Minētais apstāklis nesniedz atbildi uz jautājumu par šo krustadatu izcelsmi un piederību kādai no etniskām maztautām. Visas līdz šim Latvijā atrastās aplūkojamā varianta krustadatas ir no Daugavas lejteces, kas ir lībiešu apdzīvotā teritorija vēlajā dzelzs laikmetā. Lībiešu kapulaukos atrastās azūras krustadatas ar pūsmēnestiņiem starp galiem, daži pētnieki saista ar vendiem (Spīrgis 2006, 322).

Doles Vampeniešu I kapulauka 43. kapā atrasti divi važiņrotu komplekti, no kuriem vienu pārstāv bronzas azūras krustadatas ar pūsmēnestiņiem starp galiem, kuras savienotas ar stieniņu važiņām. Krustadatas izgatavotas lējuma tehnikā. Starp rotadatu ripām ir pūsmēnestiņu izvīzījumi, bet piecu ripu centrā paceļas nelielas kārpiņas. Otrās važiņrotas dzelzs rotadatas saglabājušās fragmentāri un nav nosakāma to forma. Pie dzelzs rotadatām bijušas divas bronzas važiņas, iekārtas cilpveida važtuos. Kapā vēl atrasti divi bronzas kaklariņki, no kuriem viens ar kruķu galiem, otrs ar cilpu galiem, kas plaši lietoti zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, pakavsakta ar atrotītiem galiem, divi spirālgredzeni un kauri gliemežnīcu kaklarota (LNVM VI 124: 427).

Apbedījuma inventārs līdzīgs zemgaļu materiālaļai kultūrai, tomēr Zemgalē nav atrastas aplūkojamā varianta krustadatas. Jau iepriekš minēts, ka vendu apbedījumos atklāto rotu formās novērojama spēcīga zemgaļu materiālas kultūras ietekme. Pastāv iespēja, ka aplūkotais kops var būt viens no nedaudziem zemgaļu apbedījumiem Daugavas lejteces kapulaukos. V apakšgrupas 4. tipa b varianta krustadatas konstatētas arī Doles Vampeniešu II kapulauka 6. ugunskapā (LNVM VI 144: 11, 12).

Salīdzinoši trūcīgs apbedījums, kurā atklātas divas bronzas V 4b varianta krustadatas, ir Salaspils Laukskolas 17. kops (LNVM A 9972: 1, 2). Piedevu ziņā analogisks ir šī paša kapulauka 501. kops, kurā atrastas divas bronzas krustadatas. 121. kapā – piedevām bagātā vīrieša apbedījumā kopā ar svāriņu atsvariņiem atrasta azūras krustadatas galva ar pūsmēnestiņiem. Tās rotājums atšķiras no citu līdzīgas formas krustadatu dekora. Krustadatas galvas virsma nav reljefa, bet gluda, ornaments tajā ir iegravēts (LNVM VI 128: 1277).

Aplūkotā varianta krustadatas, iespējams, var saistīt ar vendu materiālo kultūru, bet jāpiekrīt R. Spīrgim, ka tas nav pilnīgi droši, jo šādas formas krustadatas nav sastopamas nedz Ziemeļkurzemē, nedz Cēsīs ar vendiem identificētos apbedījumos

1

2

3

23. att. V apakšgrupas 4. tipa krustadatas: a variants (1), b variants (2), c variants (3) (N. Jērumsa zīmējums):
 1 – Ceraukstes Podiņi (A 901: 5), 2 – Doles Vampenieši I, 43. kaps (VI 124: 427), 3 – Lielivande, s.a. (V 476)

(Spirģis 2006, 322). Šī varianta krustadatas libiešu kapulaukos datējamas ar 10.–11. gadsimtu.

Latvijas arheoloģiskajā materiālā reti sastopamas ir arī **V apakšgrupas 4. tipa c varianta (V 4c) krustadatas ar pusbēnēstīņiem starp galiem**. Tās grūti pieskaitīt pie krustadātām, jo rotadatu galvas formas pamatā vairs nav saskatāms krusts un tās nav ažiūras. Aplūkotais variants ir izveidojies no 4. tipa b varianta – ažiūrām krustadātām ar pusbēnēstīņiem starp galiem, kurām galvas pamatā ir piecas ripas, kuras savieno četri pusbēnēstīņi. 11. gs. beigās vai 12. gs. sākumā ažiurajām krustadātām izzūd četri caurumiņi starp galvas ripām. Izveidojas jauns krustadatu variants, kuram galvas forma vairāk līdzinās ripai ar pusbēnēstīņu izvīzījumiem. Visām līdz šim atrastajām šī varianta krustadātām ir bijis sudraba vai bronzas platējums, kurš nav saglabājies. Dekoratīvais platējums ir bijis ar piecām ripām, līdzīgi kā 4. tipa a un b varianta krustadātām. Jāatzīmē, ka 4. tipa c varianta krustadātām ir viena būtiska īpatnība, to kopējais garums nereti sasniedz 40–45 cm (LAA IV 1978, 9). Latvijā zināmas četras šī varianta krustadatas no četrām atradumu vietām. Trīs no četrām Latvijas teritorijā savrupatrastajām krustadātām ar pusbēnēstīņiem starp galiem ir no kuršu apdzīvotajām teritorijām. Lielivandē atrastās krustadatas kopējais garums ir 46,5 cm, galvas platums 3 cm (LNVM VI 476). Krustadatas galva, kuras dekors nav saglabājies, bija izgatavota atsevišķi, pie tās pēc tam tika piekalta adatas. Adatas forma šķērsgriezumā ir taisnstūris, tai nav izvīzījuma ar actiņu važiņu vai važturu iekāršanai. Jāatzīmē, ka ne Latvijas, ne Lietuvas arheoloģiskajā materiālā šī varianta krustadatas ar važiņām vai važturiem nav atrastas.

Viena pie c varianta pieskaitāma krustadata kā savrupatradums tika iegūta 1979. gadā Latvijas PSR ZA Vēstures institūta organizētajās arheoloģisko pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas laikā Medzes Kapsēdes grantsbedrēs (Zemītis 2004b, 22. att.). Krustadatas kopējais garums 45,8 cm, tās galvas platums 3,6 cm. Ir zināms arī viens savrupatradums no Zemgales – Jaunsvirlaukas Kakužēnu kapulauka (TVM 780). No krustadatas ir saglabājusies tikai galvas daļa, dekors nav saglabājies. Galvas platums 3,6 cm.

Šo krustadatu izcelsme saistāma ar kuršiem, kuru apdzīvotajās teritorijās atrasts lielākais to skaits. Lietuvā kuršu apdzīvotajās teritorijās atrastas vairāk nekā 35 aplūkojamā varianta krustadatas (Bikavēnos, Jazdos, Ņauleiķos, Klaišos u.c.). Šī varianta krustadatas datējamas ar 11. un 12. gadsimtu.

V apakšgrupas 5. tips (V 5) – krustadatas ar piecu ripu galvu un konusveida izvīzījumiem. Tās ir vienas no greznākajām piektās apakšgrupas

krustadātām. To galvenā raksturojošā pazīme ir konusveidīgi izvīzījumi krustadatu piecu ripu centrā. Šīs krustadatas nereti izceļas ar iespaidīgiem izmēriem, galvas platums var sasniegt no 5 līdz pat 11 cm, kopējais garums 25 cm. Ripu centrā esošos konusus ietver koncentriski sudraba “pērļu” riņķi. Konusi var būt izgatavoti no bronzas vai sudraba. Pie 5. tipa krustadātām parasti sastopami arī grezni važturi, kuru virsma dekorēta ar sudraba platējumu vai vienkārši apsudrabota. 5. tipa krustadātām var izdalīt divus variantus:

a variants – *krustadatas ar konusveida izvīzījumiem, lielu galvas centrālo ripu un dzelzs kāju;*

b variants – *krustadatas ar lielām galvas ripām, kuru centrā ir konusveida izvīzījumi.*

V apakšgrupas 5. tipa a varianta (V 5a) krustadātām raksturīga no dzelzs izgatavota adatas kāja, kura iestiprināta rotadatas galvas centra aizmugurē un 90° lenķī noliekta uz leju. Latvijā šīs krustadatas atrastas tikai Rietumzemgalē zemgaļu apdzīvotajās teritorijās, kur zināmas septiņas krustadatas no četrām atradumu vietām (Zvārdes Grīnerti, Īles Gailīši, Jaunsvirlaukas Kakužēni, Jaunsvirlauka).

1935. gadā, veicot aizsardzības izrakumus zemgaļu kapulaukā Zvārdes pagasta Grīnertos, E. Šnore konstatēja sešus vidējā dzelzs laikmeta apbedījumus. No tiem 5. un 6. izrādījās dubultapbedījumi. Kapa bedrē ar noapaļotiem stūriem, smilšainā māla slānī, cieši viens otram blakus konstatēti vīrieša un sievietes apbedījumi. Kaps orientēts ZR–DA virzienā. Starp sievietes kapa piedevām divas krustadatas ar konusveida izvīzījumiem. Abām centrālā ripa ir nedaudz lielāka par pārējām četrām ripām. Konusveidīgie sudraba izvīzījumi aizņem gandrīz visu ripas virsmu. Mazāko četru ripu konusus ieskauj divi rievoti riņķi, bet lielo konusu aptver trīs rievoti riņķi. Abu krustadatu galvas pamatnes izgatavotas no bronzas, to centrā saskatāmas dzelzs korozijas pēdas no dzelzs adatas kājas. Krustadatu galvas platums ir 5,2 cm (LNVM A 9034: 8). Abām krustadatu galvām pie vienas no mazajām ripām ir riņķveidīgi izvīzījumi bronzas važiņu iekāršanai, kuru fragmentāras daļiņas konstatētas blakus krustadātām. Pie sievietes kapa piedevām vēl pieskaitāma galvas rajonā atrasta puslodes veida dzintara krelle, uz kakla tordēts sudraba kaklariņķis ar kāšu galiem, uz rokām skaldņotas aproces ar vāļu galiem. Ņemot vērā bagātās kapa piedevas, apbedījumos guldīti (5.–6. gs.) sabiedrības augstākās kārtas pārstāvji.

Netālu no šiem apbedījumiem atrodas iespaidīgais Incēnu Dobes pilskalns, kurš citu zemgaļu pilskalnu vidū izceļas ar saviem izmēriem un formu. Pilskalnā nav veikti arheoloģiskie izrakumi,

un nav zināms tā precīzs apdzīvotības periods. Kā savrupatradumi šajā pilskalnā uzieti vēl dzelzs laika priekšmeti, ieroči un rotas. Minētā apkārtnē saistās vēl ar diviem slavenākajiem vidējā dzelzs laikmeta, iespējams, zemgaļu (Zvārdes Kokmuižas) depozītiem. Šeit fiksētie ar 5. gs. datētie depozīti norāda uz šo vietu kā uz dzelzs metalurģijas centru zemgaļu apdzīvotajās teritorijās vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē.

Identiska pēc izmēriem ir Īles Gailišos savrupatratstā krustadata. Precīzi tās atrašanās apstākļi nav zināmi. No krustadatas galvas saglabājusies bronzas pamatne ar piecām ripām, pie vienas no tām neliels bronzas važiņu fragments. Sudraba konusi nav saglabājušies. Krustadata atrasta un nodota Tērvetes vēstures muzejam 2006. gada vasarā.

Apbedījumi ar aplūkojamā varianta krustadātām zināmi arī Lietuvā (LIP 1990, 68). Kā piemēru var minēt Šarku kapulauku žemaišu apdzīvotajās teritorijās (Šilales raj.), kur 8. kapā apbedītajai sievietei konstatēts tāds pats krustadatu pāris kā Grīnertos atrastais. Krustadatas savienotas ar triju rindu važiņām, kas iekārtas segmentveida važturos. Bez tam sievietei galvā bija trīsrindu spirāļu vainadziņš ar sadalītājiem, īpatnēja spirāle – galvas rota, kāda sastopama arī Jaunsvirlaukas Kakužēnu kapulaukā, bet kaklu rotāja sudraba kaklariņķis ar fasetētiem galiem (LIP 1990, 68).

Aplūkojot analogiskas krustadatas Lietuvā, redzam, ka līpiņas pie ripām kalpojušas važturu vai piekariņu saturēšanai – Veršvi Kauņas rajonā (Vaitkuskienē 1981, 65, 3. att.). Īpaši grezna šī varianta rotadata atklāta zemgaļu Jauneiķu kapulauka 465. kapā, kur krustadatei pie vienas no ripām piestiprināts liels važturis, kas sastāv no sešām atsevišķām daļām, klātām ar sudraba platējuma plāksnītēm, kurās iespiests krāšņs ornaments (Tautavičius 1996, 234). Aplūkojamā varianta krustadatas tiek datētas ar 4.–6. gs. (Vaska 2004, 134), to skaitā arī Zvārdes Grīnertos atrastās.

V apakšgrupas 5. tipa a varianta krustadatas baltu apdzīvotajās teritorijās pazīstamas no 5. gs. un, iespējams, lietotas līdz 7. gadsimtam. Tās vistīcāmāk ir izveidojušās no romiešu perioda rozetveida adatām (Vaska 2004, 134). Varbūt tieši šī agrīnā krustadatu forma ir pamatā kuršu krustadātām ar konusveida izvīrījumiem un zemgaļu krustadātām ar noplacinātām galvas ripām. Visas līdz šim zināmās aplūkojamā varianta krustadatas atrastas ar piedevām bagātos apbedījumos zemgaļu un žemaišu teritorijās. Šī varianta krustadatas lietotas gan pāri, savienotas ar bronzas važiņām, gan pa vienai. Tās sastopamas tikai sieviešu apbedījumos.

V apakšgrupas 5. tipa b variantu (V 5b) pārstāv krustadatas ar piecām lielām galvas ripām, kuru centrā ir konusveida izvīrījumi. Šo rotadatu īpatnība, līdzīgi kā a varianta krustadātām, ir konusveida izvīrījumi ripu centros. Atšķirībā no a varianta krustadātām, kas atrastas Zvārdes Grīnertos, šo krustadatu konusi neaizņem visu ripas virsmu, bet tikai pusi, turklāt visu piecu ripu diametrs ir vienāds. Aplūkojamā varianta krustadatas dažkārt izceļas ar saviem izmēriem. To galvas platums var būt no 5 līdz 11 cm, bet kopējais garums var sasniegt 25 cm. Visām šī varianta krustadātām galvas virsma dekorēta ar sudraba platējumu un konusiem. Latvijas teritorijā zināmas deviņas šādas krustadatas no piecām atradumu vietām.

Piektās apakšgrupas 5. tipa b varianta krustadatas nepostītos apbedījumos zināmas tikai divos gadījumos. Viens no piedevu ziņā bagātākajiem Mežotnes centra kapulaukā pētītajiem 90 apbedījumiem ir 80. kaps (LNVM VI 150: 354). Šajā kapā atrastajām krustadātām galvas platums ir 7,8 cm, to kopējais garums 25,3 cm. Lielākās un krāšņākās krustadatas tika atklātas krūšu rajonā virs 3. tipa c varianta krustadātām. Iespējams, ar tām pie sarafāna svārkjiem tika piesprausta villaine. Krustadatu konusus ietver četri punktu riņķi, kas iesisti sudraba plāksnītē. Atšķirībā no Zvārdes Grīnertiem Mežotnes centra 80. kapa krustadātām konusi veidoti no plāna bronzas skārda. Krustadatas adata šķērsgrīzumā ir rombveida formas, kas raksturīgi lielām krustadātām arī kuršu apdzīvotajās teritorijās. Pie krustadātām piekārti segmentveida ažiūri bronzas važturi, kuru virsma klāta ar sudrabu. Kā ornaments važturu virsmā iesisti trīs koncentriski riņķi. Važturos bijušas iekārtas trīs bronzas važiņas, kuras savienojušas abas krustadatas. Pēc piedevām apbedījums datējams ar 10.–11. gadsimtu. Identisks krustadatu pāris ar bronzas trīs rindu važiņām kā savrupatradums iegūts Auces Ābeļdārzā.

Tērvetes vēstures muzeja krājumā glabājas divu 5. tipa b varianta krustadatu galvu fragmenti, kuri atrasti 2006. gadā Tērvetes Ķūru senkapu teritorijā. Šo krustadatu galvas izceļas ar saviem izmēriem: vienas galvas platums ir 7,7 cm (TVM 751), bet otras – 8,8 cm (TVM 752). Abām krustadātām saglabāties viens sudraba konusveida izvīrījums, kuru ietver četri punktu riņķi.

Lielupes baseinā krustadatas ar konusveida izvīrījumiem neapšaubāmi ieviesušas kaimiņos esošo kuršu ietekmē. Kuršu zemēs krustadatas ar konusveida izvīrījumiem izgatavotas un lietotas jau kopš 8. gadsimta. Kurzemē lietoto krustadatu īpatnība ir to iespaidīgie izmēri – galvas platums var sasniegt pat 13 cm, bet krustadatas kopējais garums 39 cm (LAA IV 1978, 84).

Kuršu zemēs ir sava krustadatu lietošanas īpatnība. Masīvās, lielās krustadatas, kuras papildinātas ar važturiem un tajos iekārtām važiņām, parasti arī ar jumtveida piekariņiem, nekad netika lietotas pāri. Masīvās formas krustadatas galvenokārt izmantotas villaines sasprašanai. Kuršu zemēs aplūkotā varianta krustadatas lietotas vēl 12. gadsimtā. Kuršu apbedījumos nav atrasti krustadatu pāri, kas norāda, ka tās atšķirībā no Zemgales lietotas pa vienai. Kurzemē zināma tikai viena krustadata no Planīcas pagasta (KNMM A 316). Krustadatas precīzi izmēri nav zināmi, jo tā atrodas pastāvīgajā ekspozīcijā Kuldīgas vēstures un mākslas muzejā un mērīšanai nav pieejama. Krustadata ir savrupatradums un atnesta uz muzeju kopā ar spirālgredzeniem. Centrālajai ripai saglabājies konusveida izvīrējums. Krustadatas galvas sudraba platējums, kas raksturīgs 5. tipa b variantam, nav saglabājies. Īpaši izplatītas šī varianta krustadatas ir Lietuvā kuršu apdzīvotajās teritorijās, to galvas platums ir 7,5–10 cm, kopējais garums – līdz 36 cm (Prismanči I, 7., 9. kaps; Lazdininki, 115. kaps, u.c.). Lietuvā atrastajām krustadatām ir bijušas pievienotas važiņas ar jumtveida piekariņiem. Važiņas var būt iekārtas dažādu veidu važturos, kas piestiprināti pie krustadatas kājas. Lietuvā atrastas apmēram 100 V 5b varianta krustadatas (LAA IV 1978, 86).

Novērojams, ka aplūkojamā varianta krustadatas sastopamas Rietumlatvijā, kur to lielākais skaits atrasts Zemgalē. Atšķirīga situācija ir Lietuvā, kur tās ievērojamā skaitā atrastas kuršu apdzīvotajās zemēs. Iespējams, minētais apstāklis saistāms ar kuršu pārvietošanos Latvijas teritorijā ziemeļu virzienā tikai 11. gs. beigās, kad V 5b varianta krustadatas jau sāk izzust.

V apakšgrupas krustadatas Latvijas teritorijā tiek lietotas nepārtraukti no 5. līdz 12. gadsimtam. 7.–9. gs. sastopamas piektās apakšgrupas 1. un 2. tipa krustadatas, kuru izcelsme saistāma ar V apakšgrupas 5. tipa 1. varianta un IV apakšgrupas 1. varianta krustadatām. 7. gs. beigās izveidojas V apakšgrupas 3. un 4. tips, bet 10. gs. – 5. tipa b varianta krustadatas, kuras Latvijas teritorijā tiek izgatavotas un lietotas līdz 12. gadsimtam. Krustadatas ar plakanām galvas ripām uzskatāmas par krāšņāko rotadatu grupu Latvijā no 7. līdz 12. gadsimtam. Tādas krustadatas sastopamas apbedījumos ar bagātām kapa piedevām, ko var attiecināt uz sabiedrības augstākās kārtas pārstāvjiem. Šīm krustadatām līdztekus funkcionālai nozīmei piemīt arī dekoratīva un simboliska nozīme, kas saistāma ar mitoloģiju un pasaules uzbūves izpratni, iespējams, ar Saules kultu. Krustadatu ar plakanām galvas ripām izcelsme saistāma ar Lielupes baseinu,

kur ir šo rotadatu lielākais atradumu skaits. Lielupes baseinā lietoto krustadatu formu no zemgaļiem un žemaišiem pārņem arī kurši. Nelielā skaitā minētās krustadatas sastopamas arī lībiešu, vundu un sēļu apdzīvotajās teritorijās.

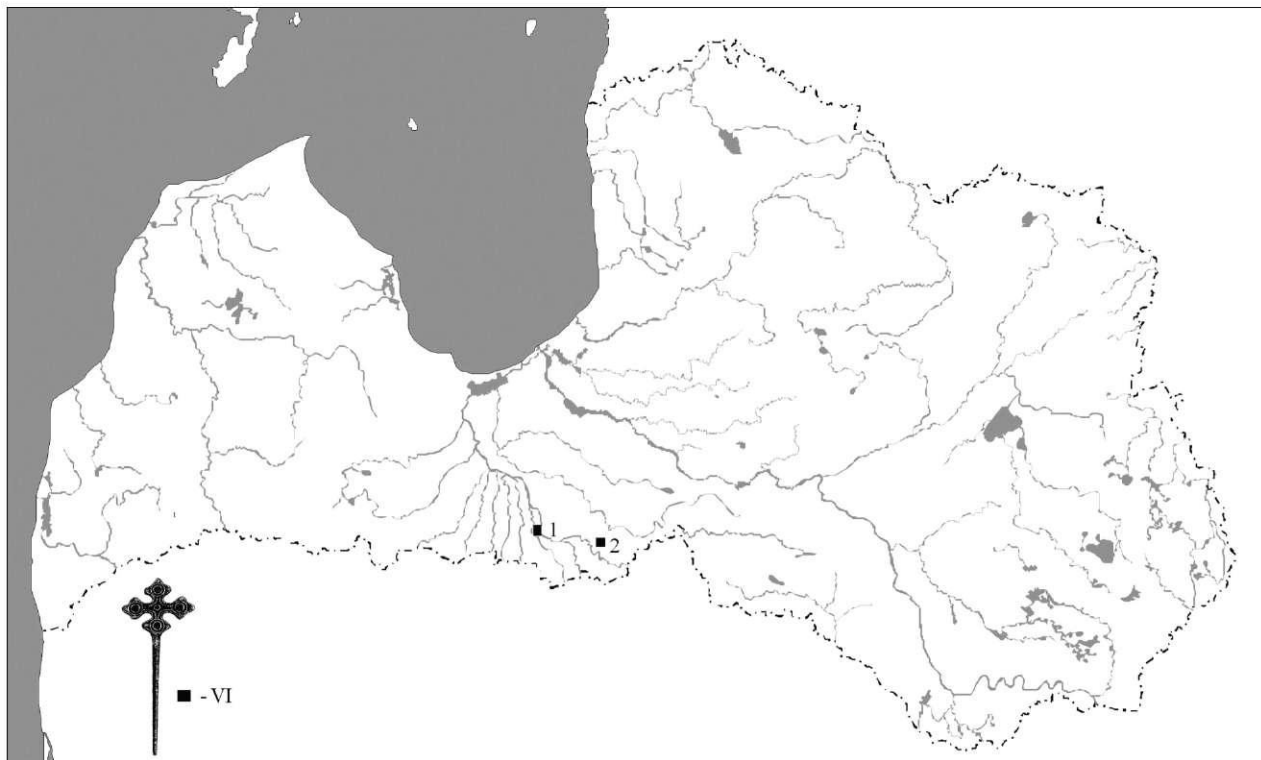
VI apakšgrupa (VI) – *krustadatas ar rombveida galiem* atrastas tikai zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. Lielupes baseinā ir atrastas divas šādas rotadatas, kuras nevar pieskaitīt nevienai no iepriekš aplūkotajām krustadatu apakšgrupām. Tapēc tās ir izdalāmas kā atsevišķa krustadatu apakšgrupa. Šīs apakšgrupas krustadatas Latvijas teritorijā atrastas tikai Lielupes baseinā: Vecsaules Čapānos (LNV M KPM 1263) un Mežotnes senpilsētā (TVM 27).

Krustadatas ar rombveida galiem ir pilnīgi jauna krustadatas forma. Tās īpatnība ir galvas forma: krustadatas galus veido nevis ripas, bet nosacīti rombi. No tā arī veidojas nosaukums – krustadatas ar rombveida galiem. Šo krustadatu izcelsmi neapšaubāmi var saistīt ar krustiņveida piekariņiem, kas Latvijas teritorijā, tajā skaitā arī Lielupes baseinā parādās ap 11. gadsimtu. Pēc Ē. Mugerēviča izstrādātās tipoloģijas, minētie krustiņi izdalīti kā atsevišķs tips – emaljētie krustiņi ar noapaļotiem galiem, kas rotāti ar trim kārpīņām (Mugerēvičs 1974, 220). Latvijā zināms ap 80 minētā tipa krustiņu no 31 atradumu vietas (Mugerēvičs 1974, 220). Visi Latvijas teritorijā atrastie krustiņi ir gandrīz vienāda izmēra: 37–40 mm gari, 30–33 mm plati, 2 mm biezi. Pēc Ē. Mugerēviča domām, krustiņveida piekariņi Latvijas teritorijā varēja ienākt no Krievzemes pa Dņepras–Daugavas ceļu, jo šo upju baseinos vērojama vislielākā to koncentrācija.

Par paraugu aplūkojamo krustadatu izgatavošanai senie rotkaļi ņēmuši tieši šī tipa krustiņveida piekariņus, veidojot krustadatas galvas lielākas par krustiņveida piekariņiem.

Viena no Latvijas teritorijā atrastajām šādām krustadatām tika atklāta K. Boja 1895. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Vecsaules Čapānos (LNV M Arheoloģijas departamenta arhīvs). Krustadata atrasta nebojāta, tās galvas platums ir 4,6 cm, bet kopējais garums 14,5 cm. Krustadatas galva tikusi izlieta no bronzas atsevišķi un pēc tam pielodēta pie krustveida adatas. Krustadatas virsma nav bijusi emaljēta, kā tas ir krustiņveida piekariņiem. Pie krustadatas galvas ir neliels izvīrējums ar actiņu važiņu iekāršanai. Pašas važiņas nav saglabājušās, un nav nosakāms, vai tās ir bijušas.

Otra krustadata atrasta 2003. gadā Mežotnes senpilsētā. Krustadata bojāta, nav saglabājusies adata, kas nolūzusi pie krustadatas galvas. Krustadatas galvas platums ir 4,0 cm.

24. att. VI apakšgrupas krustadatas ar rombeida galiem (N. Jēruma zīmējums):
1 – Mežotnes senpilsēta (1 gab.), 2 – Čapāni (1)

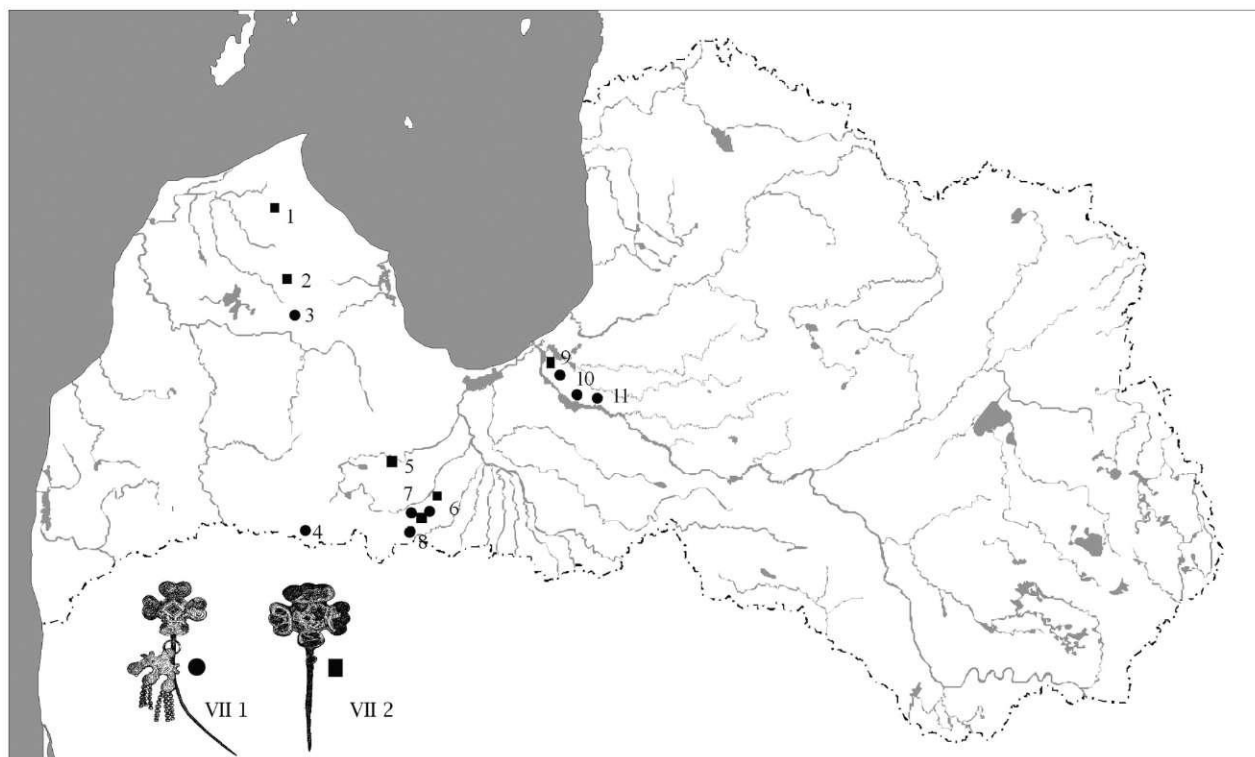
Abas minētās krustadatas ir izgatavotas lējuma tehnikā no bronzas. To galvas, līdzīgi kā krustiņveida piekariņiem, veido neizteiksmīgi aplveida dobumi galvas galos un centrā, kā arī dobumi starp aplveida padziļinājumiem. Abu krustadatu galvas tikušas izlietas atsevišķi no adatas un pēc tam pielodēta pie adatas kājas, līdzīgi kā citām piektās apakšgrupas krustadātām. Lielupes baseinā iegūtās krustadatas ir savrupatradumi, kas neļauj tās precīzāk datēt. Tomēr jāatzīmē, ka apbedījumi ar šādām krustadātām atklāti Lietuvā.

Lietuvas teritorijā atrastas vismaz deviņas šīs apakšgrupas krustadatas (LAA IV 1978, 87). Netraucēts apbedījums ar bagātām piedevām ir I. Vaškevičūtes veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Pavirvītes kapulaukā atklātais 144. sievietes kops, kurā mirusī guldīta ar galvu ZR virzienā. Sievietes krūšu rajonā atrastas divas šādas krustadatas (Vaškevičiūtē 2004a, 38). Krustadatas savienotas ar divām bronzas dubultvažiņām, uz kurām uzvērtas bronzas spirāles. Važiņas iekārtas cilpveida važtuos, pie kuriem piekārti arī bronzas zvārguļi. Sievietes kakls rotāts ar četrkārtīgu kaklariņķi. Vēl kapā konstatētas divas saktas – pakavsaktiņa ar atrotītiem galiem un neparasta veida riņķsakta. Pie galvas labajā pusē novietots dzelzs likais nazis (rauknis). Pēc atrastajām rotām apbedījums datējams ar 11. gadsimtu.

Ar skaistām važiņrotām papildinātas arī Tituvēnu rajonā Vežlaukos atrastās krustadatas, kuru garums ir 15,4 cm un kuras savienotas ar četrām bronzas dubultvažiņām (SLP 1958, 487). Žemaišu un zemgaļu teritorijās krustadatas vēl zināmas Bīkavēnos, Gintališkē, Nausodē (LAA IV 1978, 87).

Krustadatas ar rombeida galiem Lielupes baseinā nav bijusi iecienīta rotadatu forma, par ko liecina to īpaši mazais atradumu skaits. Neapšaubāmi šo krustadatu galvas formas pamatā ir no Krievzemes ievesto krustiņveida piekariņu forma. Krievzemē izgatavotie krustiņveida piekariņi saistāmi ar kristīgās ticības simboliku, kas baltu zemēs nonāk maiņas un tirdzniecības ceļā, kā arī tiešas kristīgās ticības izplatības ietekmē. Iespējams, šajās krustadatu formās atspoguļojas mitoloģiskās un kristīgās pasaules uztveres saplūšana. Taču, līdzīgi kā kristīgā ticība, kristīgā simbolika Lielupes baseinā negūst atzinību un netiek plašāk lietota 10.–11. gadsimtā.

VII apakšgrupa (VII). Līdz šim maz pazīstamas un pētītas ir dzelzs krustadatas ar šķeltiem galiem. To izgatavošanas materiāls – dzelzs – laika gaitā pakļauts spēcīgai korozijai, kas deformē adatu galvas formu un rotājumu, atsevišķos gadījumos – pat līdz neatpazīstamībai. Tas apgrūtina atšķirt krustadatas ar šķeltiem galiem no citu veidu rotadātām. Šo krustadatu galvenā raksturojošā

25. att. VII apakšgrupas dzelzs krustadatas ar šķeltiem galiem (N. Jēruma zīmējums):
 1 – Dundagas Laukmuiža (1 gab.), 2 – Valgales Veģi (1), 3 – Lībagu Sāraji (1), 4 – Rūsiši–Debeši (1), 5 – Dobeles viduslaiku kapsēta (1), 6 – Tērvetes pilskalns (8), 7 – Tērvetes Kūri (2), 8 – Bukaišu Atvases (1), 9 – Rīga, Jauniela 20 (2), 10 – Doles Rauši (7), 11 – Salaspils Laukskola (1)

pazīme ir galvas formas sašķeltie gali, kurus rotā volūtas, un rombveida ornamenti galvas centrā, kā arī izgatavošanas materiāls – dzelzs. Krustadatu galvas platums ir 4–7 cm, kopējais garums 8,5–16 cm.

Pirmā Latvijas teritorijā zināmā dzelzs krustadata, kas atrasta 1935. gadā, publicēta E. Šturma rakstā par Valgales Veģu ugunskapiem (Šturms 1937, 358, 1. tab.: 8). Dzelzs krustadatas Latvijas arheoloģisko rotu pētniecībā līdz šim izpelnījušās mazu arheologu uzmanību nelielā atradumu skaita un, iespējams, to sliktās saglabāšanās dēļ. Tomēr jāatzīst, ka šīs krustadatas uzskatāmas par vienām no skaistākajām un greznākajām krustadatām dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumposmā. Pētījumi par Latvijas arheoloģiskajā materiālā esošo priekšmetu, to skaitā dzelzs rotaslietu sudrabošanas tehniku – tausiju aizsākās tikai 2004. gadā (Svarāne 2004, 21–26).

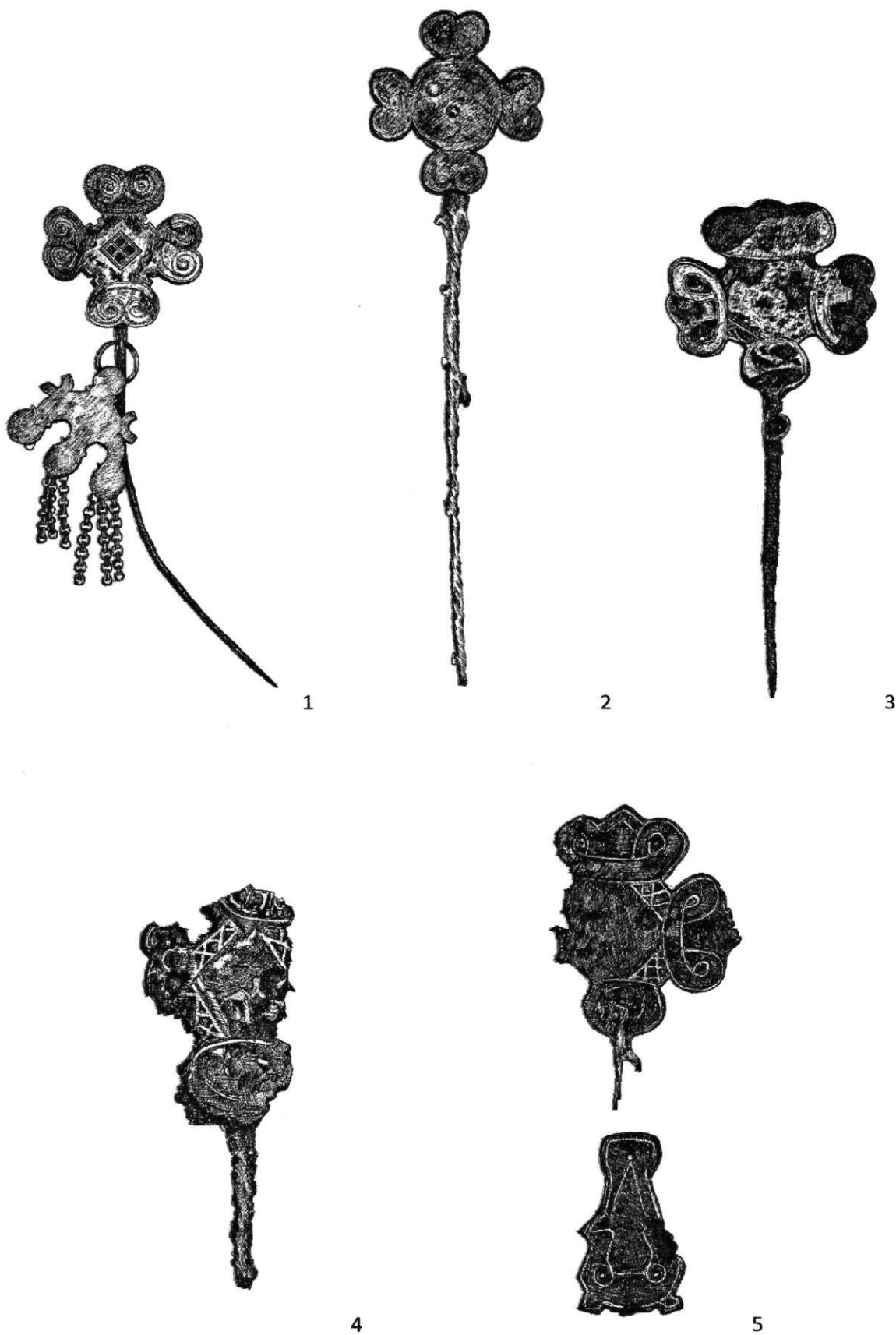
Latvijā līdz šim apzinātas 27 dzelzs krustadatas ar šķeltiem galiem no 12 atradumu vietām. Lietuvas arheoloģiskajā materiālā zināmas tikai četras dzelzs krustadatas, no kurām publikācijās pieminētas vien divas – Zvelgaiču pilskalnā atrastās (Stepiņš 2003, 232), bet nav sīkāk aprakstītas un tipoloģizētas.

Pētījuma autoram liekas atbilstošs D. Svarānes dotais šo krustadatu iedalījums, vadoties no to galvas formas, tādējādi VII apakšgrupas dzelzs krustadatām ar šķeltiem galiem var izdalīt divus tipus:

1. tips. *Dzelzs krustadatas ar divdalījumā šķeltiem galiem;*

2. tips. *Dzelzs krustadatas ar trīsdalījumā šķeltiem galiem.*

Pirmā tipa krustadatu galvas ir nedaudz mazākas, to platums nepārsniedz 5,5 cm, atšķirība no otrā tipa, kam galvas platums var sasniegt pat 7 cm. Latvijas teritorijā **VII apakšgrupas 1. tipa (VII 1) krustadatas ar divdalījumā šķeltiem galiem** zināmas no septiņām atradumu vietām, kopumā atrastas 19 šādas krustadatas. Īpaši grezna 1. tipa krustadata savrupatrasta Rūsišos–Debešos. Šai krustadatai, salīdzinot ar pārējām VII apakšgrupas krustadatām, labi saglabāties galvas virsmas rotājums, kurš veidots sarežģītā sudrabošanas tehnikā – tausijā. Tausija ir inkrustācijas paveids, kuru lieto greznu dzelzs juvelierizstrādājumu izrotāšanā ar dārgmetāla, parasti sudraba stiepli, sloksnīti vai plāksnīti, turklāt bez lodēšanas palīdzības. Šīs tehnikas pamatā ir daudzu dažādos virzienos ejošu rievīņu iegravēšana dzelzī, rievīnās iekāļot par pamatmetālu mīkstāku metālu (Svarāne 2004, 21).

26. att. VII apakšgrupas krustadatas: 1. tips (1, 2), 2. tips (3-5) (N. Jērums zīmējums):
 1 - Rūsiši-Debeši (A 1207: 15), 2 - Libagu Sāraji, 42. kaps (A 12820: 475), 3 - Dobeles viduslaiku kapsēta (VI 234: 23),
 4 - Dundagas Laukmuiža, 4. kaps (V 7316: 15), 5 - Valgales Veģi, 6. kaps (8793: 12)

Rūsīšu–Debešu dzelzs krustadatas galvas izmēri ir $5,7 \times 5,4$ cm. Tās gali rotāti ar volūtām, bet galvas centrā ar sudraba stieplītēm izveidota romba kontūra, kas sadalīta četrās daļās, norobežojot kvadrātus ar iekaltu vara stiepli. Krustadati ir ne tikai īpaši grezni dekorēta galvas virsma, bet vienīgajai no visām zināmajām 1. tipa krustadātām – grezns bronzas važturis, kurā bijušas iekārtas deviņas smalka izmēra dubultvažiņas. Iespējams, bronzas važturis bijis pārklāts ar sudraba platējumu.

Zemgalē vienīgais zināmais apbedījums ar VII apakšgrupas 1. tipa krustadatu ir 1932. gadā V. Ģintera vadībā veiktajos izrakumos Bukaišu Atvasēs atklātais 2. kops (LNVM AA 120). Kops postīts, tāpēc, iespējams, minētā krustadata ir no cita apbedījuma, par ko savā pārskatā atzīmē V. Ģinters. Apbedījumā bez minētās dzelzs krustadatas vēl atrastas divas spirālprocesi, divi spirālgredzeni un tordēts kaklariņķis ar sašaurinātiem galiem. Krustadatas galvas ornamenti nav saglabāties, galvas izmēri $5,9 \times 5,5$ cm.

E. Brīvkalnes 1957. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos Tērvetes pilskalnā atrasts lielākais dzelzs krustadatu skaits – astoņas krustadatas vienuviet. Atsevišķu krustadatu formu bojājusi stipra korozija, tāpēc vairs nav iespējams noteikt, pie kura tipa tās pieskaitāmas. Uz 1. tipu var attiecināt vismaz trīs dzelzs krustadatas. Viena no tām ir salīdzinoši labi saglabājusies. Krustadata atrasta pilskalna plakuma B laukumā 86 cm dziļumā (LNVM VI 24d). Tās galvas izmēri ir $6,4 \times 6,7$ cm, nolauzta daļa no kājas, rotadatas kopējais garums 9,5 cm. Krustadatas galvai uz šķeltajiem divdalījuma galiem vēl saglabāties sudrabs. Sudraba dekors veido volūtas formas ornamentu, līdzīgi kā Rūsīšu–Debešu krustadati. Galvas centrā rotājums nav saglabāties. E. Brīvkalne minētās krustadatas datējusi ar 13. gs. (Brīvkalne 1958, 270).

Viena aplūkojamās apakšgrupas krustadata atrasta arī kuršu apdzīvotajās teritorijās, J. Asara 1990. gadā veikto arheoloģisko izrakumu laikā Lībagu Sāraju kapulauka 42. ugunskapā (LNVM A 12820: 475). Krustadatas galvas platums ir 5,3 cm, kopējais garums 20 cm (Svarāne 2004, 25). Krustadatas galvas pamatā ir ripa, pie kuras piekļaujas divdalījuma šķelti gali. Jāatzīmē, ka Zemgalē zināmajām piecām 1. tipa krustadātām galvas pamatā ir rombs. Lībagu Sāraju 42. kapā atrastajai krustadati galva bijusi dekorēta sudraba tausijas tehnikā, par ko liecina vāji saskatāmas ornamentam paredzētas gravējuma rieviņas. Raksturīgi kuršiem apbedījumā bija tikai viena krustadata. Bez tam apbedījumā atrasta vēl viena dzelzs rotadata ar tā saukto naglveida jeb ripas galvu, fragmenti no

tordēta bronzas kaklariņķa, tordēta pakavsakta ar nolauztiem galiem, bronzas vairoggredzens, četri rombveida un viens jomtveida piekariņš bronzas dubultvažiņā un divi dzeramo ragu apkalumi.

Starp kuršu rotām 12.–13. gs. bieži sastopamas bronzas un dzelzs plākšņveida saktas, kas pēc formas ir analogiskas aplūkojamai krustadati, tomēr kā rotadatas tās kuršu apdzīvotajās teritorijās zināmas tikai vienā jau aplūkotajā apbedījumā. Lībagu Sāraju 42. kapā atrastajai dzelzs krustadati, kuras galvas centrā ir aplis, analogiskas krustadatas Latvijā nav zināmas, bet tādas ir konstatētas Lietuvā – zemgaļu Pavirvītes–Gudu kapulauka 46. kapā, kur atklātas divas šādas krustadatas ar divdalījuma šķeltiem galiem. Kapa inventārs trūcīgs, bez minētajām krustadātām kapā vēl bija dzelzs nazis, vīta bronzas stieple un puse no vērpjamās vārpstas skriemeļa, iespējams, kops postīts (Vasiliauskas 2001, 341).

Vēl šī tipa krustadatas sastopamas Daugavas lībiešu kapulaukos. Arī lībiešu kapulauku apbedījumos atrastas dzelzs rotadatas ir stipri korodējušas, un nereti pat nevar noteikt to piederību kādai no rotadatu grupām. Pēc R. Spirģa pētījumiem (Spirģis 2006, 326), Daugavas lejtecē dzelzs krustadatas fiksētas divos kapulaukos – Doles Raušos (44., 63., 81., 146., 158. kops) un Salaspils Laukskolā (580. kops).

Atzīmējams, ka tikai vienā Doles Raušu kapulauka apbedījumā – 44. sievietes kapā atklātas divas dzelzs krustadatas (LNVM, VI 146: 286). Rotadatas cietušas no spēcīgas korozijas (nav konservētas), apaugušas ar dzelzs uzslāņojumiem, bet to formā saskatāms divdalījuma galu šķēlums. Pie krustadātām bijuši bronzas segmentveida važturi ar haotiski iesistu sauliņu ornamentu, kādi raksturīgi tikai vaidu apbedījumiem. Važturos bijušas iekārtas vairākas dzelzs važiņas, to precīzs skaits nav nosakāms. Iespējams, važturī bronzas stieņiņu važiņā bijis iekārtas zirdziņa piekariņš. Kapā vēl atrasts no bronzas stieplēm vīts kaklariņķis ar cilpu galiem, spirālgredzens, gredzens ar vītu paplašinājuma daļu, reti sastopams gredzens ar aci, kaula ķemme un dzelzs nazis. Citos šī kapulauka apbedījumos dzelzs krustadatu saglabāšanās pakāpe ir vāja un nav iespējams noteikt to sākotnējo formu.

Salaspils Laukskolas 580. kops stipri postīts (Zariņa 2006, 150), tajā atrasta viena dzelzs krustadata ar divdalījuma šķēlumu, rotadatas kāja nav saglabājusies (Zariņa 2006, 259, 132. att.: 15). Kapā vēl konstatēti divi bronzas gredzeni ar paplašinātu priekšpusi un pamīšus galiem, dzelzs naža fragmenti, dzeltenas zilītes no apģērba rotājuma un ripas keramikas lauska. Kapu ietver nevienmērīga

platuma un biezuma oļļainas zemes loks ap 7 m diametrā (LNVM VI 128: 7875–7880).

Divas dzelzs krustadatas atrastas 1969. gadā Rīgā M. Vilsones arheoloģisko izrakumu laikā Jaunielā 20. No tām 6. kapā atrastā krustadata pieskaitāma pie 1. tipa. Krustadata saglabājusies fragmentāri, tās sākotnējais galvas izmērs bijis ap 6,5 cm, kopējais garums nav nosakāms. Uz krustadatas galvas vairs nav saglabājies dekors. Pie krustadatas kājas ir dzelzs riņķītis važiņu vai važturu piekāršanai (VRVM 182068/2). Apbedījumā vēl atrasta bronzas pakavsakta ar noplacinātiem naglu galiem un tordētu loku, spirālgredzens ar dubultsauliņu ornamentu, gredzens ar vītu priekšpusi un pamīšus saejošiem galiem, zvārguļi, vairogveida apaļš piekariņš, kauri gliemežnīcas un stikla krelles. Starp apbedījuma piedevām uzmanību piesaista bronzas spirālgredzens ar sauliņu ornamentu, kādi līdz šim zināmi tikai zemgaļu apbedījumos un ir raksturīgi zemgaļu materiālajai kultūrai. Iespējams, minēto apbedījumu var saistīt ar zemgaļiem, Rīgas arheoloģiskajā materiālā ir atrastas rotas, kas raksturīgas Zemgalei. Apbedījums datējams ar 13. gadsimtu.

Baltu – žemaišu, jāvingu, kuršu, zemgaļu apdzīvotajās teritorijās Latvijas un Lietuvas rietumdaļā vēlajā dzelzs laikmetā plaši pārstāvētas bronzas un dzelzs divdalījuma krustasaktas. Lielupes baseinā rotkaļi, ņemot par pamatu minētās saktas, izveidojuši jaunu rotadatu formu, kura parādās 12. gs. zemgaļu apdzīvotajās teritorijās un viņu pierobežu kaimiņu zemēs.

Autoram ir zināmas četras šī varianta krustadatas Lietuvas teritorijā, kuras arī atrastas tikai zemgaļu apdzīvotās teritorijās. Divas krustadatas atrastas Zvelgaiču pilskalnā Žagares rajonā (Stepiņš 2003, 232), divas – Pavirvītes–Gudu kapulaukā.

VII apakšgrupas 2. tipa (VII 2) *krustadatas ar trīsdalījumā šķeltiem galiem* no 1. tipa atšķiras ar galvas galu formu un nedaudz lielākiem izmēriem. 2. tipa krustadatu galvas izmēri ir 6–7 cm, kopējais garums ap 15 cm. Visām 2. tipa dzelzs krustadātām galvas pamatā ir rombs, pie kura piekļaujas trīs dalījumā šķeltie gali. Latvijas teritorijā zināmas astoņas šādas krustadatas no sešām atradumu vietām.

Labi saglabājusies 2. tipa krustadata ir savrupatrasta J. Daigas izrakumos Dobeles viduslaiku kapsētā (Daiga 1980, 52, 10. att.). Krustadatas galvas izmēri ir 5,8 × 6 cm, tās kopējais garums 14,8 cm (LNVM VI 234: 23). Krustadatas galva rotāta tausijas tehnikā. Ornaments līdzīgs 1. tipa krustadātām, taču pilnībā nav rekonstruējams. Galvas centrā novērojams romba motīvs. Krustadatas kājai pie galvas ir neliels izvirzījums ar ac-

tiņu važiņu vai važturu iekāršanai. Šī ir vislabāk saglabājusies 2. tipa krustadata Latvijā.

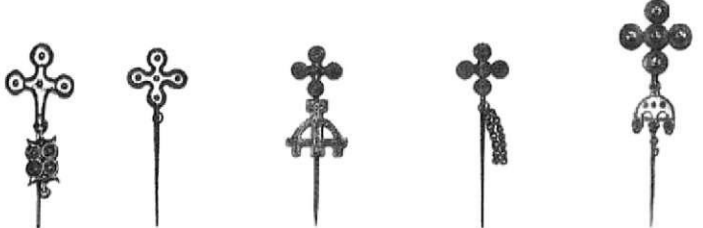

Tērvetes pilskalnā atrastas trīs 2. tipa krustadatas, no kurām tikai viena pilnībā saglabājusies sākotnējo formu (LNVM VI 24a: 842). Tās galvas izmēri ir 6 × 6,5 cm, krustadatas kopējais garums 15,2 cm. No rotājuma nekas nav saglabājies, iespējams, restaurācijas gaitā tausējuma paliekas tikušas neapzināti noslīpētas, taču jādodomā, ka šīs krustadatas galvu rotājis sudraba tausijas tehnikā veidots ornaments. Pārējās Tērvetes pilskalnā atrastās krustadatas stipri korodējušas, alvas dekors nav saglabājies. Visas dzelzs krustadatas E. Brivkalne datē ar 13. gs. (Brivkalne 1958, 270, 3. tab.).

Pēc M. Atgāža teiktā, iespējams, arī Mežotnes pilskalnā atsevišķas dzelzs rotadatas var attiecināt uz minēto apakšgrupu. Taču spēcīgās korozijas dēļ nav nosakāma to sākotnējā galvas forma. Tērvetes Ķūros savrupatrastā krustadata ir fragmentāra, galvas ornaments nav nosakāms (TVM 761).

Ziemeļkurzemē atrastas divas 2. tipa krustadatas – Dundagas Laukmuižas 4. kapā (LNVM V 7316: 15) un Valgales Veģu 6. kapā (LNVM V 8739: 1). Valgales Veģos pētītajā kapulaukā atklāti ugunskapi, taču par 6. kapu precīzu ziņu nav, jo tā inventāru 1935. gadā atrada ceļa būvētāji, kuri senlietas salasīja un nodeva muzeja darbiniecei A. Auzānei Stendē (Svarāne 2004, 26). Krustadatas galva daļēji bojāta, trūkst viena no galiem, arī adatas kāja saglabājusies tikai fragmentāri. Kopējais krustadatas galvas platums 5,4 cm, garums 7,1 cm. Sākotnējais krustadatas galvas platums varēja būt ap 7 cm. Galvas rotājums nav saglabājies, redzamas tikai gravējuma rievās, kas dod nelielu priekšstatu par ornamentu. Jāatzīmē, ka šis ir vienīgais zināmais gadījums, kur 2. tipa dzelzs krustadai ir arī važturis, kādi bieži sastopami zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. Bez jau minētās krustadatas un važtura kapā bijuši trīs bronzas vītie gredzeni, viens bronzas spirālgredzens ar sauliņu ornamentu, tordēta pakavsakta ar noplacinātu ripu galiem un divas plākšņu riņķsaktas (Šturms 1937, 358, 1. tab.: 7).

Viens no bagātākajiem apbedījumu inventāriem, kas attiecināms uz 13./14. gs. miju, ir Ziemeļkurzemē atklātajā Dundagas Laukmuižas 4. kapā, kurā starp piedevām konstatēta arī 2. tipa krustadata (LNVM V 7316: 15). Krustadatas galva ir stipri bojāta, tās platums 4,3 cm, garums 6,6 cm. Krustadata saglabājusies fragmentāri, bet galvas forma un dekors ļauj to pieskaitīt 2. tipam. Krustadai ir daļēji saglabājies tausijas tehnikā iestrādātais ornaments, kur redzams izteikts rombs krustadatas galvas centrā. Dundagas Laukmuižas krustadata ir analogiska Dobeles viduslaiku kapsētā atrastajai. Dundagas Laukmuižas apbedījumā

Dzelzs laikmeta un viduslaiku sākumposma Latvijas krustadatu tipoloģija

	I 3.-5.gs.	II 6.-7.gs.	III 7.-9.gs.	IV 8.-9.gs.	V 5.-13.gs.	VI 10-11.gs.	VII 12.gs.-14.gs.
Apakšgrupa							
			1.tips 2.tips	1.tips 2.tips	1.tips 2.tips 3.tips 4.tips 5.tips		1.tips 2.tips
			7.-8.gs. 7.-9.gs.	8.gs. 8/9.gs.	8.gs. 9.gs. 7.-11.gs. 10.-11.gs. 11.-12.gs.		12.-13.gs. 13.-14.gs.
Tips							
					3.tipa varianti 4. tipa varianti 5.tipa varianti		
					a b c d e a b c a b		
					7.-11.gs. 8-11.gs. 10.-11.gs. 11-12.gs. 12-13.gs. 10.-12.gs. 10-11.gs. 12.gs. 5-7.gs. 10-12.gs.		
Variants							

27. att. Dzelzs laikmeta un viduslaiku sākumposma Latvijas krustadatu tipoloģija (N. Jērums zīmējums)

atrasts liels skaits stipri korodējušu dzelzs važiņu, važturis netika konstatēts. Spriežot pēc važiņu skaita, iespējams, kapā bijusi vēl otra krustadata, kura nav saglabājusies. Starp kapa piedevām ir kaklarota, kas sastāv no 75 bronzas zvārgulīšiem, kurus citu no cita atdala mazas bronzas spirālītes, un 18 monētpiekariņiem. Bez minētās kaklartas konstatētas vēl trīs krellu virtenes no gaiši un tumši ziliem stikliņiem un mazām dzeltenām zīlītēm. Kapā atrastas 10 saktas, no kurām divas ar pogaļu galiem, trīs tordētas bronzas pakavsaktas ar skaldņotiem galiem, viena ar atrotītiem galiem, trīs skārda riņķsaktas un viena liela bronzas stieplišu vīta pakavsakta ar zvārgalvu galiem, seši vītie bronzas gredzeni un divi bronzas spirālgredzeni ar saulišu ornamentu, dzelzs nazis ar bronzas skārdu apkaltā makstī. Vairums monētpiekariņu ir datēti ar 13. gs. 80. gadiem, no tiem atsevišķi ir kalti līdz 1302. gadam, kas ļauj šo apbedījumu datēt ar 13./14. gs. miju.

Paliek atklāts jautājums par šī apbedījuma etnisko piederību. Vairums apbedījumā atrasto senlietu raksturīgs zemgaļu materiālajai kultūrai (dzelzs krustadatas, bronzas spirālgredzeni ar saulišu ornamentu, pakavsaktas ar pogaļu galiem u.c.). Iespējams, stipri līdzīgas rotas kaimiņos esošo zemgaļu iespaidā nēsājuši vendi vai Ziemeļkurzemes lībieši. Nav izslēgts, ka konkrētais apbedījums saistāms ar 13. gs. otrās puses zemgaļu migrāciju ZR virzienā no etniskām dzīvesvietām. Netiešas liecības par zemgaļu klātbūtni Ziemeļkurzemē sniedz Žilbērs de Lanuā, aprakstot ceļojumu caur Kurzemi pa maršrutu Liepāja–Grobiņa–Kuldīga–Kandava–Rīga, kur ceļā braucis caur kuršu, lībiešu un zemgaļu ciemiem (Spekke 1995, 25).

Rīgā, Jaunielā 20, 12. kapā atrastā 2. tipa krustadata ir bojāta, tās galvas sākotnējais izmērs bijis ap 6 cm (LKVM 182070/7). Pie krustadatas saglabājusies bronzas važiņa. Apbedījums postīts, tajā vēl atrasta bronzas pakavsakta ar tordētu loku un skaldņotiem galiem, pakavsakta ar zvārgalvu galiem, divi spirālgredzeni ar saulišu ornamentu, bronzas gredzens ar tordētu priekšpusi un pamīšus saejošiem galiem, vairogveida piekariņš, dzintara un stikla krelles.

2. tipa dzelzs krustadatas raksturīgas zemgaļu teritorijām, kur zināmas piecas krustadatas no trīs atradumu vietām. Šo krustadatu izgatavošana un rotāšana tausijas tehnikā ir sarežģīts, ilglaicīgs un dārgs process. Iespējams, ar to izskaidrojama šo krustadatu atrašana Lielupes baseina pilskalnos vai to tuvumā. 2. tipa dzelzs krustadatu ar trīsdalījumā šķeltiem galiem lietošanas laiks ir 13. gs. un 14. gs. pirmā puse.

Dzelzs krustadatu ar šķeltiem galiem kā pilnīgi jaunas rotadatu formas parādīšanās dzelzs laikmeta beigās zināmā mērā saistāma ar politiski ekonomiskiem procesiem, kas norisinās baltu apdzīvotajās teritorijās. Šīs rotadatas nevar pieskaitīt pie krustadātām, kas gadsimtu gaitā ģenētiski attīstījās. Dzelzs krustadatu ar šķeltiem galiem galvas formā un rotājumā parādās seno tradīciju pārklāšanās ar kristīgās Eiropas kultūru un tradīcijām. Iespējams, ka tieši šīs formas krustadatas palīdz izsekot sarežģītos etniskos procesus 13.–14. gs., ļaujot noteikt zemgaļu migrācijas virzienus.

Krustadatas uzskatāmas par izteikti baltu teritorijās lietotu rotadatu. Tās izceļas ar savu savdabību Austrumbaltijas un Ziemeļeiropas reģionā. Savdabīgs apģērba nēsāšanas veids un apģērba sasprašanās ar rotadātām tradīcijas ilgstoša saglabāšanās (līdz pat viduslaikiem) Austrumbaltijas reģionā atsevišķās maztautās (zemgaļi, žemaiši, kurši) bija faktors, kas veicināja jaunu rotadatu formu veidošanos, to ilgstošu lietošanu un jaunu dekorēšanas veidu apgūšanu. Novērojama zināma mantiskā diferenciācija kapu piedevās, šo rotadatu piederība sabiedrības augstākās kārtas pārstāvju rotām. Vēlā dzelzs laikmeta otrajā pusē jaunu krustadatu formu izveidē novērojama kristietības un pagānisma līdzaspastāvēšana un mijiedarbība, kas izpaužas krustadatu galvas formās, ornamentā un važiņrotu piekariņos.

SECINĀJUMI

Dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumposmā Latvijas teritorijā sastopamo krustadatu izpētes procesā iegūtos rezultātus iespējams vispārināt vairākos pamatatziņumos:

1) Latvijas arheoloģiskajā materiālā krustadatas parādās mūsu ēras pirmajos gadsimtos. Krustadātām kā tipoloģiskās grupas rotadātām izsekrojama ilgstoša attīstības vēsture zemgaļu, žemaišu, sēļu un kuršu apdzīvoto teritoriju materiālajā kultūrā. Lielupes baseina areālā vērojama lielākā krustadatu koncentrācija un to atradumu vietu skaits, kā arī formu dažādība baltu zemēs. Jāsecina, ka tieši Lielupes baseinā sastopamas krustadatu agrākās formas un izsekrojama to tālāka attīstība.

2) Latvijas teritorijā dzīvojušās maztautas krustadatas nepārtraukti lietojušas no 5. gs. līdz 14. gs. sākumam. Lielāko formas daudzveidību un plašāko izplatību Latvijā krustadatas sasniedz vēlajā dzelzs laikmetā 10. un 11. gadsimtā. Krustadatu izgatavošanu un lietošanu hronoloģiski var attiecināt uz dzelzs laikmetu, kaut gan viena no

to apakšgrupām tiek lietota vēl viduslaiku sākumposmā.

3) Par pamatu krustadatu tipoloģijas izstrādē ir ņemta rotadatas galvas forma (atsevišķos gadījumos kā papildus raksturojoša pazīme – rotadatas ornamenti un izgatavošanas materiāls). Latvijā no 3. līdz 14. gs. lietotās krustadatas iedalāmas septiņās apakšgrupās. III, IV, V un VII apakšgrupai iespējams izdalīt vairākus tipus un variantus. Hronoloģiski vienā laika periodā varēja tikt izgatavotas un lietotas dažādu apakšgrupu vai vienas apakšgrupas atšķirīgu tipu un variantu krustadatas.

4) Latvijā lietotās krustadatas tipoloģiski iespējams sadalīt šādās apakšgrupās: I. Krustadatas ar rombveida izgriezumiem galvas vidū un trīs nelieliem caurumiņiem stūros; II. Krustadatas ar apaļām profilētām pogām un rombveida izgriezumam galvas vidū; III. Krustadatas ar apaļām profilētām pogām un slēgtu galvas centrālo rombu; IV. Krustadatas ar rombveida padziļinājumiem galvas centrā; V. Krustadatas ar plakanām galvas ripām; VI. Krustadatas ar rombveida galiem; VII. Krustadatas ar šķeltiem galiem.

5) No 5. līdz 7. gs. krustadatas sastopamas gan vīriešu, gan sieviešu apbedījumos. Vīriešu apbedījumos krustadatas vienmēr atrod pa vienai atšķirībā no sieviešu apbedījumiem, kur tās ir divas. Sākot ar 7. gs. līdz 14. gs. krustadatas ir izteikta sieviešu rota, kam piemīt funkcionāla un dekoratīva nozīme. No 3. līdz 14. gs. krustadatas sastopamas apbedījumos ar bagātām kapa piedevām, kas izceļas citu apbedījumu piedevu starpā, tāpēc tās var uzskatīt par sociālo virslāņu lietotu rotadatu veidu. VII apakšgrupas krustadatu lielākais skaits atrasts pilskalnos vai to tuvumā, kas norāda uz to lietotāju sociālo statusu un stāvokli sabiedrībā 12.–14. gadsimtā. Sarežģītā tausijas tehnikā krāšņi rotāto dzelzs krustadatu klātbūtni pilskalnos un to tuvumā var saistīt ar sabiedrības diferenciāciju – augstākās kārtas pārstāvji uzturas pilskalnos, kas kalpo kā administratīvi politiski, ekonomiski un tirdzniecības centri. Ap tiem esošajās senpilsētās koncentrējas dažādu specializētu amatu meistari – rotkaļi un kalēji, kā arī tirgotāji.

6) Dzelzs laikmeta krustadatu funkcionālā nozīme ir apģērba saspraušana. 5.–7. gs. vīriešu apbedījumos sastopamas krustadatas ar rombveida izgriezumam galvas vidū, kas, spriežot pēc to novietojuma kapā, lietotas apmetņa saspraušanai. Visu dzelzs laikmetu sievietes krustadatas izmantojušas sarafānu (svārku) saspraušanai un villaines piespraušanai pie sarafāna. Atsevišķos gadījumos,

kad krustadatas nav lietotas pārī, iespējams, ar tām sasprauti tunikveida svārki, kas raksturīgi pusaudžiem.

7) Krustadatu galvas formas, izmēru un rotājuma izmaiņas laika gaitā norāda uz Latvijas teritorijas iedzīvotāju garīgo priekšstatu izmaiņām un to estētisko gaumi. Vēlajā dzelzs laikmetā vietējo maztautu materiālajā un garīgajā kultūrā novērojama kristietības ietekme un līdzaspastāvēšana.

8) Krustadatu galvas forma un rotājums atspoguļo arī mitoloģiskus un reliģiskus priekšstatus un kalpo kā auglības un saules simbols. Saules motīvs novērojams krustadatu galvas galos, kur iegravējot izceltas ripas kā saules simbols. Galvas centrālo daļu, kas veido rombu, hipotētiski var saistīt ar zemes jeb uzarta lauka simbolu, kas sastopams vēl 12.–14. gs. krustadatas. Ap 10.–11. gs. galvas formā novērojams (VI apakšgrupas krustadatas) krusta motīvs, kas, iespējams, saistāms ar kristīgās un pagāniskās pasaules uztveres mijiedarbību – krusts kā sargājošs simbols un krusts kā kristietības simbols.

9) Latvijas teritorijā dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumposmā dzīvojušo maztautu materiālajā kultūrā novērojamas atšķirības, kas parādās rotu formās, lietošanas, izgatavošanas un dekorēšanas tradīcijās. Var izdalīt dažus krustadatu apakšgrupu tipus vai to variantus, kuri izgatavoti un lietoti noteiktā reģionā un kurus vairāk vai mazāk var attiecināt uz konkrētu etnisku vienību (maztautu). Sēļiem raksturīgas IV apakšgrupas 1. tipa krustadatas. Pie izteikti zemgaliskām krustadatas var pieskaitīt IV apakšgrupas 2. tipa, V apakšgrupas 3. tipa a variantu un VII apakšgrupas krustadatas. Ar kuršiem var identificēt V apakšgrupas 3. tipa b variantu un 4. tipa c variantu. Vendu materiālajai kultūrai raksturīgas V apakšgrupas 3. tipa d variantu un 4. tipa b variantu krustadatas. Baltijas somu apdzīvotajās teritorijās sastopamas V apakšgrupas 3. tipa e variantu krustadatas.

10) Ap 12. gs. krustadatu izgatavošanā un lietošanā novērojamas krasas izmaiņas. Pilnībā pārtrūkst krustadatu tālākā ģenētiskā attīstība un to plaša lietošana. Iespējams, šis process saistāms ar vispārējām tendencēm apģērba un rotu nēsāšanā Centrālajā un Ziemeļeiropā, ar kristīgās ticības izplatīšanos Austrumbaltijas reģionā. Parādās jauns krustadatu veids (VII apakšgrupa), kur galvas formā vērojama jauna tendence – zieda motīvs, saglabājot arī iepriekšējo gadsimtu tendences – rombu galvas centrā, kas saistīts ar zemes jeb auglības simboliku.

SAĪSINĀJUMI

A	– Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta kolekcijas šifrs	NM	– Madonas novadpētniecības muzejs
KNMM	– Kuldīgas vēstures un mākslas muzejs	RDM	– Rīgas Doma muzeja kolekcija
KPM	– Kurzemes provinces muzeja kolekcija	RI.B	– Rīgas Latviešu biedrības kolekcija
LNVM	– Latvijas Nacionālais vēstures muzejs	TVM	– Tērvetes vēstures muzejs
LVMM	– Liepājas vēstures un mākslas muzejs	VI	– Latvijas vēstures institūta kolekcija
		VVM	– Valmieras vēstures un mākslas muzejs

LITERATŪRA

- Adams, W.Y., Adams, E.W., 1991. *Archaeological Typology and Practical Reality: A Dialectical Approach to Artifact Classification and Sorting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Atgāzis, M., 1964. Latgaļu 9.–12. gs. cirvji. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 105–125.
- Atgāzis, M., 1974. Dzelzs iedzītņu šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 11. Rīga: Zinātne, 154–173.
- Atgāzis, M., 1977. Ķūru senkapī. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 14–19.
- Atgāzis, M., 1978. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Dobeles rajonā un izrakumi Anšķīnu senkapos 1977. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 12–17.
- Atgāzis, M., 1980. Bāļu–Šķērstaiņu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs un aizsardzības izrakumi Mežotnes centra senkapos. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 22–27.
- Atgāzis, M., 1980. Voprosi etnicheskoj istorii zemgalov. *Iz drevneishei istorii baltiskikh narodov (po dannym arkheologii i antropologii)*. Rīga, 89–101.
- Atgāzis, M., 1982. Izrakumi Dobeles Bāļu–Šķērstaiņu un Ošu senvietās. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980. un 1981. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 33–41.
- Atgāzis, M., 1988. Dreņģeru–Čunkānu kapulauka pētniecība. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 33–40.
- Atgāzis, M., 1990. Pētījumi Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā un aizsardzības izrakumi Plūdoņu II apmetnē. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 34–43.
- Atgāzis, M., 1992. Pētījumi Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā un pārbaudes izrakumi Stelpes Berķu Kapusalā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 23–29.
- Atgāzis, M., 1994a. Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 23–30.
- Atgāzis, M., 1994b. Dreņģeru–Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.–9. gs. zemgaļu apbedījumos. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 17. Rīga: Zinātne, 29–40.
- Atgāzis, M., 1996. Atgāzis M. Izrakumi Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 16–24.
- Atgāzis, M., 1998. Izrakumi Pokaiņu meža akmeņu kaudzēs un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Dobeles un Tukuma rajonā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1996. un 1997. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 12–13.
- Atgāzis, M., 1998. *Tuvciņas ieroči senajā Latvijā 10.–13. gadsimtā*. Promocijas darbs. Rīga.
- Atgāzis, M., 2000. Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sākums un daži senvietu hronoloģijas jautājumi. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 20. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 18–31.
- Atgāzis, M., 2002. Latvijā atrastie senākie zobeni. *Civitas et castrum ad Mare Balticum*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 345–366.
- Atgāzis, M., Bebre, V., 1986. Pētījumi Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 19–25.
- Balodis, F., 1938. *Senākie laiki. Latviešu senvēsture*. Rīga: Valters un Rapa.
- Bitner-Wroblewska, A., 2001. *From Samland to Rogaland. East–West connections in the Baltic Basin during the Early Migration Period*. Warszawa.
- Bliujienč, A., 1999. *Vikingu epochos kuršiu papuošalu ornamentika*. Vilnius: Diemedis.
- Boy, C., 1896. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahre 1895*. Mitau, 1–35.
- Brivkalne, E., 1958. Gorodishche Tervete i ego istoricheskoe znachenie. *Voprosi etnisheskoj istorii narodov Pribaltiki*. Moskva, 254–272.
- Ciglis, J., 2007. 5.–9. gs. jostas sprādzes Austrumlatvijā. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2004.–2006*. Rīga, 9–23. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, 12)
- Daiga, J., 1980. Izrakumi Dobeles kapsētā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 48–53.
- DM 1985 – *Drevnij Novgorod (Prikladnoe iskusstvo i arkheologija)*. Moskva: Iskusstvo.
- E 1982 – *Eesti esiajalugu*. Tallinn.
- Gimbutiene, M., 1994. *Balti aizvēsturiskajos laikos*. Rīga: Zinātne.
- Graudonis, J., 2003. *Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ģinters, V., 1937. Kāds vidējā dzelzs laikmeta latviešu ornaments. *Senatne un Māksla*, 2, 39–56.
- Ģinters, V., 1938. Senā Mežotne. 1938. g. izrakumi pilskalnā un kapulaukā. *Senatne un Māksla*, 1, 64–98.
- Hausmann, R., 1896. Einleitung zur Abteilung Archäologie. *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Rīga: W. F. Häcker, IX–I.LXXXV.

- Jākobsons, F., Šturms, E., 1999. Jaunākie ieguvumi mūsu aizvēsturē. Jākobsons, F. *Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi*. Rīga. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, 6)
- Jērums, N., 2008a. Krustadatas dzelzs laikmetā Lielupes baseinā. *Starptautiskās zinātniskās konferences zinātniskie lasījumi Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā*, 5. Jelgava, 58–74.
- Jērums, N., 2008b. Krustadatas Kurzemē. *Pētījumi kuršu senatnē*. Rīga, 57–71. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, 14)
- Jērums, N., 2008c. *Krustadatas Latvijā*. Maģistra darbs. Rīga.
- K 2009 – *Kuršiai*. Vilnius.
- Kazakevičius, V., 1996. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius: Alma littera.
- Kazakiavichius, V., 1988. *Oruzhie baltskikh plemen II–VIII vekov na territorii Lityu*. Vilnius: Mokslas.
- Kruse, F., 1842. *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements*. Dorpat; Leipzig.
- Kuniga, I., 2000. *Kristapiņu kapulauks*. Rīga: RaKa.
- Kulakov, I., 1990. *Drevnosti prussov VI–XIII vv. Moskva*. Arkheologija SSSR. (Svod arkheologicheskikh istochnikov, vyp. G1–9)
- Loze, I., Graudonis, J., 1970. Apbedišanas tradīcijas Latvijā pirmatnējās kopienas laikā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 9. Rīga: Zinātne, 31–54.
- LA 1974 – *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- LAA IV 1978 – *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, IV. Vilnius.
- LIP 1990 – *Lietuvos istorijos paminklai*. Vilnius.
- LKS 1937 – *Latviešu kultūra senatnē*. Rīga.
- LSV 2001 – *Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- LITV 2007 – *Latviešu tautas tērpju vēsture*. Rīga: Antēra.
- Mägi, M., 1997. Eesti merovingi- ja viikingiaegsed rinnanõelas – võõrapäraseid ja omaid. *Festi Arheoloogia Ajakiri*, 1. Tallinn, 26–83.
- Moora, II., 1938. *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.* 2. Teil: Analyse. Tartu.
- Moora, H., 1952. *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga.
- Mugurēvičs, Ē., 1974. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no II. līdz 15. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 11. Rīga: Zinātne, 220–239.
- Okshott, E., 2004. *Arkheologija oruzhija*. Moskva.
- PZS 2004 – *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, 10)
- RK 1896 – *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Rīga: W. F. Häcker.
- Ruša, M., 1992. Izrakumi Dobeles kapsētā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 86–92.
- S 2007 – *Sēļai*. Vilnius.
- Sedov, V., 1982. *Vostochnye slaviane v VI–XIII vv. Moskva*: Nauka.
- SLP 1958 – *Senoves Lietuvių papuošlai*. Vilnius.
- Spekke, A., 1995. *Latvieši un Livonija* 16. gs. Rīga: Zinātne.
- Spirģis, R., 2006. *Daugavas lībiešu 10.–13. gadsimta krūšu važiņprotas ar bruņurupučsaktām*. (Promocijas darbs). Rīga.
- Stepiņš, P., 1974. Senkapi Īles mežā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 11. Rīga: Zinātne, 120–138.
- Stepiņš, P., 2003. Lietuvos žemgalos piliakalniņi. *Lietuvos archeologija*, 24. Vilnius.
- Svarāne, D., 2004. Par dzelzs rotaslietu sudrabošanas tehnoloģiju – tausiju Latvijā 12.–14. gs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 21–37.
- Svarāne, D., 2013. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā 11.–17. gs.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Šnē, A., 2002. *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts.
- Šnore, E., 1987. *Kivtu kapulauks*. Rīga: Zinātne.
- Šnore, R., 1930. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. *Latviešu aizvēstures materiāli*, 1. Rīga, 39–95, 97–108.
- Šturms, E., 1937. Izrakumi Valgales Vēģu ugunskaļos. *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Rīga.
- Tautavičius, A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius.
- Thunmark-Nylén, L., 2000. Some notes on the contacts between Gotland and the East Baltic area. *Archaeologia Baltica*, 4. Vilnius, 173–180.
- Urtāns, J., 1996. Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču senkaļos. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 117–119.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinātne.
- Urtāns, V., 1979. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā 5.–9. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 9. Rīga: Zinātne, 61–82.
- Vaitkunskenē, L., 1978. Kaštaunalių (Šilalės raj.) kapinyno tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais. *Archeologinai tyrinėjimai Lietuvoje*. Vilnius, 98–105.
- Vaitkunskenē, L., 1981. *Sidabras senovės Lietuvoje*. Vilnius.
- Vaitkunskenē, L., 1999. *Žvilių kapinynas*. Vilnius: Diemėdžio. (Lietuvos archeologija, 17)
- Vasiliauskas, E., 2001. XII–XIII a. Žemgalių laidojimui. *Lietuvos archeologija*, 21. Vilnius, 335–352.
- Vaska, B., 2004. Procesi zemgaļu ornamentā vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 127–152.
- Vasks, A., 1998. Kultūretniskā situācija agrajā un vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā (1.–8. gs.). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 7–27.
- Vaškevičiūtē, I., 1986. Jaunekļu (Joniškio raj.) V–XI a. kapinynas. *Lietuvos TSR Mokslu Akadēmijos darbai*, 2. Vilnius, 43–51.
- Vaškevičiūtē, I., 2000a. Šukionių kapinynas (Pakruojo rajonas, Lygumų apylinke). *Lietuvos archeologija*, 20. Vilnius, 159–224.
- Vaškevičiūtē, I., 2000b. Stungių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 20. Vilnius, 225–259.
- Vaškevičiūtē, I., 2004a. Laidosenos Ypatumai vakarų Žiemgaloje (Pavirvytės kapinyno duomenimis). *Lietuvos archeologija*, 26. Vilnius, 29–46.
- Vaškevičiūtē, I., 2004b. *Žemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius.
- Vaitkunskenē, L., 1999. *Lietuvos archeologija*, 17. Vilnius, 92–194.
- Zariņa, A., 1988. *Lībiešu apģērbs X–XIII gs.* Rīga: Zinātne.
- Zariņa, A., 1999. *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs.* Rīga: Zinātne.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks, 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zemītis, G., 2004a. Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču kapulaukā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 46–49.
- Zemītis, G., 2004b. *Ornaments un simboli Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ZS 2003 – *Zemgaļi senatnē*. Rīga.
- Ž 2005 – *Žiemgaliai*. Vilnius.

Krustadatu atradumu vietas Latvijā

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tips	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datējums
	KURZEME									
1.	Asites pag. Jaunarāji	s.a.	Λ 7034: 2	I	-	-	88	25	1	3.-5. gs.
2.	Kuldīgas Dapati (Baļļas)	s.a.	CVVM 7705: 1	V	1	-	?	?	2	8.-9. gs.
3.	Talsu pilskalns	s.a.	A 11431: 507	V	3	c	71	55	1	10.-11. gs.
4.	Talsu pilskalns	s.a.	A 11431: 1605	V	3	c	114	55	1	10.-11. gs.
5.	Basu Celmiņi	depozīts	VI 137: 3	V	3	b	331	105	1	11. gs.
6.	Durbes Šķīlderī	s.a.	A 9343	V	3	b	285	80	1	11. gs.
7.	Griņu rezervāts	s.a.	VI 271	V	3	b	190	80	1	11. gs.
8.	Talsu pilskalns	s.a.	A 11431: 1487	V	?	?	f	f	1	?
9.	Talsu pilskalns	s.a.	Λ 11431: 1422	V	3	a	130	f	1	10.-11. gs.
10.	Talsu pilskalns	s.a.	A 11431: 1298	V	3	a	f	f	1	10.-11. gs.
11.	Talsu pilskalns	s.a.	Λ 11431: 1587	V	3	a	40	48	1	10.-11. gs.
12.	Kurzeme ?	s.a.	LVMM 1487	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
13.	Priekules Beltēni	1. kaps	V 8756: 1	V	3	a	f	f	1	10.-11. gs.
14.	Tiltiņi	5. kaps	A 10466: 5	V	3	a	118	52	1	10.-11. gs.
15.	Lielivande	s.a.	K 518	V	3	c	70	170	1	12.-13. gs.
16.	Kazdangas Apariņi	5. kaps	V 7604: 14	V	3	e	54	77	1	12.-13. gs.
17.	Talsu pilskalns	s.a.	A 11431: 2483	V	3	e	58	61	1	12.-13. gs.
18.	Talsu pilskalns	s.a.	Λ 11431: 1561	V	3	d	74	74	1	11.-12. gs.
19.	Talsu pilskalns	s.a.	A 11431: 2477	V	3	d	75	65	1	11.-12. gs.
20.	Talsu pilskalns	s.a.	Λ 11431: 2542	V	3	d	84	70	1	11.-12. gs.
21.	Tukuma Jaunais tirgus laukums	1. kaps	A 8316: 3	V	3	d	216	73	2	11.-12. gs.
22.	Padures pilskalns	s.a.	Λ 13517: 118	V	3	d	95	f	1	11.-12. gs.
23.	Purmsāti	s.a.	KPM 842	V	3	?	?	?	1	10.-11. gs.
24.	Pasilciems	s.a.	KPM 1480	V	3	?	?	?	1	10.-11. gs.
25.	Kandava	s.a.	KPM 1902	V	3	?	?	?	1	10.-11. gs.
26.	Talsu pilskalns	s.a.	Λ 11431: 2090	V	?	?	55	52	1	?
27.	Talsi	s.a.	TVMM 8728	V	3	?	?	?	1	?
28.	Talsi	s.a.	TVMM 1541	V	3		?	?	1	?
29.	Lielivande	s.a.	V 476	V	4	c	465	30	1	11.-12. gs.
30.	Dundagas baznīca	s.a.	_____	V	4	c	?	?	1	11.-12. gs.
31.	Medzes Kapsēdes grants-bedres	s.a.	A 8433: 11	V	4	c	458	36	1	11.-12. gs.
32.	Planicas pag.	s.a.	KNMM Λ 316	V	5	b	?	?	1	10.-11. gs.
33.	Kazdanga	s.a.	KPM	V	?	-	f	f	1	?
34.	Libagu Sārāji	42. kaps	Λ 12820: 475	VII	1	-	20	53	1	12.-13. gs.
35.	Valgales Veģi	6. kaps	A 8793: 1	VII	2	-	93	58	1	13.-14. gs.
36.	Dundagas Laukmuiža	4. kaps	V 7316: 15	VII	2	-	112	44	1	13.-14. gs.
	VIDZEME un SĒLIJA									
1.	Ābeļu pag. Boķi	s.a.	JVM	II	-	-	120	36	1	7. gs.
2.	Ābeļu pag. Boķi	s.a.	JVM	II	-	-	141	39	2	7. gs.
3.	Jaungulbenes Ušuri	s.a.	A 17006: 1	II	-	-	112	28	1	7. gs.
4.	Saliņas Ķeipenes pag.	s.a.	?	II	-	-	?	?	2	7. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tips	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datējums
5.	Ķeveri Dzērbenes pag.	s.a.	LVM 1352	III	2	-	150	45	1	8.-9. gs.
6.	Ķeveri Dzērbenes pag.	s.a.	LVM 1353	III	1	-	148	34	1	8. gs.
7.	Aizkraukle	s.a.	?	IV	1	-	157	40	1	8.-9. gs.
8.	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2903	IV	1	-	175	40	1	9. gs.
9.	Lejasoķēni Krepu pag.	12. kaps	A 8219	IV	1	-	112	58	1	8.-9. gs.
10.	Taurenes pag. grantsbedres	s.a.	?	IV	?	-	?	?	1	8.-9. gs.
11.	Ķeipene	s.a.	?	IV	1	-	?	?	1	8.-9. gs.
12.	Kalniecīši	s.a.	CVVM 58802	IV	1	-	208	50	1	8.-9. gs.
13.	Kivti	36. kaps	VI 4: 218-232	?	-	-	83	35	1	8.-9. gs.
14.	Ezerbrīci	12. kaps	Λ 12778: 37	IV	1	-	137148	38/35	2	7.-8. gs.
15.	Salīņas Ķeipenes pag.	s.a.	RDM I: 455	IV	1	-	140	48	1	8.-9. gs.
16.	Aizkraukles Lejashitēni	159. kaps	?	IV	1	-	126	40	1	8.-9. gs.
17.	Aizkraukle	16R ?	A 7679: 7-9	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
18.	Aizkraukle	s.a.	BM	V	3	a	120	48	1	10.-11. gs.
19.	Aizkraukle	s.a.	?	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
20.	Cēsu stacijas laukums	s.a.	RDM 8h, 7	V	3	d	-	-	2	11.-12. gs.
21.	Rīga	s.a.	RDM	V	3	d	f	55	1	10.-11. gs.
22.	Ainavas Dzērbenes pag.	s.a.	LVM 3385	V	3	e	f	76	1	12.-13. gs.
23.	Ainavas Dzērbenes pag.	s.a.	?	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
24.	Nēķene Taurenes pag.	s.a.	LVM 2003	V	3	a	f	66	1	10.-11. gs.
25.	Valmiera	s.a.	?	?	?	?	?	?	2	?
26.	Rīga	s.a.	?	V	3	d	?	?	1	11.-12. gs.
27.	Ābeļu pag. Boķi	III uzsk.11. aps	Λ 11777: 42	V	3	a	147	43	1	7.-8. gs.
28.	Doles Vampenieši II	3. kaps	VI 144: 8	V	3	a	230	70	1	10.-11. gs.
29.	Doles Vampenieši I	12. kaps	VI 124: 122, 3	V	3	?	?	?	1	?
30.	Doles Vampenieši I	35. kaps	VI 124: 372	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
31.	Doles Vampenieši I	51. kaps	VI 124: 499	V	3	a	190	54	2	10.-11. gs.
32.	Doles Vampenieši I	95. kaps	VI 124: 985	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
33.	Doles Vampenieši I	122. kaps	VI 124: 1352	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
34.	Doles Vampenieši I	43. kaps	VI 124: 427	V	4	b	155	30	1	10.-11. gs.
35.	Doles Vampenieši II	6. kaps	VI 144: 11, 12	V	4	?	?	?	2	10.-11. gs.
36.	Doles Vampenieši II	29. kaps	VI 144: 136	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
37.	Doles Vampenieši II	111. kaps	VI 144: 701, 2	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
38.	Salaspils Laukskola	17. kaps	A 9972: 1, 2	V	4	b	175	32	2	10.-11. gs.
39.	Salaspils Laukskola	26. kaps	VI 128: 5	V	3	d	180	40	2	11.-12. gs.
40.	Salaspils Laukskola	159. kaps	VI 128: 1900	V	3	a	158	50	1	10.-11. gs.
41.	Salaspils Laukskola	293. kaps	VI 128: 3356-3369	V	5	b	220	90	1	11. gs.
42.	Salaspils Laukskola	312. kaps	VI 128: 3512,3	V	3	a	174	60	2	10.-11. gs.
43.	Salaspils Laukskola	232. kaps	VI 128: 2474	V	3	a	166	50	2	10.-11. gs.
44.	Salaspils Laukskola	450. kaps	VI 128: 6743	V	3	a	175	44	1	10.-11. gs.
45.	Salaspils Laukskola	501. kaps	VI 128	V	4	b	?	30	2	10.-11. gs.
46.	Salaspils Laukskola	27. kaps	VI 128: 12, 14	V	3	c	f	62	2	10.-11. gs.
47.	Lielvārdes pārceltuve	38. kaps	A 12654: 5	V	3	d	f	80	1	11.-12. gs.
48.	Doles Rauši	64. kaps	VI 146: 446	V	3	e	?	?	1	12.-13. gs.
49.	Doles Rauši	67. kaps	VI 146: 458	V	3	e	?	?	2	12.-13. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tīps	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datejums
50.	Doles Rauši	38. kaps	VI 146: 234	V	3	a	225	60	1	10.-11. gs.
51.	Doles Rauši	23. kaps	VI 146: 234	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
52.	Salaspils Laukskola	191. kaps	VI 128: 2159, 60	V	3	d	210	65	2	11.-12. gs.
53.	Salaspils Reznes	depozīts	VI 133	V	3	e	176	72	2	12.-13. gs.
54.	Ikšķiles Zariņi	13. kaps	VII 152: 122	V	3	?	?	?	2	10.-11. gs.
55.	Ikšķiles Zariņi	10. kaps	VI 152: 98	V	3	?	?	?	2	10.-11. gs.
56.	Salaspils Reznes	VI uzsk. 2. kaps	A 11769: 33-5	V	3	e	?	?	2	12.-13. gs.
57.	Salaspils Lipši	50. kaps	VI 185	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
58.	Aizkraukles Lejasžagari	28. kaps	A 12221: 217	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
59.	Salaspils Laukskola	121. kaps	VI 128	V	4	b	?	?	1	10.-11. gs.
60.	Doles Rauši	146. kaps	VI 146: 933	VII	1	-	?	?	1	12.-13. gs.
61.	Doles Rauši	158. kaps	VI 146: -	VII	1	-	f	42	1	12.-13. gs.
62.	Doles Rauši	81. kaps	VI 146: 565	VII	1	-	f	40	1	12.-13. gs.
63.	Doles Rauši	160. kaps	VI 146: 1023	VII	?	-	f	f	1	12.-13. gs.
64.	Doles Rauši	63. kaps	VI 146: 424	VII	1	-	f	44	1	12.-13. gs.
65.	Doles Rauši	44. kaps	VI 146: 286	VII	1	-	106	44	2	12.-13. gs.
66.	Rīga, Jauniela 20	12. kaps	VRVM 182070/7	VII	2	-	112	59	1	13.-14. gs. sāk.
67.	Rīga, Jauniela 20	6. kaps	VRVM 182068/2	VII	1	-	112	55	1	12.-13. gs.
68.	Salaspils Laukskola	580. kaps	VI 128: 7875	VII	1	-	f	40	1	12.-13. gs.
	LATGALE									
1.	Mantas kalniņš Krustpils pag.	s.a.	NM 284:5	II	-	-	225	75	1	7. gs.
2.	Smiltaines Laizāni	kaps ?	?	II	-	-	145	-	2	8. gs.
3.	Smiltaines Laizāni	s.a.	?	II	-	-	?	?	2	7. gs.
4.	Smiltaines Laizāni	1. kaps	A 8033: 1	IV	1	-	120	30	2	8.-9. gs.
5.	Jersikas pilskalns	s.a.	A 10330: 779	IV	2	-	f	40	1	8.-9. gs.
6.	Mantas kalniņš Krustpils pag.	s.a.	NM 284: 5	IV	1	-	116	30	1	8.-9. gs.
7.	Kristapiņi	295. kaps	A 12768: 170	V	2	-	210	63	1	8. gs.
8.	Jersikas pilskalns	s.a.	A 10330: 737	V	3	e	130	f	1	12.-13. gs.
9.	Mantas kalniņš Krustpils pag.	s.a.	NM 282: 3	V	3	a	133	38	1	10.-11. gs.
	ZEMGALE									
1.	Jaunsvirlaukas Migaļu grantsbedres	s.a.	KPM 1091/2	I	-	-	87	28	1	3.-5. gs.
2.	Dobeles Bāļas	2. kaps	A 5034	II	-	-	150	41	1	6.-7. gs.
3.	Dobeles Bāļas	37. kaps	A 4254	II	?	-	?	?	1	6.-7. gs.
4.	Gaidēji-Vīduči	s.a.	TVM 962	II	-	-	207	53	2	6.-7. gs.
5.	Kakužēni	s.a.	TVM 1052	II	-	-	158	48	1	6.-7. gs.
6.	Kakužēni	s.a.	TVM 1055	II	-	-	102	61	1	6.-7. gs.
7.	Kakužēni	s.a.	TVM 1055	II	-	-	83	47	1	6.-7. gs.
8.	Dobeles Bāļas	s.a.	LVM 2180	II	-	-	190	56	1	6.-7. gs.
9.	Dobeles Oši	s.a.	A 4150	II	-	-	180	50	2	6.-7. gs.
10.	Lielaucē pagasts	s.a.	KPM 1: 746	II	-	-	f	60	1	6.-7. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tips	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datejums
11.	Zvārdes Kerkliņi	s.a.	RDM III: 277	II	-	-	180	56	1	6.-7. gs.
12.	Lielaucis Vistu kapi	s.a.	?	II	-	-	?	?	1	6.-7. gs.
13.	Jaunsvirlaukas Kakužēni	38.b kaps	Λ 306	II	-	-	171	40	2	6.-7. gs.
14.	Jaunsvirlaukas Kakužēni	45. kaps	A 326	II	-	-	157	50	1	6.-7. gs.
15.	Īslīces Ziedoņskola	7. kaps	A 10749: 1	II	-	-	158	44	1	6.-7. gs.
16.	Īslīces Ziedoņskola	8. kaps	A 10750: 1	II	-	-	96	38	1	6.-7. gs.
17.	Īslīces Ziedoņskola	12. kaps	A 10754: 1	II	-	-	162	42	1	6.-7. gs.
18.	Īslīces Ziedoņskola	13. kaps	-----	II	-	-	?	?	1	6.-7. gs.
19.	Īslīces Ziedoņskola	s.a.	Λ 10768: 2	II	-	-	55	40	1	6.-7. gs.
20.	Mežotnes centrs	55. kaps	VI 150: 62	II	-	-	116	30	1	6.-7. gs.
21.	Gaidēji-Vīduči	13. kaps	LNVM	II	-	-	?	?	1	6.-7. gs.
22.	Dreņģeri-Čunkāni	81. kaps	LNVM	II	-	-	?	?	1	6.-7. gs.
23.	Salgales pag. Mazgrauži	s.a.	KPM 2011a. 4	III	1	-	158	50	1	7.-8. gs.
24.	Salgales pag. Mazgrauži	s.a.	KPM 2011a. 5	III	1	-	168	54	1	7.-8. gs.
25.	Gaidēji-Vīduči	18. kaps	LNVM	III	2	-	164	27	2	7.-8. gs.
26.	Gaidēji-Vīduči	22. kaps	LNVM	III	1	-	185	56	1	7.-8. gs.
27.	Gaidēji-Vīduči	s.a.	TVM 900	III	1	-	170	58	2	7.-8. gs.
28.	Gaidēji-Vīduči	s.a.	LNVM	III	1	-	?	?	1	7.-8. gs.
29.	Bērsteles Liksmaņi	6. kaps	LNVM	III	2	-	?	?	1	7.-8. gs.
30.	Bērsteles Liksmaņi	12. kaps	Λ 11292: 2	III	2	-	113	27	2	8.-9. gs.
31.	Dreņģeri-Čunkāni	14. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
32.	Dreņģeri-Čunkāni	18. kaps	VI 250	III	2	-	110	32	2	8.-9. gs.
33.	Dreņģeri-Čunkāni	19. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	2	8.-9. gs.
34.	Dreņģeri-Čunkāni	26. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	2	8.-9. gs.
35.	Dreņģeri-Čunkāni	36. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
36.	Dreņģeri-Čunkāni	63. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
37.	Dreņģeri-Čunkāni	66. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
38.	Dreņģeri-Čunkāni	146. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
39.	Dreņģeri-Čunkāni	164. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
40.	Dreņģeri-Čunkāni	227. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
41.	Dreņģeri-Čunkāni	251. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
42.	Dreņģeri-Čunkāni	463. kaps	VI 250	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
43.	Dreņģeri-Čunkāni	s.a.	VI 250	III	2	-	120	37	1	8.-9. gs.
44.	Dreņģeri-Čunkāni	s.a.	VI 250	III	2	-	?	?	6	8.-9. gs.
45.	Lielaucis pag. Ogļienas mežniecība	s.a.	KPM 2070, 3	III	2	-	f	50	1	8.-9. gs.
46.	Bauskas Čapāni	s.a.	KPM V 905	III	2	-	36	165	1	8.-9. gs.
47.	Jaunsvirlaukas Mīgaļas	s.a.	KPM 1091/7	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
48.	Mežotnes centrs	26. kaps	VI 150	III	2	-	135	32	2	8.-9. gs.
49.	Mežotnes centrs	27. kaps	VI 150	III	2	-	138	42	1	8.-9. gs.
50.	Mežotnes centrs	38. kaps	VI 150	III	2	-	132	32	2	8.-9. gs.
51.	Mežotnes centrs	45. kaps	VI 150	III	2	-	128	30	1	8.-9. gs.
52.	Mežotnes centrs	s.a.	VI 150	III	2	-	133	32	1	8.-9. gs.
53.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 313	III	2	-	78	28	1	8.-9. gs.
54.	Zemgale	s.a.	TVM 794	III	2	-	104	33	1	8.-9. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tips	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datejums
55.	Zvārdes Kerklīni	s.a.	RDM III: 277	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
56.	Tērvetes Ķūri	18. kaps	-----	III	2	-	128	27	1	8.-9. gs.
57.	Čapāni	s.a.	?	III	1	-	?	?	1	7.-8. gs.
58.	Zemgale	s.a.	KPM 1832	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
59.	Zemgale	s.a.	KPM 1896	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
60.	Zemgale	s.a.	KPM 1658	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
61.	Bauska	s.a.	RDM 22	III	?	-	?	?	1	8.-9. gs.
62.	Bauskas rajons ?	s.a.	BNM	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
63.	Ziedoņskola	s.a.	BNM	III	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
64.	Dreņģeri-Čunkāni	199. kaps	VI 250	IV	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
65.	Ciemalde	7. kaps	KPM 1131 a, b	IV	2	-	197/205	43	2	8.-9. gs.
66.	Ciemalde	s.a.	KPM 1135/1136	IV	2	-	196	44	2	8.-9. gs.
67.	Ciemalde		KPM 1982, 12	IV	1	-	230	50	1	8.-9. gs.
68.	Ciemalde	s.a.	KPM 1983 b: 1	IV	2	-	196	43	2	8.-9. gs.
69.	Dreņģeri-Čunkāni	81. kaps	VI 250	IV	2	-	186	46	1	8.-9. gs.
70.	Čapāni	s.a.	KPM 1264	IV	2	-	210	48	1	8.-9. gs.
71.	Vecauces pagasts	s.a.	KPM 1955 a	IV	1	-	188	48	1	8.-9. gs.
72.	Šķērstaiņi	s.a.	LVM 4520	IV	2	-	210	50	1	8.-9. gs.
73.	Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklas kalns	s.a.	TVM 783	IV	2	-	92	42	1	8.-9. gs.
74.	Dreņģeri-Čunkāni	125. kaps	AA 1: 224	IV	1	-	121	36	1	8.-9. gs.
75.	Dreņģeri-Čunkāni	200. kaps	VI 250	IV	1	-	115	36	1	8.-9. gs.
76.	Mežmuižas pagasts	s.a.	LVM 547	IV	1	-	200	66	1	8.-9. gs.
77.	Dobeles Oši	s.a.	A 3244	V	1	-	130	60	2	8.-9. gs.
78.	Jaunsvirlaukas Migaļas	s.a.	KPM 1091/3	V	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
79.	Jaunsvirlaukas Migaļas	s.a.	KPM 1091/4	V	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
80.	Jaunsvirlaukas Migaļas	s.a.	KPM 1091/6	V	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
81.	Vecauce	s.a.	KPM 1949	V	2	-	200	65	1	8.-9. gs.
82.	Gaidēli-Vīduči	s.a.	A 12917: 9	V	2	-	1	58	1	8.-9. gs.
83.	Bērsteles Liksmaņi	9. kaps	VI 250	V	2	-	110	62	2	8.-9. gs.
84.	Dreņģeri-Čunkāni	18. kaps	VI 250	V	2	-	147	40	1	8.-9. gs.
85.	Dreņģeri-Čunkāni	162. kaps	VI 250	V	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
86.	Dreņģeri-Čunkāni	179. kaps	VI 250	V	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
87.	Dreņģeri-Čunkāni	199. kaps	VI 250	V	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
88.	Dreņģeri-Čunkāni	205. kaps	VI 250	V	2	-	?	?	1	8.-9. gs.
89.	Dreņģeri-Čunkāni	240. kaps	VI 250	V	2	-	142	55	1	8.-9. gs.
90.	Dreņģeri-Čunkāni	420. kaps	VI 250	V	2	-	?	?	2	8.-9. gs.
91.	Dreņģeri-Čunkāni	458. kaps	VI 250	V	2	-	190	48	1	8.-9. gs.
92.	Jaunsvirlauka	s.a.	TVM 902	V	2	-	160	48	2	8.-9. gs.
93.	Dreņģeri-Čunkāni	3. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
94.	Dreņģeri-Čunkāni	34. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
95.	Dreņģeri-Čunkāni	57. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
96.	Dreņģeri-Čunkāni	37. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
97.	Dreņģeri-Čunkāni	s.a.	VI 250	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
98.	Čapāni	s.a.	KPM 904	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tīps	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datējums
99.	Čapāni	s.a.	KPM 905	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
100.	Čapāni	s.a.	KPM 1257	V	3	a	195	f	1	10.-11. gs.
101.	Čapāni	s.a.	KPM 1258	V	3	a	f	45	1	10.-11. gs.
102.	Čapāni	s.a.	KPM 1256	V	3	a	220	62	1	10.-11. gs.
103.	Čapāni	s.a.	KPM 1262	V	3	a	210	60	1	10.-11. gs.
104.	Čapāni	s.a.	KPM 1259	V	3	a	f	70	1	10.-11. gs.
105.	Čapāni	s.a.	KPM 1261	V	3	a	220	75	1	10.-11. gs.
106.	Čapāni	s.a.	KPM 1269	V	3	a	160	62	2	10.-11. gs.
107.	Tupiņu aiza	s.a.	KPM 967	V	2	-	f	68	1	10.-11. gs.
108.	Lielaucē Skares muiža	s.a.	KPM 2068/2068 ¹	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
109.	Salgales Mazgrauži	s.a.	KPM 2001	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
110.	Sesavas Eži	s.a.	KPM	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
111.	Ceraukstes Podiņi (Rušiņi)	26. kaps	A101901 1: 5	V	4	a	230	57	2	11.-12. gs.
112.	Mežotnes kapulauks	17. kaps	A 96141: 5	V	3	a	180	52	2	10.-11. gs.
113.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 12	V	3	a	f	12	1	10.-11. gs.
114.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 123	V	3	a	f	50	1	10.-11. gs.
115.	Bukaišu Atvases	s.a.	LVM 177	V	4	a	175	66	4	10.-11. gs.
116.	Ciemalde	4. kaps	KPM 1110/1111	V	3	a	175	52	2	10.-11. gs.
117.	Ciemalde	20. kaps	KPM AA 8	V	3	a	162	42	1	10.-11. gs.
118.	Bēnes Kaijukrogs	s.a.	?	V	3	a	?	?	3	10.-11. gs.
119.	Daugmales pilskalns	s.a.	A 9964: 1468	V	3	a	135	55	1	10.-11. gs.
120.	Daugmales pilskalns	s.a.	A 9964	V	3	a	f	56	1	10.-11. gs.
121.	Daugmales pilskalns	s.a.	A 1468	V	3	a	40	120	1	10.-11. gs.
122.	Daugmales pilskalns	s.a.	A 12862: 39	V	3	a	f	55	1	10.-11. gs.
123.	Daugmales pilskalns	s.a.	A 9964: 99	V	3	e	f	66	1	12.-13. gs.
124.	Daugmales pilskalns	s.a.	A 13186: 168	V	3	e	f	62	1	12.-13. gs.
125.	Zemgale	s.a.	-	V	3	a	-	-	3	11. gs.
126.	Dobeles pilskalns	s.a.	LNVM VI	V	3	a	79	58	1	10.-11. gs.
127.	Lielaucē Skare	s.a.	?	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
128.	Salgales Lieldālūži	s.a.	?	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
129.	Zaļenieku Ķēķi	s.a.	?	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
130.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 128	V	3	a	43	40	1	10.-11. gs.
131.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 129	V	3	a	46	29	1	10.-11. gs.
132.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 134	V	3	a	63	56	1	10.-11. gs.
133.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 257	V	3	a	86	40	1	10.-11. gs.
134.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 258	V	3	a	126	43	1	10.-11. gs.
135.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 259	V	3	a	62	49	1	10.-11. gs.
136.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 260	V	3	a	57	44	1	10.-11. gs.
137.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 261	V	3	a	77	49	1	10.-11. gs.
138.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 262	V	3	a	71	45	1	10.-11. gs.
139.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 263	V	3	a	55	42	1	10.-11. gs.
140.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 264	V	3	a	54	39	1	10.-11. gs.
141.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 265	V	3	a	43	29	1	10.-11. gs.
142.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 278	V	3	a	52	38	1	10.-11. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tips	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datējums
143.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 170	V	3	a	48	38	1	10.-11. gs.
144.	Dobes pilskalns	s.a.	TVM 284	V	3	a	196	58	4	10.-11. gs.
145.	Jaunsvirlauka	s.a.	TVM 718	V	3	a	58	38	1	10.-11. gs.
146.	Zemgale	s.a.	TVM 782	V	3	a	42	40	1	10.-11. gs.
147.	Zemgale	s.a.	TVM 787	V	3	a	53	56	1	10.-11. gs.
148.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 711	V	3	a	49	14	1	10.-11. gs.
149.	Zemgale	s.a.	TVM 788	V	3	a	54	42	1	10.-11. gs.
150.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 791	V	3	a	f	f	1	10.-11. gs.
151.	Zemgale	s.a.	TVM 735	V	3	a	46	45	1	10.-11. gs.
152.	Kakužēni	s.a.	TVM 1067	V	3	a	46	29	1	10.-11. gs.
153.	Zemgale	s.a.	TVM 1147	V	3	a	52	32	1	10.-11. gs.
154.	Tērvetes pilskalns	s.a.	TVM 1153	V	3	a	83	23	1	10.-11. gs.
155.	Tērvetes pilskalns	s.a.	36	V	3	a	f	43	1	10.-11. gs.
156.	Tērvetes pilskalns	s.a.	26	V	3	e	120	f	1	12.-13. gs.
157.	Tērvetes pilskalns	s.a.	127	V	3	c	f	f	1	12.-13. gs.
158.	Dobeles Strautiņi	s.a.	TVM 1167	V	3	a	f	f	1	10.-11. gs.
159.	Dreņģeri-Čunkāni	240. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
160.	Dreņģeri-Čunkāni	316. kaps	VI 250	V	3	a	210	50	1	10.-11. gs.
161.	Dreņģeri-Čunkāni	300. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
162.	Dreņģeri-Čunkāni	298. kaps	VI 250	V	3	a	210	50	2	10.-11. gs.
163.	Dreņģeri-Čunkāni	94. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
164.	Dreņģeri-Čunkāni	361. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
165.	Dreņģeri-Čunkāni	458. kaps	VI 250	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
166.	Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklas kalns	s.a.	TVM 1050	V	3	a	166	52	1	10.-11. gs.
167.	Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklas kalns	s.a.	TVM 285	V	3	a	33	33	1	10.-11. gs.
168.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 288	V	3	a	33	37	1	10.-11. gs.
169.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 303	V	3	a	34	29	1	10.-11. gs.
170.	Zemgale	s.a.	TVM 566	V	3	a	19	13	1	10.-11. gs.
171.	Zemgale	s.a.	TVM 569	V	3	a	68	f	1	10.-11. gs.
172.	Zemgale	s.a.	TVM 700	V	3	a	43	38	1	10.-11. gs.
173.	Zemgale	s.a.	TVM772	V	3	a	41	15	1	10.-11. gs.
174.	Zemgale	s.a.	TVM 784	V	3	a	35	25	1	10.-11. gs.
175.	Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miklas kalns	s.a.	TVM 373	V	3	a	31	32	1	10.-11. gs.
176.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 841	V	3	a	134	37	1	10.-11. gs.
177.	Ceraukstes Podiņi	s.a.	TVM 286	V	3	a	28	27	1	10.-11. gs.
178.	Tērvetes Ķūri	14. kaps	-----	V	3	a	110	38	2	9.-10. gs.
179.	Zemgale	s.a.	TVM 785	V	3	a	42	18	1	10.-11. gs.
180.	Kakužēni	s.a.	TVM 331	V	3	a	36	28	1	10.-11. gs.
181.	Zemgale	s.a.	TVM 789	V	3	a	24	17	1	10.-11. gs.
182.	Zemgale	s.a.	TVM 419	V	3	a	41	15	1	10.-11. gs.
183.	Tērvetes pilskalns	s.a.	TVM 438	V	3	a	41	12	1	10.-11. gs.
184.	Zemgale	s.a.	TVM 570	V	3	a	30	16	1	10.-11. gs.
185.	Zemgale	s.a.	TVM 571	V	3	a	23	18	1	10.-11. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tips	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datējums
186.	Zemgale	s.a.	TVM 574	V	3	a	28	22	1	10.-11. gs.
187.	Čapāni	s.a.	KPM 1440	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
188.	Čapāni	s.a.	KPM 1200	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
189.	Čapāni	s.a.	KPM 1261	V	3	a	f	54	1	10.-11. gs.
190.	Vircavas pagasts	s.a.	KPM 313	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
191.	Zaļenieku Kļavu mājas	s.a.	KPM 1988	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
192.	Vecsaule	s.a.	KPM 1949	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
193.	Vecsaule	s.a.	KPM 1950a	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
194.	Vecsaule	s.a.	KPM 1951b	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
195.	Ciemalde	s.a.	KPM 1162a	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
196.	Ciemalde	s.a.	KPM 1162b	V	3	a	?	?	1	10.-11. gs.
197.	Mežotnes centrs	67. kaps	VI 1501: 135	V	3	a	?	?	2	10.-11. gs.
198.	Mežotnes centrs	80. kaps	VI 1501: 135	V	3	a	120	40	2	10.-11. gs.
199.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 759	V	3	d	63	18	1	11.-12. gs.
200.	Latvija	s.a.	TVM 1064	V	3	c	57	54	1	11.-12. gs.
201.	Gaidēļi-Vīduči	47. kaps	JGEMV	V	4	a	184	56	2	10.-11. gs.
202.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 370	V	4	a	54	21	1	10.-11. gs.
203.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 375	V	4	a	158	40	1	10.-11. gs.
204.	Zemgale	s.a.	TVM 700	V	4	a	43	38	1	10.-11. gs.
205.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 753	V	4	a	87	59	1	10.-11. gs.
206.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 743	V	4	a	60	47	1	10.-11. gs.
207.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 755	V	4	a	123	61	1	10.-11. gs.
208.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 756	V	4	a	124	43	1	10.-11. gs.
209.	Zemgale	s.a.	TVM 781	V	4	a	66	59	1	11.-12. gs.
210.	Kakužēni	s.a.	TVM 1049	V	4	a	172	61	1	11.-12. gs.
211.	Ciemalde	10. kaps	KPM 1135, 1136	V	4	a	219	60	2	11.-12. gs.
212.	Kakužēni	s.a.	TVM 780	V	4	c	50	35	1	11.-12. gs.
213.	Dobeles Oši	s.a.	LVM 3239	V	3	a	196	56	4	8.-10. gs.
214.	Īslīces Ziedoņskola	s.a.	A 10776: 3	V	5	b	100	66	1	10.-11. gs.
215.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM140	V	3	d	83	55	1	11.-12. gs.
216.	Mežotnes kapulauks	1. kaps	Λ 182	V	3	d	?	?	2	11.-12. gs.
217.	Zvārdes Grīnerti	5. un 6. kaps	A 9304: 8	V	5	a	f	52	2	5.-6. gs.
218.	Īles Gailīši	s.a.	TVM 793	V	5	a	72	71	1	5.-6. gs.
219.	Jaunsvirlauka	s.a.	TVM 961	V	5	a	74	73	2	5.-6. gs.
220.	Kakužēni	s.a.	TVM 1093	V	5	a	66	66	2	5.-6. gs.
221.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 157	V	5	b	31	27	1	11.-12. gs.
222.	Mežotnes centrs	80. kaps	VI 150: 354	V	5	b	253	78	2	10.-11. gs.
223.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 751	V	5	b	92	77	1	10.-11. gs.
224.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 752	V	5	b	94	88	1	10.-11. gs.
225.	Auce	s.a.	DNM	V	5	b	f	f	1	10.-11. gs.
226.	Auce	s.a.	DNM 7033	V	5	b	f	f	1	10.-11. gs.
227.	Mežotnes senpilsēta	s.a.	TVM 27	VI	-	-	f	40	1	10.-11. gs.
228.	Čapāni	s.a.	KPM 1263	VI	-	-	145	46	1	10.-11. gs.
229.	Bukaišu Atvases	2. kaps	A 120	VII	1	-	109	60	1	12.-13. gs.
230.	Rūsiši-Debeši	s.a.	Λ 12071: 15	VII	1	-	116	55	1	12.-13. gs.

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa Nr.	Inventāra vai kolekcijas Nr.	Apakšgrupa	Tīps	Variants	Kopējais garums, mm	Galvas platums, mm	Krustadatu skaits	Datējums
231.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 760	VII	1	–	70	37	1	12.–13. gs.
232.	Zemgale	s.a.	TVM 976	VII	1	–	128	33	1	12.–13. gs.
233.	Tērvetes Ķūri	s.a.	TVM 966	VII	2	–	66	29	1	13. gs.
234.	Tērvetes pilskalns	B laukums	1201	VII	1	–	96	65	1	12.–13. gs.
235.	Tērvetes pilskalns	s.a.	221	VII	1	–	f	40	1	12.–13. gs.
236.	Tērvetes pilskalns	s.a.	40a	VII	1	–	96	65	1	12.–13. gs.
237.	Tērvetes pilskalns	B laukums	446	VII	2	–	96	f	1	13. gs.
238.	Tērvetes pilskalns	B laukums	842	VII	2	–	152	60	1	13. gs.
239.	Tērvetes pilskalns	s.a.	219	VII	2	–	90	f	1	13. gs.
240.	Tērvetes pilskalns	s.a.	99	VII	?	–	f	f	1	13. gs.
241.	Tērvetes pilskalns	s.a.	818	VII	?	–	f	f	1	13. gs.
242.	Dobeles viduslaiku kapsēta	s.a.	VI 243: 23	VII	2	–	140	56	1	13. gs.

? – pētījuma laikā netika noskaidroti izmēri (krustadata atrodas pastāvīgā ekspozīcijā, tā ir fragmentāra vai nav zināma tās atrašanās vieta)

s.a. – savrupatradums

f – krustadata fragmentāra

Λ, V, CVVM, VI, VVM, KPM, RDM, LNVM, LVM – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta kolekcijas šifri

BNM, BM – Bauskas novadpētniecības muzejs

DNM – Dobeles novadpētniecības muzejs

JVM – Jēkabpils vēstures muzejs

JGEMV – Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs

KPM, K – Kurzemes provinces muzejs

KNMM – Kuldīgas novadpētniecības un mākslas muzejs

LVMM – Liepājas vēstures un mākslas muzejs

NM – Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs

RDM – Rīgas Doma muzejs

TVM – Tērvetes vēstures muzejs

TNM – Talsu vēstures un mākslas muzejs

VI – LU Latvijas Vēstures institūta kolekcija

VRVM – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs

Normunds Jērums

CRUCIFORM PINS IN LATVIA

This study is devoted to one of the most beautiful kinds of dress pins of the Baltic peoples in the territory of Latvia in the Iron Age and the beginning of the Early Middle Ages, namely cruciform pins. The work covers the development of cruciform pins, their forms and changes over time. The aim is to bring together research on cruciform pins in the territory of Latvia and, by applying comprehensive typological analysis, to separate subgroups, types and variants of cruciform pins. The small ethnic groups inhabiting the territory of Latvia made use of cruciform pins continuously from the 5th century AD up to the early 14th century. Cruciform pins, representing one of the groups of dress pins, had the function of fastening the dress. The cruciform pins used in Latvia can be divided into seven sub-groups. Types and variants may be distinguished within sub-groups III, IV, V and VII. Particular types or variants within the sub-groups of cruciform pins were used in restricted areas of Latvia and are characteristic of particular ethnic groups.

Keywords: cruciform pins, dress pins, jewellery, Semigallians, Couronians, Latgallians, Vends, Selonians, Livs.

Summary

Cruciform pins appear in the archaeological material from Latvia in the first centuries AD. A long history of development of cruciform pins as a typological group can be traced in the material culture of the areas populated by the Semigallians, Samogitians, Selonians and Couronians. In the Baltic lands, the largest concentration of cruciform pins and the greatest number of find-spots, as well as the greatest diversity of forms, occur in the area of the Lielupe basin. It is concluded that the earliest forms of cruciform pins occur in this basin, from where their development can be traced.

The small ethnic groups inhabiting the territory of Latvia used cruciform pins continuously from the 5th century AD to the beginning of the 14th century. The greatest diversity of forms and the widest distribution is attained in the Iron Age, during the 10th and 11th century. Cruciform pins are manufactured and used during the Iron Age, although pins belonging to one of the sub-groups remained in use at the beginning of the Middle Ages.

The typology of cruciform pins is based on the form of the head (the ornamentation on the pin and the material serving in particular cases as characteristic features). In Latvia, the cruciform pins in use from the 3rd to the 14th century can be divided into seven sub-groups. Types and variants can be distinguished within sub-groups III, IV, V and VII. Cruciform pins representing different sub-groups, or different types and variants within a particular sub-group, could have been made and used during the same chronological period.

The cruciform pins used in Latvia can be divided typologically into the following sub-groups: I – cruciform pins with a rhombic opening at the centre of the head and three small, round holes in the corners; II – cruciform pins with a rhombic opening at the centre of the head; III – cruciform pins with circular, profiled knobs and a closed central rhombus on the head; IV – cruciform pins with rhombic recesses at the centre of the head; V – cruciform pins with a flat discoidal head; VI – cruciform pins with rhombic arms; VII – cruciform pins with divided arms.

Starting from the 5th–7th century, cruciform pins occur on male and female burials. In the case of male burials, cruciform pins are always found singly, in contrast to female burials, which have pairs of pins. From the 7th up to the 14th century cruciform pins constitute an expressly female ornament, which had both a functional and a decorative role. From the 3rd to the 14th

century cruciform pins occur on richly furnished burials, which stand out among other burials in terms of grave goods, and so can be regarded as an ornament form connected with the upper social strata. Cruciform pins of sub-group VII are found in greatest numbers on or near hill-forts, which indicates the social status and position of the wearer in the society of the 12th–14th century. The presence of very elaborately decorated iron cruciform pins, made using a complicated inlay technique, on hill-forts and in their vicinity, may be interpreted in terms of social differentiation, where the upper social stratum inhabited the hill-forts, which served as administrative-political, economic and trading centres. Concentrated in the early towns next to the hill-forts were professional master craftsmen skilled in various specialised crafts – jewellery smiths and blacksmiths, as well as merchants.

The cruciform pins of the Iron Age had the function of fastening the dress. 5th–7th century male burials have cruciform pins with a rhombic opening at the centre of the head. Judging from their placement in the grave, they were used to fasten the cape. During the whole of the Iron Age women used cruciform pins for fastening the gown and attaching the woollen shawl to the gown. In particular cases, when cruciform pins were used singly, they may have served to fasten a tunic-like dress, characteristic of adolescents.

The changes in the form, dimensions and decoration of the heads of the cruciform pins over the course of time indicate changes in the religious beliefs of the inhabitants of the territory of Latvia and aesthetic tastes during the Iron Age. In the Late Iron Age the presence and influence of Christian teachings is observable in the material and spiritual culture of the small native ethnic groups.

In addition to the functional and decorative role of the cruciform pins, the form and decoration of the head reflect mythological and religious ideas, serving as a fertility and solar symbol. The solar motif is observable on the arms of the head of the cruciform pin, where engraving has been used to emphasize the disc as symbol of the sun. The central part of the head, forming a rhombus, can hypothetically be connected with a symbol of the earth or a ploughed field, as is still found on the cruciform pins of the 12th–14th century. In about the 10th–11th century a cruciform motif is observable in the form of the head (pins of sub-group VI), which is possibly connected with the

interaction of a Christian and pagan world-view: the cross as a protective symbol and simultaneously as a Christian symbol.

Differences may be observed in the material culture of the small ethnic groups inhabiting the territory of Latvia in the Iron Age and at the beginning of the Middle Ages, reflected in the forms of ornaments, and in the traditions of their use, manufacture and decoration. Certain types or variants within the subgroups of cruciform pins may be distinguished that were made and used in a particular region, and which can, to a greater or lesser extent, be connected with a specific ethnic group. Characteristic of the Selonians are pins of subgroup IV, type 1. We may regard as distinctly Semigallian the pins of subgroup IV, type 2; subgroup V, type 3, variant a; and subgroup VII. Identifiable as Couronian are pins of sub-group V, type

3, variant b and type 4, variant c. Characteristic of the material culture of the Vends are pins of subgroup V, type 3, variant d and type 4, variant b. Subgroup V, type 3, variant e occurs in the areas inhabited by the Finnic groups.

In about the 12th century there were marked changes in the manufacture, use and development of cruciform pins. The further development of cruciform pins and their widespread use ceases. This process may be connected with general trends in dress and jewellery-wearing in Central and Northern Europe at the time of the spread of Christianity in the East Baltic region. A new form of cruciform pin appears (subgroup VII), where the form of the head displays a new trend – a flower motif – while retaining the tendencies of earlier centuries: a rhombus at the centre of the head, connected with earth or fertility symbolism.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Find locations of Iron Age and medieval cruciform pins in Latvia (*drawing: N. Jērums*):

1 – Asītes Jaunarāji, 2 – Kuldīgas Dupati, 3 – Talsi, 4 – Talsi Hill-Fort, 5 – Basu Celmīni, 6 – Durbes Šķīlderī, 7 – Purmsāti, 8 – Pasilciems, 9 – Kandava, 10 – Kuldīga District, Planīca Parish, 11 – Tukuma Jaunais tirgus laukums, 12 – Priekules Beltēni, 13 – Tiltiņi, 14 – Sārāji-Libagi, 15 – Dunagas Laukmuiža, 16 – Valgales Vēgi, 17 – Lielivande, 18 – Kazdanga Apariņi, 19 – Dundagas baznīca, 20 – Kazdanga, 21 – Padure Hill-Fort, 22 – Grīņu rezervāts, 23 – Medzes Kapsēdes grantsbedres, 24 – Mīgaļas, 25 – Dobeles Bāļas, 26 – Dobeles Oši, 27 – Lielauce, 28 – Zvārdes Kerklīni, 29 – Zvārdes Grīnerti, 30 – Lielauces Vistukapi, 31 – Tērvetes Ķūri, 32 – Tērvete Hill-Fort, 33 – Bukaišu Atvases, 34 – Dobeles medieval cemetery, 35 – Mežotne Hill-Fort, 36 – Mežotnes centrs, 37 – Mežotne cemetery, 38 – Mežotne, 39 – Īslīces Ziedoņskola, 40 – Dreņģeri-Čunkāni, 41 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, 42 – Gaidēļi-Viduči, 43 – Čāpāni, 44 – Bērsteles Liksmaņi, 45 – Ceraukstes Podiņi, 46 – Salgales Mazgrauži, 47 – Lielauces Oglīenas mežniecība, 48 – Auces Ābeļdarzs, 49 – Ciemalde, 50 – Šķērstaīni, 51 – Mežmuiža Parish, 52 – Vecauce, 53 – Lielauces Skare, 54 – Sesavas Eži, 55 – Bēnes Kaijukrogs, 56 – Dobe Hill-Fort, 57 – Vircava, 58 – Salgales Lieldalužas, 59 – Zaļenieku Kerklīni, 60 – Strautiņi, 61 – Zaļenieku Kļavu mājas, 62 – Rundāle Parish, 63 – Mežotnes Kugrēni, 64 – Rūsīši-Debeši, 65 – Rīga, Jauniela 20, 66 – Rīga, 67 – Aizkraukle, 68 – Cēsu Stacijas laukums, 69 – Dzērbenes Ķeveri, 70 – Cēsis District, Taurene, 71 – Aizkraukles Lejasbitēni, 72 – Doles Vampenieši, 73 – Salaspils Laukskola, 75 – Salaspils Rēznas, 76 – Lielvārdes pārceltuve, 77 – Aizkraukles Lejasbitēni, 78 – Ikšķīles Zariņi, 79 – Salaspils Lipši, 80 – Krustpils Mantu kalniņš, 81 – Jersika Hill-Fort, 82 – Ābeļu Boķi, 83 – Cēsu Ainavas, 84 – Cēsis District, Nēķene, 85 – Lejasokēni, 86 – Ķeipene, 87 – Kalnieši, 88 – Kivīti, 89 – Ezerbrīci, 90 – Smiltnieku Laizāni, 91 – Jaungulbenes Ušuri,

92 – Valmiera, 93 – Ķeipenes Saliņas, 94 – Nautrēni Parish, Smiltnieki, 95 – Kristapiņi, 96 – Tupiņu aiza, Bauska District, 97 – Doles Rauši, 98 – Daugmale Hill-Fort.

Fig. 2. Subgroup I – cruciform pins with a rhombic opening at the centre of the head and three small, round holes in the corners (*drawing: N. Jērums*):

1 – Asīte Parish, Jaunarāji – 1 find, 2 – Jaunsvirlaukas grantsbedres “Mīgaļas” (Frank-Sesau) – 1 find.

Fig. 3. Subgroup I (I) – cruciform pin with three small perforations at the corners and a rhombic opening at the centre of the head (1), Subgroup II (II) – cruciform pins with profiled knobs on the head and a rhombic opening at the centre of the head (2, 3, 4), Subgroup V, type 5, variant a (V5a) – cruciform pins with conical projections, a large central disc for the head and an iron stem (5) (*drawing: N. Jērums*):

1 – Asīte Parish, “Jaunarāji” (A 7034:2), 2 – Mežotnes centrs, burial 33 (Inv. No. 62), 3 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, burial 38b (Inv. No. 168), 4 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, burial 45 (Inv. No. 326), 5 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, burial 45 (Inv. No. 326).

Fig. 4. Subgroup II – cruciform pins with round, profiled knobs and a rhombic opening at the centre of the head (*drawing: N. Jērums*):

1 – Dobeles Bāļas – 3, 2 – Dobeles Oši – 1, 3 – Lielauce Parish – 1, 4 – Zvārdes Kerklīni – 1, 5 – Lielauces Vistukapi – 1, 6 – Jaunsvirlaukas Kakužēni – 4, 7 – Īslīces Ziedoņskola – 5, 8 – Mežotnes centrs – 1, 9 – Gaidēļi Viduči – 1, 10 – Dreņģeri-Čunkāni – 1, 11 – Nautrēni Parish, Smiltnieki – 1, 12 – Krustpils Parish, Mantu kalniņš – 1, 13 – Ķeipenes Parish, Saliņas – 1, 14 – Madona District, Ušuri – 1, 15 – Smiltaines Laizāni – 2, 16 – Jēkabpils District, Ābeļu Boķi – 3 finds.

Fig. 5. Cruciform pin of subgroup II (II) (*photo: N. Jērums*):

1 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, male burial 45 (LNVM 326)

Fig. 6. Cruciform pins of subgroup II (II) (*photo: N. Jērums*):

1 – Jaunsvirlaukas Kakužēni, female burial 38b (LNVM 306)

- Fig. 7. Subgroup III – cruciform pins with round profiled knobs and a closed rhombus at the centre of the head (*drawing: N. Jērums*):
1 – Čapāni – 9, 2 – Mežotnes centrs – 6, 3 – Ceraukstes Podiņi – 2, 4 – Gaidēļi Vidučī – 6, 5 – Migaļas – 1, 6 – Bērsteles Liksmaņi – 3, 7 – Salgales Mazgrauži – 1, 8 – Zvārdes Kerklīņi – 1, 9 – Lielvirca Parīš, Ogļienas mežniecība – 1, 10 – Cēsis District, Kēveri – 1, 11 – Dreņģeri-Čunkāni – 22, 12 – Bauska District – 1, 13 – Tērvetes Kūri – 1, 14 – Zemgale – 2, 15 – Bauska – 1, 16 – Mežotne – 1, 17 – Ziedoņskola – 1, 18 – Jaunsvirlauka Parīš – 2 finds.
- Fig. 8. Cruciform pins of subgroup III, type 1 (III 1) (*photo: N. Jērums*):
1 – Jaunsvirlauka, stray find (TVM 900)
- Fig. 9. Subgroup III – cruciform pins with round profiled knobs and a closed central rhombus of the head, type 1 (III 1) – cruciform pins with round profiled knobs (2) and type 2 (III 2) – cruciform pins with extended, flat knobs on the head (1), Subgroup IV (IV) – cruciform pins with flat arms and rhombic recesses at the centre of the head, type 1 (IV 1) – cruciform pins with large, flat discs at the corners of the head and rhombic recesses at the centre of the head (1), type 2 (IV 2) – cruciform pins with small flattened discs at the corners of the head and rhombic recesses at the centre of the head (2) (*drawing: N. Jērums*):
1 – Salgale Parīš, “Mazgrauži”, stray find (KPM 2001-A,4), 2 – Mežotnes centrs, stray find (Inv. No. 62), 3 – Dreņģeri-Čunkāni (Inv. No. 224), 4 – Jaunsvirlauka Parīš, Ciemalde (KPM 1983b:1).
- Fig. 10. Subgroup IV – cruciform pins with flat arms and rhombic recesses at the centre of the head (*drawing: N. Jērums*):
1 – Aizkraukle – 2, 2 – Aizkraukles Lejasbitēni – 1, 3 – Ābeļu Boķi – 3, 4 – Dreņģeri-Čunkāni – 6, 5 – Ezerbrīci – 2, 6 – Lejas Oķēni – 1, 7 – Mantas kalniņš – 1, 8 – Mežmuiža Parīš – 1, 9 – Nautrēnu Smiltaine – 1, 10 – Krepu Saliņas – 1, 11 – Taurene – 1, 12 – Kalnieši – 1, 13 – Ciemalde – 7, 14 – Čapāni – 1, 15 – Jersika Hill-Fort – 1, 16 – Jaunsvirlaukas Kakužēni – 1, 17 – Šķērstaīni – 1 find.
- Fig. 11. Cruciform pins of subgroup V, type 1 (IV 1) (*drawing: N. Jērums*):
1 – Ezerbrīci, inventory of burial 12 (LVM 12778:30).
- Fig. 12. Cruciform pins of subgroup IV, type 1 (IV1) (*photo: N. Jērums*):
1 – Dreņģeri-Čunkāni, burial 125 (LVM 1:595), 2 – Kalnieši, stray find (CVVM 58802).
- Fig. 13. Subgroup V – cruciform pins with a flat discoidal head (*drawing: N. Jērums*):
1 – Dundagas baznīca – 1, 2 – Padure Hill-Fort – 1, 3 – Talsi Hill-Fort – 9, 4 – Kandava – 1, 5 – Tukuma Jaunais tirgus laukums – 2, 6 – Pasilciems – 1, 7 – Kuldīgas Dapati – 2, 8 – Lielivande – 1, 9 – Kuldīgas Planīca – 1, 10 – Basu Celmiņi – 1, 11 – Grīņu rezervāts – 1, 12 – Kapsēdes grantsbedres – 1, 13 – Durbes Šķilderi – 1, 14 – Priekules Beltēni – 1, 15 – Tiltiņi – 1, 16 – Purmsāti – 1, 17 – Kazdanga – 1, 18 – Kazdangas Apariņi – 1, 19 – Zvārdes Grīnerti – 2, 20 – Dobe Hill-Fort – 3, 21 – Oši – 2, 22 – Tupiņu aiza – 1, 23 – Dobeles Hill-Fort – 1, 24 – Bēnes Kaijukrogs – 3, 25 – Īles Gailīši – 1, 26 – Auces Ābeldārzs – 1, 27 – Lielauces Skare – 2, 28 – Vecauce – 1, 29 – Auce – 2, 30 – Migaļas – 3, 31 – Zaļenieku Kļavas – 1, 32 – Zaļenieku Kerklīņi – 1, 33 – Tērvete Hill-Fort – 5, 34 – Tērvetes Kūri – 12, 35 – Bukaišu Atvases – 4, 36 – Sesavas Eži – 1, 37 – Mežotne – 2, 38 – Mežotne early town site – 11, 39 – Mežotnes centrs – 6, 40 – Mežotne cemetery – 4, 41 – Bērsteles Liksmaņi – 2, 42 – Īslīces Ziedoņskola – 1, 43 – Dreņģeri-Čunkāni – 14, 44 – Čapāni – 13, 45 – Ceraukstes Podiņi – 20, 46 – Īslīce – 1, 47 – Gaidēļi-Vidučī – 3, 48 – Jaunsvirlaukas Kakužēni – 4, 49 – Salgales Mazgrauži – 1, 50 – Ciemalde – 5, 51 – Mežmuiža Parīš – 1, 52 – Lielauces Skare – 2, 53 – Jersika Hill-Fort – 1, 54 – Ābeļu Boķi – 1, 55 – Mantas kalniņš – 1, 56 – Rīga – 1, 57 – Daugmale Hill-Fort – 6, 58 – Doles Rauši – 3, 59 – Salaspils Laukskola – 8, 60 – Salaspils Rēznas – 4, 61 – Ikšķīles Zariņi – 2, 62 – Cēsu stacijas laukums – 2, 63 – Nēķene – 1, 64 – Ainavas – 2, 65 – Aizkraukle – 4, 66 – Kristapiņi – 1 find.
- Fig. 14. Subgroup V (V) – cruciform pin with a flat discoidal head, Type 1 (V1) – cruciform pins with three discoidal arms (1), Type 2 (II 2) – cruciform pins with four discoidal arms (2), Type 3 (V3) – cruciform pins with four discoidal arms, concentric rings on the discs of the arms and a convex rhombus at the centre of the head (3), Type 4 (V4) – cruciform pins with a head consisting of five discs, Type 5 (V5) – cruciform pins with a head having five discs and a conical projection (5) (*drawing: N. Jērums*):
1 – Dobeles Oši (A 3244), 2 – Dreņģeri-Čunkāni (A 1:559), 3 – Mežotne, burial 17 (A9614:1), 4 – Ceraukstes Podiņi (A 901:5), 5 – Mežotnes centrs, burial 80 (VI 150 354).
- Fig. 15. Subgroup V, type 3, variant c (V3c) – cruciform pin cast in bronze with four slender discoidal arms and conical projections (1), type 3, variant a (V3a) – cruciform pin with four discoidal arms, concentric rings in the discs of the arms and a convex rhombus at the centre of the head (2), type 1, variant a (V1a) – cruciform pins with three discoidal arms, type 3, variant d (V3d) – cruciform pin with a head having four discs and conical projections (4), and subgroup VI – cruciform pin with rhombic arms (*drawing: N. Jērums*):
1 – Talsi Hill-Fort, stray find (A11431:1605), 2 – Kurzeme, stray find (LVM 14870), 3 – Kuldīgas Dupati (CVVM 7705:1), 4 – Tukuma Jaunais tirgus laukums, burial 1 (A8316:3), 5 – Čapāni, stray find (KPM 1263).
- Fig. 16. Cruciform pins of subgroup V, type 3, variant (2) and type 5, variant b (1) (*photo: N. Jērums*):
1 – Mežotnes centrs, burial 80 (VI 150:354)
- Fig. 17. Mežotnes centrs, reconstruction of burial 80 (*reconstruction: N. Jērums*).
- Fig. 18. Cruciform pins of subgroup V, type 3, variant a (V3a), and type 4, variant a (V4a) (*photo: N. Jērums*):
Hoard from Dobe (Incēni) Hill-Fort, 1 – (V4a), 2 – (V3a)
- Fig. 19. Cruciform pins of subgroup V, type 3, variant b and type 5, variant b (*drawing: N. Jērums*):
1 – Durbes Šķilderi (A9343), 2 – Basu Celmiņi (VI 137:3), 3 – Kuldīga District, Planīca Parīš (A316)
- Fig. 20. Subgroup V, type 3, variant d (*photo: N. Jērums*):
1 – Mežotne cemetery, burial 1 (LVM A182)
- Fig. 21. Mežotne cemetery, reconstruction of burial 1 (*reconstruction: N. Jērums*).

- Fig. 22. Cruciform pins of subgroup V, type 3, variant c (V3c) with linked discoidal arms, concentric rings on the discs of the arms and a convex rhombus at the centre of the head (*drawing: N. Jērums*):
1 – Lielivande, stray find (K 518), 2 – Talsi Hill-Fort, stray find (A 11431:2483), 3 – Kazdangas Apariņi, burial 5 (V 7604:14).
- Fig. 23. Cruciform pins of subgroup V, type 4 (V4), type 4, variant a (V4a) – cruciform pins with a head having five discs (1), type 4, variant b (V4b) – openwork cruciform pins with half-moons between the arms (2), type 4, variant c (V4c) – cruciform pins with half-moons between the arms (3) (*drawing: N. Jērums*):
1 – Ceraukstes Podiņi (A 901:5), 2 – Doles Vampenieši I, burial 43 (VI 124:427), 3 – Lielivande, stray find (V 476).
- Fig. 24. Subgroup VI – cruciform pins with rhombic ends of the arms (*drawing: N. Jērums*):
1 – Mežotne early town site – 1 find, 2 – Čapāni – 1 find.
- Fig. 25. Subgroup VII – iron cruciform pins with bifurcated arms (*drawing: N. Jērums*):
1 – Dundagas Laukmuiža 1, 2 – Valgales Veģi (Virbu) – 1, 3 – Sāraji-Lībagi – 1, 4 – Rūsiši-Debeši – 1, 5 – Dobeles medieval cemetery – 1, 6 – Tērvete Hill-Fort – 8, 7 – Tērvetes Kūri – 2, 8 – Bukaišu Alvases – 1, 9 – Rīga, Jauniela 20 – 2, 10 – Doles Rauši – 7, 11 – Salaspils Laukskola – 1 find.
- Fig. 26. Subgroup VII (VII) – cruciform pins with divided arms, type 1 (VII 1) – cruciform pins with bifurcated arms (1, 2), type 2 (VII 2) – cruciform pins with trifurcated arms (3, 4, 5) (*drawing: N. Jērums*):
1 – Rūsiši-Debeši (1207:15), 2 – Sāraji-Lībagi, burial 42 (12820:475), 3 – Dobeles medieval cemetery (VI 234:23), 4 – Dundagas Laukmuiža, burial 4 (7316:15), 5 – Valgales Veģi, burial 6 (A 8793:12).
- Fig. 27. Typology of cruciform pins of the Iron Age and beginning of the Middle Ages from Latvia (*drawing: N. Jērums*)

Artūrs Tomsons

LIECĪBAS PAR ZOBENU UN TO PIEDERUMU IZPLATĪBU AUSTRUMLATVIJĀ 9.–14. GADSIMTĀ: JAUNAS INTERPRETĀCIJAS IESPĒJAS

Rakstā aplūkota zobenu un to piederumu atradumu izplatība un tās nozīmes interpretācija Austrumlatvijā politiskās ģeogrāfijas un tirdzniecisko sakaru kontekstā laikā no 9. līdz 14. gadsimtam jaunāko atradumu gaismā tuvākajās kaimiņu teritorijās. Zobeni un to piederumi ir būtisks arheoloģiskais avots, kas, īpaši kontekstā ar vairākām citām artefaktu grupām (metāla vāles, ar tirdzniecību saistīti atradumi), var būtiski papildināt skopās rakstīto avotu ziņas par laikmeta politisko ģeogrāfiju, starptautiskajiem sakariem, tirdzniecības ceļiem, identificēt amatniecības, politiskos, militāros un ekonomiskos centrus.

Atslēgas vārdi: zobeni, zobenu makstu uzgaļi, Austrumlatvija, politiskā ģeogrāfija, vēlais dzelzs laikmets, viduslaiki.

IEVADS

Zobens ir kopš bronzas laikmeta līdz mūsdienām tuvcinā, medībās, sportā un reprezentācijā plaši izmantojams cērtamais un duramais roktura ierocis. No dzelzs laikmetā plaši izplatītajiem dažādu formu kaujas nažiem (Atgāzis 2002, 361, 4. att.) zobens atšķiras ar tam papildus pievienotām detaļām, asmeni papildinot ar rokas aizsardzības funkciju (roktura poga, šķērši), kādu nav tā sauktajiem kaujas nažiem, kas izmantojami arī kā ikdienā saimniecībā lietojami darbarīki.

Vienasmens un divasmeņu zobeni Austrumlatvijas (ar to pamatā saprotot Vidzemes un Latgales latgaļu, kā arī sēļu apdzīvotās teritorijas) arheoloģiskajā materiālā plašāk parādās no 9.–10. gadsimta. Ar zobenu šeit tiek saprasts roktura cērtamais un duramais ierocis, kura roktura tveramā daļa pielāgota cīņai – pretinieka cirtiem un dūrienu bloķēšanai un atsišanai, kā arī paša ieroča turētāja rokas slīdēšanas novēršanai asmens virzienā. Šim nolūkam par pazīmi kalpo izgatavotas papildus detaļas tuvcinai – augšējais un apakšējais šķērsis, kā arī vairumā gadījumu – t.s. roktura poga. Iepriekšējos ieroču vēstures pētījumos Latvijā bijusi vērojama zināma terminoloģiska neskaidrība šo ieroču nosaukumu lietojumā, nereti arī kaujas nažus, kas izmantojami arī kā darbarīki, dēvējot par, piemēram, vienasmens zobeniem vai pat skramasaksiem. Pazīmju atšķirības starp kaujas

nažiem un zobeniem aplūkojis arī N. Jērums (Jērums 2011, 138), tomēr arheoloģisko ieroču terminoloģijas jautājumu sīkāka izstrādāšana joprojām uzskatāma par perspektīvu virzienu turpmākiem pētījumiem Latvijas ieroču arheoloģijā.

Rakstā izmantotais arheoloģisko senlietu materiāls glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, iekļaujot Latvijas vēstures institūta izrakumos iegūtās senlietas, Madonas novadpētniecības muzejā, Aizkraukles Kalnaziņu muzejā, Ludzas novadpētniecības muzejā un Latgales kultūrvēstures muzejā Rēzeknē.

Raksta galvenais mērķis ir aplūkot zobenu un to piederumu atradumus Austrumlatvijā etnoģeogrāfiskā griezumā, jo zobeni kā arheoloģisko artefaktu grupa ir īpaši daudzpusīgs vēstures avots un caur to izpētes prizmu var gūt informāciju par ļoti plašu pagātnes sfēru loku – sava laikmeta politisko ģeogrāfiju, tirdzniecības sakaru ceļiem, konfliktu un kauju vietām, tuvcinās tehnikām un reizēm arī to norisi, sniegt ieskatu apbedīšanas tradīcijās un sava laikmeta garīgajos priekšstatos.

Līdz 11. gs. Austrumlatvijā ir sastopamas t.s. vikingu laikmetam raksturīgās zobenu formas, kuru klasifikācijā mūsdienu zinātnieki joprojām izmanto norvēģu pētnieka J. Petersena alfabētiski veidoto to rokturu klasifikāciju (Petersen 1919), kuru izmanto arī šī raksta autors, raksturojot attiecīgā perioda ieročus. Pēc 11. gs. šeit parādās arī t.s. Rietumeiropas krusta karu periodam raksturī-

gas vienkāršojušās zobenu formas, kuras gan pēc pogas, gan šķēršu, gan asmeņu formas detalizēti klasificējis britu ieroču pētnieks Evarts Oukšots, viņa pieņemtā zobenu sastāvdaļu apzīmējumu sistēma izmantota arī šajā rakstā (Oakeshott 1991). Zobenu makstu uzgaļu klasifikācijā izmantoti P. Paulsena un V. Kazakeviča ieviestie uzgaļu tipu apzīmējumi (Paulsen 1953; Kazakevičius 1998).

Līdz šim publicētajā literatūrā zobenu un to makstu uzgaļu atradumi tieši latgaļu apdzīvotajā teritorijā aplūkoti, sniedzot vairāk vispārīgu to formu raksturojumu vai saistību ar apbedīšanas tradīcijām, nereti minot, ka šeit divasmeņu zobenu atradumi ir reti (Mugurevich 1965, 50; Radiņš 1999, 104; Šnē 2002, 286).

Bruņojuma atradumiem latgaļu zemēs pievēršies arī šī raksta autors (Tomsons 2006; 2007). Tomēr, nenoliedzami, zobena kā pilnvērtīga arheoloģiska avota izvērstāka interpretācija iespējama tikai plašākā hronoloģiskā un ģeogrāfiskā kontekstā. Tādēļ šajā rakstā izmantotas analogijas un salīdzināmais materiāls no teritorijām, kas vēlajā dzelzs laikmetā bijušas saskarē ar latgaļu apdzīvoto areālu (lībiešu un sēļu zemes, arī DA Igaunija, Rietumkrievijas Pleskavas apgabals un Baltkrievijas ziemeļu daļa). Līdz šim veikto pētījumu papildināšana ar jaunākajiem atradumiem, kā arī to salīdzinājums ļauj jaunā gaismā izziņāt ne tikai dažādus ieroču vēstures aspektus, bet arī papildināt izpratni par atsevišķiem diskutējamajiem sabiedrības attīstības un sociālās vēstures jautājumiem, īpaši komplicētajā jautājumu lokā saistībā ar Austrumlatvijas iedzīvotāju pāreju no aizvēstures sabiedrības organizācijas formām uz agrīno valstiskumu aizvēstures beigās (Šnē 2002, 369–371; Radiņš 1999, 134).

ZOBENU UN TO PIEDERUMU ATRADUMU RAKSTUROJUMS 9. GS. – 11. GS. PIRMAJĀ PUSĒ

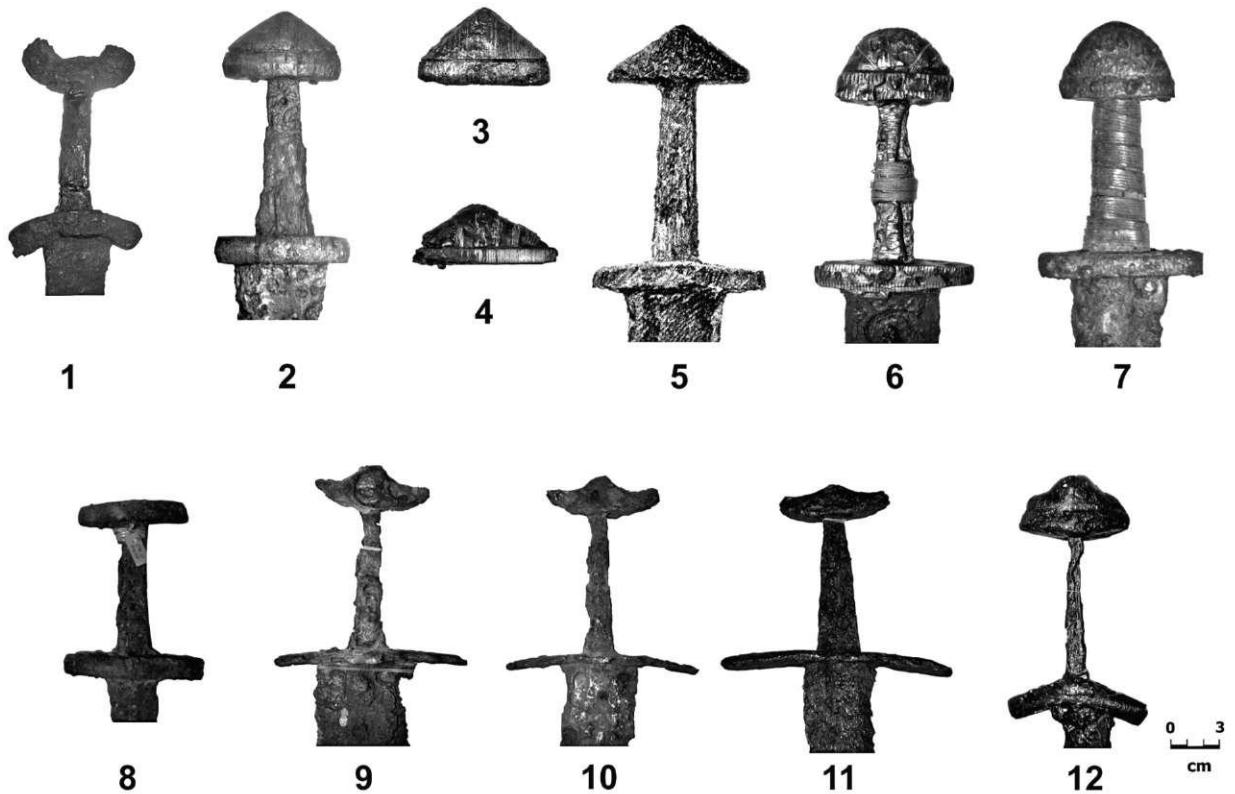
Uz vikingu laikmetu attiecināmos senākos zobenu atradumus latgaļu apdzīvotajās teritorijās iezīmē Daugavas, Gaujas un Aiviekstes ūdensceļš. Daugavas ūdensceļā tāds ir divasmeņu H tipa zobens no Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauka (Urtāns 1964, 28–30) un reti sastopamais vikingu laikmeta T tipa vienasmens zobens no Kokneses apkārtnes (AVIMM 11763). Aizkrauklē bijis viens no ievērojamākajiem šī reģiona politiski ekonomiskajiem centriem, tur blakus atradušies gan latgaļu, gan lībiešu kapulauki (Aizkraukles Lejasbitēni un Lejasžagari), un tā nozīme apkārtējās teritorijas kontrolē un tirdzniecībā bijusi ievērojama. To

apliecina gan sudraba monētu depozītu atradumi (Urtāns 1977, 192), gan zobenu un makstu uzgaļu atradumu lielāka koncentrācija. Aizkrauklē konstatēti izcili T tipa un V tipa zobenu eksemplāri (RDM I 2899 un RDM I 2898). Noteiktam ieroča tipam grūti pieskaitāms zobena asmens atrasts arī uz robežas ar latgaļu teritoriju Aizkraukles kapulaukā (RDM I 3135), kas varējis piederēt gan šādam zobenam, gan lībiešu teritorijā plaši izplatītajiem vienasmens zobeniem ar rombveida pogu (Tomsons 2012b, 162–167).

No Daugavas ūdensceļa atzarojās būtisks ūdensceļš ziemeļaustrumu virzienā – Aiviekste. Tās krastā Lubānas Vēverāju kapulaukā atrasts latgaļu zemēm netipiskas formas vienasmens zobens ar t.s. volūtveida pogu (jeb “antenpogu” pēc V. Kazakeviča klasifikācijas). Šis ir vienasmens zobenu tips, kas izplatīts 9.–11. gs., vairāk gan 9.–10. gs., zināms pārsvarā kuršu apdzīvotajā teritorijā (Kazakevičius 1996, 16, pav. 5). Vienasmens zobenu lietošanas tradīcija Austrumbaltijā pēc vikingu laikmeta beigām (11. gs. otrā puse) sāk izzust, kaut vietām saglabājas līdz 12. gs. sākumam (Jērumus 2011, 137).

Savukārt Gaujas baseinam pieskaitāmajā Āraišu ezerpilī J. Apala izrakumos atrastas divas H tipa zobenu rokturu pogas (VI 45: 46 un VI 45: 302; Apals 1971, 86). Šis zobenu detaļas atrastas gan salas centrā, gan ieejas uzbērumā, kas, pieļaujams, atspoguļo kādas sadursmes rezultātu (Apals 1971, 89). Par iespējamu, piemēram, skandināvu klātbūtni šeit liecina vairāki desmiti lancetveida bultu galu atradumi, kādi dominē Birkas kapulaukā (Wegraeus 1986, 21–34) un nereti tiek uzskatīti par pietiekamu arheoloģisko avotu, lai konstatētu skandināvu klātbūtni Austrumeiropā, īpaši atzīmējot Staraja Lādogu, kur tie parādās jau 8. gs., un Daugavas ūdensceļa augštecē esošo Smoļenskas apkārtni ar Gņezdovas arheoloģisko kompleksu (Kainov 1999, 60). Par Āraišu ezermitnes iemītnieku saistību ar vikingu laikmeta militārajām aktivitātēm šeit liecina arī divu šī perioda bronzas maksts uzgaļu atradumi (VI 45: 102 un VI 45a: 820).

Vikingu laikmeta vidū un otrajā pusē (10. gs. otrā puse – 11. gs. pirmā puse) lietoto zobenu un to piederumu atradumi nedaudz prāvākā skaitā konstatēti arī teritorijās nostāk no lielajiem ūdensceļiem, kā arī vietējo iedzīvotāju apbedījumos. Tādi ir gan V tipa zobens Priekuļu Ģūģeros (VI 291: 382), gan Y tipa zobeni tajā pašā kapulaukā (VI 291: 135 un VI 291: 1343), gan Z tipa zobeni Drabešu Liepiņās (VI 155: 662) un Liezēres Salnaskroga (MNM 821) kapulauka teritorijā. Z tipam tuvas formas roktura poga uzzieta arī

1. att. Zobeni latgaļu apdzīvotajā teritorijā 9. gs. – 11. gs. pirmajā pusē.

1 – Lubānas Vēverāji, 3. kaps (A 8184: 1); 2 – Aizkraukles Lejasbitēni (A 11847: 40), 3 – Āraišu ezermitne (VI 45: 46), 4 – Āraišu ezermitne (VI 45: 302), 5 – Ludzas Odukalns, 6 – Priekuļu Ģūģeri, 30. kaps (VI 291: 382), 7 – Aglonas Kristapiņi, 180. kaps (A 12768: 38), 8 – Koknese (AVIMM 11763), 9 – Priekuļu Ģūģeri, 11. kaps (VI 291: 155), 10 – Priekuļu Ģūģeri, 135. kaps (VI 291: 1343), 11 – Liezeres Salnaskrogs (MNM 821), 12 – Drabešu Liepiņas, 95. kaps (VI 155: 662)

Kokneses pilī, tomēr tehnisko bojājumu dēļ precīza tās atribūcija nav iespējama, pieļaujams, ka tā varētu būt arī no vēlākas formas ieroča (VI 62: 5241). Neparasts fakts ir stilizēta divasmeņu zobena shematisks atveids uz jostas apkaluma Priekuļu Ģūģeru kapulauka 32. kapā apbedītajam vīrietim (VI 291: 437), kas, iespējams, simbolizējis tā saistību ar karošanu, kaut arī pašā kapā šis dārgais ierocis nav ticis ievietots (6. att.).

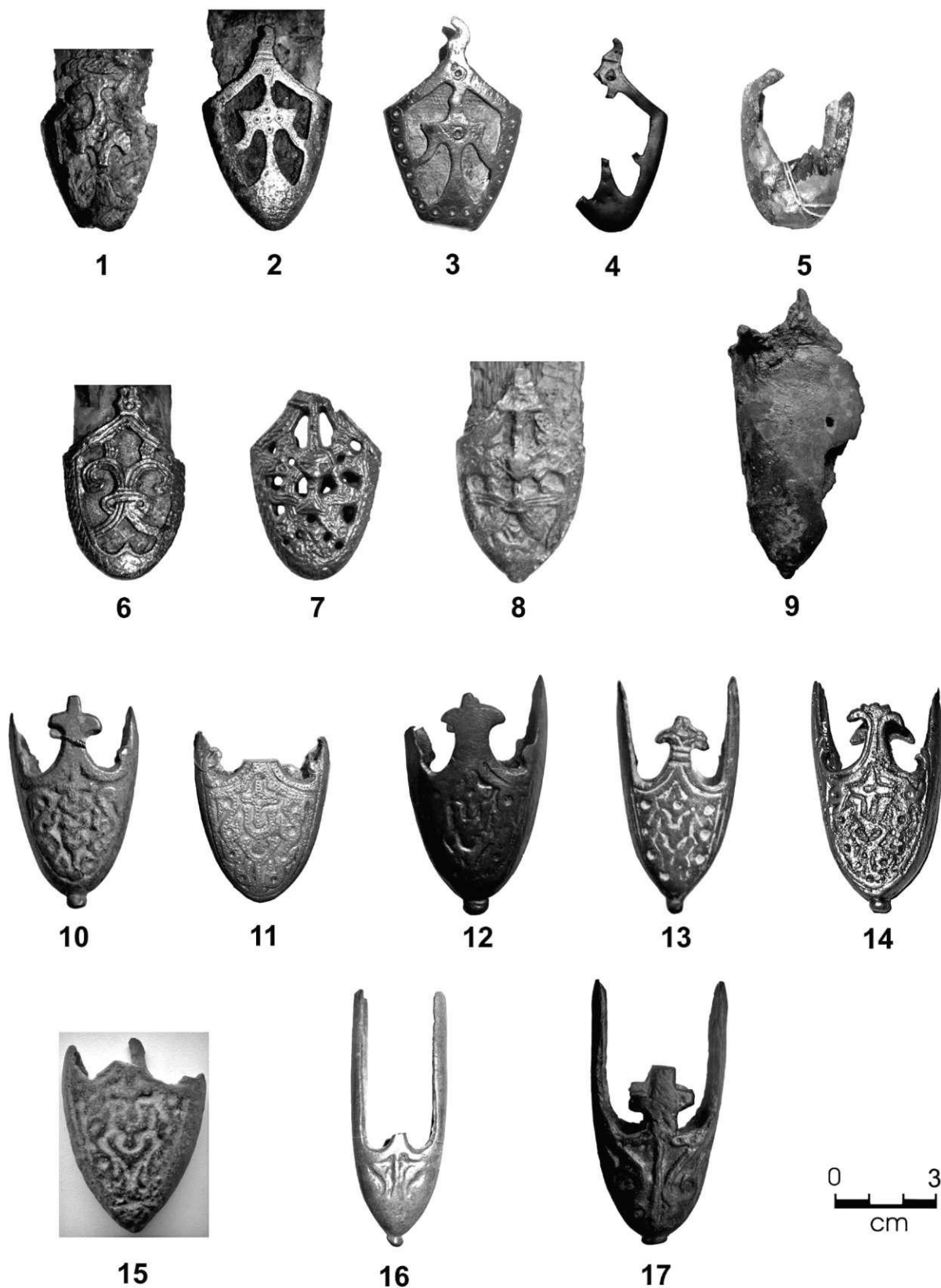
Austrumlatgalē šajā periodā par Ludzas apkārtnes nozīmīgumu liecina divu H tipa zobenu (zināms gan tikai viena inventāra numurs: 73 (II 32a)) un III tipa bronzas makstu uzgaļu atradumi Ludzas Odukalna kapulaukā (Ciglis, Rādiņš 2002, 39, 93), arī V tipam tuvas formas zobens kā savrupatradums Rāznas ezera krastā (ziņas par kuru ievācis V. Urtāns, piezīmes glabājas LNVM Arheoloģijas nodaļā). Nav zināms, kāda tipa zobens bijis līdzdots kapā Izvaltas Brīveru kapulaukā apbedītajam vīrietim, postītājā kapā bija saglabāties tikai asmens fragments ar maksts uzgali (AP 90: 141), bet tas kopā ar V tipa zobena atradumu Aglonas Kristapiņos (A 12768: 38) liecina arī par Daugavas pietekas Dubnas krastu apdzīvotāju iesaistīšanos

sava laikmeta tālāku kontaktu un tirdzniecisko sakaru aprītē. Uz vikingu laikmetu attiecas arī zobena maksts uzgaļa atradums Asotes pilskalnā (VI 15: 681).

Vikingu laikmeta beigām raksturīgie Z tipa zobeni atrasti arī latgaļiem kaimiņos esošajos sēļu Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukos (VI 56: 361) un lībiešu Aizkraukles Lejasžagaru kapulaukos (A 12221: 102).

Daugavas ūdensceļa turpinājumā ārpus mūsdienu Latvijas teritorijas zināmi divu H un viena V tipa zobenu atradumi Vitebskas apkārtņē (Plavinski 2009, 101). Savukārt ievērojams skandināviskas izcelsmes ieroču, to skaitā zobenu, daudzums redzams Gņezdovas kompleksā, kur šie ieroči un to makstu uzgaļi sastopami gan kā apbedījumu piedeva, gan kā savrupatradumi (Kainov 2001; 2009).

Zobenu un to piederumu atradumi latgaļu zemēs vikingu laikmetā var liecināt ne tikai par skandināvu, lībiešu un, iespējams, arī rietumbaltu klātbūtni, bet arī, domājams, vietējās elites izvīzīšanos, kas, intensīvi izmantojot upju tīklu, galvenokārt Daugavas ūdensceļu (Mugurevich 1965,

2. att. Zobenu makstu uzgaļi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un tās tuvumā 9.–13. gs.

1 – Izvaltas Brīverī, 40. kaps (LNVM AP 90: 141); 2 – Priekuļu Ģūģerī, 11. kaps (VI 291: 155), 3 – Priekuļu Ģūģerī, 135. kaps (VI 291: 1343), 4 – Āraišu ezermītne (VI 45a: 820), 5 – Asotes pilskalns (VI 15: 681), 6 – Priekuļu Ģūģerī, 30. kaps (VI 291: 382), 7 – Āraišu ezermītne (VI 45: 102), 8 – Aglonas Kristapiņi, 280. kaps (A 12768: 38a), 9 – Drabešu Liepiņas, 95. kaps (VI 155: 662), 10 – Aizkraukle (RDM I 687), 11 – Kokneses pils (VI 62: 5167), 12 – Kokneses priekšpils (VI 62: 5), 13 – Kokneses Mūkukalns (A 9252), 14 – Jersikas pilskalns (A 1124), 15 – Austrumlatgale, 16 – Kokneses pils (VI 62: 4811), 17 – Priekuļu Sārumkalns (RDM I 753). Nr. 11, 14, 15, 16 – bez mēroga

98–100), kas veda tālāk uz Krievzemes pilsētām, piemēram, Polocku un tālāk Smoļensku, nostiprināja savu politiski ekonomisko ietekmi. Savukārt vēl tālāk uz austrumiem Smoļenskas apkārtnē šī reģiona atrašanās vairāku Rietumkrievijas upju iztekas rajonā Valdaja augstienē šeit ļāva izaugt ievērojamajam vikingu laikmeta tirdznieciski ekonomiskajam Gņezdovas centram, kas atradās krustcelēs starp vairākām ūdensšķirtnēm (rietumos Daugava, dienvidos Dņepra, austrumos Volga, ziemeļos Lovate un Volhova), kontrolējot izeju uz Volgas un Dņepras ūdensceļu, kas saistīja Ziemeļeiropu ar Melno jūru (Kainov 1999, 49–62, ris. 7) un lielā mērā veicināja Senās Krievzemes urbanizācijas pirmsākumus (Lebedev 2005, 553–569).

Tomēr tirdzniecības piederumu izplatība latgaļu zemēs jau vikingu laikmetā ir neapšaubāma liecība, ka vismaz daļu no tādās tirdzniecības procesiem jau šajā laikā latgaļi varēja kontrolēt vai vismaz daļēji tajos iesaistīties, par ko liecina arī tirgotāju piederumu, monētu un importa priekšmetu plašā izplatība to teritorijā, kas lielā mērā jau vikingu laikmetā sakrīt ar zobenu un to fragmentu atradumiem (Mugurevich 1965, 32–33; Berga 1996, 49; Berga 2011).

Kaut arī uz austrumiem no Aizkraukles Daugavas ūdensceļā importa ieroču atradumu šajā posmā ir samērā maz, vairums koncentrējas Daugavas lejtecē, kas vedina domāt, ka zināma loma Daugavas ūdensceļa kontrolē, vismaz daļā tagadējās Latvijas teritorijas, varēja būt vietējo maztautu vai arī skandināvu tirgotājiem (Buša 2007; Tomsons 2009, 81, 14. att.). Savukārt tādu sava laikmeta prestiža priekšmetu kā dārgo divasmeņu zobenu atradumu koncentrācija vikingu laikmetā, piemēram, Ludzas apkārtnē, nostāk no Daugavas ūdensceļa, drīzāk ir liecība par sakaru intensificēšanos ziemeļaustrumu virzienā, kur kopš 11. gs. strauji veidojās un izauga Pleskavas pilsēta. Importa ieroču atradumu koncentrācijas vietas var dot zināmu priekšstatu par ceļu uz pakāpenisku varas konsolidēšanos atsevišķu indivīdu rokās un, iespējams, nosacītas teritoriālās centralizācijas pazīmēm, kaut gan primāri atradumu lielāka koncentrācija liecina par tirdznieciskajiem kontaktiem un militārajām aktivitātēm. Tomēr tiek pieļauts, ka kontrole pār Daugavas un tās pieteku – mazāko ūdensceļu tīklu nodrošināja vietējo sabiedrību līderiem lielākas priekšrocības tirdzniecības un starpniecības rezultātā gūtās peļņas kontrolē, kā rezultātā ap 11. gs. otro pusi varēja sākt veidoties labvēlīgāki apstākļi vietējo valstisko veidojumu formēšanās sākumam tagadējās Latvijas teritorijā, ko labi atspoguļo arī šo ieroču atradumu izvietojums gar lielākajiem ūdensceļiem.

ZOBENU UN TO PIEDERUMU ATRADUMU RAKSTUROJUMS 11. GS. OTRAJĀ PUSĒ – 13./14. GS.

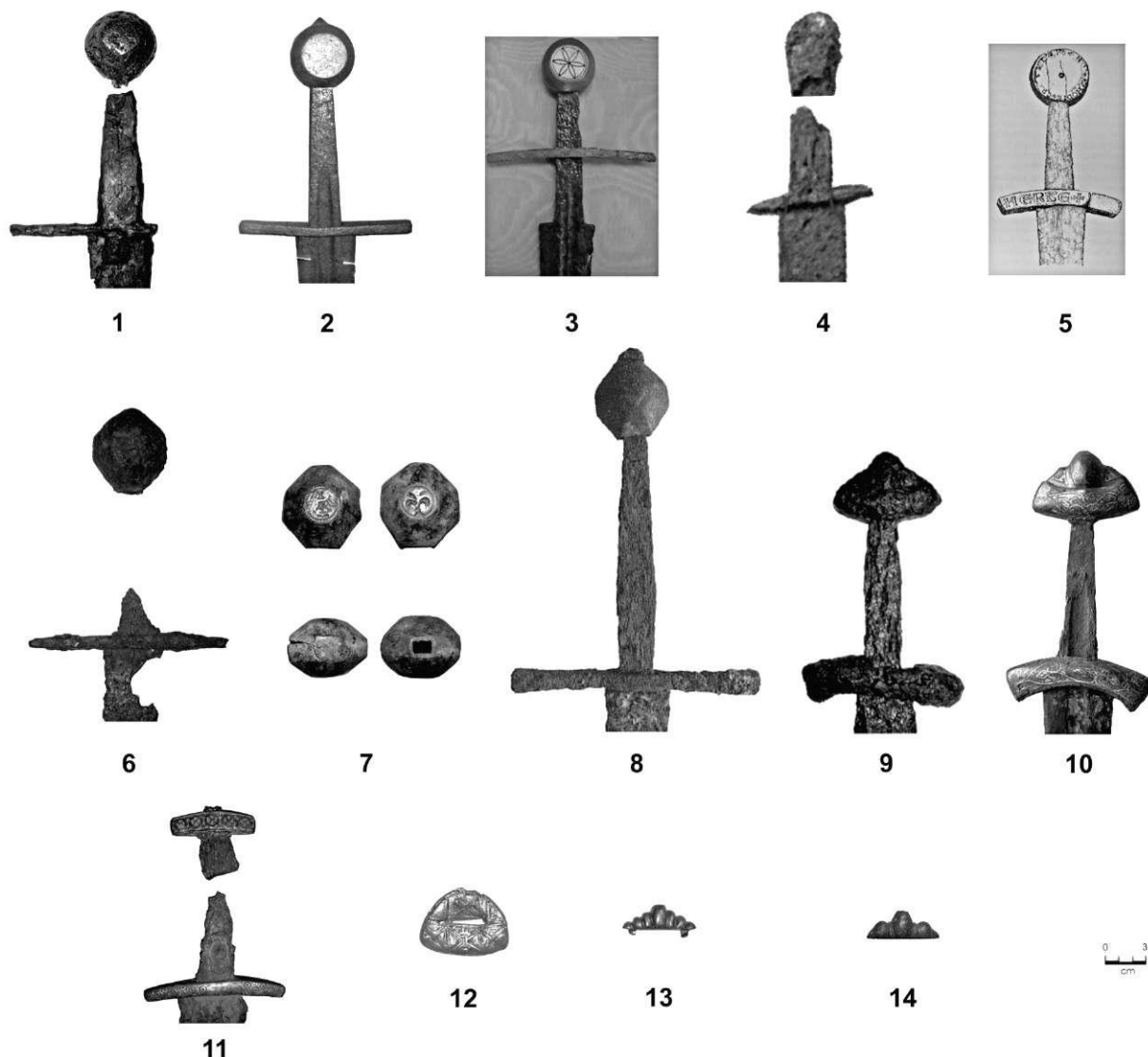
Jau sākot ar 11. gs. Rietumeiropā parādās jaunas zobenu formas, kas iezīmē ceļu uz zobenu izgatavošanas vienkāršošanu. Rietumeiropā šī laika posma zobenus dēvē par krusta karu perioda zobeniem, kas gan uzskatāms par visai nosacītu apzīmējumu, jo apvieno zobenus ar dažādu laikmetu iezīmēm un iekļauj daļu šo ieroču, kas Austrumbaltijā lietoti jau pirms formālā krusta karu sākuma Austrumbaltijas reģionā vēl 12. gs. beigās. Jāatzīmē, ka zobenu rokturu un asmeņu izmaiņas vienkāršošanās un funkcionalitātes uzlabošanas virzienā sākās jau vikingu laikmeta beigās. Sākotnēji vēl vikingu laikmetam raksturīgajiem zobenu asmeņiem parādījās viengabala roktura pogas, kas sastopamas dažādās kombinācijās ar citiem rokturi veidojošajiem elementiem (Peirce 2003, 2–3; Kucypera, Kurasiņski, Pudlo 2011, 76).

Tomēr Austrumbaltijas īpatnība ir ilgāks zobenu ar augšējo šķērsi lietojums (tie izzuduši vairumam t.s. krusta karu perioda zobenu). Roktura poga kombinācijā ar augšējo šķērsi saglabājās galvenokārt tiem zobeniem, kuros var saskatīt nosacītu vietēju tālāku attīstību no vikingu laikmeta T tipa zobeniem (Tomsons 2012b, 187–188, 97 att.). Šī pati tradīcija redzama arī kuršu tipa (T1 tips pēc V. Kazakeviča klasifikācijas) zobenu rokturu formās. Šajā rakstā aplūkoto zobenu ar viengabala pogu ērtākai klasifikācijai pamatā izmantota E. Oukšota ieviestā to detaļu klasifikācija.

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā vēlā dzelzs laikmeta otrajā pusē (11.–12. gs.) atrasti trīs tipu zobeni ar viengabala pogu un divu tipu zobeni ar vairākdaļīgo roktura noslēgumu, atsevišķu eksemplāru lietojumam iesniedzoties vēl 14. gadsimtā.

Zobeni ar diskveida pogu

Lai gan šādi zobeni nereti ir tikuši saistīti ar krusta karu periodu (Kulakov, Skvortsov 2008, 5), tie Eiropā parādās jau vismaz 11. gs. pirmajā pusē, t.i., vikingu laikmetā, par ko sākotnēji liecina vēl šim periodam tipiski ieraksti to asmeņos (Peirce 2003, 18, 136, 137), un ir lietoti arī 13. gadsimtā. Pēc E. Oukšota klasifikācijas šādi zobeni atbilst X tipam un veido vienu no pirmajām viņa izstrādātās viduslaiku zobenu tipoloģiskās rindas sākuma grupām. Saskaņā ar E. Oukšota klasifikāciju atsevišķās diskveida formas rokturu pogas atbilst G tipam (Oakeshott 1991, 100), kas raksturīgas pirmajai (A) no 13 viduslaiku zobenu tipu “ģimēnēm” (tipoloģiskajā terminoloģijā šis E. Oukšota pieņemtais apzīmējums būtu jāinterpretē kā tipo-

3. att. 11. gs. otrās puses – 14. gs. sākuma zobeni latgaļu zemēs un tiem tuvākās analogijas kaimiņu teritorijās.
 1 – Cirgaļu Jaunbemberi (A 3764), 2 – Ludza (D 72), 3 – Pleskava (pēc: Salmin, Strelchenko 2011), 4 – Rēzekne (privātkolekcija), 5 – Siksele (pēc: Laul, Lang 2007), 6 – Kalsnavas Strazdiņi (RDM I 2014), 7 – Bērzgales Vaidu kapi, 43. kaps (A 12228: 75), 8 – Jurģoņi, Lietuva, 16. kaps (pēc: Vitkūnas, Vaškevičiūtē 2011, 154–155, pav. 5.), 9 – Rēzekne (A 8782: 1), 10 – Vitebska, Baltkrievija (pēc: Plavinski 2009, 112), 11 – Raunas Strante (DM I 1754a), 12 – Kokneses pils (VI 62: 4183), 13 – Asotes pilskalns (VI 14: 98), 14 – Dinaburgas pils (VI 79: 106). Nr. 2, 3, 4, 10 – bez mēroga

loģiskā grupa, kas apvieno dažādus pēc sīkākām pazīmēm apvienojamus ieroču tipus), kurai piederīgie zobeni bijuši lietojumā no 10. gs. vidus līdz 14. gs. sākumam (Oakeshott 1991, 12).

Zobeni ar diskveida pogu latgaļu apdzīvotajā teritorijā gandrīz nav zināmi. Zināms tikai viens šāds iespējams zobens, kas nonācis privātkolekcijā un tuvākai izpētei nav bijis pieejams. Arī plašāk Austrumbaltijā nepostītos apbedījumos konstatēti tikai daži šāda tipa zobenu atradumi, lai gan kopumā atradumu skaits Baltijā ir samērā liels (Tomsons 2012b, 151).

Zobens, kas, iespējams, bijis ar diskveida pogu, ticis nejauši atrasts Rēzeknē 2008. gadā celtnie-

cības darbu laikā. Ieroci sākotnēji mēģināts pārdot ar sludinājuma palīdzību, tomēr nav ziņu par šīs darbības sekmēm, un priekšmeta turpmākais liktenis diemžēl nav zināms. No atsevišķajām pieejamajām fotogrāfijām secināms, ka visumā šis ierocis atbilst 12.–13. gs. mijā izplatītajām zobenu formām.¹ Zobenu atradumi Rēzeknē zināmi arī agrāk (piem., A 8782: 1), iespējams, ka šis atradums ir liecība par jau agrāk konstatēto senkapu turpinājumu Grāvju ielā.

¹ Pēc: <http://www.kladoiskatel.care.lv/viewtopic.php?t=31754&start=0> (skatīts 19.10.2011.); arī: <http://www.antikwar.lv/viewtopic.php?t=45221> (skatīts 26.03.2011.).

No nepostītiem apbedījumiem latgaļu zemēm tuvākajās kaimiņu teritorijās šāds zobens zināms no 248. apbedījuma Sikseles kapulaukā DA Igaunijā (Laul, Valk 2007, 195–196). Šī kapulauka vienīgajā apbedījumā, kur līdzīgs zobens, pēc izrakumu autoru domām, varētu būt apbedīts kāds no pirmajiem Tartu bīskapa vai Livonijas ordeņa vasaļiem, kurš cēlies no vietējās sabiedrības virsslāņa (Laul, Valk 2007, 196). Apbedījums tiek datēts ar 13. gs. beigām. Sikseles zobena izpēte parādījusi, ka tas izgatavots no ļoti nekvalitatīvas dzelzs, turklāt tā šķērsis un poga pat izgatavoti no raga, nevis metāla, kas liecina, ka zobens šajā gadījumā uzskatāms par simbolisku kapa piedevu, lai, domājams, šādi izceltu apbedītā statusu savā sabiedrībā. Pēc Heiki Valka mutiskas informācijas raksta autoram 2012. gada augustā, Sikseles zobena asmens korozijas rezultātā šobrīd jau ir sabrucis.

Zobeni ar apaļu roktura pogu ar izvīrzītu un noplacinātu vidusdaļu

Zobeni ar apaļu roktura pogu ar izvīrzītu un noplacinātu priekšpusi atbilst H, I, J un K roktura pogu tipam pēc E. Oukšota izstrādātās viduslaiku zobenu rokturu pogu klasifikācijas (Oakeshott 1991, 10). Piederība noteiktam tipam mainās atkarībā no roktura pogas noplacinājuma pakāpes un izliekuma sānskatā. Visi Latvijas teritorijā atrastie šī tipa zobeni atbilst E. Oukšota izdalītajai C tipa zobenu "ģimenei", kas Rietumeiropā tiek datēta ar laiku aptuveni no 1100. līdz 1250. gadam. To apakšējie šķērši var būt gan taisni, gan izliekti. Šādi zobeni uzskatāmi par Eiropā izplatīto zobenu ar diskveida pogu variantu un pārsvarā datējami ar 12.–13. gs. (Oakeshott 1991, 12).

Latgaļu zemēs zināmi divi šādi zobeni – Ludzā un Cirgaļu Jaunbemberos. Cirgaļu Jaunbemberos (bij. Valkas apr., tagad Smiltenes novads, Grundzāles pag.) atrastais zobens (A 3764) nav restaurēts, un nav redzami iespējamie ieraksti un gropes proporcijas, tomēr, konservējot to ar vaskveida vielu, redzams, ka pie tā saglabājušās arī koka maksts paliekas, kas, iespējams, norāda, ka zobens iegūts no postīta apbedījuma, nevis nozaudēts, piemēram, kaujas laikā. Zobens salūzis divās daļās (48 un 45 cm). Tam bijis taisns dzelzs šķērsis, kas saglabājis 114 mm garumā, hipotētiskais tā garums bijis ap 168 mm. Jaunbemberu mājas atrodas Gaujas pietekas Vijas krastā, vietā, kur Vijas labajā pusē ietek neliela upīte – Melderupīte. Netālu no tām atrodas valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis – Veckurpnieku pilskalns. Atraduma vieta ir apmēram 16 km no Smiltenes un 12 km no Vijciema, kas uzskatāmi par 13. gs. rakstītajos avotos minētās Tālavā ietilpstošās Trikātas zemes nozīmīgiem

sociālpolitiskajiem centriem (Šterns 2002, 110). Šis ir arī vistālākais uz ziemeļiem esošais pētītais latgaļu kapulauks (Cimermane 1972, 60). Cirgaļu Jaunbemberu zobena pogai bija iespējams konstatēt tās svaru – tas ir visai ievērojams – gandrīz 400 gramu, kas veido aptuveni trešdaļu no visa ieroča kopsvara. Šādu zobenu rokturu masivitāte ļāva ātri veikt straujas manipulācijas cīņas laikā, efektīvi mainīt asmens virzienu, roktura svaru izmantojot kā spēcīgu sviru.

Netraucētos apbedījumos Latvijas teritorijā šādi ieroči droši zināmi tikai vienā gadījumā – lībiešu Salaspils Laukskolas kapulauka 159. kapā (VI 128: 1895–1904). Pats zobens ir sliktā tehniskā stāvoklī. Tomēr, ja pieņem publicēto nelielo šī zobena attēlu par korektu, tad, zinot šī tipa ieroču datējumu Rietumos (Oakeshott 1991, 12), pieļaujams, ka A. Zariņas sniegtais datējums būtu jāprecizē, saistot šo atradumu nevis ar 11. gs. otro pusi – 12. gs. sākumu, bet ar vismaz 12. gs. – 13. gs. pirmo pusi. Šis ir bijis netraucēts ugunskauss, senlietas tajā bijušas sakārtotas līdzīgi kā skeletkapā. Tajā konstatētas arī krāsota koka (iespējams, vairoga) paliekas (Zariņa 2006, 168, 194. att.: 1).

Arī mūsdienu Rīgas teritorijā 19. gs. Daugavas gultnē tika atrasti divi šādi zobeni. Viens no tiem bijis saglabājies pilnībā, no otra – tikai rokturis ar nelielu asmens fragmentu. Līdz mūsdienām saglabājušies tikai to fotoattēli un apraksti. Šo ieroču atradumu apstākļi detalizēti aplūkoti A. Caunes rakstā (Caune 2010, 479). Precizējot abu zobenu atraduma apstākļus, secināms, ka tie Daugavas gultnē varētu būt atrasti samērā tuvu viens otram, pieļaujams, ka rajonā starp mūsdienu Eksportostu un Andrejostu. Šiem zobeniem bijuši gari divu veidu dzelzs šķērši – tie bijuši gan taisni, gan viegli izliektas formas, gan izteikti izliektas formas. Tie ļāva cīņā daudz labāk bloķēt pretinieka cirtienus nekā agrāk lietoto zobenu īsie šķērši, kas pamatā bija domāti tikai rokas labākai fiksācijai uz roktura.

Šo zobenu atradumu izplatība apliecina, ka krusta karu laikam raksturīgie ieroči varējuši būt arī vietējo karotāju bruņojumā Austrumbaltijā jau vismaz 12. gs. beigās, ko apliecina šāda zobena atradums Salaspils Laukskolas un Cirgaļu Jaunbemberu kapulaukā, kas, domājams, ir no postīta apbedījuma. Zobeni gan ar šādām roktura pogām, gan ar diskveida pogām vietējo iedzīvotāju apbedījumos, kas datējami ar 12. gs., ievērojamā skaitā zināmi arī Somijas arheoloģiskajā materiālā (Mäntylä 2007, 302–307). Šādi zobeni konstatēti arī 14. gs. lietuviešu karotāju apbedījumos (Svetikas 2011, 11–12). Līdzīgas formas zobena detaļas atrastas Prosas (*Proosa*) kapulaukā ZR Igaunijā (Lang 1996, 201).

Divi šī tipa zobeni analizēti pētījumā par ar 13.–14. gs. datējamiem atradumiem Pleskavā. Vienam no tiem ir asmens ar dubultgropi (Salmin, Strelchenko 2011, 36–44). Šādu ieroču atradumu Baltijā nav daudz, analogiski zināmi Talsu Vilku-muižas ezera senkapos (A 10994: 1378) un Lībagu Sārajos 39. kapā (A 12820: 430, 431), bet bij. Austrumprūsijā – Ragnitas kapulaukā (Prassolow 2009, 281). Zobeni ar dubultgropi asmenī lietoti jau Romas armijas bruņojumā, tāda zināma lielās tautu staigāšanas laikmeta spatām, bet vikingu laikmetā šādi zobeni faktiski nav sastopami. To lietojums atkal atdzimst 13.–14. gadsimtā. Nesenie atradumi Pleskavā, kas datējami ar 13.–14. gs., šo pieņēmumu apliecina (Salmin, Strelchenko 2011, 36–44). Šāda asmens konstrukcija, no vienas puses, iezīmē arhaiskas tradīcijas atdzimšanu vēlā dzelzs laikmeta beigās un 13.–14. gs., no otras puses – jaunu tehnisku risinājumu meklējumus, kas paaugstinātu šo ieroču izturību pret sānu lieci. Lai gan šādas gropes simetriska izkalšana abās asmens pusēs prasīja augstu kalēja precizitāti un izkoptas sava amata iemaņas, tomēr tās funkcionālā nozīme, domājams, nebija pārāk liela. Šādu zobenu atradumi (Daugavas gultnē, arī Pleskavā) visticamāk liecina par šo zobenu praktisku izmantošanu cīņās un pazaudēšanu dažādos konfliktos, to skaitā arī 13. gs. krusta karu laikā.

Zobeni ar skaldnotu roktura pogu

Latvijas teritorijā šobrīd zināmi kopumā trīs šādi zobeni un to fragmenti. Tie pēc E. Oukšota tipoloģijas atbilst I roktura pogu tipam. Šai roktura pogai raksturīga ieapaļa vai četrstūrveida, uz centru nedaudz uzbiezināta forma, bet tās malas slīpi simetriski nošķeltas. Vairākiem zobeniem ar šādu roktura formu Rietumeiropā zināms pat samērā precīzs datējums – tie tiek datēti ar 12. gs. pirmo pusi (Oakeshott 1991, 105), 13. gs. laiku līdz 1240. gadam (Oakeshott 1991, 94) vai 13. gs. pirmo pusi (Oakeshott 1991, 104). Viens no tiem iegūts apbedījumā, viens, iespējams, kapulauka teritorijā, viena zobena atraduma apstākļi nav zināmi. Pēc analogijām Rietumeiropā zobenus ar šādām roktura pogām iespējams datēt ar plašu laika nogriezni – sākot ar 12. gs. pirmo pusi līdz 14. gs. sākumam. Skaldnotās roktura pogas bijušas E. Oukšota XIIa, XIIIa, XIVb tipa zobeniem (Oakeshott 1991, 94, 104, 121).

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā zināmas divas liecības par šāda tipa zobeniem. Kalsnavas Strazdiņos iegūts fragmentārs šī tipa zobens (RDM I 2014), domājams, no kapulauka teritorijas. Zobens ir no bijušās Rīgas Doma muzeja kolekcijas. Pēc pārējām Kalsnavas Strazdiņos iegūtajām senlietām, kā

dzelzs iedzītņa nažiem un šķēpu galiem, secināms, ka daļa senlietu tiešām, iespējams, ir no latgaļu kapulauka, kas līdz šim pārsvarā pazīstams ar agrā dzelzs laikmeta atradumiem (LA, 341). Tomēr divasmeņu zobena, dzelzs kaujas vāles galvas (RDM I 2015) un platasmens cirvju atradumi norāda uz kapulauka vai šīs apkārtnes izmantošanu un reģiona apdzīvotību arī 12.–13. gadsimtā. Turklāt nevar izslēgt iespēju, ka šo ieroču atradumi saistāmi ar krustnešu klātbūtni – viduslaikos Kalsnavā atradusies Rīgas bīskapa vasaļa mūra pils (tagad Veckalsnava). To, ka šis apvidus bijis nozīmīgs vēlā dzelzs laikmeta latgaļu sociālpolitiskais centrs, liecina trīs pilskalnu atrašanās šajā reģionā – Mārcienas pilskalns, Āronas pilskalns un pilskalns uz ziemeļiem no Veckalsnavas pilsdrupām Bērzaunes upītes kreisajā krastā.

Ar 13. gs. beigām – 14. gs. datējams zobena fragments atrasts 43. apbedījumā bij. Rēzeknes apr. Bērzgales pag. Vaidu kapos (A 12228: 75). Šajā kapā atrasta no bronzas izgatavota, skaldnota zobena roktura poga ar dobu vidu (3. att.: 7; 4. att.). Tā ir ar samērā īsu, bet sānu virzienā paplatinātu atveri roktura tveramās daļas ievietošanai. Tik plata atvere norāda uz zobena roktura tveramās daļas izteiktu uzbiezinājumu, kas liecina, ka tā bijusi paredzēta ļoti masīva zobena asmens ievietošanai (3. att.: 7).

Zināmā mērā atradums DA Igaunijā esošajā Sikseles kapulaukā ļauj labāk izprast tikai zobena roktura pogas ievietošanu apbedījumā Bērzgales Vaidu kapos. Tā kā arī šeit nav atrasts “īsts”, “ve-sels” zobens, bet tikai viena tā detaļa, iespējams pieņemt, ka arī šeit tā vienkārši simbolizē zobena ideju. Bērzgales Vaidu kapu zobena pogas virsma veidota ar negatīvu reljefu, katrā tās pusē izveidots atšķirīgs motīvs. Vienā pusē redzams apļa ieskaits lilijas motīvs, otrā – stilizēta ērgļa figūra (4. att.: 2). Šo motīvu analogijas Rietumeiropas heraldikā ir ļoti plašas, tām tuvākās analogijas atrodamas Rīgas arhibīskapa Heninga Šarpenberga (1424–1448) ģerbonī (lilijas motīvs) (Haljak 2010, 341), kā arī attēlos uz šī un citu arhibīskapu monētām (Haljak 2010, 348). Var izteikt pieņēmumu, ka šis priekšmets – pēc analogijas ar plaši izplatītajiem viduslaiku zīmogredzeniem – pildījis arī zīmoga funkciju, kas visticamāk apstiprina tā īpašnieka sociālo pozīciju sava laikmeta sabiedrībā.

Lietuvas teritorijā, Jurgōņu viduslaiku kapsētas (*Jurgionių senkapis*, Traķu raj.) 16. kapā 2010. gada izrakumos iegūts vesels zobens ar līdzīgu no bronzas izgatavotu roktura pogu, kas ļauj labāk interpretēt atradumus arī Latvijas teritorijā (3. att.: 8). Šim zobenam saglabājušās visas sastāvdaļas, to skaitā asmens pilnā garumā, kas labi ilustrē zobenu asmens garuma palielināšanos 13. gs. laikā – šī

4. att. Bērzgales Vaidu kapu 43. kapā atrastās zobena roktura pogas (A 12228: 75) abu pušu centrālās daļas detaļu tuvplāns:

1 – heraldiskā lilijas zieda atveids, 2 – heraldiskā ērgļa atveids

1

2

eksemplāra kopgarums sasniedz pat 111,5 cm. Apbedītais bijis ap 45–50 gadu vecs, tam kapā līdzdota arī josta ar sprādzēm, pieši, kāpšļi, šķiļamdzelzs un krams, nazis un bārdas nazis, kas kopumā ļauj datēt šo apbedījumu ar 14. gs., iespējams, pat tā beigām un neapšaubāmi parāda mirušo kā nozīmīgu cilvēku sava laikmeta sabiedrībā (Vitkūnas, Vaškevičiūtē 2011, 154–155). Savukārt somugru apdzīvotajā teritorijā vesels šāda tipa zobens atrasts apbedījumā Kirisno akmeņu krāvuma kapulaukā Ižoras plato teritorijā Rietumkrievijā, kur pēc līdzdotā materiāla apbedījums arī datējams ar 12.–13. gs. (Sorokin 2008, 199).

Zīmīgi, ka Sikseles kapulaukā un Bērzgales Vaidu kapulaukā (29. kaps) vairākiem mirušajiem bijušas līdzdotas kaujas vāles, tostarp ar metāla galvu, kas viduslaikos plaši pazīstamas arī kā varas simboli (Atgāzis 1999, 16–33).

Platās atveres roktura tveramās daļas ievietošanai nolūzušajās roktura pogās liecina par gariem – līdz pat 110 cm, masīviem asmeņiem (kā to rāda zobens no Jurgoņu kapulauka), kā arī par jaunas – divroku tehnikas lietojuma izplatīšanos cīņā ar zobenu. Spilgts šādas tehnikas apraksts, zobenu satverot abās rokās, atrodams Indriķa hronikas vēstījumā par 1203. gada jūras kauju (IH, VII, 2).

Kuršu tipa zobeni

Latgaļu apdzīvotajā teritorijā nav iegūti pilnībā saglabājušies šī tipa ieroči, kas šobrīd visai ievērojamā skaitā (kopumā Baltijā ap 150 to eksemplāru) zināmi Rietumlatvijā, Rietumlietuvā un Igaunijas piekrastē un tās salās, kā arī bij. Austrumprūsijā, Rietumkrievijā, Baltkrievijā, Ukrainā, to fragmenti – arī Gotlandē. Tieši Latvijas teritorijā iegūta informācija aptuveni par 80 kuršu tipa zobenu un to rokturu fragmentu atradumiem. Tomēr atsevišķie šī tipa zobenu fragmentu atradumi latgaļu apdzīvotajā teritorijā būtiski papildina šo ieroču izplatības karti.

Šo tipu raksturo uz zobenu šķēršiem atveidots reljefs romānikas mākslai raksturīgs ornaments – apļu un slīpo krustu pinuma motīvi, simetrijas principa pielietojums kompozīcijā. Latgaļu zemēs kuršu zobenu fragmenti galvenokārt atrasti gar Daugavu – Koknesē (VI 62: 4183), Asotes pilskalnā (VI 14: 98) un Dinaburgā (VI 265: 106). Viens eksemplārs ir zināms arī Vidzemes daļā – Raunas Strantē (RDM I 1754a). Šī tipa zobenu izplatība, arī ārpus Latvijas teritorijas, plašāk aplūkota atsevišķā publikācijā (Tomsons 2008, 86, 1. att.).

Acīmredzot šie zobeni nonākuši šeit tieši pa Daugavas ūdensceļu, jo tie gandrīz nav zināmi latgaļu teritorijas iekšienē. Kuršu tipa zobeni samērā lielā skaitā atrasti Igaunijas teritorijā (Mandel 1991, tahv. XII), Baltkrievijā (Plavinski 2009, 127), nelielā skaitā arī Rietumkrievijā, vairāk tās ZR daļā (Ižoras plato), un vismaz četri eksemplāri – Ukrainā (Kazakevičius 1997, Fig. 8). A. Kirpičņikovs tos pat atsevišķi izdalījis kā I tipu, veidojot Senās Krievzemes 11.–13. gs. izplatīto zobenu formu klasifikāciju (Kirpichnikov 1966, 19, 49, ris. 1, 10).

T tipa zobenu vēlas formas

Latvijas teritorijā un Austrumbaltijā atrasts vairāk nekā 100 zobenu, kurus formāli tipoloģiski var uzskatīt par turpmāku attīstību vikingu laikmeta T-1 un T-2 tipa zobeniem (Tomsons 2012b, 115–130). Patiesībā šie ieroči būtu uzskatāmi par vietēju Austrumbaltijas zobenu tipu, domājams, izgatavotu kuršu apdzīvotajā teritorijā, par ko liecina to lielā koncentrācija tieši rietumbaltu zemēs. Kopumā pēc rokturu detaļu masivitātes un šķēršu izliekuma tiem 11. gs. otrajā pusē – 13. gs. būtu izdalāmi trīs apakštipi. Latgaļu apdzīvotajā teritorijā šie ieroči zināmi gan nelielā skaitā – tikai divi eksemplāri.

Pirmais atradums ir no Saikavas kapulauka, kur tas atrasts 1. apbedījumā (A 10165: 1). Tā asmens ir izteikti masīvs un plats, kas saista to ar iepriekšējā perioda zobenu izgatavošanas tradīcijām, bet pēc simboliskā ieraksta (krustveida zīme), kas veidots no smalkas sudraba stieples, tas varētu būt datējams ar 12. gs. beigām, kad vikingu laikmeta samērā platos ierakstu burtus nomaina no smalkas stieples gatavoti burti un ornamentālas zīmes. Latvijas teritorijā atrastajiem zobeniem šāda asmens forma nav bieži sastopama. Saikavas atradumam zināmas tikai divas analogijas: līdzīga tipa zobena asmens puse, kas ļauj gūt priekšstatu par šī tipa asmeņu smailes daļu, atrasta vienā no pirmajām kristiešu apbedījumu vietām Latvijas teritorijā Daugavas lejtecē – Ikšķiles baznīcas kapsētā (487. kapā), kuras izmantošanas sākums datējams ar 12. gs. astoņdesmitajiem gadiem (VI 130: 587). Šāda tipa zobena asmens zināms arī Rietumlatvijā – Talsu Vilcumuižas ezera senkapos (A 19994: 1381).

Otrs atradums ir no Rēzeknes (A 8782: 1). M. Atgāzis tos nodēvējis par T/Z tipa bastardformu, izmantojot vikingu laikmeta zobenu apzīmējumus (Atgāzis 1998, 114). V. Kazakevičs Z tipa zobeniem pieskaitījis arī M. Atgāža izdalītā T/Z tipa zobenu atradumus (Kazakevičs 1996, 74–78), piemēram, Austrumlietuvā, Ukmergē, atrasto zobenu, kas pēc roktura formas līdzīgs Kuldīgā, bij. fabrikas “Vulkāns” teritorijā (A 8467: 1), un Rēzeknes pilsētā zināmajiem šo zobenu atradumiem (Kazakevičs 1996, 77). Ukmergē zobena asmenī redzami lieli, dekoratīvi ieraksta burti, bet precīzāki atraduma apstākļi nav zināmi (Zabiela 1999, 74). Kuldīgas zobenu iespējams datēt, agrākais, ar aptuveni 12. gs. vidu pēc tā asmenī redzamā abpusējā ieraksta burtu izmēriem un formas (+*Etcelin Me Fecit In Nomine IC+*).

Labi saglabājušies vairāki šāda tipa ieroči no Baltkrievijas teritorijas (Plavinski 2009, 112–114), kur vienā gadījumā tas atrasts apbedījumā, kurā, līdzīgi atradumiem Kuldīgas “Vulkānā”, konstatēti jātnieka piederumi, analogiski uznavas un iedzītņa šķēpi, kā arī pat dzelzs bruņucepure (Krautsevich 1992, mal. 2.; Plavinski 2009, 114).

Acīmredzot tā saukto kuršu tipa zobenu un T tipa vēlo formu zobenu izplatība tiešām jāsaista ar tā laika tirdzniecības ceļiem, kas pamatā sakrīt ar upju tīklu, un, iespējams, arī vairākiem vienu no otra neatkarīgiem to izgatavošanas centriem. Ar 13. gs. pirmo pusi datēta bruņojuma darbnīca, kur konstatētas arī zobenu montēšanā izmantotas detaļas, atradusies bij. Izjaslavļā (Plavinski 2009, 116), savukārt neornamentēts kuršu tipa zobena bronzas apakšējā šķērša pusfabrikāts atrasts Novogrudokā

(Plavinski 2009, 20, 111, mal. 14: 1). Secināms, ka šī tipa ieroču izgatavošanas areāls varējis būt plašāks, nekā secināms no to apzīmēšanā pieņemtā etniskā termina.

ZOBENU MAKSTU UZGAĻI UN CITAS ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR ZOBENU LIETOJUMU AUSTRUMLATVIJĀ

Liecības par zobenu izplatību papildina arī to makstu uzgaļu un asmeņu fragmentu atradumi. Makstu uzgaļi atrasti gan kopā ar zobeniem apbedījumos, gan kā atsevišķi atradumi dzīvesvietās u.c. 9.–11. gs. zināmi deviņi uzgaļi no septiņiem pieminekļiem, tostarp septiņi atrasti apbedījumos kopā ar zobeniem, bet trīs – dzīvesvietās. 11. gs. otrajā pusē – 13. gs. zināmi pieci uzgaļi, visi atrasti dzīvesvietu teritorijā. Vikingu laikmeta makstu uzgaļi pārstāv vairākus tipus – tie ir gan Borres stilā gatavotie (Āraiši, Aglonas Kristapiņi), gan ar putna figūru (Ģūģeri, Brīveri), gan t.s. garie uzgaļi (Drabešu Liepiņas, Ludzas Odukalns).

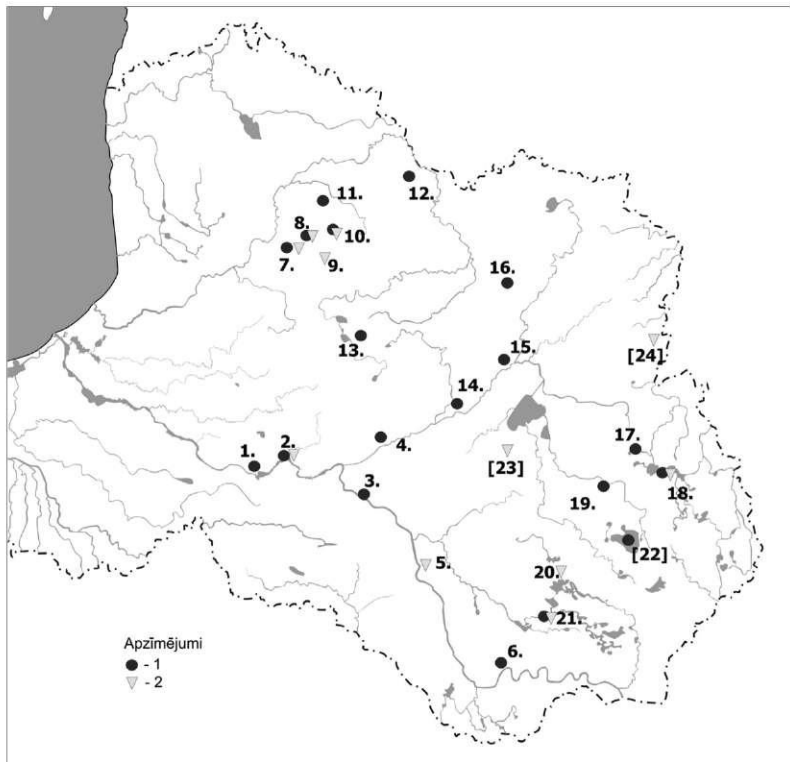
11. gs. vidū mainās arī zobenu makstu uzgaļu gatavošanas tradīcijas, parādās vairāki jauni to tipi. Latgaļu apdzīvotajā teritorijā no šī perioda zināmi tikai uzgaļi ar krustu un palmeti. Tiem izdalāmi vairāki varianti. Tā lībiešu un latgaļu jaukti apdzīvotajā Aizkrauklē (RDM I 687) konstatēts vismasīvākais šī tipa uzgalis Latvijas teritorijā (svars vairāk nekā 50 g). Šis atradums saista V tipa uzgaļu parādīšanos ar iepriekšējā perioda uzgaļu gatavošanas tradīciju. Jāpiebilst, ka Latvijas teritorijā šī ir visdaudzskaitlīgākā zobenu makstu uzgaļu grupa, šobrīd zināmi vismaz 114 atradumi.

Vieglākie un vēlākie šī tipa uzgaļi dominē 11. gs. otrajā pusē un 13. gs., kā arī iezīmē Daugavas ūdensceļu gandrīz visā tā garumā Latvijas teritorijā. Tie atrasti gan lībiešu, gan latgaļu arheoloģiskajos pieminekļos. Tie zināmi Rīgas lībiešu kapulaukā, Daugmales pilskalnā, Doles Raušos, Mārtiņsalas pilī, Mārtiņsalas ciemā, Ikšķiles Zariņos, Lielvārdes pārceltuves senkapos un Lielvārdes Dievukalna pilskalnā, Aizkraukles pilskalnā, Kokneses pilī un priekšpilī, kā arī Jersikas pilskalnā (sk. 2. att.).

Turklāt, pēc autora domām, tieši Daugavas lejtecē, Mārtiņsalas ciemā, varētu būt atradies viens no to izgatavošanas centriem, kur atrasts šāda uzgaļa pusfabrikāts ar neapstrādātām lējuma šuvēm un pat saglabājušos ielietni (VI 212: 2073). Šī tipa uzgalis atrasts arī Priekuļu Sārumkalnā, kas tiek uzskatīts par jaukti apdzīvotās Autīnes zemes politisko centru (RDM I 753). V. Kazakeviča

5. att. Zobenu un to piederumu izplatība latgaļu apdzīvotajā teritorijā 9.–14. gs. Apzīmējumi: 1 – zobenu un lielāku to fragmentu atradumi, 2 – zobenu makstu uzgaļu atradumi.

1 – Aizkraukles Lejasbitēni, 2 – Kokneses pilskalns, 3 – Asotes pilskalns, 4 – Kalšnavas Strazdiņi, 5 – Jersikas pilskalns, 6 – Dinaburgas pilskalns, 7 – Āraišu ezermītne, 8 – Drabešu Liepiņas, 9 – Priekuļu Sārumkalns, 10 – Priekuļu Ģūģeri, 11 – Raunas Strante, 12 – Cirgaļu Jaunbemberi, 13 – Liezēres Salnaskrogs, 14 – Lubānas Vēverāji, 15 – Saikavas Kāpurkalns, 16 – Vecgulbenes Lazdukalns, 17 – Bērzgales Vaidu kapi, 18 – Ludzas Odukalns, 19 – Rēzekne, 20 – Izvaltas Brīveri, 21 – Aglonas Kristapiņi, 22 – Rāznes ezera krasts, 23 – Varakļānu apkārtnē, 24 – Loduma ezera apkārtnē. [23–24] – aptuvena lokalizācija.

izdalītā V tipa maksts uzgalis nesen atrasts arī Loduma ezera apkārtnē (novadpētnieka Ivara Logina mutiska informācija raksta autoram 2013. gada 21. oktobrī). Šī atraduma apstākļu precizēšana būtu nozīmīga labākā latgaļu kontaktu ZR virzienā izpratnē, kas varētu liecināt arī par mazo upju tīkla izmantošanu transporta un sakaru nodrošināšanā latgaļu apdzīvotās teritorijas iekšzemē, piemēram, Pleskavas virzienā. Daugavas augštecē šāds uzgalis (variants ar garajām sānu malām) zināms arī Polockā (Plavinski 2009, 131, mal. 34: 2).

Par zobenu izplatību 12.–13. gs. liecina arī Smiltenes Lazdukalna kapulaukā atrasts šaurs un viegls divasmeņu zobena asmens (A 8824: 1): kaut gan tas uzskaitīts kā kapa inventāra daļa, tā atrašanās apstākļi nav precīzi zināmi.

V. Urtāna piezīmēs minēts arī zobena atradums kopā ar maksts uzgali Varakļānos 1959. gadā un zobena maksts uzgaļa atradums Viļānu apkārtnē 1962. gadā, tomēr detalizēta informācija par tiem nav zināma.² Ar 14.–15. gs. datējams īsais divasmeņu zobens ar plānu rombveida griezuma asmeni atrasts arī Ludzas apkārtnē (LDNM 2838). Šobrīd tam vienīgā analogija Latvijas teritorijā ir zināma no Rietumlatvijā esošā Zlēku Pasilciema kapulauka (GIM, 35129, op. 65, 1421) un precīzāk nedatējama pēc izmēriem lielāka zobena asmens

savrupatraduma Spilves kāpās (A 9849). Ierocis ar līdzīga griezuma asmeni uzziets Igaunijas teritorijā esošajā Sikseles kapulaukā kā savrupatradums tā postītajā teritorijā (Laul, Valk 2007, 197).

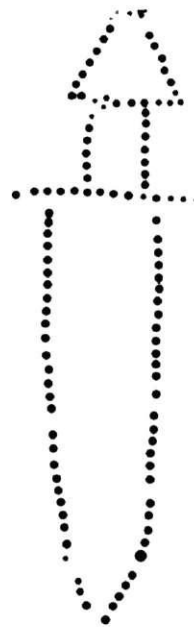
Divasmeņu zobeni kā kapu piedeva zināmi no 12 apbedījumiem latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Izvērtējot latgaļu vīriešu kapu inventāru, kur kā piedeva atrasts divasmeņu zobens, redzam, ka tikai vienā gadījumā apbedītais apglabāts ar visu tolaik lietoto tuvciņas ieroču komplektu (Priekuļu Ģūģeru 30. kaps). Visticamāk, tas skaidrojams ar apbedīto dažādo turīguma pakāpi, bet retāk – arheoloģiski grūti fiksējamo apbedītā sociālo statusu. Atsevišķiem ļoti turīgiem latgaļu vīriešu apbedījumiem ar zobeniem 9. gs. – 11. gs. pirmajā pusē iespējams vilkt zināmas analogijas kapu piedevu bagātībā Zalahtovjē un Timerovā (Radiņš 1999, 134).

Jāatzīmē, ka latgaļu kapu komplektos ar zobeniem dominē platasmens cirvjī un uznavas šķēpi, kas norāda uz vēlā dzelzs laikmeta otrajā pusē – 11.–12. gs. – valdošo tendenci uzlabot pieejamo ieroču klāstu – šķēpa uzmava apgrūtināja pretiniekam atbrīvošanos no tā gadījumā, ja šķēps iedūrās viņa vairogā, savukārt no ciņā efektīvāko platasmens cirvju triecieniem nereti neglāba pat bruņucepures un bruņukrekli, jo to triecieni dragāja pretinieka kaulus vai viņu apdulcināja (šaurasmens cirvis ir grūtāk tēmējams ierocis salīdzinājumā ar platasmens cirvjiem). Jāpiezīmē, ka atsevišķi šeit atrastie ieroči bijuši izgatavoti īpaši kvalitatīvi. Cik iespējams spriest pēc zirglietu procentuālā daudzuma latgaļu apbedījumos, tad apbe-

² Savulaik glabājies Viļānu vidusskolas muzejā kā Nr. 9 (V. Urtāna arhīva ziņas, šobrīd šie materiāli glabājas LNVM Arheoloģijas nodaļas arhīvā).

6. att. Jostas apkaluma rotājums
no Priekuļu Ģūģeru kapulauka
32. kapa (VI 291: 437)

dītie pārsvarā bijuši kājnieki, jo zirglietas līdzdotas nelielā skaitā, kas sakrīt ar rakstītajos avotos un pat folklorā minētajām ziņām. Pārvietošanās kājām karagājienos veikta gan 13. gs., gan vēl 14.–15. gs. Livonijā ordeņa karaspēkā (VHLH, 143).

Latgaļu apbedījumos zobens vienmēr ir novietots mirušajam labajā pusē. Tas ļauj secināt, ka, lai gan kapos tie atrasti reti, zobeni šeit bijuši pazīstami plašāk, nekā to atspoguļo apbedīšanas tradīcijas. Priekuļu Ģūģeru kapulauka 32. kapā apbedītajam uz jostas redzams stilizēts zobena atveids, kaut gan pats ierocis kapā nav ticis līdzdots (6. att.). Ar šo specifisko zobenu novietošanas iezīmi latgaļi atšķiras no citām Latvijas teritorijas maztautām. Visticamāk, šāds novietojums saistāms ar labās puses (aktivitāte, vīrišķīgums) simboliku, kam atsevišķas analogijas reizēm sastopamas arī ārpus Latvijas teritorijas (Effros 2003, 69).

SECINĀJUMI

Zobenu un to piederumu izplatība latgaļu apdzīvotajā teritorijā atspoguļo to ģeogrāfiski mazāk izdevīgo novietojumu Austrumlatvijā, salīdzinot ar kuršu un lībiešu zemēm, kas atradās jūras piekrastē

un pie lielo upju grīvām un lielākā mērā kontrolēja tālo tirdzniecību, tas visticamāk sadārdzināja zobenu cenas. Tāpat atradumu skaita mazināšanās pārejā uz 12.–13. gs. skaidrojama ar sabiedrības sociālās struktūras izmaiņām starp Rietumlatviju un Austrumlatviju, īpaši laikposmā pēc vikingu laikmeta beigām. Nereti tiek uzsvērts arī latgaļu vēlā dzelzs laikmeta kultūras zināmā mērā konservatīvais un tradicionālais raksturs (Šnē 2002, 369).

Gan samērā nelielais zobenu skaits apbedījumos 11. gs. otrajā pusē – 13. gs. (kopumā zobeni netraucētos apbedījumos zināmi 8 gadījumos, bet traucētos apbedījumos – 3), gan atsevišķie savrupatrastie, kā arī apbedījumos līdzdotie Rietumeiropas krusta karu perioda formu zobeni (Kalsnava, Bērzgales Vaidu kapi, Cirgaļu Jaunbemberi), gan metāla kaujas vāļu galvu parādīšanās, iespējams, atspoguļo latgaļu vairāk centralizētās pārvaldes struktūras aizvēstures beigās un viduslaiku sākumā, kontrastējot ar Rietumlatvijai šajā laikā raksturīgāko uzsvāri uz individuālās varas un turības manifestēšanu caur ievērojami lielāku zobenu un citu ieroču un bruņojuma kategoriju līdzdošanas tradīciju apbedījumos (Tomsons 2012a, 34). Par atsevišķu Latgales austrumu daļas centru izvirzīšanos jau 9.–11. gs. liecina importa atradumi ap

Ludzu (Mugurevich 1965, 107) un šīs teritorijas nozīmes pieaugums pēc 11. gs. un vēlāk Livonijas laikā, ko netieši apliecina monētu depozītu skaita pieaugums Ludzas un Rēzeknes apkārtnē (Ducmane, Ozoliņa 2009, 93).

Iespējams, ka zobenu un metāla vāļu atradumi Austrumlatvijā un Austrumigaunijā liecina par kādu rakstītajos avotos neatpoguļotu latgaļu un igauņu politiskās patstāvības pakāpeniskas zaudēšanas lappusi 13.–14. gs., kā, piemēram, vietējas izcelsmes vasaļu institūcijas esamību, kur atsevišķos gadījumos šādi dārgi un statusu apliecinoši ieroči varēja būt atsevišķu indivīdu rīcībā ilgstošākā laika periodā arī pēc kristietības ieviešanas (vēl 14. gs.), kuru statusu šādi mēģināts uzsvērt vēl pēc viņu nāves.

Zobenu atradumi noteiktos arheoloģiskajos pieminekļos, kuros vai to tuvumā atrastas arī metāla kaujas vāļu galvas, kas ir ne tikai ierocis, bet arī izplatīts varas simbols, ļauj jaunā gaismā palūkoties uz labāk zināmajiem zobenu lietošanas tradīciju piemēriem kaimiņos no Pleskavas, kuras apkārtnē zobenu atradumu daudzums ir niecīgs, toties šeit fiksēta zobena saistīšana ar konkrētām vēsturiskām personām. Šāda leģenda saistīta, piemēram, ar kņazu Daumantu (*Dovmont*), kas saskaņā ar tradīciju tiek uzskatīts par Lietuvas pirmā karaļa Mindauga slepkavu, kurš kopā ar savu karadraudzi aizbēdzis uz Pleskavu, kur pieņemts un valdījis no 1266. līdz 1299. gadam un kura zobens, kas pēc viņa nāves glabājies klosterī, uzskatīts par īpašu relikviju.³ Par "Daumanta zobenu" nodēvētais ierocis pārstāv krietni vēlāku, vairāk 15. gs. tipisku zobena tipu, tomēr nav izslēgts, ka šādas relikvijas pastāvēšana zināmā mērā varētu arī būt uzskatāma par senāku tradīciju atspulgu.

Atradumi Pleskavā ļauj iepriekš aplūkotās liecības par zobeniem interpretēt kā ilustrāciju sabiedrības sociālajai struktūrai šajā reģionā, veidojoties varas vertikālei, kur zobeni ir tikai atsevišķu izcilāku indivīdu rīcībā. Pašā senajā Krievzemē zobeni pēc kristietības pieņemšanas no apbedījumiem gandrīz pilnībā izzūd, tomēr tie saglabājas kā varas simbols un atsevišķos gadījumos, neskatoties uz kristīgajām tradīcijām, kas neatbalstīja pagānisko piedevu došanu, mirušajam tomēr tiek līdzdoti (Karger 1940, 14). Līdzīga situācija ir arī Lietuvā pēc 13. gs., kur zobeni apbedījumos tiek atrasti retos gadījumos (Svetikas 2011, 11–13).

Iespējams, ka zobena fragmenta atradums 43. kapā (A 12228: 75) un bronzas vāles galvas atradums 29. kapā (A 12228: 51) varējis simbolizēt Bērzgales Vaidu kapsētā apbedīto zināmu patstā-

vību arī pēc latgaļu formālās pakļaušanas 13. gs. sākumā. Vāles bieži tiek interpretētas kā augsta statusa un varas simbols. Tātad varam pieļaut, ka šajā kapulaukā vēl 13.–14. gs. mijā varēja tikt apbedīti kādi vietējās elites pārstāvji, kuru palicēji uzskatīja par nozīmīgu arī apbedījumā akcentēt mirušā indivīda sociālo pozīciju ar šāda veida kapa piedevām.

Zīmīgi, ka Kalsnavas Strazdiņos kopā ar divasmeņu zobenu atrasta arī dzelzs vāles galva, kādas latgaļu apdzīvotajā teritorijā citur nav zināmas (RDM I 2015). No bronzas izgatavotas vāļu galvas un to fragmenti latgaļu teritorijā līdz šim bija zināmi gan tikai no Asotes pilskalna (Shnore 1961, X tab.: 17, 19), kā arī no kādas privātkolekcijas, kas, iespējams, savākta Daugavas krastā Aizkraukles pilskalna apkārtnē (vēstures entuziasta Jurija Kiseļova mutiska informācija raksta autoram 2005. gada 13. septembrī). Vāles kā varas koncentrācijas simbola nozīme plaši aplūkota M. Atgāža rakstā (Atgāzis 1999, 16–33). Zīmīgi, ka skaldņota dzelzs kaujas vāles galva, analogiska Kalsnavas Strazdiņos atrastajai, konstatēta arī Siksales kapulauka 41. kapā Igaunijā (Laul, Valk 2007, 194–195), kas ļauj vilkt zināmas paralēles starp šiem igauņu un latgaļu kapulaukiem plašākā Livonijas austrumu pierobežas kontekstā.

Kopumā šādu ieroču atradumi vēl 13.–14. gs., iespējams, varētu liecināt par Austrumlatgales un vispār Livonijas austrumu pierobežas reģiona zināmu nostiprināšanos 13.–14. gs. mijā, kā arī vietējo latgaļu un igauņu lokālo sabiedrību iekļaušanos Livonijas politiskajā struktūrā, kur noteiktu lomu vēl saglabāja vietējā elite, un divasmeņu zobeni varēja būt atsevišķu sociāli augstākstāvošu vai turīgāku vietējo iedzīvotāju bruņojumā vai kalpot tiem kā statusa simbols. Šo atradumu kontekstā ir pietiekami zīmīgi, ka tieši Austrumlatvijas teritorijā esošās Jersikas valsts valdnieks Visvaldis 13. gs. vācu avotos vienīgais tiek konsekvēti dēvēts par karali (*Rex de Gercike; Rex Vissewalde de Gercike*. – IH, VII, 5; XIII, 4), lai gan pašā Jersikā par zobenu lietojumu liecina tikai viens bronzas maksts uzgaļa atradums un Pleskavā saglabājusies tradīcija konkrētu ieroci piedēvēt konkrētai vēsturiskai personībai. No otras puses, par šī mikroreģiona nozīmes palielināšanos, sākot ar 11. gs., zināmā mērā var netieši liecināt tirgotāja piederumu atradumu un depozītu skaita pieaugums (Berga 1996, 49; Ducmane, Ozoliņa 2009, 93).

Lai gan ir skaidrs, ka arī 13.–14. gs. zobeni Austrumlatvijā saglabā savu prestižo nozīmi, tomēr apbedījumos, līdz ar to izslēdzot no ikdienas aprītes, tas vairs nav likts, atsevišķos gadījumos aizstājot to ar zobena fragmentiem vai imitācijām.

³ Pēc: <http://www.culture.pskov.ru/ru/reliquiae/object/3> (skatīts 31.10.2012.).

Runājot par zobenu izplatību un koncentrācijas reģioniem, viennozīmīgi redzama to saistība ar ūdensceļiem, tirdzniecības piederumiem un monētu depoziātiem, kas pārrobežu kontekstā atspoguļo gan etniskās robežas, gan tirdzniecības ceļus, gan politiskās un ekonomiskās varas centrus, atsevišķos gadījumos tās var būt kauju un konfliktu vietas. Ne vienmēr var piekrist iepriekš izteiktām domām, ka, lai gan Austrumlatvijā iespējams izdalīt atsevišķus ekonomiskos centrus, tomēr varas centri arheoloģiskajā materiālā neatspoguļojoties (Šnē 2002, 369).

Kā apbedīšanas komplekta daļa atsevišķi līdzdotie prestiža priekšmeti, īpaši tādas ieroču grupas kā zobeni un vāles, tomēr var sniegt papildus zināšanas par priekšstatiem par aizkapa dzīvi, mirušā sociālo pozīciju sava laikmeta sabiedrībā, savukārt rotājumā izmantotie ornamenta motīvi – arī par kādiem valdošās ideoloģijas un garīgo priekšstatu

atspulgēm. Ja vikingu laikmetā redzama skandināvu zobenu dominante, tad pieļaujams, ka latgaļu teritorijā daļa šo ieroču varēja nonākt ne tikai no rietumiem, bet arī no austrumiem – lejup pa Daugavas ūdensceļu – un ziemeļaustrumiem no Pleskavas puses dažāda veida kontaktu ceļā ar senkrievu kņazistēm, kur zināma loma varēja būt arī mazo upju tīklam.

Zobenu un to piederumu skaita statistiskās izmaiņas kopā ar citu arheoloģisko avotu grupu izmantošanu, kas atspoguļojas pārejā no t.s. vikingu laikmeta uz t.s. krusta karu periodu, netieši atspoguļo arī Austrumlatvijas un tai tuvāko teritoriju sabiedrības kopš 11. gs. otrās puses notiekošās sociālpolitiskās izmaiņas, kur noris virzība uz varas koncentrēšanos, neskatoties uz kristietības ietekmi, kas samazina atradumus apbedījumos, tomēr ir liecība par līdzīgu ceļu uz agro valstiskumu šajās etniski un lingvistiski atšķirīgajās teritorijās.

SAĪSINĀJUMI

A – LNVM arheoloģijas departamenta pamatkrājums.
AP – LNVM Arheoloģijas departamenta palīgkrājums
AVIMM – Aizkraukles vēstures un mākslas muzejs "Kalna Ziedi"
GIM – Valsts Vēstures muzejs Maskavā (Государственный исторический музей)

LDNM – Ludzas Novadpētniecības muzejs.
LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
MNM – Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs
RDM – bij. Rīgas Doma muzeja kolekcija.

LITERATŪRA

- Antein, A., 1973. *Damasskaia stal' v stranakh Baltiiskogo moria*. Rīga: Zinātne.
- Anteins, A., 1976. *Melnais metāls Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Apals, J., 1971. Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti (1965.–1969. g.). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 81–95.
- Atgāzis, M., 1998. *Tuvciņas ieroči senā Latvijā* (promocijas darbs). Rīga.
- Atgāzis, M., 1999. Kaujas vāles Latvijā 10.–14. gs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 16–33.
- Atgāzis, M., 2002. Latvijā atrastie senākie zobeni. *Civitas et castrum ad Mare Balticum*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 345–366.
- Berga, T., 1996. Saliekamie svāriņi Latvijā (10.–13. gs.). *Arheoloģija un etnogrāfija*, 18. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 49–61.
- Berga T., 2011. Atsvāriņu atradumi pilskalnos un ciemu vietās Latvijā 10.–13. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 25. Rīga: Zinātne, 100–116.
- Buša, I., 2007. Skandināvu ietekme uz Daugavas lībiešu ieročiem pirms krustnešu atnākšanas. *Latvijas Vēsture*, 3, 9–27.
- Caune, A., 2010. Dvukhlezviinye mechi XI–XIII vv., naidennye v Daugave u Rigi. *Kraevogol'nyj kamen'. Arkheologija, istorija, iskusstvo, kul'tura Rossii i sopedel'nykh stran*. Tom II. Moskva, 477–482.
- Ciglis, J., Rādiņš, A., 2000. *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga.
- Cimermane, I., 1972. Izrakumi Jaunbemberu kapulaukā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par 1971. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 59–62.
- Daiga, J., 1974. Karavira aprobece. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 11. Rīga: Zinātne, 174–197.
- Ducmane, K., Ozoliņa, A., 2009. *Latvija Eiropā: Monētu depoziāti 1.–20. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16. Numismātika)
- Effros, B., 2003. *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*. Berkeley; Los Angeles; London.
- Geibig, A., 1991. *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter*. Neumünster.
- Haljak, G., 2010. *Livonian Coins XIII–XVIII Century*. Part I: Feudal States. Tallinn.
- III – *Indriķa hronika. No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugureviča priekšvārds un komentāri*. Rīga: Zinātne, 1993.
- Jērums, N., 2011. Vicnasmens zobeni zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 25. Rīga: Zinātne, 137–158.
- Kainov, S. Iu., 1999. *Lantsetovidnye nakonechniki strel iz raskopok Gnezdova Rannesrednevekoveye drevnosti Severnoi Rusi i ee sosedei*. Sankt-Peterburg, 49–62.
- Kainov, S. Iu., 2001. Eshche raz o datirovke gnezdovskogo kurgana s mehom iz raskopok M. F. Kuscinskogo (K voprosu o nizhnei date Gnezdovskogo mogil'nika). *Gnezdovo. 125 let issledovaniia pamiatnika*. Moskva, 54–62. (Trudy Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia, № 124)
- Kainov, S. Iu., 2009. Nakonechniki nozhen mechei iz Gnezdova. *Acta Militaria Mediaevalia*, V. Kraków; Sanok, 79–110.
- Karger, M. K., 1940. Kniazsheskoe pogrebenie XI v. v Desiatinnoi tserkvi. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN SSSR*, vyp. 4, 12–21.
- Kazakevičius, V., 1996. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius.
- Kazakevičius, V., 1997. On One Type of Baltic Sword of the Viking Period. *Archaeologia Baltica*, 2. Vilnius, 117–132.
- Kazakevičius, V., 1998. Iš vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginklų istorijos (kalavijų makštų galų apkalai). *Lietuvos archeologija*, XV. Vilnius, 287–332.

- Kirpichnikov, A. N., 1966. *Drevnerusskoe oruzhie*. Vyp. 1: Mechi i sabli IX–XIII vv. Leningrad: Nauka. (Arkheologija SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov. No. E1–36)
- Krautsevich, A., 1992. Kompleks zbroi i ryshtunku XIII st. z-pad Grodna. *Iz glybi vekov. Nash kraj*. Minsk, 40–46.
- Kucypera, P., Kurasinski, T., Pudło, P., 2011. Problem rozwoju jednolitych głowic mieczowych między połową IX a połową XIII w. *Cum Arma per Aeva. Uzbroyenie indywidualne na przestrzeni dziejów*. Toruń, 74–90.
- Kulakov, V. I., Skvortsov, K. N., 2008. Novye nakhodki prusskogo voooruzheniia predordenskogo vremeni. *Voiny Drevnei Prussii. Sbornik dokladov 2-i Baltiiskoi arkheologicheskoi konferentsii*. Kaliningrad, 5–8.
- LA – *Latvijas PSR arheologija*. Rīga, 1974.
- Lang, V., 1996. *Muistine Rāvāla*. 1. koide. Tallinn. (Muinasaja teadus, 4)
- Laul, S., Valk, H., 2007. *Sikšāla: a Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval*. Tallinn.
- Lecbedev, G., 2005. *Epokha vikingov v severnoi Evrope i na Rusi*. Sankt-Peterburg.
- Mandel, M., 1991. Ecsti 8.–13. sajandi mōōkade tūpoloogist ja dateermisest. *Arheoloogiline kogumik*. Muinasaja teadus, I. Tallinn, 101–133.
- Mäntylä, S., 2007. The Meaning of Weapons as Grave Goods: Examples from two Southwest Finnish Crusade Period Cemeteries. *Archaeologia Baltica*. Vol. 8. Weapons, Weaponry and Man. Ed. A. Bliujienė. Klaipėda: Klaipėda University Press, 302–307.
- Mugurevich, E., 1965. *Vostochnaia Latvīia i sosednie zemli v X–XIII vv*. Rīga: Zinatne.
- Oakeshott, E., 1991. *Records of the Medieval Sword*. Suffolk, Woodbridge.
- Paulsen, P., 1953. *Schwertortbänder der Wikingerzeit*. Stuttgart.
- Peirce, I., 2003. *Swords of the Viking Age*. London.
- Petersen, J., 1919. *De Norske Vikingesverd: En Typologisk-Kronologisk Studie Over Vikingetidens Vaaben*. Kristiania.
- Plavinski, M., 2009. *Narisy gistoryi klinkovaj zbroi X–XIII stogoddzjau na Belarusi*. Minsk.
- Prassolow, J., 2009. Ein Schwert mit Doppelblutrinne aus der Prussia-Sammlung. *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 41, 275–282.
- Radiņš, A., 1999. *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi*. Rīga. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 5)
- Salmin, S. A., Streel'chenko, A. V., 2011. Dva mecha iz raskopok na ul. Lenina v Pskove. *Arkheologija i istorija Pskova i pskovskoi zemli*. Moskva; Pskov, 36–41.
- Shnore, F., 1961. *Asotskoe gorodishche*. Rīga.
- Sorokin, P. A., 2008. Arkheologicheskoe izuchenie srednevekovykh pamiatnikov v Prineve. *Novye dannye po arkheologii Izhory*. *Arkheologicheskoe nasledie Sankt-Peterburga*. Vyp. 2. Drevnosti Izhorskoi zemli. Sankt-Peterburg.
- Svetikas, E., 2011. *Žalgirio epochos lietuvių ir žemaičių karių kapai su ginklais*. Vilnius.
- Šnē, A., 2002. *Sabiedriba un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga.
- Šterns, I., 2002. *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga.
- Tomsons, A., 2006. Divasmeņu zobeni IX–XIII gs. latgaļu arheoloģiskajā materiālā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga, 9–30.
- Tomsons, A., 2007. Divasmeņu zobens kā latgaļu bruņojuma sastāvdaļa 9.–13. gs. *Akadēmiskā Dzīve*, 44, 77–82.
- Tomsons, A., 2008. Kuršu (T1 tipa) zobenu rokturu ornaments 11.–13. gs. *Pētījumi kuršu senatnē*. Rīga, 85–104. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 14)
- Tomsons, A., 2009. Divasmeņu zobeni libiešu materiālajā kultūrā vēlajā dzelzs laikmetā. *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga, 76–84.
- Tomsons, A., 2012a. Karadraudzes vai karotāji: militārās struktūras Latvijas teritorijā vēlajā dzelzs laikmetā. *Latvijas Universitātes raksti*. Nr. 764. Vēsture. Rīga, 21–37.
- Tomsons, A., 2012b. *Divasmeņu zobeni Latvijas arheoloģiskajā materiālā 9.–13. gs*. Promocijas darbs doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga.
- Urtāns, V., 1964. Aizkraukles ekspedīcijas 1963. gada izrakumi kapulaukā, apmetnē, pilskalnā un pie upurozola. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1963. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 28–30.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinatne.
- VHLH – *Vartberges Hermana Livonijas hronika*. No latīņu valodas tulkojis, prickšvārdu un komentārus sarakstījis Ē. Mugurēvičs. Rīga, 2005.
- Vitkūnas, M., Vaškevičiute, I., 2011. Jurgionių senkapis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius, 154–155.
- Wegracus, E., 1986. Die Pfeilspitzen von Birka. *Birka II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde*. Stockholm, 21–34.
- Zabiela, G., 1999. Geležies amžiaus radiniai iš Ukmergės. *Lietuvos archeologija*, 18. Vilnius, 69–77.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zemītis, G., 2008a. Izrakumi Sateseles pilskalnā 2006. gadā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga: Zinatne, 90–94.
- Zemītis, G., 2008b. Rakstītie un arheoloģiskie avoti par Sateseles pili. *Letonikas Otrais kongress. Letonikas avoti: Latvijas piekraste. Arheoloģija, etnogrāfija, vēsture*. Rīga, 347–359.
- Zemītis, G., 2009. Baltijas jūras somu vēsturiskais liktenis Latvijā (9.–20. gadsimts). *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga, 7–22.

Artūrs Tomsons

EVIDENCE OF THE DISTRIBUTION OF SWORDS AND THEIR ACCESSORIES IN EASTERN LATVIA IN THE 9TH–14TH CENTURY: NEW INTERPRETIVE POSSIBILITIES

This article analyses the distribution and possible significance of sword finds of the 9th to 14th century in eastern Latvia. Although swords are not a large category of archaeological finds in eastern Latvia, in the context of analogies with neighbouring areas swords and sword parts (scabbard chapes and blades) have come to represent a significant archaeological source, which, together with several other artefact types (metal mace heads, traders' scales and weights)

and sometimes as part of local burial customs, can supplement current knowledge of the political geography of the time, and identify trading, crafts, political, military and economic centres as well as trade routes that are poorly known from written sources.

Keywords: swords, sword scabbard chapes, eastern Latvia, political geography, Late Iron Age, Middle Ages.

Summary

Current investigation and research on finds of swords and sword parts in eastern Latvia and adjacent areas covers the time period from the 9th up to the early 14th century AD. It is an area mostly inhabited by an ancient Baltic people – the Latgallians. The geographical area of current research mainly includes the present-day cultural region of Latgale as well as the eastern part of Vidzeme. Although several authors have given some attention to sword finds in the Latgallian area, and have described this weapon as quite a rare find [Radiņš 1999, Šnē 2002], current research indicates that, after the investigation of the distribution of the all evidence of sword finds, it is still possible to cast some new light on several important aspects of social history at the end of the Late Iron Age (11th–12th cent.) and the beginning of the medieval period in all of the Eastern Baltic.

During the Viking Age most of the swords represent Petersen's types H, T, V, Z and Y, sometimes found with bronze scabbard chapes. One sword with an 'antenna-shaped' pommel (after V. Kazakevičius), characteristic of the southern part of the Couronian territory, is known.

In the second half of the 11th century swords almost disappear from Latgallian burials. There are only 12 burials with swords known altogether from the 9th to about the 12th century. The majority are stray finds.

In all the burials the sword has been placed by the right hand side of the deceased, which does not reflect the actual way of carrying it during the life of its owner. It can be assumed that this tradition indirectly reflects the way that this imported and expensive object quickly acquired its

place in the rather conservative burial customs and material culture of Latgallians. Although the actual number of known sword finds is relatively small, this means that swords were, nevertheless, well known in the Latgallian area, but presumably too expensive for putting in graves.

After the second half of the 11th century sword forms of the period known as the Age of the Crusades also appear in the territory inhabited by the Latgallians. There is some evidence of swords of Couronian type. Also, there are some examples representing variations of further local development of Type T swords after the end of Viking era, as well as several forms of swords with single-piece iron and bronze pommels, as classified by E. Oakeshott.

Several of the swords (Kalsnava, Bērzgale) have been found at archaeological sites together with other significant artefact types, such as metal mace heads, which during the medieval period are often interpreted as symbols of status and power. For a better understanding the Latgallian finds, analogies in West Estonia and Lithuania are used. The concentration of sword and sword-part finds in certain areas shows the importance of these sites and the regions surrounding them, as well as indicating possible routes of communication and trade, also extending into the inland areas, not only along the main rivers.

It can be concluded that the mapping of finds of sword parts and swords, together with other available data in the Latgallian territory, can also indicate and reflect the existence of certain centres of political power, of which there is little evidence from the written sources.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Sword finds in the territory inhabited by the Latgallians during the 9th – first half of the 11th century.

Fig. 2. Finds of sword scabbard chapes in the territory inhabited by the Latgallians during the 9th–13th century.

Fig. 3. Finds of swords and sword-parts in the territory inhabited by Latgallians from the second half of the 11th – beginning of the 14th century.

Fig. 4. Close-up of both sides of the pommel of the sword from Bērzgales Vaidu kapi, burial 13.

Fig. 5. Distribution of swords and sword parts in the territory inhabited by the Latgallians during the 9th–14th century.

Fig. 6. Stylized representation of a sword from a belt fitting found at Priekuļu Ģūģeri cemetery, burial 32 (VI 201:437)

Legend:

1 – sword finds

2 – finds of sword scabbard chapes

Translated by the author

AUTORI

Ilze Biruta Loze, Dr. habil. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
neoilze@lza.lv

Tatjana Berga, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
tatjana_berga@inbox.lv

Artūrs Tomsons, Dr. hist.
Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Lāčplēša iela 106/108, Rīga, LV-1003
atomsons@gmail.com

Normunds Jērums, Mg. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
lielkenins@inbox.lv

Prasības un norādījumi rakstu noformēšanai krājumam *Arheoloģija un etnogrāfija*

Arheoloģija un etnogrāfija ir akadēmisks, anonīmi recenzēts ikgadējs izdevums, kurā tiek publicēti raksti par Latvijas un Baltijas jūras reģiona arheoloģiju un etnogrāfiju.

Iesniegtajiem rakstiem jābūt oriģināliem, t.i., tie nedrīkst būt publicēti iepriekš vai paredzēti publicēšanai citos izdevumos. Katru rakstu recenzēs divi anonīmi eksperti, kas akceptēs raksta atbilstību krājuma tēmai, zinātniskās terminoloģijas kvalitāti un iesniegto materiālu oriģinalitāti, attēlu un tabulu atbilstību un nepieciešamību. Rakstus rediģē profesionāli valodu redaktori.

Manuskripts publicēšanai iesniedzams latviešu valodā ar kopsavilkumu angļu valodā vai angļu valodā ar kopsavilkumu latviešu valodā (ārzemju autori kopsavilkumu iesniedz angļu valodā). Tas jānoformē atbilstoši tālāk norādītajām prasībām un jāiesniedz elektroniskā formātā un izdrukas formā vienā eksemplārā. Iesniedzot rakstu, autoram rakstiski jāapstiprina, ka netiek pārkāptas trešo pušu autortiesības attiecībā uz publicējamo ilustratīvo materiālu.

Raksta apjoms 40 000–60 000 zīmes, 10–15 attēli. Redkolēģija patur tiesības nepieciešamības gadījumā lūgt saīsināt rakstu vai samazināt attēlu skaitu.

Rakstā jāietver:

- autora(u) vārds, uzvārds, darbavieta, akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, adrese, e-pasts, telefona numurs
- anotācija par raksta saturu, pētījuma rezultātiem un secinājumiem līdz 100 vārdiem latviešu un angļu valodā
- atslēgas vārdi, kas norāda pētījuma tēmu un saturu, 5–8 vārdi latviešu un angļu valodā
- ievads, kas raksturo pētījuma aktualitāti, pētījuma mērķus un uzdevumus, pētniecības metodes un izmantotos avotus
- nodaļas, kurās aplūkota pētījuma gaita un sniegta materiāla analīze un interpretācija
- secinājumi, kuros atspoguļoti pētījuma gaitā iegūtie rezultāti, to novilāte un nozīmība turpmākajos pētījumos
- kopsavilkums līdz astotdaļai no raksta kopējā zīmju skaita (angļu val.)

Attēli un tabulas jāiesniedz atsevišķos failos. Attēlu un tabulu apraksts jāiesniedz kā atsevišķs teksts, norādot raksta autoru un nosaukumu. Attēlu aprakstā jānorāda ilustrācijas autors vai, ja tas nav zināms, avots, t.i., žurnāls, grāmata, personiskais arhīvs (norādot personas vārdu) utt.

Saīsinājumi alfabēta secībā jāpievieno teksta beigās pirms avotu un literatūras saraksta.

Piezīmes, ja tās nepieciešamas, jānumurē un jāpievieno lapas apakšpusē.

Atsauces jānorāda tekstā pēc Hārvardas sistēmas: atsauces tekstā (Zagorska 2012, 26, 5. att.; Eriksson 2006, Fig. 3), literatūras un avotu saraksts jāpievieno raksta beigās, noformēts šādi:

- grāmatas: Zagorska, I., 2012. *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- raksti seriālizdevumos: Brīvkalne, E., 1960. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 2. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 61–78.
- nodaļas grāmatā vai raksti rakstu krājumā: Erikson, G., 2006. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki. Larsson, L., Zagorska, I., eds. *Back to the Origin: new research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 183–215.
- internetas publikācijas: Bērziņš, V., 2008. *Sārnate: Living by a Coastal Lake During the East Baltic Neolithic*. Oulu: Oulu University Press (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 86). Pieejams: <http://herkules oulu.fi/> (12.12.2012.)
- manuskripts: Graudonis, J., 1971. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas rajona Ērgļu pilsētciemata kapulaukā*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. AA 1:239.

Literatūras saraksts jā sastāda latīņu alfabēta secībā, kirilica jāatveido atbilstīgi latīņu alfabētam:

Cyrillic а б в г д е ё ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ь э ю я
Latin a b v g d e e zh z i i k l m n o p r s t u f kh ts ch sh shch " ' e iu ia

Raksts jāiesniedz elektroniski un A4 izdrukā, sūtot uz zemāk norādīto adresi. Raksts jāiesniedz, ievērojot šādus parametrus: teksta redaktors – *Word*, burtveidols – *Times New Roman*, burtu lielums – 12 pt, atstarpe starp rindām – 1,5, attālums no malām – 3,0 cm. Virsraksts – 14 (bold), lielic burti, apakšvirsraksti – 12 (bold), lielic burti. Rindkopa jāšak ar 1,5 cm atkāpi. Lappuses jānumurē apakšējā labajā stūrī. Tabulām jābūt sagatavotām *Microsoft Excel* formātā. Attēli jāiesniedz *JPG* vai *TIF* formātā ar izšķirtspēju vismaz 300 dpi. Teksts latviešu un angļu valodā jāiesniedz atsevišķos failos.

Raksta beigās vēlams norādīt, *kāda projekta ietvaros* raksts tapis (projekta nosaukumu, numuru), vēlams norādīt un izteikt *pateicību* (piem., muzejiem, konkrētiem cilvēkiem u.c.) par materiālu izmantošanu vai raksta sagatavošanu.

Arheoloģijas un etnogrāfijas pēdējo izdevumu saturs pieejams: http://www.lvi.lv/lv/gramatas.htm#arheologija_un_etcnografija

Autori saņem vienu izdevuma eksemplāru par brīvu.

Raksti jāiesniedz:

“Arheoloģija un etnogrāfija” redakcijai
LU Latvijas vēstures institūts
Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
e-pasts: vilcaneantonija@inbox.lv

Guidelines for authors of articles in English for *Arheoloģija un etnogrāfija* (*Archaeology and Ethnography*)

Arheoloģija un etnogrāfija is an annual academic-refereed publication in Latvian and English about the archaeology and ethnography of Latvia and the regions around the Baltic Sea.

The submitted article must be an original work, i.e. not previously published or under consideration by another academic publication. Two anonymous experts will assess whether the content corresponds to the subject of the volume, and will evaluate the quality of the scientific terminology, the novelty of the content, and the suitability of the figures and tables. The articles will be revised by a professional language editor.

The manuscript may be submitted in Latvian with a summary in English, or in English with a summary in Latvian. (Foreign authors should provide a summary in English.) It should be prepared in accordance with the requirements set out below, and submitted electronically, in one hard copy. When submitting the article, the author must provide a written declaration that the rights of third parties to the illustrative material are not infringed.

An article should be 40 000 to 60 000 characters in length (including spaces), with a maximum of 10–15 illustrations. The Editorial Board reserves the right to ask the author to shorten the text or reduce the number of figures.

Submitted articles must include:

- the name(s) of the author(s), their affiliation, academic post, scientific degree, address, email address and telephone number;
- an abstract of the content of the article of up to 100 words, setting out the results and conclusions of the study, given in Latvian and English;
- keywords characterising the subject of study and the essential content, 5–8 words, given in Latvian and English;
- the introduction indicating the topicality of the study, the research aims and tasks, the research methods and sources;
- chapters describing the research process and providing an analysis and interpretation of the material;
- conclusions reflecting the results obtained in the study, their scientific novelty and significance for future research;
- a summary up to 1/8 of the total length of the text (in English).

Figures and tables must be submitted in separate files.

A list of figure and table captions is to be prepared as a separate text, indicating the author and title of the

article. The list should include the name of the author of the illustration, or, if this is not known, the source of the illustration, i.e. the journal, book, private archive (giving the person's name) etc.

The list of abbreviations should be arranged in alphabetical order and placed at the end of the text before the references.

Notes, if required, should be numbered and listed at the bottom of the page.

References should be arranged using the Harvard citation system: citation in the text (Zagorska 2012, 26, 5. att.; Eriksson 2006, Fig. 3), with references at the end of the text:

- book: Zagorska, I., 2012. *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- article in a journal [serial publications]: Brivkalne, E., 1960. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 2. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 61–78.
- book chapter or contribution to a collection of articles: Erikson, G., 2006. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki. Larsson, L., Zagorska, I., eds. *Back to the Origin: new research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 183–215.
- internet publication: Bērziņš, V., 2008. *Sārnate: Living by a Coastal Lake During the East Baltic Neolithic*. Oulu: Oulu University Press (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 86). Available from: <http://herkules.oulu.fi/> (12.12.2012).
- manuscript: Graudonis, J., 1971. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas rajona Ērgļu pilsetciemata kapulaukā*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. AA 1:239.

The list of references should be compiled in the order of the Latin alphabet. Cyrillic script should be transliterated:

Cyrillic а б в г д е ё ж з и й к л м н о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ь э ю я
Latin a b v g d e e zh z i i k l m n o p r s t u f kh ts ch sh shch " ' e iu ia

An electronic version and one hard copy (A4) must be sent to the address given below. The article should be submitted observing the following requirements: text editor – *Word*, font – *Times New Roman*, font size – 12 pt, line spacing – 1.5 lines and margins of at least 30 mm along the sides. The title should be given in 14 pt (capitalised, bold), with subheadings in 12 pt (capitalised, bold). The first line of each paragraph should be indented by 1.5 cm. Pages should be numbered at lower right. Tables should be submitted in *Microsoft Excel*. Drawings and photos must be provided in *JPG* or *TIFF* format with a resolution of at least 300 dpi. Text in Latvian and English must be submitted in separate files.

It is preferable to indicate at the end of the text the *project within which the article has been prepared* (project title and number), and to *acknowledge* the contribution of museums, individuals etc. in permitting the use of material or providing assistance in preparing the article.

The tables of contents of the latest volumes of *Arheoloģija un etnogrāfija* can be found at: http://www.lvi.lv/lv/gramatas.htm#arheologija_un_etcnografija

The authors will receive one free hard copy of the volume.

Address for submitting contributions:

Arheoloģija un etnogrāfija, Editorial Board
Institute of Latvian History at the University of Latvia
Kalpaka bulv. 4,
Rīga LV-1050, LATVIA
e-mail: vilcaneantonija@inbox.lv

**ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
XXVII**

Institute of Latvian history at the University of Latvia
Riga 2014

**ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XXVII**

Redaktors *Aivars Kļaviņš*
Mākslinieks *Aldis Aleks*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Iespiesta SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ARHEOLOĢIJA un ETNOGRĀFIJA XXVII

Ilze Biruta Loze. Neolīta zvejas ierīces Lubāna mitrāja teritorijā

Ilze Biruta Loze. Slānekļa prestiža lietas neolīta apmetnēs Lubāna ezera iekšējā

Tatjana Berga. Tirdzniecības inventārs Austrumlatvijā

10.–12. gadsimtā: Hronoloģijas jautājumi

Normunds Jērumis. Krustadatas Latvijā

Artūrs Tomsons. Liecības par zobenu un to piederumu izplatību

Austrumlatvijā 9.–14. gadsimtā: Jaunas interpretācijas iespējas

ISBN 978-9934-8505-0-9

9 789934 850509 >